

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ

КНИГА СЕДМА

СОФИЯ • 2007

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д-р Иван Филчев — главен редактор
Доц. д-р Ангел Капсъзов — зам. гл. редактор
Н.с. д-р Ваня Стоянова — секретар
Проф. д-р Георги Хаджиев, н.с. Стефан Шивачев,
доц. д-р Христо Ганев, доц. д-р Цонка Каснакова-Иванова

© Съюз на тракийските дружества в България, Тракийски научен институт, 2007
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2007
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007

ISSN 1312-6741

СТУДИИ И СТАТИИ

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА САМОСТОЯТЕЛНОТО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ СЛЕД ВОЙНИТЕ И В МИРНИЯ ПРЕХОД (1914–1922)

Проф. д-р ИВАН ФИЛЧЕВ

Известно е, че началото на организираното тракийско движение е поставено с появата на дружество „Странджа“ във Варна на 12 май 1896 г. Особеното в неговото създаване и функциониране е, че то се изгражда не като местна структура, а с ясното съзнание да обхване цялата тракийска емиграция в страната. Затова освен в града се създават множество клонове в различните селища, в които живеят тракийски бежанци. Забележителен успех за странджанци е, че съевременно започва да излиза печатен орган на дружеството — вестник „Странджа“, който изиграва решителна роля за правилната насока и дейност и за разгръщането на тракийското движение. Това спомага и за провеждането на Учредителния конгрес още през февруари 1897 г. в Бургас.

Историческите условия обаче налагат през 1900 г. обединяването и изграждането на единни македоно-тракийски (одрински) дружества и комитети. И дълги години под знака на тези организационни структури — Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) за поробените земи и Върховен македоно-одрински комитет (ВМОК) за свободното Княжество, се води борбата за свободата на македонските и тракийските българи. Върхът ѝ е славното Илинденско-Преображенско въстание и последвалата Балканска война.

След Балканската война обстановката за тракийци съществено се изменя. Беломорска Тракия е освободена и присъединена към България. Междувременно Турция отново реокупира Източна Тракия. ВМОРО практически престава да съществува. Това налага и поя-

вата на нови организационни форми в тракийското движение. Още повече, че по ирония на съдбата България става съюзник на своя вековен поробител и за реална борба за свободата на Източна Тракия изобщо не може да се мисли. Българското правителство се е задоволило с подписаната на 24 август 1915 г. Конвенция за ректификация на българо-турската граница, съгласно която България получава по долината на запад от р. Марица около 2000 кв. км земи, включително предградието на Одрин—Караагач и е образуван нов окръг Одрински (Караагачки)¹.

* * *

На 14 май 1914 г. в София група одринци по инициатива на Димитър Попниколов поставят началото на ново дружество под названието „Одринска Тракия“. В Устава на дружеството се сочи, че негови членове могат да стават българите от Тракия, намираща се под турско владичество. Дружеството си поставя като *временна цел* да работи за завръщането по родните им места на българите, изгонени от Одринска Тракия, а до тогава да подпомага тези изгнаници за временното им настаняване в свободното отечество. *Основната му задача* е поддържането на духовното единство и националната солидарност между българите в Одринска Тракия и в Царството. Стремешът му е с легални средства да се действа за запазване на всички национални придобивки и за гарантиране на личните, имотните и гражданските права на тракийските българи.

За постигане на горните цели дружеството издава вестник, мемоари и други исторически публикации, урежда публични сказки, устройва забави и увеселения. Редовни членове на дружеството могат да бъдат всички българи от Одринска Тракия, а спомагателни — всички граждани на страната, които пожелаят. В провинцията могат да се създадат клонове на дружеството тогава, когато има 8—10 желаещи да членуват. Дружественият празник е 13 март — денят на превземането на Одринската крепост от българската армия.

Липсата на финансови средства не позволява веднага да се пристъпи към издаването на вестник. Административното, политическото и стопанското уреждане на присъединената към България Западна Тракия, както и някои спорни гранични въпроси с Турция завладяват основно вниманието на българската общественост. Участието на България в Първата световна война осуетява публичната дейност на дружеството.

На 14 октомври 1915 г. България обявява война на Сърбия и по този начин тя се нарежда на страната на Германия и Австро-Унгария. Главната цел е освобождението на Македония и присъединява-

нето ѝ към общото отечество². За Източна Тракия въобще не се споменава нито дума, тъй като фактически България и Турция стават съюзници в общия фронт против силите на Антантата. Ето защо не могат да се посочат и никакви организирани изяви и действия на тракийските българи по линия на тракийското движение. Тракийци се намират на различните фронтове по силата на всеобщата мобилизация.

Въпреки героизма на българските войски и в Македония, и в Сърбия, а по-късно и в Румъния, България отново завършва войната с поражение. На 29 септември 1918 г. България предлага и сключва примирие. На 3 октомври 1918 г. Фердинанд абдикира от престола в полза на сина си — Борис III.

Както вече посочихме, основаното в София дружество „Одринска Тракия“ поради започналата световна война не можа да развие съществена дейност. Преустановяването на военните действия обаче стимулира тракийци за нови начинания.

По инициатива отново на Димитър Попниколов и Софийското тракийско дружество на 22—24 декември 1918 г. в Одрин (Караагач) е проведен събор (конгрес) с участието на делегати от всички каази на Източна Тракия. По-конкретно това са Одринска, Мустафаша, Василико, Малко Търново, Лозенград, Бабаески, Виза, Мидия, Бунархисар, Люлебургас, Чорлу, Силиврия, Чаталджа, Родосто, Кешан, Енос, Малгара, Узункюпрю, Айробол и Хавза³. Присъстват общо около 30 души.

Съборът е открит с кратко слово на Димитър Попниколов, който очертава обстановката и работата по подготовката на настоящата сбирка. Съборът е поздравен и от одринския (караагачки) окръжен управител Крум Кораков, който изразил отношението на властта и правителството по тракийския въпрос. Основен доклад за международното положение на България в края на войната изнася проф. Димитър Михалчев. Той обрисова двете тенденции в политиката на основните сили сред победителите и прави оптимистичния извод, че за България има шанс да се разреши благоприятно освобождението на Одринска Тракия. Изказването му е съпроводено с бурни аплодисменти от присъстващите. Димитър Попниколов изнася реферат за историческите борби на българите за освобождение от турско робство, както и за етнографските граници на българския етнос в Тракия. Със силната си аргументация и с конкретните си данни рефератът допада напълно на всички делегати. Приета е резолюция, в която се отправя молба до българското правителство и българските политици да обръщат по-голямо внимание на тракийските проблеми, които твърде често са засенчвани от приоритетното изтъква-

не на македонския въпрос. Настоява се и за по-големи грижи на правителството към бежанците от Източна Тракия. Настоява се да се има предвид, че тракийският проблем в никакъв случай не е помаловажен от политическите задачи на Македония и Добруджа.

Подчертава се, че българското население в Одринско винаги е споделяло идеалите и възжеленията на целокупния български народ, вземало е живо участие в борбите за национално и духовно освобождение и има правото да се смята като неразделна част от общото българско отечество. Това право е признато и от европейските народи с Лондонския договор от 1913 г. и с определяне на българската граница по линията Мидия—Енос.

Апелира се Великите сили от Антантата и САЩ да приложат принципите на равенство и правото на народите да решават сами своята съдба и да помогнат на одринското българско население да се съедини с българската държава.

Отправена е гореща молба към Великите сили да ускорят завръщането на емигрантите по родните места, в своите села и градове, като им бъде върнато заграбеното недвижимо и движимо имущество. В тази насока да се принуди турското правителство да обезщети емигрантите, жестоко изгонени през есента на 1913 г. Завръщането да стане под контрола на комисията от съглашателските окупационни власти и със съдействието на българското правителство⁴.

На конгреса е изработена и приета петиция относно българския характер на Тракия, която трябвало да се предаде на Мирната конференция в Париж от българската делегация. Не случайно по-късно Д. Михалчев е включен като експерт в състава на българската делегация.

Избран е Върховен комитет в състав от 5 души, а именно: за председател проф. Димитър Михалчев, роден в Лозенград; за подпредседател Димитър Попниколов, роден в с. Карахадър, Лозенградско; за секретар-касиер Камен Димов Окселимов, роден в Малгара, Кешанско; за членове: Никола Константинов от с. Каваклия, Лозенградско и д-р Петър Тончев. Всички те са високообразовани хора, представители на тракийската интелигенция и ползващи се с авторитет сред българската общественост.

Възприет е Уставът на Софийското тракийско дружество от 1914 г. Така се поставя началото на нова организация с названието „Одринска Тракия“ като национална, непартийна и несвързана с политическите партии. По този въпрос по-късно проф. Д. Михалчев пише: „Нашата организация не е партийна. Тя е обща и национална, понеже групира българите от Тракия, която остана под чуждо владичество, живущи в Царството. Тяхната партийна принадлежност не ни интересува.“⁵

С този конгрес се поставя началото на самостоятелно организираното тракийско движение в България. Той се явява като учредителен и с него започва нова номерация на тракийските събори (конгреси). Възтържествуват отново идеите и схващанията на първосъздателите, свързани с варненското дружество „Странджа“. Това проличава и от приетия устав, в който се подчертават двете основни цели: да подпомага изгнаниците от Източна Тракия и да се бори за тяхното завръщане в родните места; да осъществява духовното единство между българите от Одринско и в свободното царство.

Забележително е, че както Върховният комитет, така и делегатите проявяват изключителна активност, даже нетърпимост да възстановят или създадат в селищата дружества (според устава клонове на дружество „Одринска Тракия“). Това е видно от съответните протоколи или изпращани съобщения до Върховния комитет. За илюстрация ще приведем документ — учредителен протокол на клона от Стара Загора.

ПРОТОКОЛ

Днес, 18 януари 1919 г. гр. Стара Загора.

Бежанците от Одринско, Лозенградско, Мустафаташанско, Узункюприйско, Чатаалджанско, Малкотърновско, Малгарско, Кешанско, Силиврийско, Хавсенско и Цариградско, живущи в гр. Стара Загора и околността, се събрахме, за да разменим мисли по службата на нашия край и по положението на нашите бежанци.

След като изслушахме речта на г-н Д. Груев за дейността, която предстои да развием,

РЕШИХМЕ:

1. Да се основе клон на дружеството „Одринска Тракия“, което да се грижи за подобрене участието на бежанците и изгнаниците, за завръщане по родните им огнища и да работи за присъединяването на този български край към общото отечество.

2. За ръководене на тая работа се избира бюро в следния състав: председател Димитър Добрев—М. Търново; подпредседател Владислав Панчев—с. Чанакча, Чатаалджанско; секретар-касиер Петко Манолов—Лозенград; съветници: Георги Манолов—Лозенград, Павли Димитров—Узункюпри, Христо Димитров—с. Малгара.

(Следва списък и подписите на 14 присъстващи⁶.)

По същото време се основават много други клонове в различни селища, за които са изпратени сведения: на 13 януари 1919 г. в гр. Айтос, на 4 февруари в Провадия с председател Васил Тошев, на

9 февруари във Варна с председател Михаил Нейчев, на 12 февруари е образуван клон в Софлу, Димотишко, на 19 ноември в Ески Джумая, на 30 януари в Ортакой и т.н.⁷

На 16 февруари с телеграма от Малко Търново се съобщава, че бежанци и изгнаници от Лозенградско, Василиковско, Бунархисарско, Визенско, Люлебургаско и Одринско, свикани на протестно събрание, се обявяват за членове на дружество „Одринска Тракия“. Всички се присъединяват към решенията на конгреса от 22—24 декември 1918 г. и осъждат голямата неправда спрямо тракийци от 1913 г. Настояват за завръщане по родните места⁸.

Дружествата в много селища (Димотика, Василико, Хасково, Факия, Ортакой и др.) съобщават за проведени събрания, молебени, манифестации и веселия за отпразнуване на патронния ден 26 март, падането на Одрин.

Постъпват и някои тревожни съобщения. Например на 7.II.1919 г. постъпва изложение от Софлу, че в Лозенград се допускат да се завърнат само гърци, но не и българи. От българите се иска да подписват заявления, че са гърци⁹.

В началото на 1919 г. Върховният комитет изпраща свои представители за провеждане на масова акция сред бежанците от Източна Тракия. Целта е създаването на нови дружества и попълването на формуляри относно изоставените имоти в родните места, необходими за съставяне на Петиция до Мирната конференция в Париж. Например в доклад от 12 април делегатът на ВК Димо Янков съобщава, че за 11 дни през март бил в Шуменска, Преславска, Ескиджумайска, Поповска, Разградска околия и в други селища, където организиран тази акция¹⁰.

Същевременно с писмо №27/5 февруари 1919 г. Върховният комитет изказва похвала и благодарност на проф. Л. Милетич за книгата му „Разорението на тракийските българи“. Подчертава се, че той обрисувал картинно епизода на един вековен процес на нашите деди, бащи и братя. Това ще даде едно успокоение на нашите сънародници, които са били в авангарда на югоизток при защитата на нашето отечество. Писмото е подписано от цялото ръководство на дружество „Одринска Тракия“¹¹.

Петицията на изгонените българи от „Одринска Тракия“ е изготвена от Върховния комитет и е адресирана до председателя на Конференцията за мир в Париж. Тя е подписана от 31 176 семейства със 166 650 членове. Намаленият брой на подписите се обяснява с трудността да се достигне до всички изгнаници, разпръснати по различните окръзи в страната. В нея се защитава преди всичко българският характер на Източна Тракия и се описват не-

щастията, през които преминава българското население през десетилетията. Причината е преди всичко в географското разположение на Източна Тракия като хинтерланд на турската столица и в стремежа да се премахне българският етнос там. За Отоманската империя става нетърпимо духовното и политическото възраждане на българския народ. И започва насилствено изгонване на българите; разреждане на населението в компактните български райони посредством настаняване на мюсюлмански преселници; предизвикване на различни афери през епохата на революционното движение на българите. Нещастията достигат своя апогей през лятото на 1913 г. след като българите показаха своя великолепен устрем и нанесоха поражения на турските войски. И въпреки че правдата възтържествува посредством Лондонския договор от май 1913 г., турците мигновено се възползват от злочестата за България Междусъюзническа война, скъсват договора и реокупират Източна Тракия. Турската власт решава да се разправи завинаги с българския елемент в тази област, което започва с повсеместно опожаряване и опустошаване на българските села и завършва с поголовното изгонване на почти всички българи. Към свободното българско царство се проточва върволица от хиляди селяни и граждани, измъчени и съсипани, обезверени и без капка надежда за бъдещето. Турците заграбват всички плодове на техния упорит и вековен труд, без да им дадат нито стотинка обезщетение. Източна Тракия е от векове българска земя, а българите са единствените християни, които манифестират своята сила и националност спрямо турците. Именно българите имат най-голямото историческо и етническо право да получат турското наследство в Източна Тракия.

Петицията завършва с увереността, че на Мирната конференция ще възтържествува справедливостта, провъзгласена от американския президент Уилсън и тракийските българи ще могат да се обединят със своето общо отечество — майка България¹².

Подписите са на главите на семействата, поставени на отделни листове, които са събрани и подвързани в четири тома. Те са изпратени в Париж чрез българската делегация на Мирната конференция.

ТАБЛИЦА
на числото на българите от Източна Тракия, подписали Петицията¹³

№ по ред	От кои околии е изгоненото българско население през 1913 г.	Семейства	Брой на членовете
1.	Лозенградска с част от Малкотърновска	13 975	74 626
2.	Визенска с Малък Самоков и част от Василиковска	1 335	7 396
3.	Бунархисарска и Мидийска	1 573	8 515
4.	Люлебургаска и Бабаескийска	701	3 801
5.	Одринска с част от Мустафашанска и Хавзенска	5 635	30 358
6.	Узункюприйска с част от Димотишка	2 553	13 633
7.	Еноска с част от Софлийска и Ференска	810	4 325
8.	Кешанска	470	2 509
9.	Малгарска и Галиполска	1 199	6 402
10.	Чорленска и Айроболска	536	3 129
11.	Силиврийска	721	3 850
12.	Чаталджанска	994	5 305
13.	Биюкчекмендженска	85	454
14.	От Мала Азия (Бандерма, Балък хисар, Мальч и др.)	439	2 344
	Всичко	31 176	166 650

Върховният комитет с писмо № 195 от 16 юни 1919 г. изпраща в Министерството на външните работи и Изповеданията Петицията с молба за предаване на председателя на Мирната конференция в Париж¹⁴. По-късно с Изложение № 183 от 4 юли 1919 г. до коман-

двация войските на съюзническите сили в България Върховният комитет моли да се направят постъпки за допускане пред Мирната конференция на представители на тракийските бежанци, за да защитават правата на тракийците¹⁵.

Вторият събор на дружество „Одринска Тракия“ е проведен отново в Одрин (Караагач) на 10 август с участието на 115 делегати от Одринско, Лозенградско, Малкотърновско, Василиковско, Чорленско, Визенско, Родосто, Малгарско и др. общо 20 селища. Присъства и студентска група при дружеството, представена от 4 делегата¹⁶.

На конгреса задълбочено и обстойно се обсъжда положението на бежанците-тракийци, а в приетата резолюция се правят следните констатации:

1. Бежанците се скитат и до днес вече три години по разни селища, без да могат да си обзаведат стопанство.

2. Властите в новите земи не оказват възможното съдействие за настаняване, а някъде са враждебно настроени. Поради това бежанците не могат да си построят жилища и други стопански сгради.

3. Голяма част от местата, предоставени на бежанците, са бла-тисти, със сериозни предпоставки за маларични заболявания, което носи големи и реални рискове.

4. В бежанските райони няма помещения за училища и децата фактически от 1912 г. не ходят на училище.

За решително подобряване на положението на бежанците Съборът приема следните решения:

1. Да се иска от съответното министерство да се разреши безплатно набавяне на дървен материал за жилища.

2. Да се укрепи брегът на р. Марица в съответните населени места срещу наводнения.

3. Да се засили санитарният контрол и да се раздават медикаменти срещу малария.

4. Да се вдигне конното депо в Търново Сеймен и земята се предостави на бежанците.

5. Да се създадат условия за училища в съответните селища и се назначат необходимите учители.

6. Да се контролира срещу произвола на местните власти и др. л.¹⁷

Относно съобщение на атинския кореспондент на в. „Тан“, че българското правителство е накарало насилствено и много елини да изпатят Петиция до Обществото на народите, Съборът заявява: 166 500 бежанци от Одринско доброволно и без принуда са подписали Петицията, без участието на гърци.

По-скоро гръцките власти принуждават бежанците да се признават за гърци. Иначе няма да ги пускат да се завръщат по родните им места¹⁸.

Съборът приема и Политическа декларация, в която се заявява:

1. При новосъздаденото положение Съборът се изказва в полза на независима Тракия, без господар, когото болшинството от населението не ще; тя трябва сама да се разпорежда със себе си.

2. Най-целесъобразно е създаването на едно независимо политическо цяло, което да обхваща източната и западната половина, поставени под един генерал-губернатор от някоя от великите държави на Съглашението.

3. Смята, че не може да възникнат противоречия между българи и гърци в Тракия след завръщането на българите, прокудени през 1903 и 1913 г. и връщането на имотите им. Необходимо е да се потърси връзка с лицата, които ръководят днес Източна Тракия и да се установи разбирателство.

4. Българското правителство следва да бди гърците да не злоупотребяват с наложеното от Ньой доброволно изселване¹⁹.

Вторият събор, като взема предвид, че: българското население от Тракия е водило от векове борба против Византийската империя и Турското царство и до 1913 г. е било преобладаващо в тази област; турското правителство насилствено е гонило българското население през 1829, 1878, 1903 и 1913 г.; само българското население се е борило с оръжие против турците; българското население се е борило за черковна и училищна еманципация срещу Фенерската патриаршия и е определило своята национална принадлежност; гърците нямат права над земята и са малцинство,

РЕШИ:

1. Молят представителите на САЩ и силите на Съглашението да признаят правото на българите от Източна Тракия да бъдат политически господари на родната си земя, като се включат в пределите на отечеството-майка.

2. Протестират против домогванията на гръцкото малцинство за присъединяването на нашия роден край към Гърция. Протестират против неверните гръцки статистики, които се изпращат в Париж — Версай.

Надаяват се, че Великите сили не ще допуснат подобно наказание над българите от този край, които не могат да се държат отговорни за политиката на българското правителство от 1915 г.²⁰

На 19 октомври 1919 г. в София е проведен Третият събор на дружество „Одринска Тракия“. Това е по-скоро съвещание с представители на отделните клонове. Сведенията за него са твърде ос-

къдни, но в следващата номерация на съборите той заема съответното място. Свикан е извънредно във връзка с преговорите на Мирната конференция и с границите на изток от Мустафаша. Това тревожи населението от Василико и Малко Търново. От делегатите се иска да представят сведения за старите селища, които сега са погърчени, както и за чифлиците, и размерите им. Необходимо е да се обозначат и имената на собствениците им, от което могат да се направят изводи за правомощията и основанията да се владеят сега²¹.

Следва да подчертаем, че през същото време не секва дейността по изграждането на нови клонове на дружество „Одринска Тракия“ в селищата с тракийска емиграция.

От друга страна, целесъобразно е да приведем и някои организационни аргументи и свидетелства, свързани с укрепването на новата тракийска организация. Поради това ще се спрем накратко и на работата на следващите три събора, които са симптоматични за състоянието на организираното тракийско движение.

Така например Върховният комитет предварително уведомява дружествата, че на 22 май 1920 г. предстои събор в София по повод решенията на конференцията в Сан Ремо за предоставяне на цяла Тракия на Гърция. На събора ще присъстват представители на всички дружествени клонове. Във връзка с това се препоръчва по цялата страна да се провеждат протестни събрания. Предлага се също така делегатите да бъдат осветлени за положението на бежанците в района, настроението им, както и какво се прави по тракийския въпрос след решенията в Сан Ремо²².

С писмо до БДЖ Върховният комитет моли да се издадат безплатни билети за делегатите на събора, за около 110 души²³.

Безспорно е, че благоприятното разрешение на почти всички тракийски проблеми е свързано със силата, масовостта и борбеността на организираното тракийско движение. И доколкото за тракийците характерни черти са високата организираност, отговорност и демократичност те търсят и намират най-широка опора в масите чрез редовното провеждане на съборите (конгресите) и обновяване на Устава на организацията, съобразно изменената обстановка.

На 6 юни 1920 г. в София е открит Четвъртият редовен събор в присъствието на около 110 делегати. Той е забележителен главно с два момента. Първо, променената обстановка в Тракия, след като Гърция се намести в нея, наложи организацията да се преименува от „Одринска Тракия“ на дружество „Тракия“, т.е. да обхваща и двете области: Източна и Западна (Беломорска). Под това название започват да се появяват десетки културно-благотворителни дружества. Второ, беше приет нов Устав на дружеството „Тра-

кия“. Понеже този Устав изиграва значителна роля в по-нататъшната дейност на организацията заслужава да се спрем по-подробно на неговото съдържание²⁴.

Съгласно чл. 1 българите от Тракия, която остава под чуждо владичество, живущи в Царството, основават дружество под названието „Тракия“ с върховно управление в София. Дружеството си поставя като временна цел: да работи за завръщане на българите, изгонени от Тракия, по родните им места и за настаняването на тези изгнаници, докато се реши въпросът за завръщането им.

Като постоянни цели пред дружеството се поставят: а) да поддържа духовното единство и националната солидарност между българите в Тракия и ония от Царството; б) да организира духовното и материалното подпомагане на българите в поробена Тракия; в) да работи за придобиване на политическа независимост на Тракия. Средствата за постигане на тези цели ще се постигат чрез издаване на вестник, мемоари, исторически публикации, публични сказки и протести и пр.

Членовете на дружеството са редовни, т.е. произхождащите от поробена Тракия и от ново присъединените към България тракийски земи. Спомагателни (които пожелаят и възприемат тракийската идея) и почетни, които са принесли някаква полза за дружеството или са направили дарение от 5000 лева. Разликата между редовните членове, спомагателните и почетните е, че последните две групи не могат да избират и да бъдат избирани в настоятелствата на дружествените клонове.

Ръководството на отделните дружества (клонове) се възлага на настоятелство от 5 до 10 души, избрани с тайно гласуване и едногодишен мандат. Върховното управление на дружество „Тракия“ се състои от Върховен комитет (ВК) в състав от пет души и Народен съвет (НС) от 12 души. Съборът се провежда ежегодно с участие на делегати от всички дружествени клонове, на който се избира и ВК. Съставът на НС се избира от средата на ония клонове, които имат най-много членове. При необходимост той се свиква на заседание от ВК, т.е. той се явява в помощ на ВК.

Дружественият празник е 13 март — денят на превземането на Одринската крепост от българската войска. Дружественият печат има кръгла форма с надпис околоръст „Дружество „Тракия“ 1914 г.“, по средата две стиснати ръце. Под тях е датата — 13 март 1913 г. Дружественото знаме е с националните цветове и същите надписи като печата.

Решенията на IV събор се възприемат със задоволство от дружествените клонове по места. Техният членски състав нараства, разнообразява се дейността им, появяват се множество нови клонове в страната.

В изпълнение на решенията на IV събор на 14 януари 1921 г. се появява първият брой на дружествения печатен орган под названието вестник „Тракия“. Редактор е Димитър Попниколов. Съобщено е, че вестникът ще излиза един път седмично в 4 страници, един брой струва 1 лев, а годишният абонамент е 40 лева.

В уводната статия, озаглавена „До клоновете на дружество „Тракия“, се подчертава, че с издаването на вестника се удовлетворява една чувствителна нужда. Той ще има за цел да осветлява общественото мнение по тракийските въпроси; ще ратува за подобряване участието на тракийските бежанци; за завръщане по родните места, което те желаят.

Издаването на вестника е свързано със средства, затова съгласно чл. 8 от Устава всеки е длъжен да получава публикациите на дружеството.

В статия на проф. Д. Михалчев със заглавие „Тракия отново на сцената“ се сочи: „Гърците се настаниха в Тракия: а) защото политиката на Англия налагаше да бъдат балканските славяни далеч от Беломорския бряг, б) защото Венизелос съумя да внуши на Съглашението, че в началото на 1920 г. свежата гръцка армия е единствената сила, способна да наложи на турците определения за тях в Севър и закръглен в Сан Ремо мир“.

Сега нещата се измениха и единственото решение е: интернационализацията на Тракия и поставянето ѝ под управлението на ОН. За нас няма място за песимизъм. Може утре да не успеем, но в другиден ще успеем сигурно.

Още от самото начало вестникът се превръща в ценен информатор за тракийци по всички вълнуващи ги въпроси, около него се оформя широк кръг дописници. Вестникът за кратко време увеличава формата и тиража си и се превръща в търсен и любим агитатор, пропагандатор и организатор на тракийското движение.

Така например в бр. 4 от 11 март 1921 г. е публикувана молбата на Тракийския народен съвет и на Тракийския върховен комитет до Лондонската конференция на представителите от Англия, Франция и Италия от 21 февруари 1921 г. за разглеждане на въпроса за Тракия. Подчертава се, че в областта отдавна живее българско население, че през 1903 г. то въстава против турското тиранство, а през 1913 г. то е насилствено изгонено и сега около 200 000 души изгнаници живеят в неопишуема мизерия. Техните движими и недвижими имоти са заграбени от турците. През 1920 г. след окупирането на Тракия от гърците се оформя нова вълна от бежанци, но този път вече от Западна Тракия.

Напомня се, че са изпращани много жалби и петиции до Мирната конференция, до Великите сили и САЩ, обаче без резултат. Настоятелно се моли да се ревизира решението в полза на българското население.

Следват подписите на Д. Михалчев, Д. Попниколов, Д. Ласков и други членове на Върховното ръководство²⁵.

В бр. 3 от 24 февруари 1921 г. е публикувана молба на Тракийския народен съвет до XIX обикновено народно събрание, в която се протестира срещу отмяната на „Закона за настаняване на бежанците“ от 21.XII.1920 г. и проектирането на нов закон „За трудовата поземлена собственост“. Тревогата е, че в първия закон има ясни постановления за оземляване на бежанците и съответно „Бюро за бежанци“ към Министерския съвет. В него се предвижда за заселване в полските райони да се отпускат до 50 дка, в полупланински — до 80 дка, а в планински — до 120 дка, като се дава безплатен строителен материал за жилищни и стопански сгради и заем до 20 000 лв. на домакинство. В новия проект тези преференции не са ясно заявени. Предвижда се създаване на поземлен фонд след дълги процедури, а неговото разпределение да става от общински комисии, които да включват всички нуждаещи се селяни от дадено населено място. При такава постановка едва ли ще се съобразяват с нуждите на бежанците, а предпочитанията ще се насочат към местните жители.

Молбата е да се запазят старите разпоредби със съответните предимства и решително подпомагане на бежанците²⁶.

Може да се твърди, че молбата до голяма степен е удовлетворена от Народното събрание, тъй като в Правилника за приложение на новия закон основната цел се насочва към следното:

а) бежанците да се сдобият с жилище и да поставят началото на домакинство; б) да имат собствена земя за създаване на стопанство и превръщането им в производствен елемент на обществото; в) да им се създадат възможности чрез кредит да се предадат на занаята, което са упражнявали в родния си град или село, или което си изберат в новото местожителство²⁷.

Петият редовен събор, открит на 29 май 1921 г. в София, заема важно място в живота на тракийската организация. Това се обуславя най-малкото от два съществени фактора. Първо, той допринася да се предотврати в зародиш разцеплението на организацията, провокирано от Софийския клон. Второ, на него се направи задълбочен анализ на организационното състояние и посочи най-верния път за бъдещото успешно развитие на дружеството.

Както всяко обществено движение, така и тракийското не е било застраховано от вътрешни борби и разцепления. В навечерието

на откриването на V събор Софийския клон на дружеството по инициатива на неговото ръководство: С. С. Шангов, д-р П. Тончев, Ив. Попов, Д. Трендафилов, д-р И. Мутафов и др. свикват някакъв учредителен конгрес с цел да подменят Върховния комитет. За да предпази организацията от раздори и разцепление, ВК решава да се яви на 28 май 1921 г. в салона на III мъжка гимназия, където е насрочен съборът. Още повече, че там са били и редица делегати, пристигнали за събора на дружество „Тракия“.

По желание на присъстващите проф. Д. Михалчев се явява и открива събора един ден по-рано. Той говори за вътрешното и международното положение на страната и акцентира върху опасността тракийската организация да се разцепи преди още да е укрепнала. Това би било едно злодеяние, трагедия за всички тракийци.

Здравият инстинкт показва на тракийци, подчертава проф. Д. Михалчев, че не това е пътят за изход от кризата, а надеждата, че те могат да се въздигнат, когато са единни.

Д. Михалчев се спира подробно на политическото положение на страната и на Балканите. Направен е изводът, че ако турците възстановят своята власт в Източна Тракия, няма да се съгласят българите да се върнат там. Според него ще има голяма и продължителна борба, тук в България. А за това е необходимо единство, а не разцепление.

В речта на проф. Д. Михалчев се подчертава, че: „Днес има реален момент да ни обединява. Благодарение на Върховния комитет имаме Закон за бежанците, за тяхното настаняване и обзавеждане. Въпросът за настаняването е главното нещо, което може да оживи организацията. С това трябва и главно да се заеме съборът.“

С това встъпително слово V редовен събор е обявен за открит²⁸.

На 29 май сутринта председателят проф. Д. Михалчев трябваше да изнесе отчетен доклад. Но преди това той прави няколко уточняващи изявления:

1. Отчет може да се дава само пред онези, които са избрали ВК по силата на Устава на тракийската организация, а в залата присъстват хора, които не са избрали.

2. Предлага да се избере комисия, която да провери пълномощията на всички делегати и да уточни кои са редовни и кои не са.

Това смущава Софийското ръководство, защото се оказва, че техните редовни делегати не са повече от 15 души. Мечтата за вътрешен преврат пропада. След дълги и безплодни дебати, редовните делегати се отделят и истинският конгрес се открива на 30 май в една от залите на читалище „Славянска беседа“.

След като проследява накратко събитията, последвали от учредяването на дружество „Одринска Тракия“ и по-късно Учредителния събор в Одрин през декември 1918 г. проф. Д. Михалчев се спира на основните моменти през отчетната година. А те са свързани главно с оземляването и настаняването на бежанците и външнополитическата защита на тракийските интереси на страната. Посочва се също така, че членовете на ръководството на Софийския клон Шангов, Тончев, Попов са се противопоставяли и компрометирали дейността на ВК. Заради такива изяви те са били отритнати от дружествата по места и сега са решили да правят своя организация.

В резолюцията по отчета Съборът: 1. Одобрява напълно поведението и дейността на ВК в лицето на Д. Михалчев, Д. Попниколов, Д. Ласков; 2. Порицава разколническата дейност на Софийския клон; 3. Отхвърля от себе си всички гибелни за тракийската кауза последици²⁹.

В резолюцията по настояване на бежанците Съборът предлага:

1. ВК да направи постъпки за съгласуване на положенията от двата закона: по настаняване на бежанците и за трудовата поземлена собственост и се търси отговорност по нехайното поведение на държавните чиновници.

2. Да се отпускат незабавно места за построяване на жилища и парични средства (кредити) с намалена лихва за устройство и обзавеждане, в това число и за безплатно добиване на строителен материал.

3. Бежанците, пристигнали след 1912 г., да се освобождават от трудово повиновение³⁰.

В резолюцията по политическото положение V редовен събор задължава ВК в своята дейност да се ръководи от следните постановки:

1. Съдбата на поробена Тракия да се решава от болшинството от онова население, което е родено и произхожда от нея.

2. Идеята за интернационализирането на Източна и Западна Тракия и поставянето под покровителството на ОН е най-целесъобразното днес решение (лозунг).

3. Връщането на бежанците по техните селища и имоти да бъде в основата на всяко действие за Тракия.

4. Ако събитията наложат въпроса цялата част от Тракия да бъде отново поробена, да се настоява за междусъюзническа гаранция, че новият владетел ще приеме прокудените от Тракия Българи.

5. Конвенцията за малцинствата да се изпълнява не от съответните правителства, а от специален орган на ОН.

Подписали: Върховен тракийски комитет
Председател: Д. Михалчев
Секретар: Гъл. Д. Гълъбов³¹.

Петият редовен събор избира Върховен комитет от 5 души, а именно: председател е проф. Димитър Михалчев; подпредседател Димитър Попниколов; секретар-касиер Гълъб Д. Гълъбов, членове: д-р Ангел Шивачев и Димитър Г. Ласков.

Накрая отново се порицават членовете на настоятелството на Софийския клон за тяхната противоуставна дейност през годината.

Дружествените клонове посрещат със задоволство и пълно одобрение решенията на V събор. Но същевременно те изразяват и болка, и тревога от настъпилото разцепление сред тракийци. Те чувстват, че това ще се отрази фатално върху тяхната борба и жизнени интереси и настояват да се преодолеят противоречията в столичните ръководства. Още повече, че не виждат съществени причини за разделяне. Същевременно постепенно се оформя настоятелно искане следващият VI събор да обедини организацията и да се премахнат всички пречки към единство.

На 24 април 1922 г. Варненският клон на дружество „Тракия“ изпраща Окръжно до всички клонове на дружество „Тракия“ в Царството с молба да се разгледат съществуващите дразги в ръководствата. Защото двете върховни управителни тела застрашават да разединят тракийската емиграция — факт печален и зловереден за каузата на родината ни. Обединението да стане на следващия VI събор³².

Дружественият клон в Сливен с писмо от 23 юни 1922 г. остро осъжда дейността на отцепниците в София и настоява за обединение и слагане край на пакостното раздвоение³³.

Важна роля в това отношение изиграва и статията във в. „Тракия“ от 15 юли 1922 г. под заглавие „За отцепниците“. В нея силно аргументирано се критикуват противниците на единството, които подлагат организацията на сериозна криза. Така постепенно здравият разум надделява и на 1 август 1922 г. се постига обединение на ръководствата на тракийската организация. В приетия протокол от съвместното заседание на членовете на Върховния комитет и на Върховния изпълнителен съвет на дружество „Тракия“ се решава двете управителни тела да се слеят и да се провъзгласи пълно единство на организацията. Те ще водят съвместно делата на дружеството до свикване на общ конгрес, който да избере единно управително тяло. Предложението е VI редовен конгрес да се свика на 19 август 1922 г. в Пловдив.

Протоколът е подписан от името на Върховния комитет: Михалчев, Попниколов и арх. Шивачев, от името на Върховния изпълнителен съвет: Мутафов, Тончев и Трендафилов³⁴.

Шестият обединен събор започва своята работа на 19 август 1922 г. в Пловдив. Тази дата не е случайно избрана. Тя следва

да напомня за историческото значение на Преображенското въстание и да внушава символите на народното единодушие и автономност.

Съборът е открит от члена на управителното тяло д-р Й. Мутафов в присъствието на 118 делегати от 60 дружествени клона. Избрано е бюро за ръководство от 5 души с председател Коста Георгиев, а също така няколко комисии: политическа, по заселването на бежанците, по печата и по бюджета.

В дневния ред на събора са включени няколко въпроса: 1. Реферат на тема „Недъзите на нашата организация“ от проф. Д. Михалчев, който обуславя необходимостта от единство и активност на всички тракийци; 2. Доклад по международното положение на Тракия от д-р П. Тончев, който е посетил Италия по време на Генуезката конференция и споделя за добрия прием на тракийския въпрос от италианците. По международната обстановка и тракийците обстойно се изказва и проф. Д. Михалчев.

При оживените разисквания се настоява за по-енергична дейност на дружество „Тракия“, за усилен вътрешна и външна печатна пропаганда чрез брошури, вестници и др.

На събора е избрано единно управително тяло, което се конституира в Централно бюро (ЦБ) в състав: проф. Д. Михалчев — председател; д-р П. Тончев — зам.-председател; д-р Й. Мутафов — зам.-председател; М. Балджиев — секретар; д-р Н. Чилев — касиер; членове: Д. Попниколов и Д. Трендафилов³⁵.

Дружеството приема названието Културно-благотворително дружество „Тракия“.

По този начин се преодолява опасността от по-нататъшно разцепление на организацията и се запази така необходимото единство. То се явява изключително благоприятно и благотворно в следващото развитие на тракийската организация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Д-р Кисяков Б. Принос към дипломатическата история на България 1878—1925. Т. 2. С., 1926, 74—76.

² Българска военна история. Т. 3. С., 1984, 58—59.

³ Централен военен архив, ф. 23, оп. 2, а.е. 372, л. 52.

⁴ Пак там.

⁵ Тракия, № 5, 22 март 1921.

⁶ Национален архив (НА)—БАН, ф. 1, оп. 1, а.е. 18, л. 118.

⁷ НА—БАН, ф. 1, а.е. 18, л. 118, 116, 131, 141.

⁸ Пак там, л. 148.

⁹ Пак там, л. 156.

¹⁰ Пак там, л. 228.

¹¹ Пак там, а.е. 25, л. 49.

¹² Пряпорец, № 160, 1919.

¹³ Константинов, Н. Родна Тракия. С., 1925, с. 114.

¹⁴ НА—БАН, ф. 1, оп. 1, а.е. 25, л. 106.

¹⁵ Пак там, л. 109.

¹⁶ Пак там, а.е. 22, л. 13.

¹⁷ Пак там, а.е. 19, л. 34.

¹⁸ Пак там, л. 37.

¹⁹ Пак там, л. 49.

²⁰ Пак там, л. 62.

²¹ Пак там, л. 73—74.

²² НА—БАН, ф. 1, а.е. 23, л. 20.

²³ Пак там, л. 25.

²⁴ Централен държавен исторически архив (ЦДИА), ф. 637, оп. 1, а.е. 12, л. 1—2.

²⁵ Тракия, № 4, 11 март 1921.

²⁶ Пак там, № 3, 24 февр. 1921.

²⁷ Пак там, № 8—9, 28 апр. 1921.

²⁸ НА—БАН, ф. 1, оп. 1, а.е. 19, л. 68—69.

²⁹ Тракия, № 12—13, 23 юли 1921, с. 3.

³⁰ Пак там.

³¹ НА—БАН, ф. 1, а.е. 19, л. 70—71.

³² Пак там, а.е. 21, л. 179.

³³ Пак там, л. 178.

³⁴ Пак там, л. 192.

³⁵ Пак там, ф. 39, а.е. 18, л. 23—24.

СЪДБАТА НА БЪЛГАРИТЕ В ИЗТОЧНА ТРАКИЯ (1920—1922)

Н.с. д-р ВАНЯ СТОЯНОВА

Въпросът за съдбата на българите в Източна Тракия през периода, когато тя е под гръцко управление (1920—1922), не е бил обект на самостоятелно проучване в българската историческа литература — вероятно поради краткотрайността на гръцкия режим там и относително малоборойното българско население, останало в района след Балканските войни. Най-голямо внимание на проблема отделя С. Трифонов. В едно обобщаващо изследване той разглежда гръцкия окупационен режим в контекста на борбата за Тракия (Източна и Западна), която тракийските българи и българските правителства водят след Първата световна война¹. Без да оспорва общата насоченост и резултатите от досегашните изследвания, които централно или периферно засягат поставената тема, с настоящата статия авторът се опитва да детайлизира картината на двегодишното гръцко управление през призмата на българския етнос в Източна Тракия въз основа на допълнителен архивен материал.

* * *

Цариградският мирен договор (1913) оставя Източна Тракия в пределите на Турция, от където през лятото и есента на 1913 г. са прогонени десетки хиляди българи². Въпреки принудителното обезбългаряване на областта, което продължава и след края на Балканските войни, по сведения на Одринската митрополия в началото на 1914 г. в Лозенград и Одрин има все още 5251 българи под ведомството на Екзархията. Към средата на 1917 г. техният брой достига едва 2120³. Начело на Българската митрополия в Одрин, макар и официално непризната от турските власти, е архимандрит Никодим, въздигнат на 4 април 1920 г. в сан „Тивериополски епископ“, който е в духовно и административно подчинение на Екзархийския замест-

ник в Цариград (по това време — Велешкият митрополит Мелетий)⁴. В мотивацията на Светия синод за оказаната му почит се отбелязва: „Във времена трудни и тежки, каквито преживя българският народ през Балканската и Общоевропейската война, той, като управляващ Одринската епархия, остана на мястото си между една чужда държава и враждебно настроена власт и с такт, умение и похват достойно продължи да изпълнява длъжността си твърдо и непоколебимо, за утеха на благочестивото изпълнение и в полза на църковно-народното ни дело. С това свое благоразумие, с вещината и опитността си, Архимандрит Никодим е спечелил напълно почитта и уважението не само на местното българско население, но и на самата местна власт и затова неговото задържане на същата длъжност в град Одрин неминуемо се налага, най-вече след сложилите се тъй неочаквано нови обстоятелства....“. За негов помощник като протосингел на Одринската митрополия Синодът назначава архимандрит Антим Шивачев, който, бидейки родом от там, „ще бъде от полза за службата и народното дело“⁵. За българите в Източна Тракия остават да действат две начални училища с една прогимназия в Лозенград, две основни училища в Одрин, към които през учебната 1919—1920 г. има по един гимназиален клас⁶.

Краят на Първата световна война е катастрофален за България и нейните съюзници, сред които е и Османската империя. Мирните споразумения с победителите преначертават държавните граници на Балканите и дават нов тласък на етнодемографските размествания, все още неутихнали от предходните войни. На южния фланг на полуострова големият победител е Гърция, а териториалните ѝ придобивки в Тракия правят по-осъществима от всякога мечтата ѝ за Константинопол и „Велика Гърция“. На конференцията в Сан Ремо (април 1920 г.) Великите съглашенски сили ѝ обещават цяла Тракия — Западна, отнета от България с Ньойския договор и временно поставена под съглашенски контрол, и Източна, дотогава в границите на Османската империя. Макар и с характер на предварителни насоки за предстоящия мирен договор с Турция, решенията от Сан Ремо незабавно са приведени в изпълнение⁷. В края на май 1920 г. гръцките войски окупират Западна Тракия. Два месеца по-късно, в края на юли 1920 г., те ще завземат и Източна Тракия, без да изчакат официалното ѝ отстъпване по силата на Севърския договор (10 август 1920 г.).

След Първата световна война Тракия е област с разнороден етнорелигиозен състав, който военнополитическите събития динамично и драматично променят, като не оставят незасегнат нито един от преобладаващите етноси (българи, гърци, турци). Към нея имат пре-

тенции с различна политическа тежест и формат и трите граничещи си държави. В западната ѝ част българите все още имат значително представителство, което подхранва разгърнатата се там въоръжена съпротива и българо-турско сътрудничество срещу гръцката окупация⁸. През май—юни 1920 г. Източна Тракия служи за тил и база на българо-турските чети, които действат в Западна Тракия. Те, обаче, не се ползват с официалната подкрепа на България. Българското правителство се старее да не предизвиква силите на Съглашението с рисковани действия, които биха усложнили и без това тежкото положение на страната, а участващите във въоръжената борба български офицери са от средите на запасното войнство. Под ръководството на Джафер Таяр турските националистични сили на изток от р. Марица, които се готвят за отпор на гръцките окупационни части, не подкрепят издигнатата от „българо-турско правителство“ в Западна Тракия идея за автономия по отношение на Източна Тракия. Макар да помагат с оръжие и хора на въоръжените чети в Западна Тракия, те отстояват неделимостта на източния ѝ дял от общото отечество съгласно турския „Национален обет“ (януари 1920 г.)⁹.

Българското население в Одринска Тракия е силно намаляло, но десетки хиляди са бежанците в България, които се надяват да се върнат по родните си места и това е задача от първостепенна важност както за българската външна политика, така и за тракийското движение¹⁰. Разтревожени от събитията в Западна Тракия и в очакване на гръцката окупация и евентуалните военни действия, част от местните българи в Лозенградско се опитват да напуснат областта. Те започват да пристигат в Одрин, търсейки съдействието на Българската митрополия. Епископ Никодим издава нареждане всеки, който би пожелал да замине за България през Одрин, да се снабдява предварително с удостоверение от Архиепископското наместничество в Лозенград, защото в противен случай Одринската митрополия няма да им оказва помощ. Същевременно инструктира архиепископския наместник в Лозенград да не издава удостоверения „без уважителни причини“¹¹, като по този начин се опитва да задържи предизвиканото от паниката изселване и да предпази областта от окончателно обезбългаряване.

Заздравили позициите си в Западна Тракия, в края на юли 1920 г. гръцките войски окупират и източния ѝ дял. Турската съпротива в областта е сломена за 6 дни. Операцията в Източна Тракия започва на 20 юли и приключва на 25 с.м. Турците отстъпват в безпорядък, Джафер Таяр е пленен, а голяма част от армията му се изтегля на север към България заедно със значително цивилно население¹². На 25 юли при с. Голям Дервент границата пресичат около 10 000 ду-

ши. Хиляди бежанци минават през Кайбиляри, Орумбегли, Малко Търново и др. По сведения на Щаба на армията до 28 юли 1920 г. към вътрешността на България са евакуирани 385 офицери, 3239 войници, около 22 200 цивилни. До края на годината преминават границата, търсейки спасение, нови бежанци — сред тях са видни чиновници, ръководители на турската администрация в Източна Тракия, военни. Част от тях заминават за Мала Азия през пристанището на Бургас, за да се присъединят към Мустафа Кемал¹³. Великото народно събрание на Турция, формирано през април 1920 г. в Анкара, отхвърля подписания от султанското правителство в Цариград Севърски договор и под лозунга за национално освобождение организира въоръжена съпротива срещу настъпващата гръцка армия в Западен Анадол¹⁴.

Правителството на А. Стамболийски оказва добър прием на турските бежанци. Турско-гръцко-българска комисия, образувана с помощта на френското посолство в София, получава разрешение да репатрира обратно по родните им места избягалите от Източна Тракия турци, които се намират в бедствено положение. Гръцкото правителство обаче допуска само малка част от тях до Тракия. С ограниченията, които създава за завръщането им, то цели да подсили позициите на гръцкия етнически елемент и затвърди гръцкия окупационен режим¹⁵.

Начело на областта е назначен генерал-губернатор, министърът без портфейл Возикис, със седалище в Одрин. Целта на Гърция е пълната елинизация на Тракия и трайното ѝ приобщаване към гръцката държава. Тя си дава сметка, че окупира една оспорвана територия, с етнически пълно население, голяма част от което е враждебно или подозрително настроено. Манифестът на ген. Емануил Зимбракис, главнокомандващ тракийските войски, трябва да внесе спокойствие и да представи пред света цивилизования образ на гръцката политика. В него се обявява, че гръцката армия влиза не като завоевател, а като покровител на живота, честта, собствеността, религията, езика, навиците и обичаите на всички жители без разлика на тяхната вяра и народност. Първите стъпки на гръцкото управление в Лозенград и Одрин като че ли потвърждават направените декларации. Гръцките власти в Лозенград не се отнасят зле с българите, които в лицето на архиепископския наместник са допуснати и приети да вземат участие в гръцките празненства при посрещането на гръцкия крал и други висши гръцки военни и граждански чиновници. На вечерята, която кралят дава в Лозенград, е поканен и българският архиепископски наместник. От своя страна секретарят на окръжното управление му връща визитата, като заявява на наместника, че и българите в Гърция, еднакво с другите народности, ще се

ползват и радват на пълна свобода във всяко отношение, стига те да бъдат предани на новата власт и почитат законите на страната. При създаденото положение и предвид това, че до този момент в Лозенград не е съществувала голяма вражда между българи и гърци, и архиерейският наместник, и митрополит Мелетий се надяват, че „гръцките власти ще търпят там, поне засега, съществуването на български черкви и училища и ще оставят българската община да се грижи за църковно-училищните си работи“. Уверения за добронамереността на новите власти и успокоение за бъдещото безпроблемно съжителство дават на своите български съседи и гръцките им съграждани¹⁶.

На 24 август 1920 г. управляващият Одринската епархия епископ Никодим, след принудителното едномесечно мълчание поради затруднения в комуникациите, на свой ред известява Екзархийския наместник в Цариград, че организирането на новата учебна година за българите в Източна Тракия е в ход (на практика Екзархийското заместничество в Цариград и Одринската митрополия са вече в две различни държави). Предвидените да постъпят в Одрин ученици са 102, а в Лозенград — 174. Основание за планираното окриване на училищата дава споменатият по-горе манифест на главнокомандващия Тракийската армия ген. Зимбракакис, че отделните народности ще имат свои училища и църкви. Все пак, епископ Никодим таи съмнения, че направените обещания ще бъдат спазени и се обръща към Мелетий с молба да му съобщи в най-скоро време да ангажира ли останалите в двата града учители и въобще да прави ли нужните разпореждания за отварянето на училищата или да ги освободи, за да може о време да си намерят работа¹⁷. Като се опира на първоначалната информация за търпимостта на гръцките власти към българското население, митрополит Мелетий нарежда лозенградските първоначални училища и непълната смесена гимназия да се открият с останалите в града учители, а заминалите в отпуска да се повикат обратно. По отношение на одринските училища инструкцията е да се отворят само първоначалните училища, поради отсъствието на класните учители, заминали във ваканция, за връщането на които се надява да получи разрешение от гръцките просветни власти. Все пак, по мнението на Екзархийския заместник, добре би било в Одрин и за предстоящата учебна година да се продължи гимназиалният курс на обучение, който може да поеме ученици и от средите на българите в Дедеагачко и Гюмюрджинско. Мелетий напомня, че за учители трябва да се назначат лица, родом от същите градове или поне тракийци, некомпрометирани пред гърците¹⁸. Очевидно, Екзархийският заместник се надява, че гръцките декларации за зачи-

тане просветните права на българското население и в двете части на Тракия ще бъдат спазени и си дава сметка за вероятните изисквания на новите власти. Събитията скоро го опровергават. При това, не само по отношение на Западна Тракия, доскоро в границите на българската държава, в която гърците с голяма доза основание могат да очакват демонстрации на български национални чувства и пристрастия, но и в почти обезбългарената Източна Тракия и поспециално в Лозенград, известен до този момент с липсата на изявена българо-гръцка конфронтация.

Тревожните симптоми за неидиличното развитие на отношенията с българското население в Източна Тракия започват да се забелязват скоро след установяването на новата власт. При срещите, които представителите на българската общественост провеждат с официални гръцки лица, наред с обещанията за равноправно третиране, те неизменно чуват и съпътстващото условие „да бъдат предани и лоялни граждани на гръцката държава“ — резонно изискване, особено за страна, която е във война, но твърде разтегливо при желанието. Върховният комисар на Източна Тракия Сактурис отправя обвинения към местните българи за „недобротото им държане при Таяровата акция“, пространно се спира върху „зверствата и варварщините на българите в Източна Македония“ и подлага на съмнение местния произход на българското население в Лозенград¹⁹. Неприятно впечатление оставя и пропускането на българската общност от дарителския жест, който гръцкият крал прави по отношение на другите негръцки общини в Лозенград и Одрин при посещението си в тях. Случаите на изгонване на българи, решили с редовни паспорти да се върнат в Източна Тракия, и грубото отношение с архиерейския наместник в Лозенград по време на предприетата акция спрямо българското и турското население за изземването на евентуално скрито оръжие внасят смут и разочарование и действат като предупреждение за предстоящи неприятности²⁰.

Почти незабавно след заемането на Одрин и Лозенград българските училища са реквизиран за нуждите на армията. На 27 юли 1920 г. властта предявява претенции и към сградата на българското консулство в Одрин, в което, след прекъсването на дипломатическите отношения между България и Турция според условията, съответно на Солунското и Мудроското примирие, е оставен само дългогодишният дипломатически служител Г. Драндаров със задача да пази неговата архива и имущество²¹. Драндаров изисква заповед от командващия тракийските войски генерал Замбракакис и така отдалечава с няколко дни освобождаването на сградата. На 30 юли по обед на улицата е арестуван гавазинът на консулството А. Цончев, а

четвърт час по-късно в полицията е отведен и самият Драндаров, където научава, че още на следващия ден трябва да напусне Одрин. Екстрадирането му се отлага с няколко дни, само за да може да бъде разпитан в Дирекцията на полицията от английски офицер относно предполагаемите си ангажименти — лично негови или на българската държава — към съпротивителната борба на турските националисти под ръководството на Джафер Таяр. От отговорите на Драндаров съгласенският представител едва ли извлича някаква полза. Като дългогодишен дипломатически служител Драндаров не дава основание да бъде обвинен в нелоялно и враждебно поведение — отхвърля всякакви връзки на консулството с евентуално пребиваващи в Тракия размирици, дава достоверен и разумно звучащ отговор на всички въпроси и приемливо обяснение на онези питання, за които трябва да изкаже мнение. На следващия ден след разпита арестуваният преди това пазач на консулството е освободен, а 4 дни по-късно двамата с Драндаров напускат Одрин и на 13 август 1920 г. пристигат в София²². Междувременно някои от цариградските вестници хвърлят светлина върху причината за изгонването на Драндаров — недоказани обвинения за връзките му с Джафер Таяр²³.

На 4 септември 1920 г. в Лозенградското архиерейско наместничество се явява свещеникът Сотир Гарелов, българин от Воден, който се представя за приятел и близък на ген. Мадзаракис, командващ Ксантийската окупационна дивизия. Придружава го Ангел Манолов. Дватама изискват от архиерейския наместник да свика събрание с лицата, означени в един донесен от самите тях списък. В списъка са имената на учителите и свещениците, както и на всички побудни българи от Лозенград. Целта на събранието е да се накарат българите начело с интелигенцията да подпишат декларация, с която се отказват от Екзархията и признават върховенството на Цариградската патриаршия. Събранието е свикано бързо и припряно, още на следващия ден. Агитацията, или по-скоро манипулацията, на преживелите и оцелели в трите войни българи, напалшени и стреснати от неясната перспектива за бъдещето си, за живота и собствеността си, изтръгва подписите им под декларацията за отказ от Екзархията. Тя веднага е поднесена на генерал Мадзаракис. Самата сцена на подписването не минава без заплахи и груби изнудвания; всички опити за протест остават без резултат. Учителите и свещениците, изолирани в отделна стая, са извикани най-накрая. При отказа им да подпишат декларацията им е заявено, че са свободни да заминат за България, тъй като вече нямат работа там. Впоследствие учителите и свещениците са заведени вкупом при генерал Мадзаракис, който ги приема в присъствието на целия си щаб, а едва след това — и при окръжния управител²⁴.

Преди да замине за България, лозенградският учител К. Георгиев отново има среща с ген. Мадзаракис. Генералът го предупреждава, че разполага със сведения за притеснения на гърци в България „под закона за преследване на незаконно забогателите през войната“ и отправя заплахи за окупация на Варна и Бургас от гръцката флота²⁵. Акцията по „доброволното“ отхвърляне на ведомството на Екзархията, която се провежда от името и с авторитета на ген. Мадзаракис²⁶, изненадва неприятно не само българите в Лозенград. Местните гърци признават в частни разговори, че съвсем не са очаквали подобно нещо; че го осъждат и че когато предварително са научили за подготвяната операция, са преценили колко неуместна е тя, ала такава е била програмата на правителството, което съвсем не познава местните условия²⁷.

За малкото останали българи в Лозенград преживяването е дълбок душевен потрес. „Бледи, с разтворени очи, като подсъдими, които слушат своята смъртна присъда, те пристъпват към масата, за да сложат подписа си, накарвани още тогава да изхвърлят от президентската си -ов и -ев, след което мнозина не смеят да излязат към центъра на града от мъка и срам...“ Заминаващият от града К. Георгиев е помолен да предаде в София, че българите се надяват пред една чуждестранна анкета да изповядат, че съвсем не доброволно са се отказали от родното си име и духовно началство; че ако не бъде възстановена църковно-училищната им свобода и не получат гаранция, че ще бъдат лоялно третиращи, тяхното спасение може да бъде една комисия, която да оцени имотите им и им даде възможност да се изселят в България²⁸.

Епископ Никодим научава за случката няколко дни по-късно. Заедно с лозенградския учител Г. Димитров той изготвя и на 20 септември 1920 г. връчва протест до главния губернатор на Източна Тракия генерал Зимбракакис. Приема го началник-щабът на армията полковник Калогерос, който неуспешно се опитва да дистанцира армията от извършената акция. Относно реквизирането на гимназиалното здание в Одрин Никодим получава уверението му, че то е взето временно за нуждите на войската и там ще се помещава военният съд. На 20 септември 1920 г. епископ Никодим подава заявление и до върховния комисар Сактурис. На другия ден 18-годишната девойка, която е преписала и превела на гръцки изложението, е арестувана, въпреки че е болна от туберкулоза, а екстернирането ѝ в България е спряно едва след изричната намеса на английски офицер. Горчивият коментар на Никодим по повод на печалната случка е: „Похватите на гърците са насочени да унищожат българското племе тук. Тракия за нас е изгубена.“²⁹

Пространното внимание, отделено на случая в Лозенград, е оправдано от обстоятелството, че в известна степен той е емблематичен — за обстановката в областта, за нагласите и съпротивителните сили на българската общност и за отношенията между етносите. Той е илюстрация на десетилетни конфликти, които на различните нива — на високата политика и на локалните отношения — имат различно звучене и тежест. Случаят е значим и от гледна точка на методите за водене на етнорелигиозна пропаганда, и на действащите лица, ангажирани в нея: вместо директната депортация тук по-ефикасна се оказва рафинираната манипулация, проведена от вътрешно³⁰. Той загатва и за неизменно търсения и изтъкван принцип на реципрочност, на който не е чуждо нито едно балканско правителство, макар най-често потърпевшите от него да не са в пряка зависимост³¹.

Отчаян от безперспективността на ситуацията, епископ Никодим, който дотогава нееднократно е проявявал твърдост в критични ситуации, през ноември 1920 г. иска от Светия синод да бъде отзован от Одрин, защото „българинът тук не може да живее — той е вън от законите на страната... гръцките власти не се стесняват в мерките само и само да унищожат всичко българско. Там, където не действа словото, явяват се побоите, арестите, глобяването и други инквизиторски мерки... Щом политическото положение е неизменно, щом българското правителство не може с нищо да спомогне, за да се облекчи участието на българите, които страдат, защото са българи, нищо друго не остава, освен да напусна страната. Малкото българи, които имаме, се страхуват да посещават нашите черкви... Който от младежите се нарече българин и не желае да отиде войник (от друга народност не взимат, освен гърци), веднага го арестуват под друг измислен предлог. В заключение ще повторя, че моето стое не тук е излишно. Да стоя тук, значи да се излагам на разни подигравки и оскърбления от страна на отговорни и неотговорни фактори, а това е унижение за националното чувство на българския архиеп³². В това унижение влиза и подвеждането му под следствие по обвинение, че уж е говорил в черквата против гърците и за война с България³³.

Светият синод не само че не освобождава Никодим от длъжността му, но с цел да го предпази от преследване с решение от 10 ноември 1920 г. го изпуска от списъка на избираемите за архиепископски сан лица, защото той, „като управляващ Едирненската епархия, заема особено служебно положение в днешна Гръцка Тракия и ако се впише в листата на кандидатите, може да се напакоти на българското дело там“³⁴.

Синодът също така се въздържа да повика за участие в църковно-народния събор архиепископите от Одрин и Цариград (Тивериополския епископ Никодим и Велешкия митрополит Мелетий), защото идването им е свързано със затруднения и опасности за делото, на които те са назначени да служат, толкоз повече, че са лишени от помощници, които да ги заместват³⁵.

Въпреки обещанията, българските училища, за разлика от училищата на другите етнически общности в Източна Тракия, не са открити през новата учебна година³⁶. Те остават затворени до края на гръцкото управление³⁷. Безплодни остават усилията на митрополит Никодим в Одрин и на екзархийския заместник в Цариград да издействат разрешение да се върнат в Одрин местните преподаватели в класните училища. От Цариград Мелетий чрез своя капукехая интервенира пред тамошния гръцки консул за разрешение да заминат за Одрин директорът на Одринските училища П. Цветинов и съпругата му учителката Елена Цветинова, както и учителите Ст. Николов и Зора Николова. Консултът отклонява прощението с уговорката, че сега Гърция е във война и въпросът за допускане заминаването на български учители в Одрин ще може да се реши едва след нейния край³⁸.

Към началото на 1922 г. според една справка на българското Министерство на външните работи и изповеданията (МВРИ), сред прокудените от страна на гръцката власт в Тракия по-видни българо-тракийци са учителите от смесената прогимназия в Лозенград (9 учители начело с директора Георги Димитров — всички те родом от Тракия) заедно със служебния персонал при същото училище; класните и основните учители от Одрин (10 преподаватели начело с директора Иван Кюлев, също по произход от Тракия), както и училищният служебен персонал. Изгонени са също митрополитският секретар в Одрин Александър Трифонов и служителите при митрополията, както и свещениците от Лозенград. В същия списък са и имената на 28 учители и духовници от Западна Тракия³⁹.

Въпреки това, в годините на гръцкото управление на Източна Тракия Дирекцията на изповеданията в София не закрива щата на просветните и духовните служители в Одрин и Лозенград с надеждата, че един ден българските училища и църкви в тях отново ще бъдат в служба на българското население⁴⁰.

Тракийската преса в България всяка седмица помества материали за положението на българите в Източна Тракия. По-интелигентните от тях, които открито демонстрират българското самосъзнание и могат да бъдат пример за съгражданите си, първи стават обект на преследване — те са арестувани, интернирани по островите или изгонени в България. Такава съдба споделят всички

лозенградски българи, които се осмеляват да окажат някаква съпротива на акцията за „доброволен“ отказ от Екзархията и признаване на Константинополската патриаршия. В края на декември 1920 г. цялото семейството на Михаил Читаков от Лозенград е интернирано на о. Митилин. Провинението му е, че е подписал декларацията за признание на Патриаршията с уговорката „подписвам, понеже виждам, че иначе не може да остана да живея в родния си град“⁴¹. Същата е съдбата и на Ангел Търновски, братята Михаил и Иван Бозвелиеви, дядо Грую и синът му Васил⁴². Гръцките власти продължават да арестуват турци и българи — пропагандисти, по обвинение за участие в антигръцката съпротива⁴³.

Информациите за тормоза над българите в тракийската преса се потвърждават и от сведенията, събирани от българските погранични участъци. В донесение от 31 декември 1921 г. се съобщава за административен произвол, изнудване и преследване на продавачи на български книги и за забрана да се говори на български език⁴⁴. В същия рапорт отношението към турците се преценява като по-снизходително, нещо, което отразява в кореспонденцията си и репортажът на в. „Таймс“ от 30 август 1921 г.⁴⁵ Снизходителността, обаче, е относителна — от гръцките власти се оплаква и турското население в областта. Намерилите убежище във Василико турци от Виза в подкрепа на твърдението си предоставят списък на 25 убити и изчезнали турци от Виза и околните села през май—юни 1921 г.⁴⁶ За разлика от затворените български училища и църкви, обаче, турците се ползват от своите религиозни и просветни права и единствената промяна е въведеното по няколко часа в учебните програми задължително изучаване на гръцки език⁴⁷.

В края на декември 1921 г. от Одрин е екстерниран, при това с нередовна заповед, издадена на чуждо име, секретарят на българската митрополия Александър Трифонов. Въпреки протестите на епископ Никодим и опитите да се изясни проблемът, след като полицейските и военните власти в Одрин няколко дни си прехвърлят взаимно отговорността, Трифонов е заведен под стража до границата на гара Кадъкьой⁴⁸. Този път, за разлика от случая с Г. Драндаров, за когото се задоволява с устен протест, българското МВРИ отправя вербална нота до гръцката легация в София с искане за изясняване на случая и на 7 февруари 1922 г. получава отговор, че Трифонов може да се върне в Одрин, за което е достатъчно да се яви и визиращия паспорт си в легацията⁴⁹.

Политиката за елинизация на Източна Тракия, която гръцкото правителство целенасочено провежда, дава своите резултати. Областта бързо променя своя външен вид. Одрин, седалището на гене-

рал-губернатора, след три войни е значително обезлюден. Многобройните джамии му придават характерния облик на един турски град, но в друго отношение градът е приел съвсем гръцки облик. Всички улици, наименования и надписи са на гръцки език. Гърците, обаче, не се чувстват сигурни в своето положение; областта е във военен режим и през август 1921 г. гръцките войски в нея (4 дивизии) наброяват над 100 000 души⁵⁰. Гръцкият парламент гласува 4 законопроекта, с които цели да анексира областта. Губернаторът Возикис прокарва закон за отпускане на 100 млн. драхми, предназначени за обезвеждане на земеделското и градското население на Тракия и за подпомагане на гръцките колонисти⁵¹. Техният брой, според гръцки статистически данни, изнесени в гръцката преса и препечатани от в. „Тракия“, е значителен. До началото на 1922 г. в Източна Тракия се връщат 20 655 гръцки семейства с 82 675 членове. Към тях се прибавят пристигналите от България, Кавказ, Турска Тракия, Армения и другаде гърци, като броят им достига близо 180 000 души⁵².

Гърция осъзнава стратегическото местоположение на Тракия, с аспирациите, които хранят граничните с нея държави, всяка от които има в областта значително „свое“ население, настроено враждебно или поне подозрително към гръцкото управление. За успеха на елинизаторската си политика тя разчита на промяна на етническата картина в региона с превес на гръцкия етнически елемент в него. В Тракия се настаняват не само гръцки бежанци от района, но и такива, които нямат нищо общо с областта. За сметка на това гръцките власти не допускат връщането на тракийски бежанци от други народности, а към останалите провеждат политика, която пряко или косвено ги подтиква към изселване.

За да попълни своите военни части, воюващи в Мала Азия, гръцкото правителство мобилизира всички мъже, годни да носят оръжие. В армията са призовани и българите от Тракия между 18 и 35 години. Мобилизацията, която засяга в по-голяма степен Западна Тракия, трябва да изпълни две цели — да обезсили местните българи, като изпрати най-жизнеспособната част от тях на фронта и да лиши Вътрешната тракийска революционна организация от възможността да провежда масова въоръжена борба⁵³.

На 13 август 1922 г. след продължителна подготовка турската армия преминава към всеобщо настъпление. Още на втория ден е направен пробив в отбранителните позиции на гръцката армия и тя е принудена да отстъпи. За кратко време турските войски успяват да изтласкат гръцките части от Мала Азия. На 9 септември 1922 г. турската армия превзема град Смирна и го опожарява. Заедно с гръцките военни части над 1,5 млн. гръцки бежанци напускат завинаги

родните си места. Това слага край на „малоазиатската експедиция“ и на мечтите за „Велика Гърция“. На 11 септември 1922 г. тричленен Въстанически комитет с председател полковник Николас Пластирас застава начело на стихийния бунт на армията и флотата, който сваля от власт правителството и принуждава крал Константин да абдикира. На 28 септември с.г. Гърция подписва примирието в Мудания, а на 14—15 октомври същата година гръцката армия е принудена от Съюзниците да се изтегли от Източна Тракия⁵⁴. Преди това, обзети от паника, от областта масово побягат живеещите в нея около 250 000 гърци и арменци. Бежанците намират подслон в Западна Тракия и отчасти в България, където пристигат предимно арменци. Съгласно условията на примирието, турските жандармерийски отдели влизат в Одрин и Галиполи на 22 ноември 1922 г., от която дата гражданската власт в Източна Тракия преминава изцяло в ръцете на Великото народно събрание в Анкара. До края на месец ноември с.г. междусъюзническите комисии и съглашенските военни подразделения се оттеглят в Цариград, като по десния бряг на Марица остават само частите, готови да предотвратят евентуален гръцко-турски конфликт⁵⁵. Източна Тракия е официално върната на Турция с Лозанския договор (24 юли 1923 г.). Освен нея, Гърция губи всички свои териториални придобивки по Севърския договор и е принудена да подпише конвенция за задължителна размяна на населението.

Рекапитулацията за българската общност в Източна Тракия по време на двегодишното ѝ гръцко управление е негативна: тя губи своите училища и църкви; продължава да се обезкървява откъм интелегентни, борбени и влиятелни личности; от масата бежанци, които с надежда чакат в България възможност да се върнат в родните си места, единиците, опитали шанса си, не успяват да пробият гръцката бариера; асимилационната църковно-училищна политика и униженията, които изтърпяват, смачкват и омаломощават самочувствието и волята за съпротива у мнозина и насърчават изселническите им нагласи. В рамките на „голямата политика“, обаче, и въпреки десетилетните междудържавни и международни конфликти, на нивото на малката общност съществуват и се преплитат различни нишки на солидарност и на противопоставяне между представителите на различните етнически групи в областта. Така, лозенградските гърци споделят в личен план огорчението на българските си съграждани от акцията по „признаване“ на Патриаршията; българи и турци солидарно приемат негативите от рестриктивната гръцка политика; турски бежанци намират подслон на българска територия, а тоталното изселване на гърците и арменците от областта през есента на 1922 г. хвърля в паника малкото български семейства в Лозен-

град, останали единствен християнски остров⁵⁶. След военните победи на кемалистката съпротива и възстановяването на турската власт в Източна Тракия оцеляването и съществуването на българската общност в региона се поставя в зависимост от политиката и законите на новата национална турска държава и поетите от нея международни задължения за зачитане правата на малцинствата.

БЕЛЕЖКИ

¹ Трифонов, С. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919—1934. С., 1988, 75—83.

² На 8 август 1919 г. бежанците от Източна Тракия подават петиция до Мирната конференция в Париж, подписана от 31 176 глави на семейства, представляващи 166 650 души. — Централен държавен архив (ЦДА), ф. 176к, оп. 4, а.е. 1672, л. 83; Филчев, И. Възстановяване на самостоятелното тракийско движение след войните и в мирния преход (1914—1922 г.) (под печат).

³ Стоянова, В. Българските духовни и просветни институции в Турция (1913—1945). — В: Известия на Тракийския научен институт, 6, 2005, с. 41.

⁴ ЦДА, ф. 791к, оп. 1, а.е. 31, с. 99.

⁵ Пак там, с. 4.

⁶ Стоянова, В. Цит. съч., с. 51; ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а.е. 179, л. 28.

⁷ Караганев, Р. България и нейната *insufficiencia pulmonum* или националната кауза за излаз на Бяло море 1919—1941. С., 2005, с. 31, 37.

⁸ Трифонов, С. Цит. съч., 54—75.

⁹ Хачков, Дж. История на Турция през XX век. С., 2000, с. 60; Трифонов, С. Цит. съч., с. 66, 71.

¹⁰ Пеева, К. Турция във външната политика на Александър Стамболийски (1920—1923). — Историческо бъдеще, 2004, 1—2, с. 204; Филчев, И. Цит. съч.

¹¹ ЦДА, ф. 246 к, оп. 5, а.е. 202, л. 28.

¹² Пак там, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1010, л. 150—151.

¹³ Трифонов, С. Цит. съч., с. 76.

¹⁴ Данова, Н., Христукидис, А. История на нова Гърция. С., 2003, 201—202.

¹⁵ ЦДА, ф. 336 к, оп. 1, а.е. 424, л. 42; Трифонов, С. Цит. съч., с. 76.

¹⁶ ЦДА, ф. 166 к, оп. 1, а.е. 179, л. 28.

¹⁷ 166 к, оп. 1, а.е. 179, л. 31.

¹⁸ Пак там, л. 30.

¹⁹ Пак там, л. 38.

²⁰ Пак там, л. 124—125.

²¹ Матеева, М. Консулските отношения на България 1879—1986. С., 1988, с. 109.

²² ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1009, л. 13—14.

²³ Пак там, л. 12.

²⁴ Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а.е. 179, л. 97.

²⁵ Пак там, л. 43—44.

²⁶ Пак там, л. 127.

²⁷ Пак там, л. 44.

²⁸ Пак там, л. 44—45.

²⁹ Пак там, л. 46, 128.

³⁰ За по-сетнешната съдба, както и за криволиците на общественно-политическия път на свещеник Сотир Гарелов съобщава в „Тракия“ от 14 юли 1921 г. под многозначителното заглавие „Убит изменник“, взето направо от едноименния материал във в. „Автономна Македония“ от 11 юли 1921 г. Бившият революционер, който след Балканските войни емигрира в България, а след Първата световна война се поставя в услуга на гръцката пропаганда в Тракия, се връща за кратко в родния си град Воден, за да се види с близките си. Толерирането му от страна на гръцките власти предизвиква негодуванието на местните гъркомани, чийто противник той е бил в миналото. Те демонстративно предлагат на управляващите или да отстранят свещеник Гарелов, от когото не са видели добро в турско време, или те ще се обявят за българи и ще се изселят в България. Не след дълго Гарелов е убит от засада, приключва дописката в „Автономна Македония“, като оставя на читателя да гадае кой е автор на убийството. В бележка под линия редакцията на в. „Тракия“ припомня ролята, която изиграва Гарелов в качеството си на „назначен от гръцката власт инспектор на черковно-училищните работи в Тракия“ за уж доброволното отказване от Екзархията в полза на Цариградската патриаршия на българите от Гюмюрджинско, Дедеагач и Лозенград и за протестния мемоар на Върховния тракийски комитет пред Великите сили по този повод. — Тракия, № 16, 14 юли 1921, с. 4.

³¹ След т. нар. „антигръцко движение“ в България през 1906 г., предизвикано от гръцкия погром над българите в с. Загоричане, в дотогавашните гръцки училища в България са въведени българският език и държавната учебна програма. От 1912 г. те придобиват официален статут на частни малцинствени училища. През 1914 г. запазените дотогава гръцки църкви в България са подчинени на Българската православна църква. От тях по-късно е върната само църквата в София. Оплакванията след Първата световна война на представителите на гърците в България за нарушаване на техните права са отхвърлени от правителството на Т. Теодоров на основание липсата на реципрочност по отношение на българите в Гърция. България настоява за прилагане на принципа на реципрочност при уреждане на българо-гръцките малцинствени проблеми по време на Парижката мирна конференция. След Първата световна война в страната остават да функционират само едно гръцко училище и една гръцка църква в София, но те нямат характер на малцинствени, а се поддържат от гръцкото правителство и от частни дарения като „легационни“ институции. — Вж.: Нягулов, Б. Власите и гърците. — В: История на България.

Т. 9 (под печат).

³² ЦДА, ф. 166 к, а.е. 179, л. 50.

³³ Пак там, л. 117.

³⁴ Пак там, ф. 791 к, оп. 1, а.е. 31, с. 835.

³⁵ Пак там, а.е. 33, с. 78.

³⁶ Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а.е. 179, л. 117.

³⁷ Пак там, ф. 1139 к, оп. 1, а.е. 84, л. 39.

³⁸ Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а.е. 179, л. 83.

³⁹ Пак там, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1672, л. 83—87.

⁴⁰ Пак там, ф. 166 к, оп. 1, а.е. 302, л. 3, 22, 23, 69, 83, 86.

⁴¹ Тракия, № 1—2, 14 ян. 1921, с. 3.

⁴² Тракия, № 4, 11 март 1921, с. 1.

⁴³ Тракия, № 5, 2 апр. 1921, с. 1.

⁴⁴ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1672, л. 89.

⁴⁵ Репортажът е подробно представен в превод във в. „Тракия“, № 20—21, 23 септ. 1921 г., 1—2.

⁴⁶ Тракия, № 12—13, 23 юни 1921, с. 2.

⁴⁷ Обликът на Източна Тракия. — Тракия, № 20—21, 23 септ. 1921, 1—2.

⁴⁸ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2580, л. 1—2.

⁴⁹ Пак там, л. 3—4.

⁵⁰ Обликът на Източна Тракия. — Тракия, № 20—21, 23 септември 1921 г., л. 1—2.

⁵¹ Трифонов, С. Цит. съч., 76—77.

⁵² Колонизацията на Гръцка Тракия. — Тракия, № 36—37, 11 март 1922, с. 2.

⁵³ Трифонов, С. Цит. съч., с. 79.

⁵⁴ Данова, Н., Христуки, А. Цит. съч., 205—206.

⁵⁵ Алтънов, И. Източният въпрос и нова Турция с особен оглед към интересите на България. С., 1926, с. 231.

⁵⁶ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2400, л. 2.

ПРОТОКОЛЪТ ЗА УРЕЖДАНЕ НА БЕЖАНСКИТЕ И МАЛЦИНСТВЕНИТЕ ВЪПРОСИ В БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Н.с. д-р КАЛИНА ПЕЕВА

Протоколът, по силата на който е постигнато споразумение за уреждане на малцинствените и бежанските въпроси в българо-турските отношения, е подписан като приложение към Договора за приятелство между Царство България и Република Турция на 18 октомври 1925 г.¹ Този Протокол е коментиран многократно в изследвания на български историци, а не рядко отношения по темата взема и българската общественост. В част от изследванията фигурира мнение, че Протоколът-приложение е отстъпление от фиксираните в Цариградския договор права и привилегии на българското малцинство в Турция и с него са пожертвани интересите на българските бежанци от Източна Тракия². За голямата част от тези изследвания е характерно, че не дават оценка на онези клаузи от протокола, които несъмнено допринасят за защитата на българските интереси. Успоредно с това, те не отчитат, че Одринската спогодба променя смисъла на Цариградския договор в ущърб на по-голямата част българските бежанци от европейските предели на Турция още през есента на 1913 г.

Налице е и втора група изследвания, които достигат до тъкмо обратния извод и коментират документа като окончателно решение на висящите въпроси в двустранните отношения, без убедителни аргументи. Следва да се отбележи, че подобни положителни оценки намират място в публикации на български и турски автори от последното десетилетие, но в нито една от тях не откриваме коментар или аргументи, които да оборят негативните оценки, до които достигат в по-ранни изследвания авторите от споменатата по-горе първа група³.

Иначе казано, в болшинството изследвания, свързани с разглеждания в настоящата статия въпрос, е дадена категорично положителна или категорично отрицателна оценка. Всъщност, опитът да

се даде еднозначна оценка на протокола-приложение е обречен на неуспех. Причина за това е фактът, че клаузите му съдържат противоречиви текстове, които се поддават на различно тълкуване, а към това се прибавя и неprecизният юридически език на документа. Въпреки това обективният анализ би могъл да доведе до една балансирана оценка, която да разграничи плюсовете и минусите на постигнатата договореност.

Какво всъщност предвижда текстът на протокола-приложение? В чл. А е възприета позицията на българската държава и е записано, че респективните малцинства ще се ползват от всички покровителствени клаузи, залегнали в идентичните текстове на мирните договори от Ньой и Лозана. Иначе казано, България потвърждава с двустранно споразумение, че ще спазва правата на турското малцинство, което е задължена да направи, дори ако не е залегнало изрично в Протокола-приложение. При съществуващото преди подписването му положение турското малцинство има право да се ползва и от редица привилегии, гарантирани с Цариградския договор, които са отменени, по силата на това, че двете държави се споразумяват да смятат този договор за загубил валидност. Потвърждаването на ангажмента за спазване на малцинствените клаузи на мирните договори от страна на турското правителство създава нови права за българската страна, тъй като в Лозанския договор българите не са припознати изрично като отделно малцинство на територията на Турция. Съгласно цитирания текст турската страна се ангажира да приравни статута на българите към този на официално признатите малцинства. Що се отнася до правата на българското малцинство в Турция, така както са формулирани в Цариградския договор, то следва да се подчертае, че въпросната клауза е с неясен текст, което е дало възможност на турското правителство да ограничава правата на българите далеч преди подписването на Протокола-приложение.

Този член обаче има един немалък недостатък. В забележка към него се уточнява, че за принадлежащи към българското малцинство ще се смятат онези *турски поданици*, които не само изповядват християнството, но и имат за матерен език българския. Така е създадено законово основание, на базата на което би могло да се изключат от числото на българското малцинство в Турция приблизително 50 % от членовете на българската общност в Истанбул, тъй като те са *български*, а не *турски поданици*⁴. Една част от тях са бежанци от Егейска Македония, които се преселват в Истанбул и околностите му в края на 1913—1914 г. и по съкратена процедура се сдобиват с българско гражданство чрез българската легация в

Истанбул⁵. Причината за преселването им в Турция е, че върху тях е бил оказан натиск от гръцките и сръбските власти да приемат заедно със семействата си съответното гражданство, тъй като родните им места в Македония са останали в територията на Сърбия или на Гърция. Друга част от тях са придобили гражданството си по време на Първата световна война, когато е сключена българо-турска спогодба, по силата на която 3000 от цариградските българи се включват в редовете на Българската армия и за целта са снабдени с български паспорти⁶.

Малцинствените права на тези български поданици остават незащитени от изрично предвидения в Протокола-приложение ангажимент на турската държава. В повечето от членовете на Протокола е уточнено, че те не засягат българите от Истанбул, но в този първи член подобно разграничение не е направено. От друга страна, не е направено разграничение и за мюсюлманите, чийто матерен език е различен от турски. Така формално се признава право на Турция да следи за спазването на съответните разпоредби на Ньойския договор за всички мюсюлмани на територията на България и впоследствие става аргумент за включването на българо-мохамеданите в обсега на инициативите на турското правителство за покровителство на турските малцинства вън от пределите на Турция⁷.

В член Б от Протокола е включен текст, по силата на който София признава за турски поданици всички мюсюлмани, родени в границите на България от 1912 г., ако са се изселили в Турция до октомври 1925 г. и са придобили турско поданство. Анкара също признава за български поданици всички българи, родени в границите на Турция от 1912 г., изселили се в България, ако те са придобили българско поданство по силата на *вътрешното законодателство*. Тъй като е предвидено ограничение само за последната дата на изселване, следва да се приеме, че тази постановка важи за всички изселници в периода от 1878 до 1925 г. В хода на преговорите министър Хр. Калфов дава категорични инструкции, подобен текст да бъде избегнат, тъй като съгласно турското законодателство веднъж отказали се от турско поданство лица нямат право да се настанят за постоянно местожителство на територията на Турция. Усилията на българския преговарящ обаче остават без резултат и България е принудена да отстъпи. Така, всички българи, родени на територията на Турция и изселили се в периода до подписването на разглеждания протокол, влизат в категорията на лицата, на които е забранено да се настаняват за постоянно местожителство в Турция, т.е. да се върнат в родните си места⁸. При това е включен и следващ параграф, в който се казва: „Ако някои българи (*не се уточнява дали*

тези българи са български поданици — б.а., К. П.), родени върху европейската територия на Турция⁹, след като са се изселили в България, поискат да се върнат отново там, турското правителство си запазва правото да даде или откаже за всеки отделен случай своето съгласие“. При това положение дори онези български бежанци от Източна Тракия, които не са направили необходимите законови постъпки, за да станат български поданици, биха могли да се върнат в родните си домове, само ако това им бъде изрично разрешено от правителството в Анкара. Същото правило важи и за мюсюлманите, изселили се от земите, присъединени към България в резултат на Балканската война¹⁰.

Необходимо е да се отбележи, че макар турската страна да не отстъпва на настояването на Хр. Калфов да не се говори за гражданството на изселниците, тя все пак се е съобразила с искането да не се споменава термин, който визира директна забрана за завръщането на бежанците по родните им места. С невъзможността да се постигне споразумение за завръщане на българските бежанци в Източна Тракия българското правителство се примирява още по време на първия етап от преговорите, а турската страна получава основание да твърди, че протоколът обезправява цялото българско население от тази област, изгонено насилствено след реокупацията ѝ по време на Междусъюзническата война¹¹.

Българското правителство се съгласява с подобен текст, изхождайки от факта, че предвиденото в чл. 9 на Цариградския договор право на българските бежанци да се завърнат по родните си места не е реализирано в изрично посочения двегодишен срок. Дори турската страна да бъде заставена да признае, че в периода на войните не е текла давност, този въпрос е решен в ущърб на по-голямата част от българските бежанци още през есента на 1913 г. от заседаващата в Одрин Смесена турско-българска комисия. Още на първата среща на Одринската комисия турската делегация отказва да допусне бежанците от Лозенградски и Одрински санджак да се завърнат по домовете си. Българската делегация е принудена да се примири с това явно нарушение на Цариградския договор и на 2 ноември 1913 г. подписва Спогодба за бежанците от Тракия, чл. 1 от която узаконява отнемането на правото на бежанците от тези два санджака да се върнат на територията на Турция, като е постановено те да се заселят в изоставените от турците села в България¹². По нареждане на Министерството на външните работи на 22 януари 1914 г. тогавашният пълномощен министър в Истанбул информира султанското правителство, че Одринската спогодба е одобрена от Министерския съвет на Царство България. Впоследствие турското правител-

ство разширява възбраната и върху бежанците от останалите европейски провинции на Турция, за които българското правителство е имало юридически основания да се бори при преговорите за подписването на разглежданата спогодба, но техният брой е малък в сравнение с този на бежанците, чиято съдба е решена с Одринската спогодба. Министър Хр. Калфов признава пред Народното събрание, че ал. 5 от чл. Б е незадоволителна от гледна точка на интересите на бежанците, но това не се дължи на недоглеждане от страна на българската дипломация, а на категоричния отказ на турското правителство да допусне алтернативно разрешаване на въпроса¹³.

Най-сериозни трудности предизвиква коментарът на чл. В от протокола-приложение. Според него българите, родом от европейската част на Турция, без Истанбул, изселили се в периода от 5 октомври 1912 г. до деня на подписването на разглеждания протокол, *губят* имотните си права. Тази постановка важи и за изселилите се през същия период мюсюлмани, родени на териториите на Османската империя, но откъснати вследствие на Балканската война и присъединени към границите на Царство България. Недвижимите имоти от всякакъв вид, принадлежащи до момента на тези изселници, стават собственост на държавата, на чиято територия се намират.

Съгласявайки се на подобна размяна, българските държавници вземат предвид обстоятелството, че българските изселници не могат да докажат с документ за собственост имотните си права, за разлика от турците, които лесно биха могли да намерят съответните документи в българските административни подразделения¹⁴. Министър Хр. Калфов защитава това решение пред Народното събрание и с довода, че направените опити да се установи размерът на изоставената от бежанците собственост, както и да се достигне до реалната ѝ оценка, са доказали безпредметността си. Пример за това е резултатът от свиканата в началото на май 1914 г. Смесена турско-българска комисия, която е трябвало да уреди имотното положение на турците от 15-километровата погранична зона върху българска територия и онова на българите в Лозенградско и Одринско¹⁵. Тази комисия продължава работата си почти до края на 1914 г., без да се стигне до споразумение. Причината за липсата на резултат от тези преговори е в това, че двете делегации стигат до противоположни оценки. Според турската делегация, стойността на турските имоти само в споменатата 15-километрова зона надвишава тази на българските имоти в Лозенградския и Одринския санджак с 4 500 000 до 13 000 000 гроша, а според направената от българската делегация оценка Турция дължи обезщетение в порядъка от 5 000 000 до

26 500 000 гроша¹⁶. В протокола-приложение от 1925 г. е постигнато значително по-изгодно споразумение, като се разменят имотите на всички български бежанци, напуснали Турция след началото на Балканската война, срещу *всички* имоти на турците, родом от земите, присъединени към България в резултат на Балканската война, а не само на тези от 15-километровата зона.

Тук се налага да коментирам какво означава „имотите на всички български бежанци“, както и да ги сравня с размера на изоставените турски имоти, с които българската държава е компенсирана. Предвид липсата на точни сведения ще се опитам да анализирам достъпната ми информация и да оценя размера на направената отстъпка.

На първо място, какъв е броят на българите, напуснали Източна Тракия в периода на Балканската война? Според данните, съхранявани в българското консулство в Одрин, през 1913 г. принудените да напуснат Одринския вилает български семейства са приблизително 12 000, като в това число не влизат българите от Чаталджанско¹⁷ и Истанбулско, за които консулството няма сведения, тъй като тези райони остават вън от административните подразделения на Одринския вилает¹⁸. Тяхното право на собственост обаче не е засегнато от текста на протокола, тъй като административните подразделения на Цариградския вилает остават независими от текстовете за размяна на имотите. Според самото консулство обаче тези сведения включват и данни за българските семейства, напуснали Западна Тракия, която до началото на Балканската война влиза в пределите на Одринския вилает, а към датата на подписване на протокола остава в границите на Гърция. Консулството не разполага с точни данни за това какъв брой семейства са напуснали само източния дял на Тракия. Според други сведения, цитирани в изследвания на български автори, прогонените българи от селата на Източна Тракия през лятото на 1913 г. надхвърлят 50 000 души, а онези, които са напуснали областта в началото на октомври 1913 г., са 15 000 души¹⁹.

Макар че до този момент точният брой на българските бежанци от Източна Тракия остава неуточнен, данните, с които разполагаме, говорят недвусмислено, че цифрата е внушителна. Така се оказва, че за българската държава остава ангажиментът да обезщети накърнените имотни права на всяко едно семейство. Както е известно, преживялата поредната национална катастрофа България не е в състояние да се справи с този въпрос нито посредством изплащането на реалната стойност на имотите, нито посредством компенсирането им с аналогични имоти на територията на Царството.

Тук изниква въпросът, какви са били размерът и стойността на владенията от българските бежанци имоти и могат ли те да бъдат компенсирани с изоставените в новоприсъединените земи турски имоти? Част от депутатите в Народното събрание стават изразители на мнението, че имотите на мюсюлманите, изселили се от земите, присъединени към България в резултат на Балканската война, далеч не компенсират стойността на българските имоти, изоставени в Източна Тракия през същия период. Според данните, изнесени от депутата от Радикалдемократическата партия Илия Георгиев, през 1926 г. цената на изоставените в Тракия български имоти е 10 000 000 000 лева, а тази на изоставените турски имоти, които остават като компенсация на българската държава, е 500 000 000 лева²⁰.

В полза на по-високата стойност на имотите на българските изселници говорят и пресмятанията на Тракийската организация от януари 1928 г. Според Върховния изпълнителен комитет, обработваемите земи на българските семейства, изселили се от Одринския вилает, възлизат на 2 450 000 декара, при това, без да са включени частните гори и пасбища, нито недвижимите имоти на изселниците от Чаталджанско и Чорленско²¹. Загубите от изоставената реколта, покъщнина, инвентар и добитък са изчислени на 2 500 000 000 лева, като към тази цифра се прибавя и стойността на покритите полски имоти, които пък възлизат на 5 500 000 000 лева. При това положение излиза, че тракийци предявяват претенции за движима собственост и за покрити полски имоти собственост на стойност 8 000 000 000 лева, без стойността на обработваемите земи, гори, пасбища, къщи и пр.

Според изнесените от К. Н. Петканов в „Тракийски сборник“ данни, отстъпените на Турция *недвижими имоти* възлизат на 5 милиарда лева. При това, К. Петканов дава сведения, че голяма част от турските имоти, подлежащи на размяна, са били върнати на собствениците им, като последните са ги ликвидирали, продавайки ги по законовия ред²².

При оценката на постигнатото споразумение за размяна, следва да се има предвид, че високата стойност на българските имоти е определена в заявленията на самите тракийски българи и съгласно състоянието на пазара преди октомври 1912 г., когато Тракия е била сравнително гъсто заселена и всеки един от имотите е можел да бъде продаден на висока цена или да бъде използван пълноценно. Това положение е коренно променено след края на Гръцко-турската война през 1922 г. След направена справка в Одринското консулство се оказва, че не е възможно да бъде установен точният размер на обработваемата земя на напусналите Източна Тракия българи. Управляващият консулската служба в Одрин приема условно, че

всяко от общо 12 000 български семейства е притежавало приблизително по 60 дьонюма (т.е. 55 декара) работна земя и на тази основа изчислява размера на владенията от тях работна земя на 720 000 дьонюма. Одринският консул обаче твърди, че работната земя, горите, пасбищата, оризищата, собственост на турците, напуснали новоприсъединените земи, по негово мнение и по мнението на българите, които към този момент живеят в Източна Тракия, са с много по-висока продажна стойност от напуснатите български имоти. Дръндаров стига до това заключение на базата на реалната покупателна стойност на работната земя в Източна Тракия, която към този момент е изключително ниска. Единствено изключение от това правило са ограничен брой поземлените имоти, които се намират в непосредствена близост до градовете, но дори в тези случаи тяхната продажна цена е твърде ниска. За селските земи, каквито са най-голямата част от изоставените след началото на Балканската война български имоти, практически няма купувачи. За разлика от това, в резултат на повишеното търсене изоставените турски имоти на територията на България са с много висока продажна цена. В подкрепа на твърденията си българският консул дава конкретни примери за повишеното търсене на работна земя в района на Свиленград²³ и изказва мнение, че извършената фактическа размяна е в полза на българската държава²⁴.

Подобна картина се очертава и при изчисленията на експертите към Министерството на земеделието, според които имотите на турците, изселили се през 1912 г. от земите, присъединени към Царство България, възлизат на близо 300 000 декара (ниви, ливади, градини, лозя). Отделно от тях обаче остават горите — частна собственост на турски изселници, които възлизат на около 300 000 декара²⁵. Въпреки че обработваемата земя, собственост на турските изселници, действително възлиза на не повече от 700 000 000—800 000 000 лева, стойността на споменатите 300 000 декара гори достига милиарди²⁶.

При тези аргументи бихме могли да се съгласим с мнението, че размяната на въпросната категория имоти е решение, което не накърнява интересите на българската държава и е най-доброто, което българската дипломация е могла да постигне, за да защити интересите на държавата, но не така стоят нещата от гледна точка на частните лица. Въпросът има правна страна, свързана с накърняването на основно гражданско право, каквото е правото на частна собственост. Именно правната страна на въпроса е изтъкната по време на обсъжданията в Народното събрание като аргумент срещу клаузата за размяна на имотите. Законът в България предвижда, когато се налага изземването на частен имот за обществена полза, той предва-

рително да бъде оценен, а собственикът му да бъде обезщетен от държавата. Депутатът от Радикалдемократическата партия С. Костурков изтъква, че българското правителство не може да установи правото на собственост на бежанците и да ги обезщети. По този начин държавата нарушава не само действащите в страната закони, но пренебрегва и ангажиментите, поети по силата на чл. 177, 178, 179 от Ньойския договор, в които правото на собственост е признато за неприкосновено и се урежда правото на собственост върху имотите на собственици от една или друга държава, останали зад граница²⁷.

Поради тази причина част от българските депутати обвиняват държавата в абдикация от ангажиментите ѝ да защити имотните и човешките права на българите от Източна Тракия. Те свързват въпроса за имотите, с този за правото на бежанците да се върнат по родните си места, което според тях е и главният спорен въпрос между двете държави. Представители на различни политически сили, в това число и на управляващото мнозинство, застават на позицията, че целта на протокола-приложение е да се узакони изгонването на българите от Тракийската равнина и да се отнеме правото на бежанците да се разпореждат с имотите си²⁸.

Полезни за българските поданици постановки са залегнали в чл. Г от Протокола, където е предвидено недвижимите имоти от какъвто и да е вид, намиращи се в България и принадлежащи на турски поданици, или намиращи се в Турция и принадлежащи на български поданици, незасегнати от предвижданията на чл. В, да бъдат върнати на законните им собственици. Двете държави се съгласяват да отменят всички мерки и изключителни разпоредби, наложени върху тези имоти, и да внесат на законните им собственици приходите от тях, за периода, в който са били секвестрирани. В случай че подлежащите на връщане имоти са заети от местни жители или преселници, заинтересованите собственици следва да бъдат обезщетени посредством изплащането на справедлив наем. С този текст се възстановяват имотните права на всички български поданици, останали на постоянно местожителство на територията на Турция. Постановката важи и за всички български поданици, напуснали азиатските предели на Турция, без значение кога са се изселили, както и за напусналите Източна Тракия, стига да докажат, че това е станало преди 5 октомври 1912 г. или след датата на подписване на протокола. По същия начин са гарантирани и правата на турските поданици върху имотите им в границите на България от преди Балканската война, но съгласно с българските закони те се ползват от това си право и без да е предвидено изрично в протокола-приложение. Така, доколкото чл. Г създава нови права, последните са изключително в полза на българските поданици²⁹.

След категорично настояване от българска страна, за да се избегне отказ по причина на минала давност, правителствата на двете държави в нарочна декларация, приложена към протокола, заявяват, че връщането на имотите, предвидено в чл. Г, ще бъде извършено, без да се повдига никакво възражение³⁰.

По силата на тези предвиждания се очаква да бъдат възстановени имотните права върху скъпо струващите имоти в Източна Тракия на голям брой български поданици, изселили се преди началото на Балканската война и главно по време на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. Симеон Радев смята, че турските преговарящи пропускат този факт, в противен случай не биха се съгласили с подобна постановка. Предположенията се оказват верни. От направена справка се оказва, че по време на въстанието от 1903 г. от целия Одринския вилает са избягали приблизително 24 000 души. Данните на българското консулство в Одрин сочат, че впоследствие, по време на амнистията, никой от тях не се е върнал. По време на управлението на младотурците в периода от 1908 до 1909 г. са се върнали приблизително 4000 души, като в изгорените села Кория, Канарите и др. в Лозенградска каза и от селата Блаца, Пиргопско и др. в Малкотърновска каза, не се е върнал нито един от бежанците³¹. Тези данни, които Радев получава броени дни преди подписването на договора, включват и броя на българските бежанци от Западна Тракия. Ако се доверим на цитираните от Ст. Шишков данни, то би следвало да приемем, че през 1903 г. 3613 български семейства напускат източния дял на областта и се преселват България³².

Недвижими имоти със значителна стойност са изоставени от български бежанци и в пределите на Мала Азия, за чието право на собственост не е поставено никакво условие. В една от най-обстоятелните колективни рекламации намираме данни за изселили се 809 български семейства от азиатските провинции на Турция³³. Според подадените заявления те са изоставили 101 170 дьонюма работна земя (ниви, ливади, лозя и др.), 992 едноетажни и двуетажни къщи, значителен селскостопански инвентар, реколта и пр.³⁴ В същата рекламация се казва, че натоварените лица не са могли да съберат сведения за размера на имотите на още 600 семейства, насилствено изселени от Мала Азия през пролетта на 1914 г. При това положение се оказва, че броят на изселниците, на които теоретично следва да бъде възстановено правото на собственост в границите на Турската република, съвсем не е малък. От друга страна, признаването на правото на собственост на турските изселници, незасегнати от клаузата за размяна на имотите, не променя с нищо съществуващото положение, тъй като българската държава не е ограничавала имотни-

те им права и те са могли да се разпореждат с тях както намерят за добре. Иначе казано, чл. Г създава законово основание за защита на правото на собственост на българските поданици в Турция, което е било нарушено в продължение на десетилетие, но не променя с нищо правата на турските поданици в България.

В чл. Д на Протокола-приложение отново е фиксирана надделялата позиция на българския преговарящ, който настоява в случаите, в които българи биха потърсили имотите си пред турските съдилища, да се зачитат съдебните актове и официалните книжа, издадени от компетентните органи на османската държава, до законното доказване на тяхната несъстоятелност. Тази постановка обаче не успява да стане гаранция за възстановяване правото на собственост на българските бежанци и изселници, тъй като по-голямата част от тях не притежават документ за собственост. С подобни документи е логично да се предположи, че разполага турската администрация, но в архивните материали, свързани с опитите да се пристъпи към споразумение за възстановяване на собствеността на респективните бежанци, липсва информация, която да свидетелства, че е правен какъвто и да било опит да бъдат допуснати български експерти в турските архиви. Българската държава се старае да установи размера на изоставените имоти, като събира данни за тях от самите бежанци. Иначе казано, сведенията, с които разполагаме за размера на българските претенции, са непълни и неточни, а от друга страна, те не биха могли да послужат като доказателство при съдебен арбитраж. Това е и причината, поради която турското правителство си позволява да отказва да изпълни ангажиментите си, прави неизгодни за България тълкувания на текста на документа и охотно съветва българските дипломати да изкажат възраженията си пред съда в Хага, въпреки че самият текст на Протокола предвижда възстановяване на собствеността, без да се повдигат възражения³⁵.

Ликвидирането на Цариградския договор съгласно чл. Е от Протокола, сключен при неблагоприятни за България условия и съдържащ постановления, несъвместими с българския вътрешен суверенитет, отново е в полза на България. Запазването на фиксираната по силата на Цариградския договор българо-турска граница е постановка, срещу която не са повдигнати никакви възражения нито в Народното събрание, нито от страна на тракийските дружества.

Член Ж от Протокола-приложение, възпроизвеждащ една концесия, направена през 1923 г. на КСХС, след измененията на Закона за ТПС в смисъл — да се изплатят 50 % от пазарната стойност на имотите, засегнати от този закон, е без значение, предвид липсата на засегнати турски имоти от закона за ТПС в границите на Бълга-

рия от 1912 г. Засегнати турски имоти от този закон има в новоприсъединените земи, но те са подложени на размяна и съгласно чл. В стават собственост на българската държава³⁶.

С последния чл. З от Протокола двете страни се задължават да решат въпросите, свързани с прилагането на клаузите на документа по пътя на преговори, което дава основания на българското правителство да настоява перманентно пред Анкара за прилагането на онези клаузи, които са в полза на българските бежанци.

Протоколът-приложение към Договора за приятелство става обект на остри критики от страна на българската общественост още преди да бъде ратифициран от парламентите на респективните държави. Заинтересованите бежанци упрекуват българската дипломация, че по отношение на Турция се влияе от случайни промени и е неспособна да води последователна национална външна политика. Тракийци обвиняват Симеон Радев, че не е поставил въпроса за връщането на бежанците по родните им места и „като син на робска Македония и бивш борец за свободата ѝ, е трябвало да защити основното право на тракийските българи — да живеят в родината си“³⁷. Те се обръщат с писма към различни държавни институции, за да обосноват негодуването си, както и с апели към депутатите в Народното събрание да гласуват против ратифицирането на Анкарските спогодби, неразделна част от които е протоколът-приложение³⁸. В протестите си тракийци определят начина, по който е уреден въпросът за имотите на бежанците като „начин най-нещастен и несправедлив“³⁹. Те настояват при тълкуването на чл. В турската страна да вземе под внимание факта, че тази категория българи не са доброволни емигранти, а насилствено изгонени хора и респективно клаузите, в които се използва изразът — „емигранти“, не ги засягат⁴⁰.

Тези упреци към българското правителство обаче следва да бъдат оценени на фона на настъпилите промени в Турция, както и на промените в международните позиции на България. По така болезнените за българските бежанци въпроси, касаещи правото им да се завърнат в Източна Тракия, е невъзможно да се постигне компромис с новата турска държава. По време на преговорите за българската дипломация се оказва невъзможно дори гарантирането на сигурността, живота и имота на малобройното българско население, останало в пределите на Република Турция. Доказателство за това е изложението на останалите 350 български семейства, живеещи в Лозенград, от края на 1923 г. В него те посочват, че е невъзможно да останат в региона и причина за това е фактът, че не са фактически собственици на имотите си, както и производите на мохаджирите, т.е. на турските бежанци от Балканите, които се заселват в Тракия на

мястото на освободените от християнското население къщи и земи. По данни на заместник-инспектор на училищата в Турция от края на 1923 г. българите в Турция не са в състояние да се изхранят сами през настъпващата зима. Една от главните причини за лошото им финансово състояние е свързана с кризата, породена от изселването на християнското население. Причина за невъзможността да останат в родните си места е и фактът, че турската държава, съобразно с политиката си на национализъм, облага с твърде висок училищен и военен данък християнското население⁴¹. Третата причина е отношението на мюсюлманското население към тях. Това, което ги кара да не отварят магазините си, в резултат на което останалото предимно градско население се лишава от своя поминък. В резултат на активното застъпничество на управляващия българското консулство в Одрин, изстъпленията, които стават особено силни през 1922 г., са чувствително намалели през 1923 г. Въпреки че са овладени репресивните мерки срещу българите, правата им остават незащитени до уреждането на споровете между двете държави и установяването на редовни дипломатически отношения, което пък зависи от ратификацията на Анкарските спогодби⁴². Директорът на анкарския клон на турската патриотична организация „Тюрк Оджааъ“ (Türk ocağı) Мехмед Али, говори в същия дух на Т. Марков през март 1926 г., като му съобщава, че бавенето на ратификацията от страна на България се коментира твърде неблагоприятно от високопоставени фактори в Анкара. Една от първите рестриктивни мерки срещу това протакане е недопускането на българските владци от Одрин и Лозенград да се върнат в епархиите си след служебно пътуване до Истанбул. Вероятността тези мерки да се разширят е сериозна, заради което Тодор Марков настоява пред правителството в София да не пренебрегва съседските отношения с Турция⁴³.

От ратификацията на спогодбите зависят и правата на изселените се от Истанбул и Мала Азия български граждани. По този повод група изселници, родом от Истанбул, изтъкват в писмо до министъра на външните работи, че от освобождението до 1925 г. българските поданици нямат право да владеят недвижими имоти в пределите на Турция, а разрешаването на този въпрос практически зависи от ратификацията на спогодбите⁴⁴.

Аргумент в полза на ратификацията е и фактът, че това е задължително условие на турската страна, след което би могло да се подпише търговски договор и конвенция за установяване. Подобен търговски договор е особено нужен на българските производители и търговци, тъй като в резултат на неуредените политически отношения и липсата на подобен договор, те са поставени в твърде неиз-

годно положение на истанбулския пазар. След ликвидирането на режими на капитулациите турското правителство взема решителни мерки за защита на местната търговия и занаяти, посредством изграждането на силно протекционистична митническа система. През 1923 г. стратегията за индустриално развитие на Турция става пречка за българския износ в Истанбул. Така, към момента на подписване на Анкарските спогодби, износът на български индустриални произведения е почти невъзможен, поради липсата на изрична търговска конвенция. Вносът на брашно например, се облага с почти 4 пъти по-висока митническа такса от вноса на зърно⁴⁵. Заради тази сериозна разлика в митническото облагане от средата на 1923 г. българският износ на брашна за истанбулския пазар е ликвидиран. Мелниците на територията на България работят с половината от капацитета си и общите разходи и лихвите на вложените в тях капитал се покриват от продажбите на много по-малко количество брашно. Загубата на истанбулския пазар на брашно довежда и до безработица в бранша. В същото време истанбулските мелници работят на пълни обороти, като мелят внасяното от България зърно и продават брашното на висока цена. Същото положение се очертава и за другите основни артикули на българския износ — гайтаните, шаяците и абите⁴⁶. Заради високите мита, с които се облагат българските текстилни произведения, те стават неконкурентоспособни на онези, произвеждани във фабриките на Кара Мусар при Измир⁴⁷.

В полза на влизането в сила на Договора за приятелство и на приложенията към него се изказват в изложения до правителството и значителен брой производители от Бургас. Произведените от тях над 10 000 000 килограма дървени въглища, предназначени за износ за пазара в Истанбул, са стоварени по Черноморския бряг и не могат да бъдат продадени, преди да се разменят ратификациите. Причината за това е, че произведените от трудовите горски производители кооперации количества, попадат под ударите на новоприетия закон за облагането на вноса в Турция (от 22 февруари 1926 г.), с който коефициентът на вносните мита се увеличава от 5 на 8 % и това важи за всички държави, които нямат договор за приятелство с Турция⁴⁸.

Телеграми, с настоявания да се уредят спешно отношенията с Турция пристигат и от предприемачите от Василико (дн. Царево). Към този момент произведените от тях дървени въглища надвишават стойността от 4 000 000 лева. В случай че ратификациите не бъдат разменени във възможно най-кратки срокове, забавянето би довело до фалита на населението от цялата околия, чието единствено препитание е въглищарството⁴⁹.

Притиснато от подобни обстоятелства и с изложените по-горе аргументи ХХІ ОНС ратифицира Анкарските спогодби на заседание на 27 май 1926 г. Броени дни след това, на 30 май 1926 г., те са ратифицирани и от турския парламент⁵⁰.

След размяната на ратификациите в началото на 1927 г. между България и Турция са установени официални дипломатически отношения съгласно принципите на международното право и двете правителства се задължават да пристъпят към прилагането на Протокола-приложение към Договора за приятелство.

В заключение бих обобщила, че независимо от незачитането на справедливите претенции на тракийските бежанци, допусното в чл. Б и В от Протокола-приложение, документът съдържа ред постановки (чл. Г, Д, Е, Ж, З), които могат да служат като юридическо основание за защита правата на българското малцинство в Турция, както и за възстановяване на собствеността на изрично предвидените категории български изселници. В течение на десетилетия обаче българската дипломация не успява да използва възможностите, създавани от текста на Протокола-приложение и това на практика обезсмисля постигнатите договорености. По мое мнение това е причината, поради която и до днес в българската историография се разглеждат най-вече негативните страни на документа, а направените отстъпки се коментират като неоправдано големи.

БЕЛЕЖКИ

¹ Държавен вестник, бр. 110, 17. 08.1926 г., с. 2.

² Матеева, М., Хр. Тепавичаров. Дипломатическите отношения на България (1978—1988). С., 1989, 287—288; Петрова, Д. Цариградските българи. С., 2000, с. 95; Косев, Д. Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев (1926—1931). С., 1995, 132—133; Трифонов, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919—1934 г. С., 1988; Куманов, М. Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Турция (1923—1926 г.). — ИП, 1971, № 2, 79—79.

³ Nakov, C. İki dünya savaşı arası döneminde Bulgaristan-Türkiye siyasi Diplomatik ilişkileri (1919—1938). — In: Osmalı ve Cumhuriyet dönemi Türk-Bulgar ilişkileri, Uluslararası Sempozyum, Eskişehir, 2005, 158—156; 1925 Bulgar-Türk anlaşması ve iki ülke arasında "askıda kalmış" sorunların çözümü, Bankalarda Türk Kültürü, İstanbul, 1994, с. 13, s. 11—14; Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye arasında yeni siyasal diplomatik münasebetler. — Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu. II. Ankara, 1996, 1271—1281. Хакон, Дж. Освободителната война в Турция и правителството на Ал. Стамболийски. — В: Стамболийски и Ататюрк за българо-турските взаимоотношения. С., 2001, 34—40; Ялџмов, И. Кемализмът и отражението му в България. С., 2005, с. 194. На подобна позиция застават и турските автори и това не е чудно, тъй като те аргументират мнението си, цитирайки публикациите на спо-

менатите изследователи от България. Вж. Küstüklü, N. Atatürk döneminde Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine Dair Tespitler (1919—1938), 45—46; Сарџкойунджу, А. Увод. Мустафа Кемал Ататюрк и турско-българските отношения в документи (1913—1938). Анкара, 2002, XVII—XLVI.

⁴ Стоянова, В. Българските духовни и просветни институции в Турция (1013—1945). — ИТНИ, 6, 2005, 42—43; Петрова, Д. Цит. съч., с. 76.

⁵ ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 308, л. 11—12. Истанбул, 25 февруари 1926 г. Доклад до МВнРІ от българското консулство в Истанбул. ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 308, с. 3. Истанбул, 2 февруари 1926 г. Доклад до МВнРІ от българското консулство в Истанбул.

⁶ Не е известно колко от тях са се върнали на постоянно местожителство в Истанбул непосредствено след края на войната. Стоянова, В. Българските духовни и просветни..., 42—43.

⁷ Манчев, Кр. Националномалцинственият въпрос в българо-турските отношения. — В: Турция на Балканите и в Европа. История и култура, с. 104; ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 368, л. 186. Истанбул, 25 април 1930 г.

⁸ В това число влизат българите, родом от всички европейски провинции на Османската империя преди 1912 г., т.е. не само българите от Източна Тракия, но и родените в Западна Тракия и Македония преди Балканската война. Постановката не важи за родените в Истанбул и околностите му, съгласно нарочен текст в протокола.

⁹ Договорът не предвижда ограничение за българите, родени в азиатските провинции на Турция, които биха изявиали желание да се върнат там, както и за родените в Истанбул.

¹⁰ Държавен вестник, № 110, 17 авг. 1926, с.3.

¹¹ Вж. подробно: Милетич, Л. Разорението на тракийските българи. С., 2003.

¹² Българо-турско съглашение и протокол от 1913 г. за настаняването на тракийските бежанци 2 ноември 1913 г. Вж.: Мустафа Кемал Ататюрк и турско-българските отношения в документи (1913—1938) с. 37. Вж.: Сборник на международни актове и договори. Под ред. на Вл. Кутиков, 553—554.

¹³ СД на 21 ОНС, 3 РС, 95 зас., от 27.05.1926 г., л. 1873. Изказване на Христо Калфов.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Комисията е свикана в изпълнение на чл. В на приложение 1 от Цариградския договор, изменен по силата на чл. 1 на Одринската спогодба от 2 ноември 1913 г.

¹⁶ Голямата разлика в цените от—до и в българската, и в турската оценка се явява в зависимост от характера на имотите и задълженията, които са били взети под внимание. — ЦДА, 176 к, оп. 5, а.е. 452, л. 4. София, 20 май 26 г. Експертен доклад на К. Минков.

¹⁷ Чаталджански санджак, който до 1878 г. е бил в пределите на Одринския вилает, след тази дата е присъединен към Истанбулски вилает. Шишков, Ст. Тракия преди и след европейската война. Пловдив, 1922, с. 5.

¹⁸ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2974, л. 401. Одрин, 7 октомври 1925 г. Доклад на българския консул в Одрин до С. Радев.

¹⁹ Стоянова, В. Българските духовни и просветни институции в Турция (1913—1945). — ИТНИ, 6, 2005, с. 41.

²⁰ СД на ХХІ ОНС, 3 РС, 94 заседание от 27 май 1926 г., с. 1847.

²¹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 369, л. 4. Сведения на Тракийската организация в България от януари 1928 г.

²² Петканов, К. Н. Ангорският договор от национално гледище. — В: Тракийски сборник, 3, 1932, с. 31.

²³ Българи от района на Свиленград често пътували до Одринско, за да търсят сделка с турски изселници, предлагайки по 4000—5000 лв. за дяноном. Конкретен пример за огромните разлики в цените на изоставените от двете страни на границата земи е гората на един от одринските турци, който за една малка част от нея, останала на българска територия, е получил оферта от 10 млн. лева, а от останалата в Турция гора, която е 30 пъти по-голяма от останалата в България част, няма никакъв приход и не може да бъде продадена.

²⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2974, л. 401. Одрин 7 октомври 1925 г. Доклад на одринския консул до С. Радев.

²⁵ ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 452, л. 1—5. София, 20 май 26 г. Експертен доклад на К. Минков.

²⁶ СД на 21 ОНС, 3 РС, 95 зас., от 27 май 1926 г., л. 1873. Изказване на Христо Калфов.

²⁷ СД на XIX ОНС, 3 РС, 94 заседание, на 26 май 1926 г., с.1849

²⁸ СД на XXI ОНС, 3 РС, 94 заседание, 26 май 1926 г., с. 1846, 1847, 1849, 1855, 1855.

²⁹ ЦДА, 176 к, оп. 5, а.е. 452, л. 1—5. София, 20 май 1926 г. Експертен доклад на К. Минков.

³⁰ Държавен вестник, № 110, 17 авг. 1926, с. 5.

³¹ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2974, л. 401. Одрин, 7 октомври 1925 г. Доклад на българския консул в Одрин до С. Радев.

³² Шишков, Ст. Тракия преди и след Европейската война. Пловдив, 1922. с. 89.

³³ Всички изселници от периода март—април 1914 г.

³⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 5, а.е. 369, л.14—18. Януари 1928 г. Рекламации на български бежанци от Мала Азия.

³⁵ ЦДА, ф. 176к, оп. 6, а.е. 2176, л. 6. Анкара, 11. 02. 1932 г.

³⁶ ЦДА, 176 к, оп. 5, а.е. 452, л. 1—5; СД на 21 ОНС, 3 РС, 95 заседание, 27 май 1926 г., л. 1873. Изказване на министър Христо Калфов.

³⁷ Тракия, № 207, 22 юни 1925. Виж също: ф. 176к, оп. 4, а.е. 2974, л. 307.

³⁸ ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 450, л. 24. Истанбул, 7 май 1926 г. Доклад до МВнРИ в София от управляващия българската легация в Истанбул Н. Недев.

³⁹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 368, л. 2—3. 29 ноември 1925 г. Резолюция на протестно събрание на тракийските емигранти от Ортакой, 29 ноември 1925 г.

⁴⁰ Вж. например: Гладнев, Ст. След Ангора. — Звено, 1932, № 4, с. 53.

⁴¹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2985, л. 7—13. Истанбул 16 ноември 1923 г. изложение до Негово високопреосвещенство Св. Велешкия митрополит Милетий.

⁴² ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2985, л. 1—2. Лозенград, 15 февруари 1924 г. Изложение от българите, живеещи в Лозенград, за положението им след окупацията на Източна Тракия от кемалистите и до днес.

⁴³ ЦДА, ф. 176 к, оп.5, а.е. 450, л. 2. Истанбул, 11 януари 1926 г. Доклад на българското консулство в Истанбул до МВнРИ в София.

⁴⁴ ЦДА, ф. 176 к, оп.5, а.е. 369, л.1. София, 8 април 1925 г. Изложение до МВнРИ в София.

⁴⁵ Зърното се облага с 1 грош и 20 пари, докато митото на килограм брашно е 4 гроша и 30 пари.

⁴⁶ Гайтаните се облагат с мито от 12 500 гроша за 100 кг, а шаяците и абите — 6500 до 8000 гроша за 100 кг.

⁴⁷ Причина за загубата на Истанбулския текстилен пазар става и фактът, че в България по време на Първата световна война има забрана за износ на този вид артикули. Успоредно с това следва да се отчете и силно намаленото търсене на подобен вид текстилни материали, свързано с промяната на начина на обличане на турците след обявяването на републиката. Вж. ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2978, л. 172—173. Одрин, 22 октомври 1923 г. Доклад на А. Яранов до МВнРИ в София.

⁴⁸ ЦДА, ф. 176 к, оп 5, а.е.369, л 90. Телеграма на производители от 30 юни 1926 г.

⁴⁹ Вж. ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2978, л. 88—89. Телеграма, подписана от предприемачи, с дата 27 юни 1926 г.

⁵⁰ ЦДА, ф. 176 к, оп. 5, а.е. 396, с. 136. Истанбул, 31 май 1926 г., Н. Недев от българската легация в Истанбул до МВнРИ в София. Вж. също: Velikov, St. Les relations bulgare-turques (1923—1931). — Bulgarian Historical Review, 1982, No. 4, 19—20. (б.а. Ст. Великов бърка датата на ратификация с датата на шифрованата телеграмата, с която Н. Недев съобщава, че тя е извършена.)

ТРАКИЙСКИЯТ ЖЕНСКИ СЪЮЗ В КОНТЕКСТА НА ЖЕНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В БЪЛГАРИЯ ДО 1934 г.

ЕЛЕОНОРА ЧОЛАКОВА (Пазарджик)

Организациите, създадени от българските жени през различните периоди от историческото развитие на страната ни, вземат съществено участие в обществения живот на България. На тази тема българските учени са посветили научни публикации, но като цяло историографията ни е в дълг към проучването на женските организации.

Ролята и мястото на женските дружества, и в частност на тракийското женско дружество, е сложен и комплексен изследователски проблем. Неговото пълноценно изследване изисква многоспектърен анализ от историческа, социално-икономическа, социално-психологическа и културна гледна точка. В настоящото изследване, без да претендираме за изчерпателност, ще направим опит за съпоставяне на изградените в България женски дружества в периода до 1934 г., като ще открием мястото и ролята на тракийското женско дружество. В хронологичен план ще поставим началото на нашето изследване още през епохата на Българското възраждане, когато срещаме появата на женските организации (1857), а за завършек определяме 1934 г., когато е приета Наредбата-закон за разпускане на партиите и организациите.

В зависимост от характеристиките на създадените женски организации могат да се оформят няколко етапа.

Първият обхваща периода на възникване на първите женски дружества през Възраждането, като началото е поставено със създаването на първото женско дружество през 1857 г. в гр. Лом.

Вторият включва създаването и съществуването на Българския женски съюз, чието начало е поставено през 1901 г.¹

Третият се оформя със създаването на пролетарското (социалистическото) движение. Оформя се окончателно през 1914 г., кога-

то на първата женска социалдемократическа конференция се създава официално социалистическо женско движение².

Четвъртият обхваща създаването на бежански женски организации през 30-те години на XX в. Такива са Тракийският женски съюз, Добруджанският женски съюз, Македонският женски съюз и Дружеството на жените от Западните покрайнини.

Посочените дружества са най-добре обособените организации в развитието на женското движение в България. Съществуват и други женски организации и групи, между които са: „Съюз на напредничавите жени“, който се отделя през 1908 г. от БЖС, начело с А. Карима³. Женската група към Демократическата партия е създадена през 1931 г.⁴ Женски групи има към БЗНС, към Народната партия (от 1920 г.), към Обединената народно-прогресивна партия (от 1921 г.), към Демократическата и Радикалдемократическата партия⁵, Асоциацията на жените с висше образование от 1924 г., които обаче нямат нито добре изразен облик, нито обществено влияние. По тази причина тези организации и групи няма да бъдат обект на настоящото проучване.

В българската история изследванията, свързани с историята на женските дружества на бежанците, са недостатъчни на брой. По-сериозни и задълбочени са проучванията, направени за добруджанското женско движение⁶. Липсва самостоятелен научен труд за женското тракийско движение, макар че кратки данни за него откриваме в литературата, посветена на тракийския въпрос или на тракийските организации⁷. Почти изцяло липсва информация за Македонското женско движение или за женското движение от Западните покрайнини. Само бегло се споменава за македонските женски движения в статията „За ролята на българката в македонското освободително движение“ на К. Църнушанов⁸.

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ УСЛОВИЯ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА ЖЕНСКИТЕ ДРУЖЕСТВА

Дружествата се създават в сложна и динамична икономическа, политическа, социална и културна среда, което определя и тяхната характеристика. Не бива да се пропуска фактът, че оформянето на тези дружества става трудно и преминава през много препятствия, обусловени от някои психологически предпоставки. Жените, дръзнали свободно да изразят позицията си, са подложени на подигравки, интриги и слухове в обществото⁹. В същото време са нараснали изискванията на жената към живота и тя търси в тези организации да удовлетвори и своите духовни потребности.

През Възрожденската епоха българите нямат политическа самостоятелност, но след 1878 г., настъпват важни промени, водещи и до социални и културни процеси, променящи ролята на жената в семейството и обществото¹⁰. Жените, които поставят началото на възрожденските дружества, са получили образованието си в престижни европейски училища и осъзнават необходимостта българката да намери своето по-достойно място в обществения живот, като негов равноправен член. И макар че тези първи родолюбиви българки срещат неразбиране и отпор от обществото, те са тези, които поставят началото на организирано женско движение.

Първото десетилетие на XX в., до началото на Балканската война 1912 г., се характеризира с икономически подем, изразил се в нарастване на производството и създаването на нови предприятия¹¹. Това обуславя, от една страна, засиленото търсене на женска работна ръка, а от друга — българката постепенно намира възможности за професионална и обществена реализация.

Обществено-икономическите условия, коренно се променят след войните 1912—1913 г., 1915—1918 г. Тежката стопанска криза довежда до обедняване на голяма част от населението, до пролетаризирането му, което променя и характера на новосъздадените женски организации.

В още по-сложна обстановка протича изграждането на бежанските женски организации. Политическата и икономическата ситуация в България през 20-те—30-те години на XX в. може да се разглежда от две гледни точки. От една страна, въпреки световната икономическа кризата в началото на 30-те години на XX в. (1929—1933), в икономическия живот на България в по-дълъг период от време се забелязва раздвижване и стопански просперитет, който довежда до търсене на женски и детски труд, не само като нови трудови ресурси, но и поради реализирането на по-високи печалби от по-ниското заплащане за положения труд. Развитието на капиталистическите отношения определя нова роля на жената в обществото, която влиза в противоречие със закостенелите патриархални нрави. Широко навлиза и европейската култура, което създава предпоставки за по-богат духовен живот¹². Носителки на тези идеи стават жените, получили образование в престижни европейски училища. От друга страна, се изостря дискриминацията на жената, което намира проявление в различни области на обществения живот. Оформят се: политическа дискриминация, изразяваща се в различно тълкуване на конституцията относно изборните права на жената¹³; икономическа дискриминация, проявила се в по-ниското заплащане на женския и детския труд¹⁴; образователна дискриминация, изразила се в нама-

ляване броя на девическите гимназии и създаване на различен тип училища само за девойки, както и в определяне възможностите жените да се образоват, но не и да практикува всички професии¹⁵; семейна дискриминация, изразила се в отношенията във връзка с възможностите за настойничество¹⁶. Тази ситуация е в пълно противоречие с процесите, протичащи в останалите европейски държави. Ролята на жената в световен мащаб постепенно започва да се изравнява с тази на мъжа, а в същото време в обществения живот тя не намира достойно място.

През разглеждания период бежанският въпрос и в частност тракийският не е разрешен и продължава да има социално-икономическо звучене. Това допълнително усложнява живота на жените от бежанските среди. Не можем да отменим и специфичните условия, при които те живеят. Принудителната емиграция създава „емоционално-нравствено усещане за непълноценност“¹⁷, което довежда до ситуация в която, жените се чувстват допълнително потиснати и неравнопоставени.

Макар и само маркирани, тези са факторите, които обуславят възникването на женските дружества като защитник и пропагандатор на каузата на жената от новото време. Обществото отказва да приеме открито идеята за изява на жената, но едновременно с това обществено-икономическите условия поставят пред нея нови изисквания, което налага появата на женските организации.

НАЧАЛО НА СФОРМИРАНЕ НА ДРУЖЕСТВАТА

В процеса на изграждане на възрожденските женските дружества се очертават 3 етапа. През първия етап, от 1857 до 1868 г., се създават само 4 дружества — в Лом, Ески Джумая, Ловеч, Железник¹⁸. Вторият етап, чието начало се поставя през 1869 г. и продължава до 1876 г., се характеризира със създаването на много женски дружества, които започват да поддържат връзки не само помежду си, но и с други обществени организации¹⁹. Последният етап е от 1876 до 1878 г. и се отличава значително от останалите поради революционния заряд на събитията, случили се тогава, в които активно участват и жените²⁰. Така в продължение на 25 години се създават множество такива дружества из цялата страна.

Първите срещи, на които се създават женските дружества са с разнообразен характер. Обикновено началото на възрожденските женски дружества в различни градове на България се поставя тържествено след религиозен празник или църковна неделна служба²¹.

Докато създаването на Български женски съюз и на социалистическото женско движение за разлика от възрожденските дружества става на учредителни събрания, предшествани от период на оформяне.

Българският женски съюз е наследник на останалите да съществуват след Освобождението възрожденски женски дружества. Например Шуменското дружество се създава през 1872 г., а през 1945 г. се присъединява към ОФ. Дряновското дружество съществува до 1925 г., а през 1933 г. отново се възобновява²². Учредителният конгрес е проведен от 10 до 14 юли 1901 г. по инициатива на Софийското женско дружество²³.

Появата на социалистическото движение сред жените е продължителен процес. На III конгрес на Българския женски съюз, проведен от 10 до 15 юли 1903 г., настъпва разцепление сред членовете. Социалистките смятат, че проблемите на жените ще се решат не с налични средства, а чрез нов обществен ред, постигнат чрез революция.

Разединението не води автоматически до образуване на самостоятелна пролетарска женска организация. Причините за това са: първо — в малкия брой на жените социалистки (през 1902 г. се отчита, че работничките, които са основните привърженички на социалистическите идеи, са само 17 от 1921 членове на БЖС²⁴); второ — мъжете социалисти дълго време се противопоставят на оформянето на самостоятелно женско движение.

На проведената сбирка на 7 август 1905 г. се издава директива за създаването на кръжоци²⁵, но социалистическото женско движение се разраства едва през 1914 г., а неговото окончателно организационно оформяне става на Втората конференция на жените социалдемократки, проведена в периода 9—11 август 1915 г.²⁶

На конференцията през 1934 г., в резолюцията се констатира, че „духът на тракийката е твърде унил“, поради кризата и бедността и се приема, че единственият изход е в духовното обновление и организирането ѝ²⁷. Именно това очертава пътя на жените — чрез създаване на собствена организация тя да се опита да разреши наболените проблеми, като потърси място за собствена изява. Трийсетте години на XX в. бележат „възрожденския период“ на жените бежанки. Той се характеризира с увеличаване нуждата от образование и с издигане ролята на жените в обществото. Една по-късна констатация на председателката на Централния комитет на ТЖС, че тракийката, макар и невежа, може и трябва да се организира и да се обърне внимание на „бедното способно тракийско дете“²⁸, подчертава трите основни проблема: неграмотност сред тракийките, решимостта им да преодолеят този проблем и осъзнаване отредената

роля на жената да образова и възпитава младото поколение. Създаването на женски организации на жените бежанки преминава през няколко етапа.

ТЖС се създава по-късно от другите тракийски организации (през 1921 г. се създава Тракийската организация, а Тракийски младежки съюз — през 1925 г.), но жената тракийка играе съществена роля в тракийското движение още преди да формира самостоятелно движение. Сред тях са Олимпия Йосифова, Поля Станчева, Мара Фотева, Райна Тодорова и др. Олимпия Йосифова е първата жена-член на Тракийската организация (ТО) във Варна от 1921 г. и е председателка на Дамския комитет. Тя участва в учредяването и е член на ТЖД²⁹. Поля Станчева е член на Младежко дружество „Екзарх Антим I“ — Варна, съдействала е за създаване на Дамски комитет към ТО във Варна и участва в него (2 март 1929 г.), от 1928 г. е на платена служба към ТО във Варна, по-късно е и председател на Дамския комитет³⁰. Организира неделно училище за тракийски деца³¹. Всички те са членове на ТО във Варна, но не липсват жени-членове и в ТМС „Антим I“ — Варна, първото младежко тракийско дружество в страната, при което от 124 души — 24 са жени. Между тях са: Паунка Анастасова, Катя Иванова, Божанка Димитрова³². Това е първият етап в оформянето на женски организации на тракийките, през който те взимат дейно участие в организирането и провеждането на различни мероприятия. Натрупаният опит в тракийските организации се оказва полезен при подготовката на първите самостоятелни изяви на женска организация в България.

Вторият период е свързан с оформянето на Дамски комитети към Тракийската организация. Такъв е примерът с Културно-благотворително дружество „Тракия“ във Варна, което през 1929 г. кани жените тракийки да вземат участие в честването на Деня на Тракия, който е определен за 30 март 1930 г. В тази връзка на 2 март 1930 г. се събират жените членове на дружество „Тракия“ и се избира Дамски комитет. Записват се 40 жени, като броят им по време на подготовката и след успешното честване се увеличава на 184³³.

Към Тракийското околийско младежко благотворително културно-просветно дружество „Петрова нива“ при Тракийската организация в гр. Ямбол на 22 ноември 1933 г. се създава дамска секция. Дружеството не изключва в бъдеще да прерасне в Дамски комитет, когато „станат годни за индивидуално функциониране“, и тогава да станат част от Тракийския женски съюз³⁴.

Идеята за самостоятелно организиране на тракийската жена се поставя от Мара Михайлова в една нейна статия от 14 септември 1927 г. във в. „Тракия“. Нейната идея се доразвива от М. Ковачева,

която в статията си „Жената-тракийка и Ньойският договор“ пише за активното участие на жените в траурните митинги по случай 11 години от Ньойския мир³⁵. Двете авторки насочват вниманието към нарасналата роля на жената тракийка. В същия този вестник по-късно се създава рубрика „Колона на тракийската жена“, където се пропагандира дейността на тракийките³⁶. Така също Мара Михайлова на XIV конгрес на ТО във Варна (6—8 октомври 1929 г.) зове за създаване на женски съюз³⁷. Следователно чрез различни публични изяви на жените-тракийки се насочва вниманието на българското общество и тракийските жени към необходимостта от тяхното организиране.

Женското дружество във Варна³⁸ през 1930 г. изпраща позив до тракийските дружества из цялата страна с апел към жените-тракийки да организират самостоятелни женски дружества. Получени са отговори от София, Хасково, Свиленград, Бургас³⁹. На 29 декември 1932 г. Женското културно-благотворително дружество при Тракийския върховен изпълнителен комитет — София, изпраща писма до председателите на Тракийските дружества в различни градове с информация, че на XVII редовен конгрес (2 октомври 1932 г.) на Тракийската организация в София е образуван Тракийски дамски централен акционен комитет. Това става по решение на Върховния изпълнителен комитет на Тракийската организация с цел този комитет да организира свикването на Учредителен конгрес на ТЖС⁴⁰, който да ръководи развитието на женското тракийско движение и да „организира тракийката“. Новият комитет призовава за създаване на Тракийски женски дружества в различни населени места⁴¹. Можем да констатираме, че тракийската жена е съпричастна към наболените обществени проблеми и иска активно да изразява своята позиция.

Последният етап от сформирването на ТЖС е създаване на самостоятелно Женско тракийско дружество. На 22 септември 1933 г. ТЖС при ВИК на ТО изпраща окръжно за избиране на делегатки по места за учредителен конгрес⁴². За официалното начало на ТЖС се смята 28 октомври 1933 г. Един ден преди XVIII конгрес на ТО (29 октомври 1933 г.) 21 делегатки провеждат в София национална конференция на жените. Изнесен е доклад от Софийския дамски комитет за особеното място на жената в тракийските дружества. Приема се конференцията да бъде приета за Учредителен конгрес на Тракийския женски съюз. Избрано е ръководство с председател Мария Иванова, подпредседател Евдокия Каринтова, секретар Мара Михайлова и Контролна комисия от три жени⁴³. За свой устав ТЖС приема устава на тракийската организация, приет на VIII редовен конгрес в Пловдив на 20 август 1924 г.⁴⁴

След създаването на Женско тракийско дружество продължават да съществуват и самостоятелни местни дружества, които водят автономен организационен живот. Такъв е примерът с Женско тракийско културно-благотворително дружество „Екзарх Антим I“ в Бургас. В едно от писмата си до ТЖД — София, от 18 юли 1936 г., се обявява, че дружеството ще работи на „местна почва“, като „организира и подпомага тракийците в България“ с уговорката, когато „материално се позакрепи“, да се включи в съюза⁴⁵. Има случаи, когато се обсъжда идеята за организиране на местна женска тракийска организация, но такава не се обособява. Такъв е случаят с дружество „Тракия“ — Стара Загора (част от Тракийската организация), което е обсъдило идеята на женско дружество, „но по ред причини и съображения от чисто локален характер“ не смята да създаде женско дружество⁴⁶. Това определя и една характеристика при създаването на тракийски женски дружества — местните условия имат съществено значение при изграждането на дружествата.

Самото създаване на дружествата става по два начина: с помощта на местни активисти или със съдействието на представител от централното дружество. В един от докладите до Централния комитет на Женското тракийско дружество в София секретарката на комитета — М. Михайлова, информира, че образува женски дружества в Свиленград, Харманли, Станимака (дн. Асеновград) и поради благоприятните според нея условия създава такива и в Симеоновград, Борисовград, с. Джебироғлар, с. Саарлар, с. Хаджи-Мехмедолар, с. Ендели, с. Ада. Самото обявяване на дружествата става след свикване на местното тракийско дружество, на чиито събрания се обсъжда идеята за обявяване на Тракийско женско дружество и се разисква уставът му⁴⁷.

Някои дружества не приемат прякото вмешателство на Централния комитет в работата им, смятайки, че „вътрешният живот на дружеството зависи от местните условия“. Такава е позицията на женското дружество в Бургас, което счита, че ролята на Централния комитет е „да дава директиви по общи въпроси“, за да са в „унисон“, а не да си пречат. Интересно е, че Тракийското женско дружество в Бургас явно се опасява, че тази намеса няма да спре и заплашва с отказ от членство в съюза за съответната година, но това няма да доведе до закриване на дружеството и то ще продължи да работи на „местна почва“⁴⁸. През 1936 г. Бургаското дружество уведомява Централния комитет в София, че ще работи като местно културно, просветно, благотворително дружество, като подпомага тракийците. Членството в съюза се отлага за времето, когато дружеството се „позакрепи и се изменят сегашните условия“⁴⁹. От казаното до тук следва, че

част от създадените женски тракийски организации изразяват амбиции за по-голяма автономност на вътрешно организационния си живот. Тази позиция е обусловена от факта, че местните дружества са близки до специфичните проблеми на жените по региони.

Учредяването и дейността на Добруджанския женски съюз има много общи черти с тези на Тракийския женски съюз. И при тази организация първоначално жените действат като част от добруджанска организация — съюз „Добруджа“. Това е първият период в развитието на добруджанското женско движение (1919—1933). За разлика от Тракийската организация, съюз „Добруджа“ първоначално, в продължение на 4 години, открито се противопоставя на оформянето на самостоятелно женско движение, приемайки, че не е назряла нужната обстановка⁵⁰. През този период се създават женски групи към дружество „Добруджа“ и се организират самостоятелни конференции на тези групи⁵¹. Първата такава е организирана през месец февруари 1930 г. в Разград, на нея присъстват делегатки от София, Русе, Разград, Варна и Нови пазар⁵².

През втория период се свиква конференция в Разград (9—10 октомври 1933 г.) и се учредява съюзът, който е регистриран в Софийския градски съд през 1934 г.⁵³ Свои редовни конференции добруджанските жени организират от 1929 до 1937 г.⁵⁴, когато държавната власт забранява дейността му и той е ликвидиран.

Като трети и последен период на организацията се очертава периодът между 1937 и 1940 г. След разпускането на ДЖС остават да функционират женски групи към местните емигрантски организации, чиято дейност е доста активна и има предимно благотворителна и културно-просветна насоченост⁵⁵.

При създаването на организация на жените от Западните покрайнини не можем да обособим така добре различните периоди. Те създават първоначално „Задруга на девойките от Западните покрайнини“ в България на 14 февруари 1932 г., чиито учредители стават 80 девойки в София⁵⁶. На 28 февруари 1932 г. се създава женско дружество при Върховния комитет на дружеството „Западни покрайнини“⁵⁷. В приетия устав се добавя и изискването да се поощрява всякаква културно-просветна, благотворителна и друга дейност⁵⁸.

Изредените организации възприемат част от характеристиките на възрожденските дружества, но са на по-високо организационно равнище от тях, има централна координация на дейността им чрез централно ръководство и връзка между дружествата. Всички дружества преминават през период на назряване на идеята за създаване на женска организация, следва период на самоорганизация и период на конкретна дейност с просветна, културна, благотворителна насока.

Важен показател за мащабността на женското движение е териториалното разпределение на дружествата. Възрожденски дружества има почти във всички по-големи градове и те са разположени равномерно на територията на днешна България — Лом, Видин, Русе, Свищов, Разград, Плевен, Ловеч, Търново, Горна Оряховица, София, Шумен, Габрово, Казанлък, Ямбол, Кюстендил, Самоков, Стара Загора, Татар Пазарджик, Панагюрище, Брацигово, Хасково, Пловдив, Калофер, Карнобат, Чирпан, Сливен, Ески Джумая, Разград и др.⁵⁹ На Учредителния конгрес на БЖС присъстват представителки от дружествата в Шумен, Търново, Русе, Балчик, Габрово, Севлиево, Тутракан, Дупница, Ески Джумая (дн. Търговище), Омуртаг, Варна, Добрич, Карлово, Казанлък, Кюстендил, Луковит, Осман пазар (дн. Омуртаг), Оряхово, Пловдив, Плевен, Силистра, Станимака (дн. Асеновград), Горна Оряховица, Нова Загора, Пещера, Ямбол⁶⁰. По-късно през 1930—1931 г., женски дружества има и в Айтос, Анхило, Бургас, Бяла Слатина, Видин, Враца, Горна Оряховица, Елена, Елхово, Ихтиман, Копривщица, Калофер, Карнобат, Котел, Ловеч, Лом, Лясковец, Малко Търново, Никопол, Нови пазар, Пирдоп, Попово, Разград, София, Татар Пазарджик, Трявна, Троян, Фердинанд, Харманли, Чирпан, гара Раднево, Радомир, Самоков, Свищов, Свиленград, Симеоновград, Сливен, Стара Загора, София, Червен бряг, Керменлий, гара Костенец, с. Бреница (Белослатинско), с. Чаир, с. Чепеларе, с. Хайредин (Оряховско), с. Беброво, с. Габарево (Казанлъшко), с. Павел баня, с. Вършец, с. Миндя (Еленско), с. Водица (Поповско), с. Златарица⁶¹. И ако възрожденските дружества преобладават в големите градове, то структурата на БЖС се разпределя и в по-малки населени места. Тава е предизвикано и от факта, че основните членове на дружествата са учителките, които след разпределението си работят в селата, където прокламират идеите за равнопоставяне на жените.

Социалистическото женско движение има свои представителки в големите промишлени градове като: Пазарджик, Габрово, Бургас, Панагюрище, Сливен, Варна, Стара Загора⁶², Шумен, Кюстендил, Видин, Самоков, Ямбол, Дупница, Пловдив, София, Тетевен, Хасково, Русе, Плевен и др.⁶³, в които има оформена работническа прослойка. Тракийските женски дружества възникват и в по-малки населени места, като те са съсредоточени предимно в Югоизточна и Източна България поради струпването на тракийски бежанци в тези райони. Това се дължи на факта, че бежанците искат да се заселят в близост до южната граница с надеждата тракийският въпрос да се

разрешава удовлетворително и бързо да се върнат по родните си места. Те се заселват и в райони, в които има условия за развитие на земеделието, основният поминък на тракийците. А именно: София, Варна, Бургас, Харманли, Хасково, Анхиало (дн. Поморие), Кушункавак (дн. Крумовград), Мастанли (дн. Момчилград), Кърджали, Шехджумая (дн. Джебел)⁶⁴, Станимака (дн. Асеновград), Борисовград (дн. Първомай), Нова Загора, Карнобат, Пловдив, Кавакли (дн. Тополовград), Елхово⁶⁵, с. Адакьой (Кърджалийско)⁶⁶, с. Дарьдере (дн. Златоград)⁶⁷, с. Джебилоглар (дн. с. Гледка, Кърджалийско)⁶⁸, с. Хаджи Мехмедолар (дн. Опълченско, Кърджалийско)⁶⁹, Свиленград, Ямбол и Саарлари (дн. Дреновец, Русенско)⁷⁰ др.

Градовете, в които има представителки на ДЖС, са: София, Варна, Русе, Шумен, Разград, Нови пазар и Бургас⁷¹. Локализацията, както и при ТЖС, съвпада с района на съсредоточаване на съответните бежанци (Североизточна България).

Възрожденските дружества и БЖС са разпространени почти навсякъде, като „гъстотата“ при БЖС е по-голяма. Широкото разпространение на тези дружества има връзка и с прагматичните идеи, които си поставят. Ако бежанските организации откриваме в районите на най-голямо струпване на бежанци, то социалистките намират съмишленици в големите градове, където населението в голямата си част е пролетарско.

БРОЙ НА ДРУЖЕСТВАТА И ЧЛЕНОВЕТЕ В ТЯХ

Тъй като данните, с които разполагаме по този въпрос, за отделните дружества в страната са от различни периоди, не можем да представим пълна и точна статистика. Броят им се влияе от продължителността на съществуване на дружествата, от яснотата и прагматизма на поставяните цели.

Относно броя на дружествата към съответната организация, най-многобройни са възрожденските и феминистките поради това, че са разпространени почти из цяла България. Общият брой на създадените възрожденски дружества според историографите варира от 20 до над 60.⁷² Независимо от тези широки граници и неуточнени данни броят им е достатъчен, за да определим възрожденските дружества с активно присъствие в живота на българката през Възраждането.

Наблюдаваме едно постоянно нарастване на броя на женските дружества към БЖС. Ако на Учредителния конгрес присъстват 20 (или 27) дружества⁷³, то следващата година те са 32⁷⁴. За периода

1930—1931 г. те вече са 77.⁷⁵ Фактите говорят за бързо увеличаване на броя на дружествата, което показва успешно разпространяване на идеите на тази организация.

Нараства броят и на дружествата (групите) към социалистическото женско движение, макар и доста по-малък в сравнение с по-горе изредените. За периода от 1905—1913 г. съществуват 18 групи, а на III конференция на социалдемократките през 1919 г. вече се отчита, че техният брой е 37.⁷⁶

При бежанските организации няма данни за броя на дружествата. Те не са много на брой, тъй като бежанците се заселват на определени територии. От изредените дружества по места можем да твърдим, че към ТЖС има поне 25 местни дружества, а към ДЖС те са поне 7. Нормално е броят на бежанските организации да е по-малък от останалите, поради включването на по-ограничена част от населението в тях и по-краткото им съществуване (ТЖС — от 1933 до 1934 г.).

Разнообразен е и броят на членовете в самите женски дружества. В рамките на една организация броят на членовете, съотнесен с броя на жителите на населеното място, е твърде важен показател за активността. Колкото повече членове има едно дружество, толкова по-активно е то, и обратно — колкото по-активно е едно дружество, толкова повече членове привлича. Броят на членовете оказва влияние и върху набирането на средства от членски внос или от друга благотворителна дейност. Броят на членовете на дружествата е разнообразен и варира от 10 до над 200.

При възрожденските дружества се наблюдава следната ситуация: в Карловското дружество първоначално са членували 10, по-късно са 70, в Копривщица са 37, а в София са 50—60. Най-много те са в Сливен — 131⁷⁷. Плевенското дружество 1930—1931 г. наброява 276 членове⁷⁸, а Ловешкото дружество през 1928 г. има 123 членове⁷⁹. Така изнесената статистика показва, че невинаги големият град с многобройното население предполага и многочислено дружество.

На Учредителния конгрес на БЖС присъстват 21(24) делегатки⁸⁰. През 1902 г. в дружествата участват 1921 души. Установява се намаляване на членския състав със 155 жени⁸¹. В средата на 40-те години БЖС наброява около 10 000 души, обединени в 175 дружества в 121 града, 9 селища-гари и 45 села⁸². Както броят на дружествата, така и членовете на БЖС се увеличават.

Бавно нараства броят на членовете на социалистическото движение. От 1905 г. до 1913 г. функционират 18 групи с 914 членове. През 1915 г. Пловдивската женска група се състои от 136 души, а през 1914 г. в Софийската група членуват 114.⁸³

При ТЖС също има дружества с много членове и такива с доста по-малко. През 1933 г. дружество Варна наброява 250 души (при учредяването му участват 184 жени)⁸⁴, в дружество Мастанли са 44 души, в дружество Кушукавак — 55 души, а в дружество София — 55⁸⁵. Най-често активни са по-масовите дружества. Най-масово е Варненското, което се обуславя от струпването на много бежанци в града. Варна е с добро географско положение и добри условия за развитие на селското стопанство, има пристанище и възможност за жп връзки. Всичко това води до струпване на много бежанци, не само тракийци⁸⁶.

След учредяването си, ДЖС обединява 800—900 организирани българи. До 1934 г. Добруджанският женски съюз увеличава числения си състав на 3000 души⁸⁷.

Изнесените данни са недостатъчни, за да се направят генерални изводи за броя на членовете и дружествата, но, общо взето, може да се констатира, че броят им има възходяща посока (с малки изключения).

НАБИРАНЕ НА НОВИ ЧЛЕНОВЕ

При съпоставяните организации приемането на нови членове става по демократичен начин, а условията за членство са разнообразни. При едни организации (възрожденските дружества и ТЖС) приоритет е плащането на членски внос, при други (бежанските женски организации) е важен земяческият принцип, при трети — убедеността в социалистическите идеи. Най-либерално е членуването в БЖС. В него могат да участват всички жени, без оглед на политическите си възгледи, стига те да не оказват влияние в работата на организацията. А най-консервативен е приемът при социалистическите поради изискването жените да бъдат убедени в социалистическата идея и да работят активно за нея.

При социалистическото женско движение не е задължително да плащаш членски внос, за да участваш в организацията, той е доброволен, а минимумът е определен от правилника и е в размер на 10 стотинки на месец. Най-важното условие е дейно участие в живота на групата, изразено в посещаване на събрания, различни акции и други мероприятия. Ако това условие не е изпълнено в продължение на 6 месеца, съответният член отпада от дружеството⁸⁸. Няма данни каква е била точно стойността на членския внос при ТЖС, но често много бедните са освобождавани от него. Във всички женски дружества няма образователни, религиозни или социални ограниче-

ния за членуване. За разлика от социалистическите, всички останали женски организации са надпартийни. Членуването в ТЖС се осъществява без оглед на политическите пристрастия. За разлика от либералното отношение за набиране на нови членове при БЖС, то при ТЖС (а и при всички бежански организации) има изискване за произход на тези членове. Ако обобщим основните критерии на ТЖС за прием на нови членове, те ще се фокусират върху два момента — плащане на членски внос (което може да се приеме, че не е ограничение, защото е общо изискване на всички организации) и тракийски произход, което е специфично изискване.

СОЦИАЛЕН СЪСТАВ НА ЧЛЕНОВЕТЕ

Интересна характеристика на дружествата се наблюдава, когато разглеждаме социалния и професионалния състав на участничките. Членовете на възрожденските дружества, които си поставят за цел ограмотяването на жената, са образовани жени — най-вече учителки (всяка 6-та жена от дружествата е учителка) и няма отчетливи класови различия⁸⁹. В ръководството влизат жени от заможните слоеве⁹⁰. През по-късния период се разширява кръгът на членуващите жени, но винаги организаторките и вдъхновителките на женските дружества са интелигентни и образовани, осъзнали проблемите на женската половина на обществото. В БЖС през 1902 г. участват 1571 домакини, 282 учителки, 32 шивачки, 19 лекарки, 17 работнички⁹¹. В началото на съществуването на БЖС членуват различни социални прослойки. Разбиранията на обществото са патриархални и е прието жената да бъде домакиня, затова не е случаен преобладаващият брой на домакините в организацията. Но фактът, че всяка 6-та жена е с високо образование, говори, че въпреки консервативното отношение към социализацията на жената има голям брой жени, които са радетелки за равностойност в обществото. Поради това, че в началото на XX в. не съществува друга женска организация в България, е обясним фактът, че 1% от членовете в БЖС са работнички, които по-късно ще се ориентират към социалистическото женско движение. Най-отчетлива социална однородност има в социалистическото движение. В него влизат работнички от различни сфери на икономиката и домакини. Към 1915 г. членовете на движението са определени като: наемни работници 377, домакини 182 и с неустановен социален произход — 64.⁹² За съпоставка ще добавим, че през 1920 г. в България броят на трудовите жени е над 1 105 310.⁹³ Това говори, че само една малка част от тях се включват в социалистическото движение.

Социалният статус на жените в бежанските организации не е специално изследван, но съобразно условията на живот не се отличава значително от този на социалистическото женско движение. В тези организации участват жени от по-бедните слоеве в обществото. В подкрепа на това са сведенията за намиращите се в Ямбол тракийски бежанци, където по-късно има сформирано ЖТД. Според тях от 428 тракийски семейства (с общо 2664 бежанци), от жените и момичетата 684 са домакини, 29 са работнички, 2 са шивачки, 1 плетачка, 1 учителка⁹⁴. Това ни дава основание да заключим, че в социалния състав на сформираното по-късно женско дружество влизат основно жени от бедната прослойка и че те не са образовани.

При тази съпоставка е видно, че в ТЖС и останалите организации основната членска маса (поне за периода, за който са съответните данни) са домакини, въпреки всички промени, които настъпват в българското общество. Членският състав по социален показател на ТЖС е най-близък до този на социалистическото женско движение, което е логично, тъй като при идването си в България тракийците са разорени, числят се към най-бедната прослойка и полагат наемен труд.

Сред създателките на повечето дружества има изключителни и магнетични личности, представителки на българската култура, просвета и политика, като Ана Карима (БЖС), В. Благоева (социалистка), Ана Маймункова (социалистка), Дора Габе (ДЖС), Поля Терзистоева (ТЖС).

ЦЕЛИ НА ДРУЖЕСТВАТА

Характеристиката на дружествата се определя от целите, които си поставят. През Възраждането целите са с ясно изразен просветен характер — да подпомагат материално и морално девически училища, да се грижат за обзавеждането на тези училища, да събират помощи за бедни ученички, да обръщат внимание на възпитанието на девойката; да следят за обучението на българките у нас и в чужбина, като организират курсове по готварство, килимарство, шапкарство, ръкоделие, шивачество и др.⁹⁵ Предвижда се и създаването на девически пансиони, неделни училища, както и грижи за просветата и образованието в Македония и Одринска Тракия⁹⁶.

Постепенната промяна на патриархалните разбирания и новото място на жената в икономическия и социалния живот налагат нуждата от нейното образование. Възрожденските дружества отдавна и доброволно разпространяват просвета и култура сред българките. Новообразуваната българска държава е намерила добър съ-

юзник в тяхно лице в борбата с неграмотността и помощник в изграждането на образователната система. Въпреки че обявяват, че ще се грижат за образованието на девойките, във възрожденските дружества съществуват примери, които показват, че се подпомагат и момчета, някои от които са бежанци (Ловешкото дружество подпомага Т. Велеков, който е бежанец, както и Д. Борисов, Кр. Павлов⁹⁷). Дружество „Майчина грижа“ през 1873 г. предоставя 20 000 гроша за довършване на Мъжката гимназия в Габрово⁹⁸.

Възрожденските дружества, за разлика от останалите, имат отношение към културно-театралната дейност като средство за възпитание, изява и благотворителност. От 60 дружества, 15 са изнасяли театрални постановки. Приходите от представленията са за читалища, училища и бедни ученици. Една от най-често представяните пиеси е „Многострадалната Геновева“, която е и първата организирана постановка. Много трудно са преодолявани предразсъдъците, че жени не трябва да участват в театралните изяви, но с течение на времето женското участие в театъра става практика. Така възрожденските дружества не разчитат само на училището, като център за образование и възпитание, а и на театъра, който неслучайно е наричан „училище над училищата“⁹⁹. При следващите женски дружества театралните представления не са така популярни, но все пак имат своето място в дейността им. Така например Добруджанският дамски комитет в Силистра изнася бляскаво представление на пиесата „Покръстената еврейка“ и са раздадени роли за нова постановка¹⁰⁰. Благотворителната дейност на възрожденските дружества се преплита с културно-просветната. Някои от тях си поставят за цел да подпомагат материално бедни семейства, жени и сираци, а също така и бежанците, дошли в България. Плевенското женско дружество подпомага бежанци от Македония със средства от проведени културни инициативи в града, а Ловешкото женско дружество подкрепя силистренски ученици-бежанци¹⁰¹.

Културно-просветните цели продължават да бъдат актуални, макар и в по-малка степен, и при Българския женски съюз (по това време не така остра е нуждата от грижи за образованието, защото държавата постепенно оформя в страната цялостна образователна система, създава училищна мрежа, изграждат се девически гимназии, с тенденция за равнопоставеност с мъжките учебни заведения¹⁰²). Въпреки че в устава на организацията целта се изразява в „умствено и нравствено повдигане на жената и подобрене нейното положение в[ъв] всяко отношение“, работата на съюза е ориентирана повече в политическата област. Конкретните искания включват: еднакви обществени и образователни права с тези на мъжа¹⁰³, дос-

тъп на жената до всички свободни професии и различни обществени и държавни служби¹⁰⁴. Задачите за постигане на целите се изразяват в: закрила на социалните интереси на различни категории жени — чиновнички, учителки, слугини; грижи за приобщаване на българо-мохамеданки и на селянки към модернизацията на живота, благотворителна дейност, борба за мир и прочее¹⁰⁵. Тези амбициозни задачи те смятат, че ще постигнат без насилствена смяна на обществено-икономическия строй. Не можем да пропуснем целта, която поставя за обсъждане Софийското женско дружество пред другите дружества преди създаването на съюза. Една от точките предвижда „умствено и морално повдигане“ на жената в Македония и Тракия, което ще се постигне чрез създаване на женски просветни дружества там. Другият момент е да се обърне внимание на мъките и страданията в тези български области пред „Лигата на мира“¹⁰⁶. В началото на XX в. държавната политика и тези много организации в България целят връщането на изконните български земи. БЖС приема, че Македония и Тракия като такива територии рано или късно ще бъдат присъединени към българската държава и затова се повдига въпросът за развитието на образованието там.

Целите на организацията са съобразени с условията, в които съществува. Българската жена може да се образова, тя постепенно става част от икономическата система, но въпреки това жената не е равнопоставена на мъжа. В борбата за равни права вижда своята роля БЖС. Организацията си поставя и благотворителни цели. Предвижда се да бъдат открити сиропиталища, трапезарии, детски ясли, дневни приюти за деца на работещи жени¹⁰⁷.

За разлика от Българския женски съюз целите на жените социалистки са насочени към премахване на дискриминацията по отношение на жената чрез революционни действия. Стремехът е първоначално с просветна дейност да се запознаят жените социалистки със социалистическите идеи, а по-късно, когато настъпи подходящият момент, чрез революционни действия да се променят съществуващите условия. На тази основа се проявяват противоречия и конфликт между БЖС и социалистките. Въпреки че има отделни призови за решаване на социално-икономическите проблеми на жените, това движение няма за задача да подобри социалното положение на жените в настоящия момент. Може би затова оформянето на социалистическото женско движение е толкова продължително. Твърде абстрактните за времето си цели, които си поставят жените социалистки, не правят техните идеи актуални и затова женското социалистическо движение се организира по-бавно (те се отделят от БЖС през 1903 г., но създават собствена организация чак през 1914—1915 г.).

Най-общо казано, целите на дружествата се променят съобразно изискванията и развитието на обществото, а конкретните условия налагат и решаването на специфични задачи от женските дружества.

Образователните цели, застъпени най-отчетливо при възрожденските дружества, нямат този ясен характер при БЖС, но отново са застъпени при бежанските женски организации. Това се дължи на факта, че сред членската маса на БЖС образованието и културата вече са намерили своето място, а бедните бежанци, които са претърпели много злочестия и страдания, не са имали време за това.

В устава на Дамския комитет на Софийската организацията към ТО (1932) се предвижда дружеството да се грижи и да буди у жената-тракийка постоянен и съзнателен интерес към обществени и културно-просветни въпроси, да пази тракийското име и съхранява тракийския бит и традиции¹⁰⁸. В приетия устав на 28 октомври 1933 г. и изменен на 24 декември 1934 г. също се поставят задачи, касаещи културното издигане на жената, не се изключва и въпросът за подпомагането на нуждаещите се и за развиване на чувството за солидарност и не на последно място за оказване на съдействие за завръщане на бежанците в Тракия¹⁰⁹. По късно ТЖС приема за свой устав (1935 г. той е утвърден от Министерство на вътрешните работи и народното здраве) този на ТО, одобрен на VIII редовен конгрес през 1924 г. Самият устав приема за постоянна цел да поддържа духовното единство и националната солидарност между българите от Тракия и от Царството; да организира духовно и материално тракийците и да работи за политическата независимост на Тракия¹¹⁰. Подобно на възрожденските дружества, ТЖС не се грижат само за образованието на момичетата, а и за образованието на младежите (за благодарност към първия Дамски комитет — Варна, ЦК решава да издържа един ученик от Варна — Марин Вълканов, в Садовското държавно средно земеделско училище през 1934 г.)¹¹¹. На Учредителния конгрес, проведен се на 28 октомври 1933 г., се взима решение настоятелствата да се грижат за настаняване на бедни тракийски деца в безплатни ученически трапезарии, а ако няма такива, да бъдат открити; да се издирят „недъгави болни тракийци“ и да се ходатайства за настаняването им в държавни приюти¹¹².

Целите на ДЖС също са отразени в устава на организацията. Стремехът е духовното и културното издигане на добруджанката, което да се постигне чрез организиране на сказки, забави и други дейности. Мероприятията на благотворителната дейност включват даване на парична и материална помощ на бедни и болни, настаняване на работнически деца в детски приюти, подпомагане на учени-

чески трапезарии в добруджанските квартали, подпомагане на да-
ровити младежи-сираци, помощи в натура за коледни и други праз-
ници. Не е пропуснато и патриотичното възпитание — любов към
родината; духовно единение и национална солидарност с целия
български народ¹¹³.

В устава на сдружението на жените от Западните покрайнини се
предвижда то да „подпомага и издига девойката морално и матери-
ално“ и да „поддържа“ нейната благотворителна дейност, да пре-
дизвиква „постоянен и съзнателен интерес“ към обществени, кул-
турни и просветни въпроси и не на последно място да осъществява
тесни връзки с „емиграцията и родината“¹¹⁴.

Не случайно в уставите на бежанките е отделено място на
обществените въпроси. Политиката на правителствата по бежан-
ския проблем е от особена важност за неговото решаване, а от там
и за самите дружества. За разлика от споменатите бежански ор-
ганизации македонските жени, членувачи в „Задруга на маке-
донските девойки“, си поставят като задача да дадат своя принос
за освобождението на Македония¹¹⁵. По принцип македонските
движения са по-революционно настроени, което предопределя та-
кава обща нагласа на създаваните организации и в частност на
женските.

Бежанските женски организации, както и възрожденските, имат
ясно изразени просветни цели, но към тях се прибавят и някои спе-
цифични. Особено място заема и патриотичното възпитание, лю-
бовта към родината. Ако Възрожденските дружества чрез чествания
на различни празници поддържат националния дух, традициите и
запазването на вярата¹¹⁶, то организациите на бежанките имат и спе-
цифични задачи, а именно да пазят и съхраняват бита и традициите
на своето родно място¹¹⁷. Бежанците имат нужда от емоционална
опора, която намират в лицето на родината.

Политическите цели са застъпени най-отчетливо в Българския
женски съюз и в женското социалистическо движение, но имат раз-
лично проявление. При бежанските организации те имат умерен ха-
рактер, изразяващ се в популяризиране на тракийския, добруджан-
ския и други въпроси в страната и пред света, чрез протести, срещи
с видни личности, апели към международни организации.

Можем да обобщим какви са целите, които си поставят женски-
те дружества. Те са в няколко направления: на първо място са кул-
турно-просветните, следват благотворителните, политическите и
патриотичните.

ПЪТИЩА ЗА ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ

За реализиране целите при женските дружества най-отговорна
е дейността, свързана със създаването на училища. Възрожденски-
те дружества наемат учители за местните училища, плащат им зап-
латите, грижат се за жилището им, закупуват училищни помагала,
откриват библиотеки към тях, създават училищни сгради (Карлов-
ското и Свищовското), откриват неделни училища¹¹⁸.

БЖС си поставят за задача да откриват съобразно местните ус-
ловия женски професионални и търговски училища. Това те смятат
да реализират с материалната помощ на местните търговски кама-
ри, общински и окръжни съвети до момента, в който убедят държа-
вата да се ангажира с тях¹¹⁹.

Просветна дейност се организира и в самите дружества. По то-
зи начин те се превръщат в средища, където жените обогатяват соб-
ствената си култура. Организират се сказки, четат се реферати,
осигурява се абонамент за вестници и списания, доставят се и се
разпространяват книги и др.

Темите на изнесените пред жените реферати са твърде показа-
телни за проблемите, които вълнуват жените. Ето част от тази проб-
лематика: „За професионалните училища“ — Ек. Каравелова; „За
благотворителната дейност на дружествата и уреждането на работ-
нически бюра“ — Ю. Малинова; „По просветната дейност на дру-
жествата“ — А. Сакъзова; „Висшето образование“ — М. Джидрова
(през 1900 г.); „Жената като член на обществото — нейният труд и
експлоатацията му“ — К. Конова; „По положението на селянката“ —
Бешикташлиева; „Върху женското облекло“ — Ю. Мустакова (през
1901 г.); „Деятелност и стегнатост на съюза“ — С. Йовчева; „Целта
на БЖС“ от Д. Костова (през 1903 г.), „Отношение на организация-
та към политическия живот в страната“ (1909 г.), „Съюзът и поли-
тическите партии“ (1921 г.)¹²⁰. Някои от сказките, които са изнесени
сред жените от БЖС, са: „Общественият морал“, „Положението на
жената в днешна Германия“, „Женското движение и грижата за де-
цата в Швейцария“¹²¹.

Първоначално обсъжданите теми засягат проблемите на же-
ните: свързани с образованието, мястото им в обществото и др.
След това, когато назрява конфликтът със социалистките, в тях се
акцентира върху самия съюз. А когато се оформи женското социа-
листическо движение, стремежът е да се ограничи партийната насоч-
еност на организациите и в частност на БЖС. Не е пропуснат и
международният опит.

Тематиката на изнесените беседи пред социалистките също илюстрира тяхната дейност: „Женският въпрос“; „Сегашното положение на жената“; „Социализмът и жената“; „Социализмът и женската еманципация“; „Развоят на буржоазното женско движение“; „Икономическата и политическата борба на работническата класа в производството и домакинството“; „Жената и войната“; „За европейската война и жените“; „Целите и задачите на женския социалдемократически съюз“ и др. Изслушани са рефератите: „Общополитически искания на жената“ от В. Коларов; „Просветата между работниците“ от Къна Върлякова; „Жената и социалдемократията“ от Д. Попов; „Организацията на социалдемократията и просветата сред работниците“ от Т. Киркова¹²². Те имат ясно изразен политически характер. Пред социалистките се разглежда, от една страна, въпросът за неравностойното положение на жената, а от друга, възможностите на социализма да реши проблемите на жените.

ТЖС изнася сказки на тема: „Българката в миналото и днес“; „Що е семейство“¹²³; „Общественият морал“ и др.¹²⁴ Като лектори са канени известни личности — Г. П. Генов, проф. Д. Михалчев¹²⁵. В ТЖС се разискват теми за мястото и ролята на жената. Всички изнасяни сказки, беседи, реферати засягат по един или друг начин женския въпрос, мястото на жената в обществото.

Просветна дейност се извършва и чрез организиране на абонаменти за различни списания, и чрез разпространяване на книги. Някои възрожденски дружества са абонирани за различни вестници и списания — „Право“, „Македония“, „Знание“, „Училище“ и др.¹²⁶ ТЖС извършва абонамент за сп. „Беседа“, сп. „Нашата майка“, „Тракийски бит“, в. „Камбана“. Разпространява се и художествена литература, например — „Изгубен камък“ на Магда Петканова се предлага на тракийските женски дружества¹²⁷.

БЖС и социалистическото женско движение издават и свои вестници. Сп. „Женски труд“ започва да излиза от април 1904 г. по инициатива на В. Благоева като нейно частно издание¹²⁸. Вестник „Женски глас“ започва да излиза през 1 ноември 1899 г. като частно издание на А. Карима и Ю. Малинова, а от третата си годишнина (1901—1902) е орган на БЖС¹²⁹. Тракийките не издават собствен вестник, но представят информация в рубриката „Колона на тракийската жена“ във в. „Тракия“, където се води полемика по проблемите на тракийката. Такава страница има и добруджанската жена във в. „Добруджа“ от 1929 г., обособена като рубрика „Страници на добруджанката“.

Разнообразни са използваните средства за реализиране на културно-просветните цели. Те са насочени и към членовете, и към об-

ществото. Тези цели при жените-тракийки имат общообразователно и обществено звучене. В своя устав ЖТД си поставя задачата да помага морално и материално на бежанците и да поддържа проявите на благотворителност. Във връзка с това Тракийският женски съюз организира вечеринки. Програмата на една такава тракийска вечеринка обикновено включва: националния химн, химна на Негово Царско Величество, поздрав, песни, „декламации“¹³⁰, разиграват се лотарии или томболи, а събраните средства се раздават за благотворителност¹³¹. ТЖД получава молби за помощ от отделни лица. Най-често това са бедни и самотни хора. Не може да се установи дали е даван отговор на всички писма и дали са изпълнявани всички молби¹³². Но в документацията на ТЖС се пазят разписки за получени помощи, най-често те са до 100 лв.¹³³ Понякога молбите са за еднократна помощ или за определен случай (Коледа, Великденски празници)¹³⁴. Централният изпълнителен комитет призовава дружествата „да се грижат за материалното състояние на бежанците чрез молби, ходатайства, лични връзки“, най-бедните да бъдат подпомогнати от дружествената каса¹³⁵, да се отделят средства за издръжка и на ученици¹³⁶.

ТЖС организира благотворителна дейност и като издава удостоверения, които да послужат на бежанците пред различни институции¹³⁷, ходатайства за назначаване или оставане на работа¹³⁸, изпраща молби от различните дружества до държавни институции (Министерски съвет, министър-председател), за да се опростят получените от Българска земеделска банка бежански заеми¹³⁹. Така например секретарят на ТЖС предприема обиколка на всички села и градове в района на Пашмаклийска (дн. Смолянска) околия във връзка с особено трагичното положение на децата и открива трапезарии за бедни ученици, в които децата се хранят целогодишно. Съюзът иска и през 1933 г. да продължи тази дейност, за което моли различни институции и личности за помощ (Министерски съвет, Пашмаклийско окръжно управление, Георги Кудоглу)¹⁴⁰. За коледните празници се обхождат най-бедните в тракийските квартали и се раздават парични помощи¹⁴¹. Макар и твърде скромна, благотворителната дейност на тракийските жени изиграва положителна роля, като се стреми да приобщи бежанците към българския етнос.

Специфичните задачи на бежанските организации са свързани със съхраняване на миналото и на традициите на родните места и в тази връзка те имат патриотична насоченост, а в проявлението си имат ясно изразен пропаганден характер. Мероприятията за реализиране на тези задачи включват различни действия. ТЖС създава „Тракийски битов кът“. Обикновено това става при организиране на

регионалните панаири. През 1936 г. по покана на Търговската индустриална камара и Панаирния комитет ТЖД — Варна, участва (за втори път) в изложбата на панаира, за което получават златен медал за добре нареден битов кът (за двата златни медала дружеството плаща 606 лв.¹⁴² През 1936 и 1938 г. също получава златен медал¹⁴³. Опитите за такъв кът на Пловдивския панаир обаче не са увенчани с успех¹⁴⁴.

ДЖС представя подобни етнографски изложби, но не на панаири. През август—септември в София е организирана добруджанска изложба (Добруджанска стая) в лятната школа на Международната лига за мир и свобода¹⁴⁵. Задругата на македонските девойки през 1926 г. организира етнографска изложба от носии, шевици, битови предмети и др. от Македония. Тя е представена в Лондон, Виена, Париж, Женева и др. Откриването ѝ се предшества от беседа за българската етническа и културна същност на Македония¹⁴⁶. Тези изложби определено са насочени към обществото, а не само към членовете на организациите.

Други мероприятия, организирани с патриотична цел, са: „Национална тракийска вечер“ (на една такава вечер ТЖД — Харманли, представя битовия обичай „Тракийска меденица“)¹⁴⁷; излети, организирани за опознаване и сближаване на членовете¹⁴⁸; представяне на изложби-базари (вземо); честване на Еньовден¹⁴⁹ и др.

ЧЛЕНСКИ ВНОС, НАЛОГ И НАБИРАНЕ НА СРЕДСТВА

Немаловажна страна от дейността на дружествата е набирането на финансови средства, което дава възможности за реализиране на целите на женските дружества.

Основното перо в подsigуриването на тези материални средства е членският внос. Няма данни дали той е бил непосилен за жените, участнички в дружествата, но съобразно икономическите условия тогава това вероятно е така.

Всяко възрожденско дружество регламентира стойността на членския си внос. Така например дружеството в Копривщица изисква от членовете основателки 1 т.л., а за посетителни 25 гроша, в Русе членският внос е определен на 40 гроша, в Железник — на 20 гроша, по-късно е 10 гроша¹⁵⁰.

В отчета на ТЖД — Варна, от 1936 г. се споменава за събрания членски внос, чиято стойност е 2150 лв.¹⁵¹ Едно приблизително изчисление (ако приемем, че членовете са 250 души, както през 1933 г.), ще определи, че всеки член е плащал около 8 лв. В случая не се отчи-

тат промяната на броя през годините и това дали всички са плащали членски внос. Няма достатъчно данни за събраните суми от членски внос на останалите дружества.

Възрожденските женски дружества нямат централно ръководство и не са плащали налог. Всяко местно дружество на другите женски организации, поради създаването на централно тяло в лицето на Централен комитет, има допълнителни разходи към него.

На Учредителния конгрес на ТЖС на 29 ноември 1933 г. се приема налог от 1000 лв. за всяко дружество¹⁵². Първоначално са определени налози на 10-те дружества, които участват в учредяването¹⁵³. Някои дружества обаче не успявали да плащат членския си внос¹⁵⁴. Поради това на Втория редовен конгрес (26 април 1936 г.) е решено да се плаща налогът съобразно числеността и материалното им състояние. Така например от този момент стойността на членския внос е различна за различните дружества: София — 1500 лв.; Кърджали — 1000 лв.; Варна — 800 лв.; Пловдив — 500 лв.; Карнобат — 400 лв.; Крумовград — 400 лв.; Харманли — 400 лв.; Асеновград — 350 лв.; Тополовград — 300 лв.; Момчилград — 300 лв.; Борисовград — 300 лв.; Нова Загора — 200 лв.¹⁵⁵ За да се издържа, Тракийският женски съюз търси най-поносимия вариант, съобразно икономическите условия. Другият извод, който може да се направи, е: ако през 1933 г. Дружество Варна е било най-голямото, то през 1936 г. според плащания налог Софийското и Кърджалийското дружество са най-многобройни.

Възрожденските женски дружества използват т. нар. „визити“ на председателката и на други членки на Настоятелството, изразяващи се в обиколки по домовете; някои дружества взимат средства при всяко кръщение или сватба, не без значение е и получаването на подаръци¹⁵⁶.

Най-често практикуваните начини за набиране на средства от дружествата са дарения, организиране на лотарии, т. нар. волни помощи, беседи, сказки. Събраните средства често се поставят и под лихва и др. Дружество Варна в отчета си за 1936 г. дава информация, че от лихви има приход 540 лв.¹⁵⁷ ТЖС получава помощи и от Върховния изпълнителен комитет на ТО¹⁵⁸.

Софийският дамски тракийски комитет (основан 1932 г.) иска от фонд „Тракийско дело“ сума, която да бъде на разположение на комитета с цел да популяризира тракийските въпроси, да пробуди международната съвест, както и за издигане на тракийската жена в културно-просветно отношение. Поради това, че при съставянето на устава на фонда ТЖД не е съществувало, а целите са като тези на ТО, моли да им се отпуснат 25% от дохода (вероятно

става дума за 25% от годишния доход). В отговор фонд „Тракийско дело“ отпуска сума от 5000 лв., но отказва да предостави 25% от дохода си¹⁵⁹.

Дейността на социалистките е ориентирана към организиране на стачки, политически акции и демонстрации¹⁶⁰. Тези мероприятия имат само политико-пропагандна стойност. За разлика от останалите дружества социалистките не организират мероприятия за събиране на финансови средства.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С ЦЕНТРАЛНАТА ВЛАСТ

Няма данни доколко женските дружества са контактували с централната власт. През периода на съществуване на възрожденските дружества държавната власт няма точен регламент за това какви изисквания трябва да спазват дружествата и организациите. Но по-късно нещата се регламентират. ТЖС стриктно са спазвали изискванията на държавните институции. Съществува последователност при взаимоотношенията с тях. Всяка година уставът на ТЖС (и на всяка друга организация тогава) се утвърждава от Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРНЗ). Чрез регистрацията на ТЖД — София, се извършва узаконяването на всички дружества в страната. Всяка година в Отдела за социални грижи при МВРНЗ се представя препис от годишния отчет за дейността на дружеството; сведение за приходите и разходите за изтеклата година, а до 15 дни от учредяването се уведомява за промените в състава на управителното тяло. В срок от 5 дни след получаване на утвърждаването се представя в Комендантското бюро препис от Устава, списък на членовете в Управителното тяло с точния им адрес за образуване на досие¹⁶¹. За всяко мероприятие, което организира дружеството, се изисква разрешение от МВРНЗ и Дирекцията на полицията¹⁶², а отдел „Дружества“ издава разрешение за организиране на мероприятия и редовни конгреси¹⁶³. При провеждане на томболи се налага разрешение на МВРНЗ, Директора на полицията¹⁶⁴, а Данъчно управление издава бюлетини за входните билети (освободени от акциз), които да се ползват за различни мероприятия на дружествата¹⁶⁵. Българските държавни железници (БДЖ) издават билети за пътуване с намаление по БДЖ на делегатите на конгресите¹⁶⁶. Спестовната и чековата служба при Телеграфо-пощенска станция се информират за лицето, което ще има право да получава пари за дружеството¹⁶⁷. Необходимо е и вписване в регистрите на Софийския градски съд (след 1932 г. съобразно новия Закон за

юридически лица)¹⁶⁸. Контролът на държавата спрямо дружествата е сериозен. А през 1934 г. е наложен забранителен режим. Забранява се създаването на организации или възстановяването на стари, при неспазване на тази разпоредба нарушителят го грози 3 години затвор и глоба от 100 000 лв.

Всяка организация съществува до определен момент от време. Някои възрожденски дружества прекратяват съществуването си до Освобождението, а Ломското дружество съществува до 1918 г., Карловското — 1919 г., Старозагорското и Софийското — 1927 г.¹⁶⁹ Други се включват в организирането на БЖС в началото на XX в. Всички останали дружества прекратяват официалната си дейност през 1934 г. с приемането на Наредбата-закон за разпускане на всички партии и организации. Но много местни дружества продължават да функционират и след това. ТЖС дори провежда Първия и Втория си конгрес. Това показва, че държавната власт не намира в лицето на ТЖС никаква заплаха. Ръководството на жените-тракийки им препоръчва да не падат духом и да продължат контактите си. ТЖС съществува до 1940 г., когато е проведен последният конгрес¹⁷⁰. Важните въпроси, стоящи пред организациите, се решават на редовните конгреси. Възрожденските дружества не са провеждали такива, поради липса на централно ръководство. Отчитането на дейността им през изтеклата година, финансовото състояние и изборът на ново ръководство се представят на патронния празник (обикновено това е някой религиозен празник)¹⁷¹. Останалите организации провеждат свои конгреси. Техният основен дневен ред е почти един и същ: на всеки конгрес се избира Изпълнителен комитет и Контролна комisia, гласува се бюджетът за следващата година, представя се отчет на Изпълнителния комитет и Контролната комisia. БЖС провежда конгреси всяка година до 1931 г., без 1904 (поради раздори в съюза), 1913, 1915, 1916, 1917, 1919 г. (причината за липсата на организирани конгреси са тежките и нерешени въпроси в страната поради войните). На 22 декември 1934 г. е проведен Първият редовен конгрес, на 26 април 1936 г. — Вторият, а през 1937 г. — Третият конгрес на ТЖД¹⁷². Невинаги организацията на конгресите е перфектна. За свикването на Втория редовен конгрес дружествата са осведомени само два дни преди това. Естествено повечето от тях реагират отрицателно, дори Дружество Пловдив заявява, че ако и занапред се работи така небрежно, те ще се отделят самостоятелно. Поради недобрата организация на конгреса присъстват представители на 6 от общо 22-те дружества¹⁷³. Конгресите популяризират организациите пред обществото, узаконяват избора на ръководство и новия бюджет.

Активността на женските дружества се изразява и във взаимоотношенията им с други институции и организации. Възрожденските дружества са контактували с читалища, училищни и църковни настоятелства¹⁷⁴. Жени от дружествата установяват връзки с лейди Странфорд, с Обществото на Единбургските госпожи, с различни европейски благотворителни комитети в Турция, със Славянския благотворителен комитет в Москва¹⁷⁵. БЖС и други женски организации са инициатор на създаване на женски комитет, работещ към Здравно-съвещателните станции (няколко в София) с цел подпомагане на нуждаещите се майки-родилки и техните деца. В тази връзка се обръщат към женските организации, за да се включат. Указанията предвиждат всяко дружество да определи 2 представителки, които биха искали да работят в тази комисия и да присъстват на заседанието на 16 юни 1933 г., което ще обсъди и въпроса може ли и трябва ли жената да издигне глас срещу „непрестанните убийства“ (2 години преди това е организирана подобна акция по въпроса за разоръжаването¹⁷⁶). Няма данни ТЖС да е част от този комитет, но са информирани за него. Този факт е показателен, че жените търсят взаимна подкрепа за решаването на наболели социални и обществени въпроси.

На 30 юли 1934 г. 16 женски организации, включително и ТЖС, приемат Правилник на „Съвет на женските организации в България“. Целта е създаването на по-тясна връзка между женските организации за „общо сътрудничество в полза на обществото и държавата“. Да се съдейства българската жена да се превърне в деен фактор в държавата и културата. Да подпомага организациите за осъществяването на общите цели и задачи. Всичко това е предвидено да се извърши чрез традиционните средства — събрания, сказки, курсове, изложения, апели. Уточнява се, че участващите дружества запазват самостоятелността си¹⁷⁷. Тези общи действия говорят за това, че в основата си всички женски дружества имат сходни идейни платформи. Създаването на общ съюз на жените само по себе си води до засилване ролята на женските организации в България. ТЖД се приема за част от българското женско движение и се чувства отговорно не само за изпълнението на дружествените задачи, но и за подпомагане на обществото и държавата.

През 1929 г. в Прага е създаден Всеславянският женски съюз. Целите на съюза са сближаване и опознаване на славянските народи на културна, обществена, икономическа основа, опознаване и развитие на славянската култура, взаимно разбирателство. Средст-

вата за постигане на тези цели са различни: поддържане на тесни връзки, разпространяване на литература, обмяна на учаща се младеж. На III конгрес (15—17 октомври 1933 г.) в Белград участват представителки от Чехия, Полша, Югославия. Чрез БЖС са поканени и българските жени, които присъстват все още като наблюдатели, а не като членове на заседанията. Целта е при завръщането си в България да създадат своя секция. Затова БЖС кани всички женски организации в столицата за обсъждане на въпроса относно образуване на Българска секция¹⁷⁸. На тази сбирка, проведена на 20 декември 1933 г.¹⁷⁹, е решено да се създаде такава и БЖС е натоварен да направи проект за устав¹⁸⁰. В създадената Българска славянска женска група участват 16 съюза и дружества: БЖС, Тракийският ЖС, Добруджанският ЖС, Женско дружество „Майчина грижа“, Женско дружество „Родина“ и др. Всяка от тези организации е представена от 5 членове¹⁸¹. Целите, които си поставя тази организация, са много амбициозни, касаещи не само женския въпрос. Предвижданото сближаване е на различна основа — културна, икономическа, обществена. Българската жена търси не само вътрешна основа на сближаване, но и регионална.

БЖС става член на „Международния женски комитет за траен мир“, по-късно наречен „Международна женска лига за мир и свобода“. Българските жени създават свой клон през 1918 г., който от 1926 г. се нарича „Българска секция за мир и свобода“¹⁸².

БЖС, Македонският ЖС, Добруджанският ЖС, Дружеството на Западните покрайнини участват на III конгрес (20—22 април 1933 г.) на Българската секция на Международната женска лига за мир и свобода, на който присъстват 131 делегатки. Изпратена е молба до ОН, в която се иска тази организация да обърне внимание на отчаяното положение на българските малцинства в Югославия, Румъния, Гърция, на които е отнето правото на собствен език, училища и църкви. В ръководното тяло на Българската секция участва представителката от ТЖС Е. Коринтова¹⁸³. През 1933 г. председателката на ТЖД получава пълномощно за конгреса на Българската секция на Международната лига за мир и свобода в София¹⁸⁴. Тракийките изпращат и апел от името на 300 000 жени-тракийки до Международната лига на 28 ноември 1933 г. В него се призовава жената да не е пасивна, а да активизира борбата си и че „жената може да онемоко-ти нагона у мъжа за война“¹⁸⁵.

По-късно Българското женско дружество кани жените-тракийки и всички женски дружества на заседание (23 юни 1934 г.) за образуване на Комитет за борба срещу войната. Междувременно жените по света, особено женските комитети от Франция, Испания,

Северна и Южна Америка, Швейцария, Чехословакия и др. организират събрания, чиято цел е да раздвижи жените от всички съсловия за обща борба срещу войната. Тази борба включва организиране на митинги, анкети, „пръскане на апели“, публикации в пресата¹⁸⁶.

В международен план през 30-те години назряват международни конфликти за ново преразпределение на света. Жената, призвана да създава и пази живота, се противопоставя на това и става част от тези, които търсят мирни средства за разрешаването на конфликтите. ТЖС се включва активно в този процес. БЖС като колективен член (от 1906 г.) е част от: Съюза за закрила на детето, Съюза за повдигане на селото, Международния женски съюз за равнопоставеност и за политическа дейност¹⁸⁷.

Женските дружества канят различни дружества на свои мероприятия¹⁸⁸.

Връзките на ТЖС с други институции и организации са разнообразни. Провежда се другарска среща с възпитаниците на Одринската българска гимназия (заедно с ТЖД — София)¹⁸⁹; организират се съвместни дейности с Добруджанския женски съюз¹⁹⁰, с Всебългарския съюз „Отец Паисий“¹⁹¹, с Общия съюз на пострадалите от войните¹⁹², с Българския комитет за мир¹⁹³, с Дружеството на българките с висше образование¹⁹⁴; с Прилепското благотворително братство¹⁹⁵, с Ешкеназкото женско благотворително дружество¹⁹⁶. Всички женски дружества контактуват помежду си, както и с други институции, организации и личности.

Постепенно взаимоотношенията на женските дружества стават по-целенасочени и конкретни. Търси се по-широка международна изява и контакт, което е признак за действеност и ангажираност към наболелите проблеми. Женските тракийски дружества контактуват с организации и дружества, съществували през същия период, включително и с някои международни. Това потвърждава тяхното желание за изява и популяризиране на собствената дейност и ги превръща в активна част от женското движение.

Обществено-политическите и икономическите промени в държавата се отразяват върху положението на българската жена и отношението към нея. С цел да се защити и изяви, тя създава женски организации, които имат обществен характер. Самото създаване на женските дружества е продължителен процес.

Обобщавайки изложените факти, можем да обобщим, че ТЖС носи характеристиките и спецификите на различните женски дружества. ТЖС си поставя обаче и специфични задачи, които въпреки краткото време на съществуване има амбициите да осъществява добре. Между женските дружества няма противоречия по отношение на

поставените цели, формите на дейност и изяви. Напротив, наблюдават се чести контакти и съдържателна подкрепа между тях. Забелязва се само известно взаимно противопоставяне между БЖС и социалистическото женско движение поради разликата в целите, които си поставят двете организации. Краткото изложение, целящо сравняването на ТЖС с другите женски организации, води до следните изводи:

1. ТЖС не е чисто феминистко движение. Жените-тракийки не се борят за обществени и политически права на жената. Акцентът, който поставят на своите цели, е от културно-просветен и благотворителен характер.

2. ТЖС не иска промяна на общественно-икономическата система, което не значи, че в редовете на организацията няма социалистки. Не си поставят политически цели подобно на БЖС. Някои от жените тракийки са социалистки, но това не променя целите на организацията.

3. Всички бежански женски организации, и в частност ТЖС, изпълняват и специфични задачи — да съхранят миналото, традициите, спомените за родния край за бъдещите поколения, което ги превръща и в патриотични организации.

4. За постигането на поставените цели се използват разнообразни средства и контакти с различни дружества.

Въпреки краткото си съществуване ТЖС заема достойно място не само сред женските дружества, но и сред всички обществени организации в България през разглеждания период.

БЕЛЕЖКИ

¹ Български женски съюз. С., 1931.; М а р ч е в а, Ил. Женското движение в България и неговата съдба през периода септември 1944 г. — юни 1944 г. — Минало, 1995, № 1.

² Т р о п о л о в а, Й. Демократичните женски организации и движения — механизъм за позитивни промени в положението и ролята на жените. — Социологически проблеми, 1985, № 6.; М а р ч е в а, Ил. Женското движение в България и неговата съдба през периода септември 1944 г. — юни 1944 г. — Минало, 1995, № 1.

³ През 1911 г. организацията се нарича „Равнопоставеност“. Б р а д и н с к а, Р. Възникване и оформяне на женското социалдемократическо движение в България (1885—1915). С., 1969, с. 161.

⁴ Такива групи се сформират в София, Варна, Русе, Пазарджик. С т о я н о в а, Р. Младешкият съюз, женските и професионалните групи към Демократическата партия (1924—1934). — ИП, 1994—1995, № 4.

⁵ М а р ч е в а, Ил. Женското движение в България и неговата съдба през периода септември 1944 г. — юни 1944 г. — Минало, 1995, № 1.

⁶ Най-много по тази проблематика пише: Г е о р г и е в а, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краензнание, 1994, № 1; Добруджанското женско движение и добруджанският женски съ-

юз в периода между двете световни войни (1919—1940 г.). — Минало, 1995, № 4; Добруджанското емигрантско женско движение в България. — ИП, 1997, № 4.

⁷ Стоева, Хр. В души изгрява ни завета! Варна, 1993, 113—119 (акцентът на разглеждане е поставен върху варненската женска организация); Филчев, Ив. Тракийската организация в България. С., 1999, 96—97; Шивачев, Ст. Пловдив, Тракийската организация в Ст. Пловдив. 1997, 98—101; статии във вестник „Тракия“, 1994, 9; 1997, 13—14; 2003, 2.

⁸ Църнушанов, К. За ролята на българката в македонското освободително движение. — ИП, 1995, № 3; Гоцев, Д. Младежките национал-освободителни организации на македонските българи 1919—1941 г. С., 1988.

⁹ Брадинска, Р. Възникване и оформяне на женското социалдемократическо движение в България 1885—1915. С., 1969, с. 161.

¹⁰ Василева, Б. Българските женски организации през Възраждането. — ГСУИФ, Ю, 1980, 265—266.

¹¹ Беров, Л. Стопанска история. С., 1994, 413—419.

¹² Симеонова, Е. Положението на българката в духовната област в следвоенните години (1918—1923). — Научни трудове на ВБОУ „В. Левски“, 24, В. Търново, 1993.

¹³ Даскалова, К. Женското движение в България през призмата на един живот (Димитрина Иванова). — ИП, 1998, № 5—6.

¹⁴ През 1927 г. е приет закон за уволнение на омъжените учителки с 20 год. трудов стаж и на 40-годишна възраст. Даскалова, К. Женското движение в България през призмата на един живот (Димитрина Иванова). — ИП, 1998, № 5—6. Икономическата ситуация подробно е засегната в Симеонова, Е. Женският въпрос в България в началото на 20-те години на XX век. — ИП, 1987, № 9.

¹⁵ Жената е можела да учи право, но не и да го практикува, а Министерството на просветата в края на 20-те години на XX в. иска да намали броя на общообразователните девически гимназии и да създаде различен тип училища за девойки, които да ги подготвят за живота. Даскалова, К. Женското движение в България през призмата на един живот (Димитрина Иванова). — ИП, 1998, № 5—6.

¹⁶ Симеонова, Е. Женският въпрос в България в началото на 20-те години на XX в. — ИП, 1987, № 9.

¹⁷ Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1.

¹⁸ Чолакова, М. Българското женско движение през Възраждането (1857—1878). С., 1994, с. 21.

¹⁹ Пак там, с. 32.

²⁰ Пак там, с. 34.

²¹ Василева, Б. Българските женски организации през Възраждането. — ГСУИФ, Ю, 1980.

²² Петрова, С. Поява и просветна дейност на женски дружества в България в периода 1857—1945 година. — ГСУ, 96, 2003.

²³ Български женски съюз. С., 1931.

²⁴ Брадинска, Р. Възникване и оформяне на женското социалдемократическо движение в България (1885—1915). С., 1969, с. 89. През 1921 г. жените-социалистки са едва 300—400 на брой. Пак там, с. 177.

²⁵ Пак там, с. 241.

²⁶ Пак там, с. 177.

²⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 7а, л. 1.

²⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 59, л. 1.

²⁹ Стоева, Хр. В души изгрява ни завета! Варна, 1993, с. 113, 114, 119.

³⁰ Стоева, Хр. Поля Терзистоева бележита деятелка на Тракийската организация. — Изв. ТНИ, 3, 2002.

³¹ Корени от Тракия. Варна, 1996, с. 152.

³² Стоева, Хр. В души изгрява ни завета! Варна, 1993, с. 100, 113.

³³ Пак там, с. 114.

³⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 71, л. 2.

³⁵ Тракия, № 13—14, 24 юли 1997.

³⁶ Пак там.

³⁷ Стоева, Хр. В души изгрява ни завета! Варна, 1993, с. 113.

³⁸ На 30 ноември 1930 г. Дамският комитет създава Женско културно благотворително дружество „Тракия“ като самостоятелна организация, чийто устав е утвърден от МВРНЗ на 17 февруари 1931 г. Вж. Тракия, № 13—14, 24 юли 1997.

³⁹ Стоева, Хр. В души изгрява ни завета! Варна, 1993, 115—116.

⁴⁰ Тракия, № 13—14, 24 юли 1997.

⁴¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 15, л. 1.

⁴² ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 16, л. 4.

⁴³ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 5, л. 1; Стоева, Хр. В души изгрява..., 118—119;

Филчев, Ив. Тракийската организация..., 96—97.

⁴⁴ Тракия, № 13—14, 24 юли 1997; Филчев, Ив. Тракийската организация...; ЦДА-С, ф. 885, оп. 2, а.е. 3, л. 1.

⁴⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 62, л. 3.

⁴⁶ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 69, л. 1.

⁴⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 59, л. 1.

⁴⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 62, л. 1.

⁴⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 62, л. 3.

⁵⁰ Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1.

⁵¹ Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1; Георгиева, Ст. Добруджанско емигрантско женско движение в България. — ИП, 1997, № 4.

⁵² Стефан Караджа, № 15, февр. 1930.

⁵³ Георгиева, Ст. Добруджанското женско движение и добруджанският женски съюз в периода между двете световни войни (1919—1940 г.). — Минало, 1995, № 4.

⁵⁴ Пак там.

⁵⁵ Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1.

⁵⁶ ЦДА, ф. 3к, оп. 1, а.е. 151, л. 3.

⁵⁷ ЦДА, ф. 3к, оп. 1, а.е. 151, л. 3.

⁵⁸ ЦДА, ф. 3к, оп. 1, а.е. 151, л. 5.

⁵⁹ Паскалева, В. Българката през Възраждането. С., 1984, с. 173.

⁶⁰ Брадинска, Р. Възникване и оформяне на женското социалдемократическо движение в България 1885—1915. С., 1969, с. 69; Български женски съюз. С., 1931, с. 9.

⁶¹ Български женски съюз. С., 1931, 70—80.

⁶² Брадинска, Р. Възникване и оформяне на женското социалдемократическо движение в България 1885—1915. С., 1969, с. 236.

⁶³ Пак там, с. 252, 267.

⁶⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 3, л. 1.

⁶⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 9, л. 7а.

⁶⁶ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 35, л. 1—2.

- ⁶⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 41, л. 2.
⁶⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 42, л. 2.
⁶⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 55, л. 2.
⁷⁰ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 50, л. 1.
⁷¹ Георгиева, Ст. Добруджанското женско движение и добруджанският женски съюз в периода между двете световни войни (1919—1940 г.). — Минало, 1995, № 4; Георгиева, Ст. Добруджанско емигрантско женско движение в България. — ИП, 1997, № 4.
⁷² Според Пундева-Войникова те са 20 на брой, В. Паскалева приема, че те са над 40 (Българката през Възраждането. С., 1984), Василева — около 50 (Българските женски организации през Възраждането. — Год. СУ Ист. фак., 70, 1980.), Чолакова — 61 броя (Българското женско движение през Възраждането 1857—1878. С., 1994, с. 19.) От създадените 61 дружества 46 са в българските земи, 8 са девически, 7 са в емигрантски центрове. (Пак там, с. 277.)
⁷³ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 69; Български женски съюз. С., 1931, с. 9.
⁷⁴ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 89.
⁷⁵ Български женски съюз. С., 1931, с. 70.
⁷⁶ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 252, 286.
⁷⁷ Василева, Б. Българските женски организации през Възраждането. — Год. СУ Ист. фак., 70, 1980.
⁷⁸ Дакова, Н. Плевенското женско просветително благотворително дружество „Развитие“ 1891—1944. — Изв. на музеите в Северозападна България, 28, 2000.
⁷⁹ Чернева, П. Дейността на Ловешкото женско дружество „Благодетел“ от Освобождението до 1944 година. — АП, 1999, 1—2.
⁸⁰ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 69; Български женски съюз. С., 1931, с. 9.
⁸¹ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 89.
⁸² Марчева, Ил. Цит. съч.
⁸³ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 252, 286.
⁸⁴ Тракия, № 13—14, 1997.
⁸⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 3, л. 1.
⁸⁶ Генадиев, Г. Бежанците във Варненско. Дисертация. 1998, с. 28.
⁸⁷ Георгиева, Ст. Добруджанското женско движение и добруджанският женски съюз в периода между двете световни войни (1919—1940 г.). — Минало, 1995, № 4.
⁸⁸ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 275.
⁸⁹ Чолакова, М. Цит. съч., с. 92.
⁹⁰ Пак там, с. 97.
⁹¹ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 89.
⁹² Пак там, с. 271.
⁹³ Симеонова, Е. Цит. съч.
⁹⁴ ДА—Ямбол, ф. 289, оп. 2, а.е. 1, л. 1—20.
⁹⁵ Василева, Б. Цит. съч., 274—279; Паскалева, В. Цит. съч., 166—190.
⁹⁶ Чолакова, М. Цит. съч., 144—145.
⁹⁷ Чернева, П. Цит. съч.
⁹⁸ Чолакова, М. Цит. съч., с. 173.
⁹⁹ Чолакова, М. Театралната дейност на българските женски дружества през Възраждането. — Год. на музеите от Северна България, 18, 1992.
¹⁰⁰ Стефан Караджа, дек., 1927, № 1.
¹⁰¹ Дакова, Н. Цит. съч.; Чернева, П. Цит. съч.
¹⁰² Задгорска, В. Историческата наука и образование в политиката на българската държава 1877—1912 г. С., 2004, с. 8.

- ¹⁰³ Български женски съюз..., с. 10, 15.
¹⁰⁴ Пак там, с. 21, 36.
¹⁰⁵ Марчева, Ил. Цит. съч.
¹⁰⁶ Български женски съюз..., с. 5.
¹⁰⁷ Пак там, с. 43.
¹⁰⁸ ЦДА, ф. 855к, оп. 2, а.е. 9, л. 13.
¹⁰⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 14, л. 1.
¹¹⁰ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 1, л. 1—10.
¹¹¹ Стоева, Хр. Цит. съч., с. 119; ЦДА — С, ф. 885, оп. 1, а.е. 93, л. 7.
¹¹² ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 18, л. 1.
¹¹³ Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1.
¹¹⁴ ЦДА, ф. 3к, оп. 1, а.е. 150, л. 6.
¹¹⁵ Гоцев, Д. Младежките национал-освободителни организации на македонските българи 1919—1941. С., 1988, с. 171.
¹¹⁶ Чолакова, М. Цит. съч., с. 53.
¹¹⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 14, л. 1; Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1.
¹¹⁸ Чолакова, М. Цит. съч., с. 147, 148, 151, 166.
¹¹⁹ Пак там, 44—45.
¹²⁰ Български женски съюз..., 7—19.
¹²¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 103, л. 29, 34, 37.
¹²² Брадинска, Р. Цит. съч., с. 221, 255, 268—270.
¹²³ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 29, л. 1.
¹²⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 103, л. 29.
¹²⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 92, л. 9—10.
¹²⁶ Чолакова, М. Цит. съч., 176—177.
¹²⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 63, л. 2, 3; ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 26, л. 1; ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 76, л. 1.
¹²⁸ Брадинска, Р. Цит. съч., с. 108.
¹²⁹ Български женски съюз..., с. 64.
¹³⁰ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 8, л. 1.
¹³¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 9, л. 7а.
¹³² ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 10, л. 1.
¹³³ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 11, л. 1—25.
¹³⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 97, л. 1—17.
¹³⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 127, л. 4.
¹³⁶ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 93, л. 7.
¹³⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 94, л. 1.
¹³⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 91, л. 1; оп. 3, а.е. 100, л. 2.
¹³⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 98, л. 1.
¹⁴⁰ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 92, л. 1, 2, 4, 5, 7.
¹⁴¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 127, л. 4.
¹⁴² ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 63, л. 2, 3; ф. 885; оп. 2, а.е. 127, л. 4, 124 27.
¹⁴³ Тракия, № 3, 14 ян. 1993.
¹⁴⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 138, л. 1—5.
¹⁴⁵ Георгиева, Ст. Добруджанският женски съюз в добруджанското националноосвободително движение. — Краезнание, 1994, № 1.
¹⁴⁶ Гоцев, Д. Цит. съч., с. 171.
¹⁴⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 4, л. 1.

- ¹⁴⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 20, л. 1.
¹⁴⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 19, л. 1.
¹⁵⁰ Чолакова, М. Цит. съч., с. 70.
¹⁵¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 63, л. 3.
¹⁵² ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 18, л. 1.
¹⁵³ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 3, л. 1; Според в. „Женски глас“, 5 ноем. 1933, № 1, 2, в учредяването са участвали 12 дружества.
¹⁵⁴ Бургас—ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 62, л. 1, Кърджали—ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 82, л. 1—4, София—ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 85, л. 1—4, Хасково—ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 88, л. 2 и др.
¹⁵⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 9, л. 7а.
¹⁵⁶ Василева, Б. Цит. съч., 271—273.
¹⁵⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 63, л. 3.
¹⁵⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 15, л. 4.
¹⁵⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 73, л. 1—3.
¹⁶⁰ Брадинска, Р. Цит. съч., 134—145.
¹⁶¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 28, л. 2.
¹⁶² ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 126, л. 1—4.
¹⁶³ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 127, л. 6.
¹⁶⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 126, л. 1—4.
¹⁶⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 9, л. 1.
¹⁶⁶ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 27, л. 1; оп. 2, а.е. 33, л. 2.
¹⁶⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 34, л. 1.
¹⁶⁸ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 28, л. 4.
¹⁶⁹ Паскалева, В. Цит. съч., с. 203.
¹⁷⁰ Филчев, Ив. Цит. съч., с. 97; Тракия, № 13—14, 24 юли 1997. През същата година преустановява съществуването си и ДЖС.
¹⁷¹ Чолакова, М. Цит. съч., с. 66.
¹⁷² ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 7, л. 23; оп. 2, а.е. 127, л. 6.
¹⁷³ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 9, л. 7.
¹⁷⁴ Василева, Б. Цит. съч., с. 286.
¹⁷⁵ Чолакова, М. Международни контакти на Българските женски дружества (1876—1878). — Год. на музеите от Северна България, 17, 1991.
¹⁷⁶ В ЦДА е запазено писмо от БЖС до ДЖС за тази дейност, но имаме предположението, че такива писма са изпратени до всички женски дружества. ДАС, ф. 302, оп. 1, а.е. 28, л. 3.
¹⁷⁷ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 103, л. 26.
¹⁷⁸ Женски глас, 5 дек. 1933, 3—4.
¹⁷⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 103, л. 16.
¹⁸⁰ Женски глас, 1 ян. 1934, 5—6.
¹⁸¹ Женски глас, 1 апр. 1935, 13—14.
¹⁸² Български женски съюз..., с. 61.
¹⁸³ Женски глас, 31 май 1933, 13—14. За изпращането на представителка от ЖТД на този конгрес ръководното тяло иска от ВИК на ТО 6000 лв. ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 119, л. 3.
¹⁸⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 119, л. 3.
¹⁸⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 119, л. 5.
¹⁸⁶ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 119, л. 9.
¹⁸⁷ Български женски съюз..., с. 115.
¹⁸⁸ Така например МЖС кани ДЖС на изложба-базар на македонски шевици (ЦДА, ф. 302к, оп. 1, а.е. 28, л. 44); БЖС кани МНИ на сказка — „Македония —

земя с огнено сърце“ от Ел. Козарева (ЦДА—С, ф. 1073, оп. 1, а.е. 6, л. 14); Организиране на общи мероприятия с Македонския женски съюз (ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 105, л. 1—6, а.е. 116, л. 1) МЖС кани ТЖС за честване на дългогодишната учителка Захария Шумленска (ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 116, л. 1)

- ¹⁸⁹ ЦДА, ф. 885к, оп. 1, а.е. 7, л. 1.
¹⁹⁰ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 110, л. 1—4.
¹⁹¹ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 113, л. 1.
¹⁹² ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 114, л. 1.
¹⁹³ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 115, л. 1.
¹⁹⁴ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 112, л. 1.
¹⁹⁵ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 109, л. 2.
¹⁹⁶ ЦДА, ф. 885к, оп. 2, а.е. 107, л. 1.

ЦЪРКВАТА В ИСТОРИЯТА И СЪДБАТА НА ЕДНО БЪЛГАРСКО СЕЛО

ГЕОРГИ ГРАМАТИКОВ (Хасково)

Въпросът за зараждането и проявите на интерес към униатското движение от времето на Българското възрождане е предмет на редица изследвания от българската историческа наука. То се разглежда в повечето случаи като част от изследванията по проблемите на движението за независима Българска църква и в някои изследвания за връзките на българските земи със страните от Западна Европа.

Тази тема неведнъж ме е занимавала, не само като професионалист, но и като човек, чието семейство е тясно свързано с църквата на село Покрован, Ивайловградско. Нещо повече, фамилията на нашия голям Граматиковски род в селото е формирана в тясна връзка с църковните процеси, които протичат тук. Още с приемането на унията, един от прадедите ни, носещ името Георги, става църковен певец, когото тук наричат граматик, а не псалт (от гръцки). Етимологията на думата е красноречива, идва от грамотен, книжовен човек, но не свещеник. Това за времето си е твърде престижно и към тези хора населението се отнасяло с почит и уважение. По традиция, службата се наследявала от един от мъжете. Последният граматик от нашия род е баща ми Стайко Граматиков, който до смъртта си през 1975 г., продължавал да пее в църквата. От него съм научил и до днес често си тананикам различни църковни песнопения и различни тропари — кратки църковни песни, които се пеят на един или друг църковен празник и най-вече тържествените песнопения по Великденските празници.

От друга страна, по майчина линия, семейството ми също е тясно свързано с църквата. Вуйчо ми, професор Герги Димов, литературен критик, един от ректорите на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ и дългогодишен директор на Единния център за език и литература при БАН, още в детските си години е изпратен да учи в Стара

Загора, където има униатска енория. От там е избран да учи за свещеник в Италия, но по-късно, поради различни причини напуска, завършва българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“ и е асистент на акад. Михаил Арnaudов, на когото дължи много за своето израстване като литератор. Макар че напуска свещеническото поприще, той до края на живота си се чувстваше съпричастен на проблемите на Църквата и поддържаше ревностно своята вяра, към която винаги беше съпричастно и семейството му. В младите си години той притежавал фотоапарат и много често снимал едно или друго събитие по време на различни църковни и семейни празници в Покрован. Богатата колекция от снимки, която е притежание на нашето семейство, не веднъж ме е подтикнувала да търся допълнителни обяснения и факти за изображенията от родителите и близките ми.

Леля ми Тянка Димова, сестра на проф. Димов, сега е монахиня в Манастира на сестрите евхаристинки в квартал Горна баня — София. Духовното ѝ име е Теодосия. Още през 30-те години на XX в., заедно със сестра си, която почива още като ученичка, са изпратени да учат в София, в пансиона на сестрите евхаристинки, за да се посветят за цял живот на Църквата. Тя е онази жена, която в най-трудните години на антицърковна пропаганда и отричане не остави никого от рода ни да не бъде кръстен или венчан.

Това накратко е част от моята семейна биография, която ме кара често да се връщам на темата за приемането на унията от моето село и да споделям под една или друга форма впечатленията си от църковните дела, които ставаха тук. Още от дете, години наред съм свидетел на гостуванията на свещеници и монахини в нашия дом, където не веднъж са се разисквали един или друг въпрос, свързани с Църквата. Смея да кажа, че като студент, през ваканциите често съм бил с един от най-заслужилите свещеници на Покрован — отец Велик Вичев, от когото научих немалко. Той беше истински духовник, от ония, които можем спокойно да наречем възрожденец по дух и по дела. Той беше този свещеник, който кръсти и двамата ми синове и с когото имах години наред чудесни взаимоотношения.

И нека да не звучи като оплакване на онеправдан или пък пострадал през годините на социализма, но в биографията ми винаги беше написано като минус, че „произхождам от силно религиозно семейство“, което неведнъж ми е създавало сериозни проблеми. Но това е моето семейство, това е моето село, които обичам безрезервно. Към тях се връщам винаги със синовна обич и признание.

Но нека се върна към историята на униатското движение. Преди всичко трябва да бъде изтъкнат фактът, че изказаните мисли от български учени и общественици до началото на демократичните

промени в България, като патриарх Кирил, Тончо Жечев и много други, за характера на униатското движение не са нищо друго, освен мисли и постановки, съобразени с политическата конюнктура у нас. Техните изводи, без да ги цитирам подробно, доказват, че около униатското движение се размишлява съвсем предпазливо и в негов ущърб, за да не се накърнят нечий интереси.

Ще приведа само два примера: Тончо Жечев в своите изследвания по въпроса за независимата Българска църква говори за Йосиф Соколски, който ръководи това движение, наред с Драган Цанков и който е първият български архиерей, посветил се на това дело, с оглед на по-бързото решаване на българския църковен въпрос, пренебрегвайки руските домогвания и тези на Гръцката патриаршия, го представя като невежа човек, без култура и прозрение за същността на това движение в съдбата на българския народ, който едва ли би имал сили и възможности да реализира едно таква сериозно и голямо начинание. Този човек бил неподготвен, според думите на Тончо Жечев, да поведе след себе си привържениците на унията. Когато го ръкополагат в Рим и му дават своето доверие да ръководи това движение, завръщайки се в Цариград, руската дипломация и разузнаване, която следи изкъсо тези събития, го отвлича и го заточава в Киево-Печорската лавра и още в зародиш обезглавява това движение. Същият автор, следвайки своите пристрастия, представя това като доброволно бягство. Нанесен е първият удар на това движение, което се опитвало да реализира българските църковни въжделения цели 10 години по-рано от официалното обявяване на българската църковна независимост¹.

Вторият пример: Патриарх Кирил си задава въпроса дали това движение е прогресивно и достига до извода, че подбудите на про-униатските дейци са родолюбиви, те дават тласък на църковния въпрос, но заключава, че това движение се явява противодействено на националноосвободителните стремежи на българския народ и на руското политическо покровителство. В неговата цялост, обективно, то нямало прогресивно значение. Или по-точно: всичко онова, което съвпада с политическото покровителство на Русия, е несъмнено прогресивно, а всичко останало е ретроградно и не е в интерес на българския народ. А какви са били критериите на патриарх Кирил за прогресивното и ретроградното е ясно от неговата собствена позиция².

Разбира се, в този дух бих привел още много примери и писания на хора, които в своите исторически изследвания по въпроса за Българската църква изхождат преди всичко от политическата конюнктура, съзнавайки добре, че десетилетия наред пренебрегват ис-

торическата истина и значението на това движение за една част от българския народ, която, бидейки близо до Цариград и Гръцката патриаршия, много по-рано осъзнава необходимостта от реализирането на идеята за независима Българска църква, за да поеме пътя на европейските християнски народи.

Няма да се впускам в подробности и да изброявам отделни автори, които в най-общ смисъл твърдят, че приемането на унията и утвърждаването ѝ по места, преди всичко в Тракия и Македония, едва ли не е отстъпление от националната революция. Единствен Николай Генчев в онези години не разглежда въпроса едностранчиво. Макар и сдържано, вероятно поради политическата цензура, той отдава значение на ролята на униатското движение при разрешаването на българския църковен въпрос и стимулирането на процесите на българското културно възрождане³.

През 1994 г. един млад български историк Светлозар Елдъров, който е тясно свързан с българската униатска църква, написа своята книга „Униатството в съдбата на България“, а през 2003 г. излезе неговият труд „Католиците в България“. В тези свои изследвания той проследява пътя на униатското движение, неговото развитие и всички пречки при неговото утвърждаване и принос в съдбата на българите. Без да робува на остарели догми и схващания, използвайки много документи и материали, той проследява историческата същност на това движение и мястото му в движението за независима Българска църква, просвета, култура и националноосвободителните борби през Възраждането, войните и събитията за национално обединение и ударите, които понася униатското движение в средата на XX в.⁴

Поради характера на това изследване, няма да проследявам подробно проблемите за решаването на българския църковен въпрос в средата на XIX в. За да внесе малко яснота, ще отбележа съвсем накратко, че вследствие на редица обстоятелства сред българските дейци на църковното движение в Цариград настъпва разцепление относно пътищата и съюзника, които трябва да се избера при решаването на този въпрос и на кого трябва да се разчита.

Най-активно в българо-гръцките разпри се намесва руската дипломация. От политиката на Русия за помирение чрез компромис между двете страни се възползват западните държави и най-вече Франция. Тя смята, че чрез своите католически мисии в Османската империя може закрепи влиянието си в Ориента и да изтласка Русия⁵.

В средата на 50-те години на XIX в. около Драган Цанков се оформя един кръг от българи, който гледа на унията с Католическа-

та църква като на най-ефикасно средство за натиск върху Цариградската патриаршия и Русия за ускоряване на процеса за извоюването на българската църковна независимост.

След активна двегодишна дейност е подписан актът на унията. От страна на новия български униатски клир се настоява за запазването на богослужебния обред и обичаи на Православната църква. С послание до католическия архиепископ в Цариград, папа Пий IX потвърждава, че на българите униати ще бъдат запазени източния православен богослужебен обред, обичаите и съществуващият клир⁶.

В Одринския вилает българското църковно движение също попада под влиянието на католическата пропаганда. След Цариград, Одрин е най-важното седалище на унията. В града има построена униатска църква, друга била в строеж, а трета е в проект. Има и три униатски училища. Тази активна дейност привлича вниманието на населението от областта. От много селища се получават молби за присъединяване към унията⁷.

И жителите на село Покрован, Ивайловградско, не остават настрана от това движение. По силата на много обстоятелства, то намира благоприятна почва в селото и пуска дълбоки корени, за да определи по-нататъшната съдба на покрованци.

Покрай основната си селскостопанска дейност, една част от покрованци се занимават с производството и търговията на дървени въглища, които продават на пазара в Одрин. Дошли в града, покрованци научават, че в Одринския квартал „Киришхане“, в църквата се служи на български език. Провеждат се разговори как може в селото да се изпрати български свещеник, условията за това и т.н. През 1861 г. една част от покрованци приемат унията.

Присъединяването на покрованци е бавен и продължителен процес, който продължава до 1885 г., когато и последното семейство в селото приема унията. Успехът на това дело се дължи и на Одринската униатска епархия, която още през 1861 г. бърза да изпрати българския свещеник Методий, който служи в Покрован до 1864 г.⁸

През 1863 г. от 90 християнски къщи в селото 45 са приели унията, след което българите от Покрован бързат да построят нова своя църква. Твърде интересни в това отношение са няколко документа в Дневника на френския мисионер сред българите Викторен Галабер: „1866, януари 3, Едрене. Днес дойдоха чорбаджиите от Покрован и искат ферман за църква, като всичко са приготвили...“. По-нататък в документа се съобщава за размерите на църквата и искането на покрованци да им се дадат 2000 гроша за изграждането ѝ. „1866, юлий 14, Едрене. Ферманът за Покрован приех по пощата в събота и чаках да дойде пашата да му го покажа и после да го дам

на селяните“. „1867, юни 28, Едрене. Оттогава католиците в Покрован, Одринско, са построили своя църква. Те са се задоволили от една помощ от 600 франка. Ние им обещахме да им занесем една камбана“.

„1867, септември, Едрене. Присъединените българи в селата доброволно се включват за построяването на свои църкви. Така в малкото и бедно село Покрован, разположено на 10 часа от Одрин, има 40—50 семейства католици, чието главно препитание е въглищарството и продават в града дървени въглища. След като са получили от владиката Рафаил Попов фермана, който им дава право да построят църква, те са се заели на усърдна работа. Пазарили са майстор-зидар за 600 франка да ръководи работата и да намери зидари, за да построят четирите стени и да довършат покрива. Общи работници били самите селяни. Строителен дървен материал насекли сами от близката гора. Сами предяляли дърветата и със собствените си мулета са ги извозили до мястото на строежа. Жените, децата и старците осигурявали необходимите камъни, вода и кал на зидарите, като ги занасяли на гръб до самото място. Така те построили една доста голяма каменна църква“.

За църквата в Покрован отделя 400 франка и монсиньор Брунони, който е апостолически патриаршески викарий на Цариград, председател на Комитета за българската уния. Приближените му го съветват да не казва нищо на селяните. Страхували се да не би помощта да попречи на старанието на българите при строителството, а и да не поискат повече средства за това. Недостигът на пари кара свещеника на селото поп Панчо да търси упорито средства и той осигурява 2600 пиастра за църквата⁹.

Примерът на Покрован оказва влияние и в съседните села. Така още през 1863 г. 15 семейства, а през 1866 г. 50 от 60-те български семейства в Деве дере (дн. Камилски дол) приемат унията и изграждат свой параклис, но нямат свещеник. През 1865 г. 50 от 150-те семейства от Ибрюерен (дн. Горно село) също поискали да се присъединят. Но както пише владиката Рафаил Попов, „те са се показали твърде непостоянни“. Викторен Галабер в своите записки също потвърждава приемането на унията от една част на населението в тези села¹⁰.

Много други села в района на Одринския вилает правят опити да преминат на страната на Унията, но едва направили първите си крачки за присъединяване, по една или друга причина, те не са подкрепени така активно, както е случаят със с. Покрован в този район. Причините за това са много, но владиката Рафаил Попов смята, че в тези селища нямало църкви и свещеници, които да провеждат про-

униатска политика. Не без значение бил и фактът, че населението в тези български села се намирало под въздействието не само на гръцкото духовенство, но и на гръцкото население в Ортакой (дн. Ивайловград), и селата в района му¹¹.

Утвърждаването на униатството в Покрован е резултат от активната дейност на свещениците, които отиват там и стават не само духовни водачи на селото, но и участват активно в обучението на децата, включват голяма част от мъжете в националноосвободителното движение, защитават неговите интереси пред турските власти, активно работят за възпитаването на покрованци в една по-висока степен на битова култура.

Установявайки се там, те не само проповядват на български език в църквата, но стават и първите учители и отговарят на стремежа на покрованци децата им да бъдат обучавани в по-модерно училище. За целта организират учебните занятия в т. нар. „хамбар“ — дървена сграда, където през летните месеци турските власти събирали „ушура“ — натуралния данък от селскостопанската продукция. Изучава се не само българското четмо и писмо, но се преподава и българска история. С тази своя дейност те стимулират още в началото на 60-те години, в малкото източно родопско село, процесите на българското духовно възраждане. Наред с това, тук били обучавани и първите черковни псалти, наречени не случайно граматици¹².

Положили основата на новото българско училище в селото, свещениците настояват пред селските първенци да наемат подходящ учител, който по-системно и постоянно да се занимава с обучението на децата. Това прави силно впечатление на В. Галабер, който пише през 1869 г.: „Тези смели хора са взели решение да уловят един учител, който ще учи техните деца да четат и пишат и ще изпълнява длъжността певец“¹³.

Порасналият интерес към светска просвета кара покрованските първенци да търсят възможност за построяване на нова сграда за училище. През 1887 г. те построяват енорийски дом при църквата, наречен „школото“. Инициатор на строежа е архимандрит Христофор Кондов, който е свещеник в Покрован от 1885 до 1892 г. Той е завършил висши богословски науки в Рим и въвежда, почти задължително, образование за всички деца в селото.

За развитието на просветното дело в Покрован от съществено значение е служенето от 1901 до 1903 г. в селото на свещеник Иван Бонев, който е с висше богословско образование и от 1904 до 1909 г. на свещеник Харизанти Рибаров, който преди да дойде в Покрован е учителствал в католическата гимназия в Одрин¹⁴.

Резултатите от просветната дейност на свещениците в Покрован не закъснели. Един от учениците — Ангел Кьосев, завършил училището в селото, е изпратен да продължи образованието си в българската католическа гимназия в Одрин. Завършил успешно образованието си, той учителства отначало в с. Каяджик, а от 1908 г. в родното си село.

Духовенството и населението на Покрован не само отхвърлят духовната власт на Гръцката църква, но и съдействат твърде активно за развитието на просветното дело. Останали в пределите на Османската империя, те се включват активно в националноосвободителните борби и в движението за национално обединение.

При подготовката на Илинденско-Преображенското въстание необходимостта от създаването на революционни комитети в Ивайловградско произтича от обстоятелството, че селата тук са на пътя за пренасяне на оръжие, боеприпаси и агитационно-пропагандна литература за Западна Тракия. Освен това, през тези села става прехвърлянето на нелегалните организатори на делото и на цели чети. В нелегалната борба е включен свещеник Иван Бонев. Под негово ръководство мъжете в селото се заклеват и стават членове на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. В Покрован е създаден революционен комитет. През селата на Ивайловградско били организирани два извънредно важни канала, по които се пренасяли оръжие и преминавали нелегални дейци на ВМОРО от свободна България към Западна Тракия. Те придобили особено важно значение в навечерието на въстанието, когато се прехвърляли големи количества оръжие. Единият от тези канали минавал през Покрован.

Одринският революционен комитет намира в лицето на свещеник Иван Бонев един от най-активните си дейци. Като член на организацията, той се проявява като особено родолюбив и смел човек, отдал се изцяло в служене на Църквата и на националноосвободителното движение. Спечелил с качествата си доверието не само на ВМОРО, но и на местното население, свещеник Иван Бонев се посвещава изцяло на делото на „комитлъка“ — така е известно движението при подготовката на въстанието в Покрован. Населението му вярвало, а турските власти се отнасяли с него предпазливо, тъй като е покровителстван от представителите на европейските мисии в Одрин, поради което той се ползвал с известна неприкосновеност и се чувствал свободен и независим в своите действия спрямо официалните власти.

Положили клетва, мъжете на селото активно се включват в подготовката на въстанието. Село Покрован става вътрешен нелегален пункт по канала на ВМОРО, по който минават комитетските

чети на път за Беломорието или по обратния път за България, след изпълнение на наказателни или организационни задачи. Тук редовно си дават среща революционните дейци от района, а също така отсядат онези, които отиват в Западна Тракия. Обикновено четите са посрещани и настанявани в училището или в къщите на най-доверените членове на комитета. Непосредствено преди въстанието, през 1903 г. става провал в организацията. Арестувани са свещеник Иван Бонев и всички участници в организацията. Подложени са на мъчения в затвора в Ортакьой. Вследствие на това, двама от измъчваните четници — Иван Русенов Туджаров и Вълчо Димитров Бъчваров, починали. По-късно всички арестувани са прехвърлени в затвора в Одрин¹⁵.

В своите спомени един от дейците на ВМОРО — Д. Карев, пише за отец Иван Бонев, с когото били заедно в затвора, че е истински патриот и хуманен човек, който вярва в свободата. „И към бесилката трябва да вървим с песни и със засмени лица, когато трябва да се мре за свободата“ — казва отец Иван Бонев на своя приятел. „Той беше като баща — наставник на всички затворници,“ — продължава Д. Карев. „По твърдението на неговите съселани, той ги съветва да хвърлят всичката вина върху него и съдят заради това трябва да го осъди на 101 години затвор, но за голямо учудване на всички, при разглеждане на делото, той получава оправдание. Както научихме после, католическият владика и френският консул в Одрин се застъпили за него и той бил освободен.“¹⁶

По-късно отец Иван Бонев споделя своите спомени пред кореспондент на немското списание „Missionen“, които са отпечатани през 1913 г. в три последователни броя под заглавие „В турския затвор“. След арестуването на отец Иван Бонев Одринската епархия изпраща в Покрован свещеника Харизанти Рибаров, който също се включва в националноосвободителното движение, а селото продължава да дава подслон на дейците на ВМОРО¹⁷.

Войните от 1912—1913 г. и събитията, последвали от т. нар. реокупация на Тракия са едни от най-трагичните в новата история на село Покрован. През 1913 г. българската махала на селото е опожарена заедно с училището и църквата. 45 мъже от селото са затворени в училището и избити, а жените и децата са отведени в Артакьой, където са подложени на унижения и издевателства. Намесата на Великите сили връща оцелелите в селото, което е опожарено изцяло. Такъв е ужасният край на Покрован, когото мнозина с основание наричат „католическия Батак“¹⁸.

Мирният договор, подписан на 16 септември 1913 г. между българското и турското правителство в Цариград, определя новата гра-

ница между двете държави, според която Покрован остава в пределите на България. На 14 октомври българските военни части, придружени от бежанците и оцелелите от кланетата, влизат в селото. Пред тях се изправя потресаваща картина. Сред изгорелите къщи стърчат само одимени и почернели зидове. Оцеляват само турските къщи, в които временно се настаняват по няколко семейства. Този труден период е описан в дописка на Христофор Порталие, архиерейски наместник на епископ Михаил Петков в Одрин, поместена в немското списание „Missionen“ през 1914 г.: „Аз намерих тези бедни хора, които си живееха по-рано толкова добре, заселени в турската махала на селото, която беше пощадена от опожаряването на Покрован. Там се бяха настанили по четири-пет семейства в къща. Ниските и тъмни стаи, в които човек може да влезе само прегърбен, са наполовина пълни с царевични кочани, събрани от тук и там. Това беше единствената прехрана на населението в продължение на осем месеца. Без тази милостиня всички биха измрели от глад. В единия ъгъл са натрупани полуизгорели мръсни дрипи, просто парцали, разни съдрани турски покривки и постелки. И действително, това бяха единствените зимни завивки за този студен планински климат. Цялото семейство се скриваше, за да се стопли малко, подобно на диви животни в тяхното легище, пълно с гнили листа.

През деня момченца и момиченца тичаха полуголи, едно през друго. Турските и гръцките трофеи им служеха за дрехи, и то за най-необходимото. Децата бяха затваряни в жилището, за да могат да им изперат и позакърпят единствената риза. През цялата зима са се хранели изключително с царевича. Вдовиците или по-големите от децата носели на гръб царевича до воденицата. Понякога на групи отивали в града и продавали там по един товар дърва, за да купят малко сол. Трябвало им три-четири часа да отидат пеш до града, през снега, превити под тежкия товар, изложени на студения северен вятър. Каква чудна сила живее в тези нещастни хора!“ По-нататък Порталие описва работата на селяните на полето и надеждата държавата да им помогне като на пострадали от войната. И продължава: „Владиката им проповядва. Той извършва богослужението върху една дъска, закована на два кола... Тези бедни хора са много предани и много упорити като истински жители на планината. Ние им раздадохме брашно, сол, малко олио, а също така и малко бучки захар. Тези бедни хора дойдоха да вземат с доволни лица нещата, които не бяха виждали от осем месеца“. И отново следва едно покъртително описание на нещастieto на покрованци. След опожаряването на селото, те били принудени да живеят в запазената турска

През 1883 г. на Българската католическа църква от източен обред е дадена нова структура: архиепископия в Цариград и две епархии в Тракия и Македония с епископски седалища в Одрин и Солун. Тогава и до катастрофата през 1913 г. униатски владика в Одрин е епископ Михаил Петков. Той е истински благодетел за покрованци — не само спасява свещеник Иван Бонев от затвора през 1903 г., но и активно работи за облекчаване участието на населението в събитията през 1913 г.

Много от свещениците, служили в Покрован през годините, са със сан архимандрит: Софроний Попов, Христофор Кондов, а от по-ново време Велик Вичев. Дълбока дия в селото оставят свещениците Иван Бонев, Хризанти Рибаров, Атанас Минтов, Коста Генчев, Недялко Романов, Иван Станев.

За първи път ще споделя нещо любопитно за свещениците, които внасят нещо ново в ежедневието на покрованци. Свикнали на добра хигиена и попаднали в едно затънтено в Източните Родопи село, където водата се черпи на ръка от бунари — кладенци, и където тя винаги е била недостатъчна, свещениците са ходили до близкото дере — рекичка, където има малък водопад, наречен от населението Чучур, за да се къпят. Кога е започнало това, никой не знае, но водопадът започва да се нарича Поповият чучур, който и днес е една малка атракция за гостите на селото. Техният пример за хигиена се възприема най-вече от мъжкото население на селото. Този водопад до най-ново време се използваше от покрованци, особено в празнични дни, когато имаше време всеки да иде и се изкъпе. Това е част от покрованския бит и история.

През 1920 г. в Покрован идва за свещеник Коста Генчев, който слага ново начало в бедното и разорено село. Той е неуморен, организира изцяло строителството на църквата, а по-късно на енорийския дом и сградата за сестрите евхаристинки. Служи и в съседните села, където са настанени бежанци от Беломорска Тракия. Той е един от онези свещеници, които наричаме всеотдайни възрожденски личности, които в мирно време не желят енергия и сили, за да помагат и служат на хората. Възпитава, наставлява, поучава, вдъхва кураж и вяра на хората. Той е свещеникът, който настоява и изпраща да учат в града младежи, за да усвоят определен занаят, или да продължат да учат в средните училища. На бедните, но способни младежи, упорито помага чрез църквата да учат и да продължат обучението си не само в Ивайловград, но и в Пловдив, Стара Загора и София. Когато някои от тях не успяват и се завръщат, той недоволства, бунтува се. А на тези, които са успели, се радва бащински, насърчава ги и ги подкрепя не само духовно, но и материално доколкото може.

Вуйчо ми, проф. Г. Димов, именно на него дължи изпращането си в Стара Загора. Когато по-късно, прекъсва учението си в Италия и се завръща в България, отец Коста Генчев е твърде недоволен и не един път споделя своето неодобрение от тази постъпка с близките ни. Той му беше вечно признателен и когато гостуваше в Покрован, не забравяше да се поклони на гроба му и винаги подчертаваше, че на него дължи решението да поеме пътя на науката и да избегне всички неволи на бедния и тежък селски живот.

Коста Генчев е не само изповедник, но и лечител в буквалния смисъл на думата. Съветва и дава помощ на болни, убеждава много от тях да се лекуват при лекар. Той всеки ден живее с проблемите на селото, а вечер и в празнични дни енорийският дом е широко отворен. Изслушва, споделя свои мисли и вдъхва увереност на всички в техните начинания.

През първата половина на XX в. в Покрован не един път гостуват висши духовници от София и Пловдив. Идват свещеници и светски лица, като представители на Католическата църква от европейските страни, на Френския колеж в Пловдив, мисионери, журналисти и др. Някои от тях стават свидетели на последиците от разорението на селото през 1913 г., правят фотографии на изгорялата църква, на бедното, оцеляло от войните население, описват цялата трагедия на селото, която става достойствие на европейските страни, и т.н. Тук идва, непосредствено след тези събития и българският учен Любомир Милетич, който в своята книга „Разорението на тракийските българи“ прави едно подробно описание на всичко онова, което е сполетяло селото, записва разказите на очевидците и имената на убитите и прави фотографии на избитите и изгорелите в училището селяни²⁰.

Много от посещенията са по повод на някои от големите християнски празници и най-вече на Св. Богородица, чието име носи новоизградената църква. Тук гостуват църковни хорове от Пловдивската униатска енория, гостуват хора от енориите в София, Стара Загора, Казанлък и др. Тук идва и свещеник Камен Вичев, който е един от четиримата български мъченици, осъдени на смърт през 1952 г., наскоро обявени за блажени. Устойват се тържествени посрещания и литургии, молебени, народни трапези с музика, песни и хора. Много от тези събития са документирани от фотографии, а снимките се съхраняват в почти всяко семейство от селото до ново време.

По-късно, през 1964 г. за свещеник идва отец Велик Вичев. Той твърде много прилича на отец Коста Генчев. Един всеотдаен духовник, който изправя на крака църквата в селото, след нанесения ѝ тежък удар през 1952 г. Неговата висока ерудиция и съпричастност

към проблемите на хората го правят обичан и тачен от покрованци. Той връща към живот онези позабравени традиции от миналото, когато църковният двор и енорийският дом са място за срещи и разговори на всички от селото и гостите им. Богата му култура, владее-нето на френски и немски език, го правят предпочитан преподавател за много деца и младежи от селото. Неговите интереси към историята го карат да работи години наред, за да напише „Книга за село Покрован“ все още непубликувана, която аз също използвам в това свое изследване. Той първи се сеща и записва спомените на все още живите участници и свидетели на кървавите събития от 1913 г., издирва и превежда спомените на отец Иван Бонев за турския затвор и т.н. Неговите интереси към българската история са оценени високо от проф. Н. Генчев, който го цитира с благодарност, че му е предоставил ценна сбирка от документи при написването на книгата си „Възрожденският Пловдив“²¹.

* * *

Приемането и утвърждаването на униатството в с. Покрован определя по-нататъшната му съдба. То идва с движението за независима българска църква в средата на XIX в., когато в стремежа да се реши т. нар. църковен въпрос, по стечение на редица обстоятелства покрованци приемат унията. Идеята е отхвърляне на гръцкото духовенство и осигуряване независимостта на Българската църква. Към това се стремят покрованци и в този стремеж те приемат онази форма, която е наложена от група възрожденски дейци в Цариград.

Ако за възрожденските дейци в Цариград приемането на унията е преди всичко действие, подчинено на политиката на западните държави, то за населението от Покрован е една осъзната реакция срещу гръцката неотстъпчивост по Църковния въпрос. Предлаганата форма е твърде приемлива, а именно — запазването на православния обред и обичаи и проповядването на български език. Какво по-добро от това. Това население е настрана от „голямата политика“ на българите от Цариград и схващало по-скоро прагматично тази промяна. То я приема твърде лесно, защото не се нарушават неговите утвърдени през вековете църковни правила и канони.

Трудно е да се съди доколко това население е било запознато с положението на Римската църква. Приемането на униатството е проява на българското национално съзнание, на желанието да се реши Църковният въпрос ден по-рано в интерес на българската на-родност. Това население не е знаело за политиката на Великите сили и борбата между отделните течения сред българите в Цариград. То гледа на приемането на унията като на първа крачка в борбата

срещу гръцкото духовенство. Така са разбирали и оценявали ролята на борбата за независима Българска църква най-будните люде на с. Покрован.

В хода на утвърждаването на униатството в селото население-то не само укрепва националното си съзнание, но придобива само-чувствие и увереност в силите си. Приемането на унията дава въз-можност селяните за първи път да изявят своята национална неза-висимост, намираща израз в търсенето на форма за построяването на нова църква, в организирането на просветното дело, а по-късно и в участието в националноосвободителното движение и войните за национално обединение.

Църковното движение в Покрован се ръководи от най-изтъкна-тите и предприемчиви хора. Впоследствие то се разраства и обхва-ща населението на цялото селище. Една част от хората не разбира-ли църковната промяна, изразявали своята позиция спонтанно, но постепенно, поради добре организираната пропаганда на българ-ските свещеници, те възприемат новите идеи и стават неделима част от това движение.

Когато се разглежда въпросът за приемането на униатството от населението на Покрован и неговото утвърждаване, трябва да се из-хожда преди всичко от народностните интереси на това население и от работата, която извършва в селото Одринската епископия.

Проникването на идеите на унията в един ранен етап на църков-ната борба в Покрован е било спасителен бряг за това население за запазване на националното му съзнание. От своя страна, ръководи-телите на църковната борба в селото, в стремежа си да принудят Гръцката църква към отстъпки са принудени да търсят бързото ре-шаване на този въпрос, без да познават очерталите се течения в църковното движение, което определя и следваната от тях тактика. Те налагат приемането на униатството с една единствена цел — на-ционалното утвърждаване на българите.

Не без значение за приемането и утвърждаването на униатство-то в с. Покрован е ролята на българското духовенство в лицето на най-изявените му представители. Те са не само носители на идеята за църковно национално освобождение, но са и първите носители на просвещенските идеи и култура на католическия Запад и особено съществено — на националноосвободителните идеи и борби.

Приемането и утвърждаването на униатството от населението на Покрован е резултат на дългогодишно народно движение. Укреп-ване ролята на Българската църква в селото е тържество именно на идеята за национално освобождение. Фактът, че българите от едно малко село в пределите на Османската империя, близо до Цариград

и Одрин, получават чрез унията официално признание, е събитие с огромна стойност и многопосочни отражения. С приемането на унията се стимулират процесите на Българското възраждане. Слага се началото на осъществяване стремежа на покрованци към независима Българска църква, модерна светска просвета и национална независимост. Участието им в революционните борби и събития през 1903 и 1912—1913 г. е скромният им принос в стремежа за освобождение и обединение на българския народ. По-късните им прояви за утвърждаване и спасяване от посегателство на църквата са доказателство за тяхното самочувствие, че са наследници на българи, които с достойнство и чест защитават своето право да имат не само християнски храм, но и свещеници, които да проповядват не само Христовата вяра, но да бъдат и духовни водачи, да са част от живота на Покрован.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Кирил, патриарх Български. Принос към униатството в Македония след Освободителната война (1879—1895). С., 1968, с. 11.
- ² Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. С., 1980, с. 275.
- ³ Генчев, Н. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, 137—200.
- ⁴ Елджеров, С. Униатството в съдбата на България. С., 1994, 3—190; Католиците в България 1878—1989 г. С., 2003, 129—191, 243—282, 424—477.
- ⁵ Генчев, Н. Цит. съч., 137—200; Дамьянов, С. Франция и българската национална революция. С., 1968, 100—112; Кирил, патриарх Български. Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX в. С., 1962, 167—177.
- ⁶ Кирил, патриарх Български. Цит. съч., 99—181.
- ⁷ Пак там, с. 300.
- ⁸ По-подробно за това виж: Граматиков, Г. Приемане и утвърждаване на униатството в село Покрован, Ивайловградско. — ИМЮИБ, XVI, 1993, 185—202.
- ⁹ Викторен Галабер. Дневник. Т. 1 (1862—1866). С., 1998, 228—234; Т. 2. (1867—1889). С., 2000, с. 20, 24; Archives Propagande Fide. Roma, Etat actuel de l'Eglise bulgare, XLI, 1869, 15—119.
- ¹⁰ Sofranov, I. Histoire du mouvement bulgare vers l'Eglise catholique au XIX siecle. Roma, 1960, 229; Викторен Галабер. Дневник. Т. 1, с. 230.
- ¹¹ Sofranov, I. Цит. съч., 229—236.
- ¹² Граматиков, Г. Цит. съч., 194—195.
- ¹³ Archives Propagande Fide, 15—119.
- ¹⁴ Граматиков, Г. Цит. съч., с. 195.
- ¹⁵ Missionen, VIII, 1913, № 3, 4, 5, 45—47, 55—60, 71—75; Граматиков, Г. Цит. съч., с. 197.
- ¹⁶ Караманджук, Хр. Западно тракийските българи. Кн. 1. С., 1935, с. 301; Граматиков, Г. Един малко известен деец на националноосвободителното движение от началото на XX в. — свещеник Иван Бонев. — В 100 години от Илинденско-Преображенското въстание. С., 2003, 367—375.

¹⁷ Граматиков, Г. С песни и със засмени лица към бесилката — спомени на един свещеник. — ИТНИ, 4, 2003, 159—168; Граматиков, Г. Един малко известен деец..., 367—375.

¹⁸ Милетич, Л. Разорението на тракийските българи. С., 1918, 104—112.

¹⁹ Вичев, В. Книга за село Покрован. 1986, 140 (ръкопис).

²⁰ Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918, 104—112.

²¹ Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 14.

ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ КАТО РУСКИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРАКИЯ И РОДОПИТЕ ПРЕЗ 1878 г.

ДИМО ЧАНКОВ (Ивайловград)

Характеризирайки един от най-интензивните периоди в житейската и гражданската биография на Петко Рачов Славейков, акад. Пантелей Зарев отбелязва следното: „Когато Левски, Бенковски и Ботев спяха в родната земя своя вечен сън, когато Любен Каравелов изнемогваше от гръдната си болест в Русе, старият вече Славейков, пълен с нова сила, лети сред взелите оръжия българи. Той е героично възпоминание за нявгашните революционери. Той стига с руските войски до Чатаалджа. Там, въпреки преклонните си години, преоблечен като турчин, минава зад фронтовата линия, за да донесе на русите сведения за войските пред Цариград.“ И прави извода: „Макар и късно, макар и при други обстоятелства той на дело се приближи до онези, които мечтаеха да променят съдбата на народа с оръжие в ръка.“

Ще проследим именно този период от живота на П. Р. Славейков — разузнавателната му дейност по време на Освободителната война, като акцентът ще падне върху 1878 г., когато е събирал сведения в Тракия и Родопите.

На 26 срещу 27 юни 1877 г. под ръководството на главнокомандващия генерал-адютант Н. Н. Романов започва освободителният поход на руската Дунавска армия и Българското опълчение. Многоизстрадала България посреща с неописуема радост и възторг братята освободители и храбрите български доброволци.

През 1877 г. П. Р. Славейков посреща руските войски в Стара Загора, ръководи временното градско управление. После преживява сраженията и отстъплението на руските части. В пламъците на горящия му дом изгарят неговите многобройни ръкописи, плод на многогодишната му поетическа и събирателска дейност. Впослед-

ствие се поставя изцяло на разпореждане на руското Главно командване и събира разузнавателни сведения за проходите, пътищата и дислоцираните в Стара планина турски военни части.

За да стигнем до същността на Славейковата разузнавателна дейност по време на Освободителната война (1877—1878), за да го разберем като истински българин и действителен народолюбец, трябва да поставим неговото дело в контекста на 70-те години на XIX в.

През август 1874 г. П. Р. Славейков отива в Одрин, където има намерение да се установи за по-дълго време. Там той открива българска гимназия, а след това заедно с някои от най-изявените си ученици, между които е и Димитър Благоев, започва борба срещу гърцизма и влиянието на фанариотската пропаганда сред местното българско население. Обвинен от гърците и гъркоманите в антиимперска дейност чрез интригите им пред Високата порта, П. Р. Славейков е арестуван от турските власти и е отведен под конвой в Цариград. По-сетне е освободен, но трябва да напусне турската столица и затова е принуден да учителства в Стара Загора.

Борческият патос на написаните през размирната 1876 г. нови песни довежда до арестуването му. Окован във вериги, конвоиран, той стига пеш до Одринския затвор. В тези смутни и жестоки времена само по една щастлива случайност остава жив и посреща руските части от отряда на прославения пълководец генерал-адютант Й. В. Гурко. След това П. Р. Славейков възглавява българското гражданско управление в Стара Загора и е непосредствен свидетел на опожаряването на града от армията на Сюлейман паша, главнокомандващ турските войски на Балканския полуостров. Нещо повече — заедно с други смели българи той с оръжие участва в отбраната на Стара Загора, изгубва в пламъците на опустошението цялата си творческа и събирателска документация.

След бягството му от Стара Загора П. Р. Славейков е назначен от княз Владимир А. Черкасски за тревненско-дряновски околийски началник. Наред с обикновените си административни задължения той се грижи за бежанците, оказва съдействие на придвижващите се руски войскове части и има особена мисия да наблюдава и разузнава движението на неприятелските войски откъм Селченския проход. По това време турските военни подразделения заемат южните поли на Балкана. През есента на 1877 г. поетът, който отлично познава проходите в Стара планина, се намира в авангарда на руските бойни части и спомага за прехвърлянето им отсам Балкана. Сетне е в отряда на генерал-лейтенант Михаил Д. Скобелев-син, присъства при епичната победа на Шипка. През този период той излиза извън нашите традиционни, класически представи за поет и учител. Според

спомени на негови съвременници Славейков и хората му са на коне (поетът е командир на конна чета — б. а., Д. Ч.), въоръжени с пищови и ятагани, на гърбовете им има арсенали с оръжие. По-късно П. Р. Славейков е отново в отряда на ген. М. Д. Скобелев, влиза с руските войски в Одрин и накрая достига историческото село Сан Стефано.

Трудно е да се отговори на въпроса кога точно нашият възрожденски деец става резидент на руското военно разузнаване, ръководено от генералщабния полковник Николай Дмитриевич Артамонов. Всъщност, още преди обявяването и избухването на Руско-турската война ръководителите на руското военно разузнаване, генералщабните полковници Николай Артамонов, Пьотр Паренсов (бъдещ военен министър на Княжество България — б. а., Д. Ч.) и Георгий Бобриков, разчитайки на помощта на българите, успяват да съберат ценни сведения за бъдещия театър на бойните действия. А генерал-майор Иван Кишелски, българин на руска служба, след своето завръщане от Влашко представя в щаба на Действащата армия програма за организиране и провеждане на разузнавателна дейност, в която се включват опитни българи.

По време на войната ръководител на разузнавателната дейност на Действащата армия става полковникът от Генералния щаб Николай Артамонов. Вероятно именно през този период към многото бойци на „тихия фронт“ се включва и българският поет, учител и общественик Петко Рачов Славейков, който събира разузнавателни сведения за военни обекти и части, представляващи интерес за Главния полеви щаб на Дунавската армия с оглед на руските военни кампании в хода на бойните действия от лятото на 1877 и зимата на 1878 г. И през втората година на войната свързва името си с освобождението на Тракия и Родопите от турско робство.

През зимата на 1878 г. руските армии превалят Балкана и след епични битки се устремяват през Тракия и Родопите към главните политико-административни центрове на Османската империя. Що се отнася до настъпателните действия, Източните Родопи не влизат в стратегическите планове на руското Главно командване — те имат периферно значение в общия ход на Освободителната война и мащабните военни кампании от началото на 1878 г.

На 5/17 януари 1878 г. главнокомандващият Дунавската армия генерал-адютант Н. Н. Романов дава директива на командващия Западния отряд генерал-адютант И. В. Гурко да форсира настъпление в посока на гр. Адрианопол (Одрин). Въпреки явната умора на воините от съединенията в състава на Западния отряд, ген. И. В. Гурко в съответствие със заповедта на главнокомандващия насочва пехотните подразделения от отряда към Одрин, а по-голямата част

от кавалерийските бригади — през лабиринта на Родопите по следите на разгромената и деморализирана Сюлейманова армия, отстъпваща към Гюмюрджина и Димотика.

Обаче, определено трябва да се знае, че след разгрома на армията на турския главнокомандващ Сюлейман паша в тридневните сражения край Пловдив от 3/15 до 5/17 януари 1878 г. една многобройна част от нея намира път за отстъпление през заснежените Родопи и тръгва надолу като лавина. Тя се нахвърля върху незащитеното родопско население. Бягащи дезертъори заедно с местни башибозуци и с изплашени мюсюлмани навлизат в Родопите, оставяйки след себе си опустошителната диря на кървав недоубит хищник. Ето защо руското командване, в лицето на ген. Н. Н. Романов и ген. И. В. Гурко, се разпорежда кавалерийските бригади от състава на Западния отряд да започнат бързи маршове през Родопите с характер на стратегическо преследване. Незабавно трябвало да бъдат попълнени и възникналите „луфтове“ между полковете, съединенията и отрядите от настъпващата Дунавска армия, устремена към развързката на заключителните военни кампании през втората година на Освободителната война. Помощ в това отношение оказват и сведенията на П. Р. Славейков, който в качеството си на разузнавач изпълнява секретни задачи на руското разузнаване и в Южна България.

Едно неизвестно до 1977 г. на изследователите донесение на П. Р. Славейков до руското командване, респективно до щаба на 2-ра гвардейска дивизия в Пловдив, беше публикувано от покойния вече полк. Ан. Вълчев в сп. „Родопи“.

Ето част от това донесение:

„От Харманли до Димотика по одринското шосе има около 120 версти и се минава покрай Одрин.

От Хасково до Димотика по планинския път има до 150 версти. Пътят не е шосе, но все пак е удобен и за коли, доколкото може да се каже „удобен“ в тазгодишните зимни условия. От Хасково до Саръ юрт (дн. Жълти бряг, Хасковско) има 3 часа и 15 минути, след това преминава през Коджа Кашли (дн. Зимовина, Хасковско), Махмудли (дн. Странджево, Кърджалийско), Папаскьой (дн. Попско, Ивайловградско), Ортакьой (дн. Ивайловград) — големи села и градчета и оттук по долината, наричана Казил — в Димотика.“

Ясно е, че в случая става дума именно за разузнавателни данни, свързани вероятно с бъдещото придвижване на руски бойни подразделения по посока на градовете Одрин, Димотика, Гюмюрджина и Дедеагач. Между другото, в тази част на донесението Петко Славейков не съобщава нищо за съсредоточаване на отстъпващите части от разпадащата се турска армия или за башибозушки шайки,

тъй като едва в края на януари и началото на февруари 1878 г. се създават някои военнополитически обстоятелства, благоприятстващи началото и разрастването на Сенклеровия антируски и антибългарски организиран метеж, инспириран от дипломатическите кръгове в Лондон и Цариград. Център на този мохамедански метеж в Родопите са именно Димотишка и Ивайловградска околия.

Едва тогава в долното течение на р. Арда, според изследванията на полк. Ангел Вълчев, започват да се съсредоточават, действат и минават в активни контранастъпателни операции 25 роты, 6 сотни, 8 ескадрона и 4 оръдия от полевата артилерия. Посочените бойни подразделения са от регулярните състави на 9-и улански Бургски полк, 30-и Донски казашки полк, 19-и пехотен Костромски полк, 20-и пехотен Галички полк и 9-и пехотен Староингерманландски полк. Към тях съгласно една заповед на командващия 3-а пехотна дивизия генерал-лейтенант Павел П. Карцов са придадени и 35 казака под ръководството на капитан Глеб-Кашански, който получава от руското командване особена инструкция. Сетне към тези руски части от IX армейски корпус, с командир генерал-лейтенант Н. П. Криденер, се включва и голямата партизанска дружина от 400 души на легендарния родопски и тракийски войвода капитан Петко Киряков (1844—1900).

С основание възниква въпросът дали изпълняващият специални задачи на руската военна разведка П. Р. Славейков лично е бил в Хасковско, Кърджалийско и Ивайловградско с разузнавателна мисия, възложена му от командването. Категоричен отговор засега не може да се даде.

Затова е неизбежно да се обърнем към същината на цитираната част от донесението на Петко Славейков до 2-ра гвардейска дивизия, да коментираме посочените там природо-географски сведения и административно-демографски обекти в Тракия и Родопите, имащи несъмнен разузнавателен акцент. При това тези сведения почти напълно съвпадат със съвременните географски дадености и реалности. Изключение прави само споменатата в донесението на Петко Славейков долина Казил. В случая не става дума за долината на малката р. Казил (Кизилдере, Бургасдере, р. Крумовица — б. а., Д. Ч.), която е един от притоците на р. Арда. За нея ще споменем и по-нататък във връзка с един публицистичен материал на руския капитан от грузински произход Георгий Джорджадзе, командир на казашка сотня от Сборната Кавказка кавалерийска бригада на генерал-майор Пьотр Александрович Черевин. Много точно са посочени и разстоянията между селищата в Тракия и Източните Родопи, цитирани от поета-разузнавач.

Въз основа на посочените в донесението историко-географски реалности и дадености, по силата на една елементарна историческа екстраполация, може да се достигне до няколко версии, интерпретиращи разузнавателната дейност на П. Р. Славейков в тази част на Тракия и Източните Родопи.

Първата версия обяснява предположението, че тези сведения могат да произтичат от устните данни на други български информатори, привлечени от самия Петко Славейков в полза на руското военно разузнаване. Като съдим обаче от самия текст, това едва ли е най-възможното, основание за това дава цитираната част от донесението. От друга страна, в съгласие с разузнавателната практика той би трябвало да спомене в текста на своето донесение, че данните не произлизат от него, а са по сведения на местното българско население от Хасковско, Кърджалийско и Ивайловградско, естествено, без да споменава никакви имена. Това е традиционен похват в дейността на резидентите на съответните разузнавания при определен тип ситуации.

Съществува и втора версия — самият П. Р. Славейков прониква в тила на противника преоблечен и легендиран като турчин или като български селянин, за да събере необходимата разузнавателна информация за подразделения от турската армия, чиято дислокация интересува руското командване. Тук обаче тутакси възникват някои противоречия, съмнения и разминавания — според данни от онова време зимата на 1878 г. е била изключително тежка, с виелици и затрупвания, затрудняващи нормалното придвижване в планински и полупланински пресечени местности. Това особено се отнася до ландшафта на Източните Родопи. При подобно придвижване в дълбочината на противниковия тил Петко Славейков поема прекалено големи рискове за живота си (независимо от неговата опитност и личната му храброст — б. а., Д. Ч.), тъй като за географските обекти и за интересуващите го други сведения може да си достави необходимата информация от местното българско население и от някои официални издания на Османската империя.

Най-приемлива е третата версия. Вероятно е получавал данни от местното българско население, от познати информатори и от някои други източници. Самият той навярно също е извършвал определени преходи, без обаче да се впуска толкова навътре в планинския и полупланинския ландшафт на родопския лабиринт. Славейков е обработвал получените сведения и след това ги е изпращал в синтезиран вид чрез донесението си до руското командване. Само че тази най-вероятна версия трябва да бъде подкрепена

с нови аргументи от руските исторически източници, свързани с интензивната дейност на ръководеното от полк. Николай Артамонов руско разузнаване през Освободителната война.

Във втората част на открития от полк. Ангел Вълчев официален документ П. Р. Славейков съобщава за едно придвижване на голяма турска военна част от Одрин към Пловдив и за обратното ѝ връщане на 1/13 януари 1878 г. След това българският възрожденец и руски разузнавач информира командването за отстъплението на главнокомандващия турските военни сили на целия Балкански полуостров Сюлейман паша и на остатъците от неговата войска, завършвайки с думите „...на тълпи се разбягала по разни направления“. В случая има пълно съвпадение между последствията от тридневното пловдивско сражение, завършило с разгрома на голямата Сюлейманова армия, и тази фраза от сведението на П. Р. Славейков.

Донесението му до руското командване не е датирано точно, но от същността на самия текст става ясно, че се отнася до средата на януари (н. ст.) 1878 г. Споменатият родопски народовед полк. Ангел Вълчев предполага, че това донесение най-вероятно е изпратено до командира на 2-ра гвардейска дивизия, защото е било намерено сред документите към щаба на дивизията. Върху самото донесение има забележка от капитан Храповицки, офицер от 21-ви Донски казашки полк, със следното съдържание: „Славейков е българин и ни доставя сведения за този край.“

От цитираната забележка на капитан Храповицки е ясно, че П. Р. Славейков е изпращал и други разузнавателни сведения за Тракия и Родопите до руското командване. А това говори по най-убедителен начин за участието на забележителния български поет, учител, възрожденски деец, общественик и сътрудник на руското военно разузнаване в освободението на Тракия и Родопите от турско господство.

Заслужават също така голямо внимание и тези две изречения от донесението на Петко Славейков: „От Хасково до Димотика по планинския път има до 150 версти. Пътят не е шосе, но все пак е удобен дори и за коли, доколкото може да се каже „удобен“ в тазгодишните зимни условия.“

За кой планински път става дума в донесението на П. Р. Славейков? Като имаме предвид посочените в текста селища, повече от очевидно е, че става въпрос за пътя, който идва от селата на Хасковския край и минава през планинския лабиринт на Източните Родопи по направление Странджево—Попско—Гугутка—Мандрица—Димотика. Защото по-сетне Сборната Кавказка казашка бригада (в състав 8 сотни с около 400 конници от Владикавказко-Осетинския

казашки полк 2-ри Кубански полк) с командир ген.-майор Пьотр Александрович Черевин в своя деветдневен знаменит марш прекосява при изключително тежки зимни условия Средните и Източните Родопи през януари—февруари 1878 г. по трудния маршрут в Ивайловградска околия: Крумовградско—Гугутка—Костилково—Мандрица—Димотика. В миналото този път е традиционен за търговско-икономическите и транспортните комуникации между Ивайловградска околия и Димотика.

И докато П. Р. Славейков се намира в отряда на ген.-лейтенант Михаил Д. Скобелев-младши (средната колона на Дунавската армия — б. а., Д. Ч.), настъпващ към Одрин по направление Симеоновград—Харманли—моста на р. Марица, Сборната Кавказка казашка бригада на ген.-майор Пьотр А. Черевин започва прехода си през Родопите в посока към гр. Димотика. Донесението на Петко Славейков до руското командване, респективно до щаба на 2-ра гвардейска дивизия, явно изиграва важна роля при определянето на стратегическите маршрути на руските кавалерийски бригади за преследване на остатъците от разгромената и бягаща Сюлейманова армия през Родопите за Беломорския бряг: Сборната Кавказка казашка бригада с командир ген.-майор Пьотр А. Черевин и Сборната казашка бригада с командир ген.-майор Григорий Ф. Чернозубов.

В един рапорт до ген.-лейтенант Дмитрий Скобелев-старши, командир на кавалерията от Западния отряд и координатор за бойните операции на кавалерийските съединения от Дунавската армия, командващият Сборната Кавказка казашка бригада ген.-майор Пьотр А. Черевин докладва следното на 25 януари (ст. ст.) 1878 г.:

„...Като не намерих в Адакьой (с. Поточница — б. а., Д. Ч.) храна за конете, а така също и в Кошукавак (дн. Крумовград), аз се установих на почивка само в Арнауткьой (дн. с. Гугутка), където пристигнах на 22.I. Чак на 23.I. на почивката към нас се присъединиха останалите сотни, задържани от бурята на 19.I. На 25-ти бригадата се придвижи към с. Чекердекли (дн. с. Костилково). А същия ден пристигнах в с. Мандрица...“. Последните три села са в региона на Ивайловград.

За прехода на Сборната Кавказка казашка бригада през Източните Родопи пише в един свой публицистичен материал във в. „Дроеба“ бившият грузински журналист и командир на казашка сотня капитан Гергий Джорджадзе: „На 20 януари (ст. ст. — б. а., Д. Ч.) се спряхме в село Адакьо (с. Адакьой, дн. с. Поточница, Крумовградско), а на 21-ви в с. Кошукавак (дн. Крумовград) в долината на р. Кизилдере (дн. р. Крумовица). Тук се завърза бой с башибозуци. Те се разбягаха. На 24 януари наближихме село Чекердеклеш (с. Чекердекли, дн. с. Костилково, Ивайловградско)...“.

И отново за спомената от Петко Славейков долина Казил. Тя, както се вижда, не трябва да се идентифицира с Кизил дере, посочено от капитан Гергий Джорджадзе. В своето разузнавателно донесение до щаба на 2-ра гвардейска дивизия той има предвид граничната р. Казъдделидере (дн. Луда река — б. а., Д. Ч.). Именно тази река се отправя към р. Марица и под гр. Димотика се влива в нея. През епохата на Възраждането, а и по-късно, комуникациите на Ивайловградския край с Димотика в по-голямата си част следват течението на Луда река и това добре се знае от П. Р. Славейков, който известно време учителства в създадената от него Одринска гимназия. А и поначало възрожденецът-разузнавач е добре осведомен за Одринския край.

На 7 февруари 1878 г. Сборната Кавказка казашка бригада на ген.-майор П. А. Черевин достига гр. Димотика и го завладява, а кавалеристите научават за сключеното временно примирие, подписано от ген.-адютант Артур Непокойчицки, ген.-майор Казимир Певицки, Неджиб и Осман. В този смисъл П. Р. Славейков има реален принос за освобождението на Ивайловградския край от турско робство. Защото той е не само виден възрожденски деец, народен учител, пръв голям новобългарски поет, общественик и публицист, но и действителен родолюбец, сътрудник на руското военно разузнаване.

Руските административни, военни и културни среди високо оценяват дейността на П. Р. Славейков по време на Освободителната война от 1877—1878 г. Такива са отзивите на негови съвременници — на завеждащия гражданските дела и императорски комисар княз Владимир А. Черкасски (1824—1978), на военния кореспондент, драматург и режисьор Владимир И. Немирович-Данченко (1858—1943), на офицера Пьотр Дукмасов, на командващия VIII армейски корпус ген. Фьодор Ф. Радецки (1820—1890) и на много други.

Накрая даваме непосредствените оценки и мнения на четирима военни дейци. Полковник де Прерадович споделя: „...[Славейков] произведе ми извънредно добро впечатление“. Полковник Леонид Н. Соболев (1844—1913), управител на канцеларията на ген. В. А. Черкасски, министър-председател и министър на външните работи (1882—1883) на Княжество България казва: „Не зная какво биха правила без Славейков“. Генерал Алексей Н. Куропаткин (1848—1925), началник-щаб на отряда на ген. М. Д. Скобелев и военен министър на Русия (1898—1904) също повтаря казаното: „Аз не зная какво бихме правила без Славейков“. Ето и мнението на ген.-адютант Михаил Д. Скобелев (1843—1882), командир на сборни отряди през войната: „Това е велик патриот и драгоценен помощник“. Наистина към думите на този голям и особено популярен пълководец не можем да добавим нищо повече.

ЛИТЕРАТУРА

- Речник на българската литература. Т. 3. С., 1982.
З а р е в, П. Панорама на българската литература. Т. 1. С., 1977.
Г е н о в, Ц. По бойния път на освободителите. С., 1976.
Сб. Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си. С., 1967.
Сб. Руско-турската освободителна война 1877—1878. С., 1977.
Г е о р г и е в, Г. Освободителната война 1877—1878. Енциклопедичен сборник. С., 1986.
Сб. Освобождението на България и руската общественост. Летопис на дружба. Т. 6. С., 1977.
С л а в е й к о в а, Св. П. Р. Славейков през Освободителната война 1877—1878. — Септември, 1957, № 7.
Сборник материал по Руско-турецкой войне 1877—1878 г. на Балканском полуострове. Вып. 71. СПб., 1908.
Сб. Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. С., 1958.
История на България. Т. 1. С., 1961.
Т о д о р о в, Г. Временното руско управление в България през 1877—1879 г. С., 1958.
Сб. Петко войвода. С., 1954.
Г и н е в, Р. Ивайловград. С., 1969.
П р и м о в с к и, Ан. Бит и култура на родопските българи. С., 1973.
В ъ л ч е в, Ан. За свободата на родопското население. Из дневника на 9-и улански Бургски полк. — Родопи, 1977, № 4.
В ъ л ч е в, Ан. За освобождението на родния край. — Родопи, 1977, № 8.
В ъ л ч е в, Ан. Маршът на генерал Чернозубов. — Родопи, 1977, № 11.
Сб. Родопите в българската история. С., 1974.
Г р е к о в, М. В долине и на высях Болгарии. СПб., 1887.
Г р е м е л и, Г. С освободителите през Родопите. — Родопи, 1978, № 2.
Ч а н к о в, Д. Военните действия в Ивайловградско през 1878 г. — ИМЮБ, Пловдив, 1980.
Ч а н к о в, Д. Петко Рачов Славейков като разузнавач в Източните Родопи. — Зорница (месечно приложение за литература, изкуство и култура), 1983, № 5—6.
Ч а н к о в, Д. Следовници на родолюбива традиция. — Нов живот, № 173, 25 юли 1986.
Ч а н к о в, Д. Деветте дни на генерал Черевин. — Нов живот, № 36, 19 февр. 1988.
Ч а н к о в, Д. Между музата и меча. — Нов живот, № 44, 2 март 1988.
Ч а н к о в, Д. Освобождението на Ивайловград от турско робство. — Граничар, № 3, 21 ян. 1988.
С т е ф а н о в, Ив., Д. Ч а н к о в. Националноосвободителните борби в Източните Родопи. Кърджали, 1995.
Ч а н к о в, Д. Националноосвободителните борби в Ивайловградския край 1840—1908 г. Пловдив, 2000.

**ПЕТКО КИРЯКОВ:
ДВАДЕСЕТ ГОДИНИ ВЪВ ВАРНА
(1880—1900)**

Доц. д-р ХРИСТО ГАНЕВ (Варна)

След като напуска Киев, за да се завърне в България, още със стъпването на пристанището в Бургас започват неприятните изненади за славния и с големи заслуги към отечеството войвода Петко Киряков. Висшите чиновници от Високата порта не могат да му простят неговото участие около две десетилетия в борба против турските поробители. На васалния губернатор е заповядано да арестува и препрати в Цариград все още опасния враг на империята. Заповедта не е изпълнена, но на П. Киряков не е разрешено да живее в Източна Румелия. По неволя той се отправя на север и се заселва във Варна.

* * *

Варна, поради това че е голям търговски и пристанищен център и заема важно военностратегическо положение в пределите на Османската империя, е последният освободен български град (27 юли 1878). Многовековната му история предопределя крайно пълно етнически състав¹. Безспорно за това допринасят и вълните от бежанци от Македония и особено от Одринска Тракия през последните 20 години на XIX в.

Според данните от първото преброяване на населението на Княжество България жителите на гр. Варна са 24 561 души. От тях с матерен турски език са 8903 души, включително 1459 гагаузи и неголяма група арменци-християни, преселници от Анадола, говорещи също турски език. Българите са 6720, а като гърци се самоопределят 5367 души. Останалите по-малки етнически групи живеят в отделно обособени махали. В една от тези махали (турската), близо до пристанището, в трети участък на ул. „Плевенска“, № 411 Петко

Киряков си купува неголяма къща. Интересът на варненци към „новия съгражданин“ е оправдан. Те скоро се убеждават, че той е с изключителни заслуги за освобождението на България и с името и делото си ще допринесе за повишаване авторитета на морския град.

Сключва брак с Радка Кравкова. Тя е от котленския род на капитан Георги Мамарчов и е сестра на известния общественик и книжар Иван Кравков. От грижовната и високоинтелигентна съпруга Войводата очаква да му роди деца и най-сетне той да започне да води един спокоен и мирен живот. Не било съдено да бъде щастлив баща: за кратко време погребва четири момчета. За да притъпи болката и мъката на Радка Кравкова приема в дома си и трите ѝ сестри. Полага за тях, както и за племенниците си трогателни грижи. Семейството му притежава голяма библиотека с книги от български, руски и френски класици. В моменти на отдых обича да се връща към спомените си. Да съзерцава скъпи на сърцето му реликви: подарък от Джузепе Гарибалди — гравирани златен пръстен; фотография заедно с император Александър Втори; албум с портрет на Христо Ботев и братята му с автограф — „В знак на искреното ни приятелство и за вечна памет, що са имал с господин Петка, оставям позата си. Напомнявайте си за мен. Кирил Ботйов“.

Теснотията на някогашната турска къща не е пречка за многобройни посещения на приятели, близки и съседи. Чести са срещите му с бойни другари, затруднени материално. Като помощник адвокат поема безплатната им съдебна защита, морално и парично подкрепя учители, преследвани за русофилство. Дава съвети на жителите на близкото до Варна село Аджемлер (дн. кв. Аксаково) да се отнасят с разбиране към заселниците-тракийци и споровете им за земи и мери да не прерастат в раздори.

Петко Киряков обича да се среща и беседва не само с българи, но и с турци, посетители на кафенето на Ахмед ефенди Хъдърчанина. Отбива се в общарницата на братя Стефанови — гърци бежанци от Кешан. Общуването с тях не го затруднява. Не само поради това, че говори отлично на турски и гръцки език, а защото е прозрял простичката, но велика истина, че всички човешки същества имат общ корен, че духовната щедрост и доброта са богатство на озарените от мъдростта. Същите мисли и чувства са вълнували и Васил Левски, който през 1871 г. се обръща към сънародниците и потомците си: „...Да бъдем свободни с пълна свобода в земята ни... Там гдето живее българинът — в Българско, Тракия, Македония, па и от каквато и да е народност да живее в този наш край, ще бъдат равноправни с българинът във всичко“².

В духа на заветите на Апостола на свободата са и препоръките на княз Александър Дондуков-Корсаков: „...да не се пораждат разногласия сред населението, а да се сближават и помиряват неговите елементи, като всички еднакво се покровителстват от закона, като се изисква от всеки подчинение на реда и се осигурява на всички лична, религиозна и имуществена неприкосновеност, независимо от националната принадлежност“³.

При посещението си във Варна (юни 1881 г.) княз Александър I Батенберг се среща с представители на местната власт и с общественици. На държавния глава е представен и Капитан Петко войвода. Той проявява жив интерес към „славния поборник“ и след като разбира, че не получава държавна пенсия го посъветва да подаде молба до Народното събрание. Изпраща необходимите документи, но за зла участ в продължение на цели 2 години не получава отговор. При повторната му среща с Княза (честен благородник със синя кръв!) му е казано, че Дворецът не бил информиран за резултата. Учтиво и любезно Войводата е посъветван да подаде втора молба. Уравновесен и разсъдлив той е принуден с гняв да заяви: „И това бяха големи обещания. Както всякога правят царете и князовете на своите нуждаещи се поданици. Тъй като съвестта и честолубието не ми остави да повторя, и аз оставих“. Очевидно Негово Височество не е знаел, че преди да стъпи на българска земя турски паши и висши сановници в Цариград със страхопочитание зовяха българина Петко „Родопски цар“!

Действително честолубието не се измерва с мизерни левчета. За съжаление подобни срамни случаи не са изолирано явление в Княжеството. Те са рожба на неблагоприятни управници и безотговорни бюрократи. И през следващите десетилетия те ще продължават да пречат на нормалното функциониране на изпълнителната власт и ще предизвикват недоволства и протести.

Петко Киряков никога не е мечтал да заеме висок пост в системата на държавното управление. Той преценява, че би бил по-полезен на варненци като касиер на клона на Общонародни земеделски каси. Привлича го и земеделският труд. На този мирен, идиличен период скоро е сложен край. Много и разнообразни са настъпилите промени. Съгласно конституцията частната собственост е свещена и неприкосновена. Ускорява се аграрният преврат. Увеличават се незаконните сделки при натрупването на капитали, на търгашеството, на забогатяването не чрез честен труд, а по пътя на корупция и злоупотреби. Задълбочава се процесът на социално разслояване, оформят се полюси от бедни и богати.

В политическия живот са въвлечени хиляди българи. Те не са подготвени за полагане основите на гражданското общество. Умнозина се създава впечатление, че чрез членуване в политически партии и докопване до властта бързо ще се забогатее. За значителна част от тях „...политиката винаги е била поминък, затова се изражда в политиканство, а партийността в партизанство“⁴. Това нажежава политическите страсти, които „...омрачават съжденията и чувството за справедливост“⁵. В борбата за власт не се спазват морални принципи и норми. Тя е ефикасно средство за „реализиране на егоистични частни интереси, като грубо се погазват национални идеали и цели“⁶.

След избирането на Фердинанд I за княз на българите (27 юни 1887 г.) в историята на следосвобожденска България настъпва изключително динамичен и сложен период. Стефан Стамболов е на Христова възраст, когато същата година става министър-председател. Макар и млад, той с право има самочувствието, че притежава необходимите професионални качества да бъде начело на правителството на България. Държавническото мислене в известна степен е вродено. Надарената личност е самовзискателна и не оставя възникне на историята в покой. България навлиза в нов етап от своето обществено развитие — еволюционния. В отговор на повелите на времето Ст. Стамболов формулира най-важните и неотложни задачи на вътрешната и външната политика на младата държава. По негова инициатива през 1889 г. е създадена Индустиална комисия към Министерството на народното просвещение. Тя изучава състоянието на народното стопанство; чертае перспективите на развитие на промишлеността; сочи източниците на натрупване на финансови средства; препоръчва и прилага гъвкава митническа политика с цел защита на българските производители.

Българите, поради вековните си традиции и тежката си историческа съдба, са имали трайни интереси към нови знания и духовно възвисяване. За личност като Ст. Стамболов (поет, публицист, преводач) интелигенцията е призвана да бъде стожер на националната култура. С материалната подкрепа на държавата се откриват стотици училища, читалища, библиотеки. Тези постижения потвърждават истината, че само чрез модернизация е възможно България да се раздели с вековната си изостаналост. Министър-председателят като прозорлив държавник е убеден, че нареждането ни на челно място на Балканите и „европейзацията“ изискват добре работеща администрация, ред, сигурност, предприемчивост и самодисциплина на гражданите. Той си дава ясна сметка, че трябва да се усъвършенстват формите и методите на управление. Но яростно оспорваният „Закон за изтребление на разбойничеството в страната“ показва и

другото лице на Стамболов, това на човек, който безкомпромисно върви право към целта. Според него на полевите съдилища са подсъдни „...всички лица, които с оръжие се вдигат на бунт срещу държавата“⁷. Свободното му тълкуване дава възможност за разправа с политическите противници, за обявяване на военно положение, за крайно стесняване правата и свободите на гражданите и за осъждане на десетки хора на смърт⁸.

За държавник като Ст. Стамболов е очевидно, че успехите са възможни, ако се разчита най-вече на собствените сили, но така също и на активна подкрепа на освободителката Русия. В сравнение с европейските държави България е сериозно изостанала в икономическото си развитие. Селското й стопанство е примитивно, западат занаятите. Индустриалните предприятия се нуждаят от нови машини и съоръжения. Ускореното развитие на страната е невъзможно без банкови заеми и кредити. Те се отпускат от банки, чиито интереси са в Лондон, Париж, Виена. Те отпускат „проклетите“ пари за строеж на жп линии, пристанища, фабрики. По същото време Русия не е решила своите собствени икономически проблеми. Тя продължава да бъде сравнително изостанала аграрна страна и нейният дял в общоевропейското промишлено производство е малък. Логиката е неумолима и „железният държавник“ е принуден да се съобрази с нея: С лице към Европа, но без загърбване на Русия! Всеки обективен анализ показва, че балансът на интереси — национални и международни — е едно от най-сложните (и много често непостижимо) изискване на политиката и дипломатията. Обяснимо е защо Русия реагира остро и за продължително време прекъсва дипломатическите си отношения с неблагоприятна България.

Колко пророчески звучи казаното от Фьодор М. Достоевски: „Ако нациите в името на висши и безпристрастни цели, в името на висши цели и в служба на човечеството, служат само на собствените си „интереси“ те непременно ще закостенят...“.

Тежко е на малките нации при избора на стратегически партньор. Въпреки добрите им намерения за независимост техните възможности са ограничени. Лидерите им заплащат висока цена, когато се окуражат и заявят на мними и користо мислещи „приятели“: Не щем ни меда, ни жилото ви!⁹

Стефан Стамболов с интелекта на хъш-конспиратор усеща, че противниците му няма да мирясат. В началото на 1891 г. е извършен неуспешен опит да бъде убит. За него заговорът не е изненада — като семинарист е научил и запомнил библиейското: „Няма ненаказано добро“! В името на доброто на България той целенасочено полага неимоверни усилия тя да бъде свободна и независима.

Сложна и противоречива личност, той не е лишен от грешки и човешки слабости. Плаща скъп данък за своето крайно властолюбие, за прекомерната си амбиция и прекалената си суровост. Почитателите му са склонни да го оправдават: и на слънцето има петна! Непримиимите му противници в действията му виждат разминаване между благородни цели и прилагане на непочтени средства за постигането им.

В тази светлина трябва да поставим и анализираме фактите и обстоятелствата, възникнали в отношенията между две личности, известни в цяла България. Едната държи жезла на властта и е готова да го стовари върху всяка глава, проявила инакомислие и непокорство. Другата личност, далеч от столицата, вира поглед към светлинката на справедливостта и свободата.

И амбициите са различни. Министър-председателят иска да бъде строител на възходяща България, търсеща своето място под небето на Европа. Войводата-поборник е без държавна пенсия, но прави всичко възможно съгражданите му от Варна да живеят по-добре. Колелото на Фортуна не влиза в коловозите на пътя им и те се оказват на различни идейни и морално-етични позиции.

Стефан Стамболов определено смята Варна за своя политическа крепост. Назначава свои съпартийци и приятели на високи административни постове: Иван Драсов за окръжен управител, Спас Турчев за градоначалник, Д. Ралчев за председател на Окръжния съд. За каузата си привлича известни общественици, търговци, индустриалци: Величко Христов, Иван Ст. Касабов, Г. Димитров, Ст. Вълканов, поборници като Ботевия четник Иваница Данчов.

Като министър-председател Ст. Стамболов има поводи през летните месеци да посещава и да се застоява в крайморския град. Привличат го ловните излети, конната езда, традиционният банкет, устройван от варненските първенци в негова чест. Не без корист, местните големци се престарават. Решение от 18 март 1893 г. гласи: „Обществен съвет прогласява г-н Ст. Стамболов за почетен гражданин на Варна и го моли да приеме дар от общината едно празно място край морето“. Решението завършва с убедителния мотив: „...Неговите заслуги към отечеството са несъмнени и доказани“.

Доказано е и друго. През 1892 г. Стамболов е отправил покана към Петко Киряков да заеме поста окръжен управител във Варна. Войводата отказал, като се мотивирал, че не бил достатъчно подготвен. Вероятно си е припомнил толкова искрената, естествена изповед на Апостола на свободата: „Ние сме жадни да видим отечеството свободно, па ако ще щат ми нареди да паса и патките... Историята няма да прикачи заслугите ми другиму“¹⁰. Някой да е про-

чел в родната ни политическа история (освен за Христо Ботев и Панайот Волов) подобни мисли и самокритична оценка за собственото „аз“?

Неуспехът на министър-председателя да привлече за политически съмишленик популярния и уважаван общественик-поборник го е силно разлютило. Знае се, че гневът е не само лош съветник, но когато е необуздан се превръща в залп и поразяваща сила. Такъв е крайно неприятният, с тежки последици, комплот срещу Петко Киряков. За него най-добре да се позовем на „Прошението му до Варненския окръжен прокурор“ от 19 септември 1892 г. „...Във Варна в I-ви участък, има една развалина, стара крепост, останала от римско време и под нея една катакомба, която не е известна на варненските жители, тъй също в тази крепост денем не се вижда без свещ в тъмнината. Аз бях откаран на 27 юли 1892 г., и то насилствено през нощта и там бях 50 дни изтезаван с нечути оръдия на XIX век. Перото се отказва да опише всичко това, което аз видях в тази инквизиция, кръвта в моето тяло трите четвърти е изсмукана от тези инквизитори и сега съм донесен и хвърлен като непотребна твар в Трявна без никаква медицинска помощ и сега животът ми е в опасност...“

Последва ново прошение. То е до министър-председателя. В него се обвинява варненския градоначалник, че е нарушил закона, като е направил обиск в къщата му, прибрал е ценни книжа и са присвоени 400 лв. Тромавата административна машина този път бързо се задейства и след разпореждане се прави проверка. От София се внушава, че Спас Турчев (с Петко Киряков имал да урежда стари сметки) стриктно е спазвал полицейските наредби. Той е получавал преки заповеди не от окръжния управител (по същото време Иван Драсов е бил в отпуск и извън града), а направо от Стамболов, който тогава е на почивка във Варна и чрез своя секретар Кръстьо Карагъзов води следствието. Целта е да се докаже, че П. Киряков е участвал в заговор за убийството на министър-председателя и за събарянето на правителството. Замисълът на този хитър ход може да се измерва с коварството на префиненото властолюбие. Острието му е насочено към политическите противници.

На тях се внушава, че правителството е силно и способно да се справи с всеки опит за преврат. Лидерът му не се притеснява от обвинения, че „България е полицейска държава“ С упоритостта на фанатик брани идеята, че това, което Европа е постигнала за векове, то „наказаната“ от историята България трябва да пришпорва времето и за няколко десетилетия да се модернизира. Идея благородна, заредена с динамизъм и прозорливост. В следосвобожденска

България нейното осъществяване е свръх трудно. Тя предполага да се намери пресечната точка между обществения интерес и успокояването на властолюбивите страсти чрез загърбване на политиканстването. Европейският опит е потвърдил, че буржоазните революции са укрепвали завоеванията си, когато успоредно с индустриализацията се е извършвал и процес на демократични преобразования, съпроводен с увеличаване на гражданските свободи.

Оказва се, че този, който повече от две десетилетия се е борил и проливал кръвта си за свободата, не само е лишен от нея, но дори е измъчван чрез прилагане на средновековни методи. Трудно е да се обяснят дълбоките мотиви за действие на оня, който е на върха на пирамидата на властта. Дали не от завист? Петко Киряков не само е от враждебния русофилски лагер, но се ползва със заслужената слава на хайдушки войвода. Във вълчите времена на малки политически „войни“ той може да представлява реална опасност, тъй като е потенциален „втори майор Коста Паница“. Целият бурен и неспокоен живот на Войводата е белязан от прегръдките на скромността. Напротив, Стамболов се стреми към славата, която според него, е родна сестра на властта. Арестуваният П. Киряков научава, че само двама варненци се явяват в канцеларията на самозабравилия се и отмъстителен градоначалник Спас Турчев и го питат могат ли да гарантират „лично и имотно“ за лоялността на съгражданина си. Отговорът е очакван: нахокани и грубо изгонени са турчинът Ахмед ефенди Хъдърчанина и българинът Тома Панов. В името на човешката си подават ръка канонът на Корана и изстраданата мъдрост, записана в Библията: „Кога лицето е печално, сърцето става по-добро“! Сърцето на обикновения човек, чийто пулс по фин начин отразява хармонията в природата и благородството и красотата в отношенията между хората.

Такова сърце, отворено за доброта, има и войничето, поставено да пази арестанта-нарушител на „законите“ на Княжеството. То взима от полицата стомна прясна вода, отчупва къшей корав хляб и ги поставя пред смазания от бой затворник. Жестът, роден в глъбините на добротата и състраданието, е запомнящ, затрогващ, даващ повод за размисли за съдбата и свободата на човека. Може да се приеме за истина, че „...в центъра на света стои човекът и съдбата на човека определя съдбата на света чрез него и за него“¹¹. От Древността до наши дни свободата е и право, и задължение. Борците за нейното тържество имат право да се ползват от плодовете ѝ. А законодателите и управляващите да осигурят условия за свободно развитие на всички граждани. Петко Киряков 4 години след Освобождението изпада в парадоксално положение — въпреки доказани-

те му заслуги за извоюване на българската свобода, той попада зад решетките. Очевидна е крещящата несправедливост — злото (с „благословията на тираничен режим“) също се ползва от свободата. Злото като рожба на насилието и робството се изправя срещу свободата. То е настроено враждебно към любовта между хората и към творческата им мощ. Непобедимо ли е то? Или силата на разума и светлината на мъдростта могат да го притиснат в тъгъла на собственения му ад?

Усилия да се справи с поне част от злото прави завърналият се от отпуск окръжен управител Иван Драсов¹². Той отстранява градоначалника Сп. Турчев от поста му на 15 декември 1892 г. Нареща освобождаването от ареста на П. Киряков, както и на обвинените в заговор срещу министър-председателя варненски граждани Радка Кравкова, Георги Костов, Илия Митев, Христо Тръпков. Същия ден Капитан Петко е заточен в гр. Трявна. Доброволно го придружава съпругата му Р. Кравкова. Изгнанието продължава около 1 година и 5 месеца. Освободени са след рухването на режима на Стамболов (18 май 1894 г.). Петко Киряков пише няколко нови прошения. Най-сетне се стига до издаване на „Присъда № 126 от 3.06.1896 г. Русенски апелативен съд осъжда подсъдимия Спас Турчев, 42-годишен от Пловдив да издържи две години строг тъмничен затвор; да заплати на пострадалия Петко Киряков за денгубите и лекуване 1500 лева, а в полза на хазната за съдебни разноски 122 лева. Присъдата не е окончателна и подлежи на обжалване.“¹³

Въпреки неефективните резултати от нейното изпълнение остава моралното удовлетворение, че „турчевци“ са намалели поне с половин дузина. И надеждата, че честните, почтените и заслужилите люде ще продължават да дават своя принос за стопанското и духовното процъфтяване на родината. Челно място между тях заемат представителите на интелигенцията. Още с идването си във Варна П. Киряков установява делови отношения и приятелски връзки с мнозина от заселилите се в града участници в националноосвободителното движение. В близкото минало те са били единомишленици и рамо до рамо са участвали в борбата срещу общия враг. Но в условията на възстановяване на държавността и откритите се възможности за личен просперитет, естествено е да има идейни различия и политически пристрастия.

През живота си, посветен на светли идеали, Петко Киряков се е срещал с различни по националност, възраст, образование, култура и жизнен опит хора. Особено драги на сърцето му са мъдрите люде. „Мъдростта като дете на разума не е мана небесна, която може внезапно да се появи, бързо научи и използва. Тя е стремление, усилие

и търсене, изискващи напрежение на ума и на всички духовни сили. Нейният носител — човекът, я възприема като най-чудния дар на природата и на еволюцията на обществото. Тя е нещо повече от ума, защото по неповторим начин споява неговата мощ с безкористното служене на истината и справедливостта. Нейното благородство е чуждо на хладния ум и безчувственото сърце“¹⁴.

Варна е град с богато историческо и културно минало и с очертаващи се добри перспективи и това привлича част от елита на интелигенцията. Михаил Колони е учил в Букурещ, Атина и Париж. Като кмет на Варна (1881) той има чести срещи с авторитетни и влиятелни граждани. Обсъжда с тях идеята за модернизирание на града и за построяването на нови училища. Привърженик е на Либералната партия и това е повод да обмени мисли със съидейника си — председателя на Окръжния съд Кръстю Мирски и помощник-адвоката Петко Киряков. Ярка следа в следосвободенската история на Варна оставя Кр. Мирски¹⁵.

За разлика от случайно попадналите в общественния живот, той разчита на високото си образование, солидната си подготовка, ползването на няколко европейски езика. Варненци добре оценяват тези необходими качества и му гласуват доверие, като го избират 4 пъти за народен представител и два пъти за кмет (1883—1890, 1905—1906). Дълбоко вярва в творческите заложи и сили на българите. На колебаещите се и неверниците припомня казаното от Христо Ботев за народа: „...дайте му да се развива по народните си начала и ще видите каква част от общественния живот ще развива той“¹⁶.

Приетият през 1891 г. Закон за народното просвещение открива широки възможности за ускорено развитие на образователното дело. Бързо се изграждат общински училища. Гордост за варненци са откритите две държавни гимназии — Мъжката и Девическата, център на интензивен духовен живот. Кръстю Мирски е инициатор за създаването на „Варненска книжовна дружина“, която по-късно прераства във Варненска градска библиотека. На искането на Петко войвода да се открие читалище в Трети участък той се отзовава с разбиране. Новооткритото читалище (1897) е наречено на името на Петко Р. Славейков, с което признателните потомци заслужено го увековечили. В читалището будни младежи имали възможност да слушат беседи и спомени за героичното ни минало от поборници и Ботеви четници: Отон Иванов, Иваница Данчов, Петър Енчев, Никола Корчев и др.

Любимо място за другарски срещи на Петко Киряков освен читалището е и часовникарската работилничка на Отон Иванов¹⁷. Чест събеседник им е спасителят на Самарското знаме Никола Кор-

чев. В разговорите си те не пестят суровата си, но справедлива критика към золумите на стамболовистите. Срещите на тройката „съзаклятници“ не остава тайна за полицейските агенти. Те донасят на съответните служби, че Отон Иванов и Никола Корчев са социалисти и мъгят главите на гимназисти и железничари. Бившият варненски околийски управител Отон Иванов през 1893 г. е уволнен завинаги от държавна служба „за непокорство и оскърбление“. По този повод той язвително споделя: „Сегашните турчевисти са по-големи турци от истинските османци“. Тъжно и срамно, но вярно!

Сред най-изтъкнатите среди на тракийската емиграция във Варна зрее идеята за създаване на просветно-революционен кръжок. Той е учреден през 1895 г. с ядро от учители, лекари, юристи и служители. Между тях се открояват Петър Драгулев, Никола Драгулев, Манол Ковачев, Михаил Ковчазов. Между основателите е и Петко Киряков. Не само славното минало, но и обществената отзивчивост, популярност и преданост към тракийската кауза му отреждат мястото на един от лидерите. На 28 април 1896 г. Временното настоятелство отправя „Въззвание към преселниците из Одринско“. Приканват най-добрите представители на интелигенцията да следват примера на възрожденците.

На призива се отзовават 315 души. На проведеното учредително събрание (12 май 1896 г.) в салона на училище „Свети Методий“ присъстват около 100 души. Те наричат новооснованото дружество „Странджа“. Приет е Устав и са посочени основните насоки на бъдещата му дейност: „Нравственото и умственото развитие на българското население в Одринско; Не ще никога да се занимават с партизанство; Ще създава от членовете си личности с патриотически добродетели“¹⁸. В избраното Настоятелство са включени: д-р Младен Желязков — председател; Петър Драгулев — подпредседател; Никола Тодоров — деловодител. На 8 юли 1896 г. общото събрание на дружеството прави промени в състава на Настоятелството: броят на членовете му се увеличава от 3 на 11. Новият председател е Петър Драгулев, а за подпредседател е избран Петко Киряков, което безспорно повишава авторитета на новата организация. Идеята и реализирането и за издаване на собствен печатен орган (вестник „Странджа“) е навременна и ползотворна. Главният редактор и сътрудниците му успяват да издадат първия му брой още на 25 май с.г. Мотото му е послание до всички борещи си: „Духовна и политическа свобода се придобива чрез нравствено и умствено развитие на народите“. Вестникът се разпространява и се приема с интерес от членовете на дружеството. Освен във Варна се разпространява нелегално в българските земи под османско владичество: Лозенград-

ско, Малкотърновско, Бунархисарско. Той играе определено политическа роля за масовизирането на вече създадените и за възникването на нови дружества.

На страниците на вестника се публикуват материали, посветени на острия спор между ръководството на „Странджа“ и Върховния македонски комитет. Сипят се необосновани обвинения, че с появата в публичното пространство на „Странджа“ се нарушава единството и се отслабва Македоно-Одринската организация в България. Те са обстойно опровергани в писмото до ВМК от Петър Драгулев. Изразява се увереност, че македонци и тракийци с патриотическата си дейност ще постигнат победа в името на най-висшите идеали.

Народ, който в продължителни битки и с много човешки жертви е завоювал свободата си е особено чувствителен към съдбата на народи, изпаднали в беда. Под натиска на европейската демократична общественост султан Абдул Хамид обещава да извърши реформи през есента на 1895 г. в Западна Армения. Те не само не са проведени, но по заповед на Високата порта в Цариград започват погроми срещу арменското население. През лятото на следващата година в столицата на Турция правителствени войски, полицаи и специално обучени бандитски групи започват поголовно да убиват мъже, жени, деца, старци, да разграбват имуществото и палат домовете им. Този първи опит за геноцид срещу арменския народ не е осъден от правителствата на „Великите държави“. За разлика от тях, обикновените хора и видни интелектуалци високо вдигат глас за солидарност и морална подкрепа към страдащия арменски народ, дал 300 000 скъпи жертви. В подкрепа на страдащите се изказват и Пейо К. Яворов, Георги Бакалов, Кръстю Раковски¹⁹. Вестник „Странджа“ решително осъжда турските зверства и призовава варненци да подадат ръка на хилядите бежанци. Прави се и сравнение между борбата на македоно-одринци и тази на арменските патриоти-революционери: само този народ ще види отечеството си свободно, на когото синовете му знаят героически да мрат за свободата му. Израз на тази решителност за защита на човешките права и свободи е организираният от дружество „Странджа“ митинг във Варна на 29 декември 1896 г. На него присъстват около 5000 души. Ръководи се от Капитан Петко войвода. Той предоставя възможност на ораторите да разкрият влошаващото се положение на българите в Македония и в Одринския вилает; засилващата се тирания на османците над християнското население; демагогската политика на обещания за реформи, провеждана от турското правителство; належащата необходимост от намеса на цивилизована

Европа за спасяване на поробените народи от Балканския полуостров. На митинга е приета резолюция, в която се настоява:

1. Да се обърне внимание на посланиците на Великите сили, че в Турция не се правят реформи и най-страдат македонците и тракийците и че народите се борят за политическа свобода, независимост и самоуправление.

2. Посланиците да помогнат за въвеждането на реформи, като Турция се застави да напусне Балканския полуостров и остави свободни и независими Южна Тракия, Македония, Албания, Армения и пр.

3. В сегашните борби се използват легални средства, но ако исканията не се уважат, народът ще се счита свободен от всякакви международни нравствени и юридически задължения и ще предприеме насилствен начин за получаване на човешки правдини, политическа свобода и независимост.

4. Българското правителство да се застъпи най-енергично (даже с оръжие в ръка) за правдини, политическа свобода и независимост на поробените от Турция братски нам народи²⁰.

С проведения митинг и приета резолюция варненци дават добър пример на останалите тракийци — бежанци от Одринско. В края на 1896 г. и през първите месеци на 1897 г. се създават нови клонове на дружество „Странджа“ в Пловдив, Бургас, Хасково, Анхияло (дн. Поморие), Ямбол, Карнобат, Стара Загора, Шумен, Провадия, Смолян, Широка лъка и др. Вестник „Странджа“ призовава членовете на клоновете да събират и изпращат помощи за бедните семейства на вдовици, сираци, на родители и деца на затворници; да се полагат по-големи усилия за морално волевата подготовка на всички, на които е скъпа свободата, „за да бъдат готови към великия час, когато ще удари революционния звън“²¹. Началният ентузиазъм и настъпният подем са достатъчно основание за Петър Драгулев, Петко Киряков и други ръководни дейци да преценят, че е необходимо да се свика Учредителен конгрес на дружество „Странджа“. При определяне на датата 19 февруари (ст. ст.) за откриването му е търсена символика, избран е денят, в който е подписан Санстефанският мирен договор. Успешен е изборът на града, където трябва да заседават избраните 36 делегати: Бургас е най-значимото средище на емигранти и е близо до поробена Тракия. В седемчленното бюро за ръководство на заседанията на конгреса са включени като председател П. Драгулев, а за член Петко Киряков²². След изслушване на отчетния доклад на Централното настоятелство се обсъждат въпроси от организационно, идейно-политическо и финансово естество, както и промени и допълнения в Устава на дружество „Стран-

джа“. Делегатите със задоволство установяват, че на обществената сцена в България се е появила сериозна политическа сила, способна да поставя и реализира основни цели и задачи:

— Всекидневни грижи за оказване на социална помощ на тракийската емиграция, като се използват материалните и финансовите възможности на българската държава;

— Още по-настойчиво да се води борбата за пълното освобождение на българското население в Одринския вилает. Да се прилага гъвкава тактика на съчетаване на легални с въоръжени форми на съпротива, да се разчита на собствените сили, а така също и на посредничеството на Великите сили.

Водени от чувството за дисциплина, дълг и отговорност делегатите проявяват завидно единомислие и единство. Те са убедени, че тракийци и македонци имат общ враг — Османската империя, и това изисква в името на крайната цел да са сплотени и единни. Тракийци използват както собствения, така и опита на братята македонци при изпращането на въоръжени чети в пределите на Турция.

В следосвобожденска България в политиката попадат хора без необходимите качества, а чрез изкривяване на гръбнак пред торбата с пари. Такива се оказват по-голямата част от депутатите в IX ОНС (ноември 1897 г.), взели участие при обсъждането на Законопроект за отпускане на държавни пенсии, на „ония, които като членове на въоръжена организирана чета, са взели участие в сражения, имаещи за цел освобождаването на България до преминаването на руски войски през Дунава на 11 юни 1877 г.“. Това дава основание на живеещите във Варна поборници (Петко Киряков, Никола Корчев, Балкански) да изпратят телеграма до председателя на Народното събрание. Те от името на своите другари заявяват: „...Хранехме надежда, че едно патриотическо правителство... ще се загрижи и уреди този висящ въпиющ въпрос — подобрене нашата участ по примера на другите народи. Днес обаче вместо подобрене виждаме влошаване на участта ни и си оставаме пак немили и недраги, подритнати и презрени... Припомнете на господа народните представители, че в святата сграда, в която днес заседавате, основните ѝ камъни са положени от нас и са облети с измъчена пот и кръв на поборниците и опълченците“²³.

Министърът на финансите е включил в списъка четата на Петко войвода. При обсъждането на имената на заслужилите войводи се допуска не точност, а обмислена фалшификация. Преднамерено се отъждествяват имената на Петко Радев (Малък Петко) и на Петко Киряков (Голям Петко). Мними или истински престъпления на Петко Радев се приписват на нищо не подозиращия Капитан Петко. Инициатор и автор на тази лъжа и подлост е варненският де-

пугат Апостол Савов (от Народняшката партия). Омразата и отмъщението си подават ръце, за да задушат чрез мъртва хватка достойните и честните. И те успяват, защото освен клеветата възползват се от направеното предложение: „С цел пестене на средства броя на четите да се намали от четиринадесет на седем“. Не е в характера на патилия и препатил Войвода да отстъпва пред злото. В името на истината и справедливостта е принуден да събере доказателства. Получава официално заверени нови документи за дейността си като войвода на чета (в защита на българското население, за десетките сражения, водени срещу турци, башибозуци, черкези, бандите на Сенклер). Те са изпратени от кметствата на родопските села: Чепеларе, Широка лъка, Стойките, Малево, Върбова, Орхово; от Българската търговска агенция от Дедеагач. За чиновниците-мижигурки и за високите им покровители — депутати, те нямат стойност, защото предварителният им коварен план трябва да лиши жертвата им от заслужена поборническа пенсия, като ѝ нанесе и морално поражение. Това, което не успяха да сторят враговете в открит бой, го извършиха самозабравили се алчни властници, незаслужено носещи името „българи“. Но тяхното поведение на родоотстъпници не може да разколебае ръководителите и членовете на Варненското дружество „Странджа“. Те си дават ясна сметка, че страданията и мъките на техните братя и сестри от Одринския вилает са много по-тежки от техните.

За извършване на радикални промени е необходимо да бъдат направени огромни усилия от правителството на България. На 1 януари 1899 г. до него е изпратен Апел от революционен комитет „Странджа“ (Варна). В него се казва: „...И понеже сега в Европа се говори за всеобщ пацифизъм и по-точно за прилагане на реформи във всички краища на Империята ние считаме за свое задължение да апелираме към филантропичните чувства на Европа, като привлечем благоразположението ѝ към героичните страдания, които съотечествениците ни преживяват по време на един възмутителен режим, нарушаващ елементарните човешки права.

Считаме за свое задължение да припомним на цивилизована Европа, че е нужно и дори опасно да се поставя дълго време на изпитание честта на съотечествениците ни, че е време да се заемат с тяхното жалко положение, че Европа дължи тази справедливост на тези нещастни християни от Одринския вилает, които трябва да запазят спокойствие и героично хладнокръвие пред провокации на побеснелите хора от страх да не нарушат привидния мир на Балканския полуостров и да разсърдят Великите сили, от които очакват подобрение на съдбата си“²⁴.

В края на XIX в. големите западни държави с ускорени темпове засилват политическото и икономическото си влияние върху страните от Балканския полуостров. За изграждане на инфраструктурата си България се нуждае от свободни капитали. Сформирането в началото на януари 1899 г. правителство на Либералната партия (с лидер д-р Васил Радославов) с цел да заздравя финансовото положение и за откупуване на южнобългарските железопътни линии сключва заем от 260 000 000 златни лева при висок лихвен процент с банкери от Виена. Основателни са били подозренията, че сделката е прикрит грабеж на правителствената върхушка за сметка на българските данъкоплатци.

Петко Войвода не само подписва публикувания във вестниците протест, но по своеобразен и ефективен начин изразява отношението си към антинародната проява на правителството. Изработва черно знаме с надпис: „Погребаха България!“ и го поставя на покрива на своя дом. Този жест на стария Войвода е израз на гражданска смелост, на непримиримост към „новите потисници“ и загриженост за тежката съдба на българите.

Той е един от тях, а неговата лична участ не може да се каже, че се ползва от покровителството на богинята на щастието. Броят на политическите му противници се увеличава. Той все по-рядко се вижда по улиците на града. Ограничени са посещенията му в кафенето на верния му приятел Ахмед ефенди Хъдърчалията.

В началото на пролетта на 1899 г. след среща с известния общественик Кръстю Мирски, Петко Киряков заедно с Александър Дякович и Никола Кънев става инициатор за създаване на Демократическа партия във Варна. В избраното седемчленно Временно бюро е включен и Петко Киряков начело, а председател е Кр. Мирски. Варненските членове на Демократическата партия разчитат, че тя като опозиционна партия в Парламента и по места ще критикува правителството и в някаква степен ще му бъде коректив.

Поради недоброто си здравословно състояние П. Киряков няма възможност за активни обществени изяви. Но душата му се раздира от терзания, а разумът му не може да приеме периодически възникващи недоразумения, спорове, несъгласия, дори и противоречия между емигрантите тракийци и македонци и техните организации. Много и различни са причините за това ненормално състояние. Той винаги е търсил пътища за помирение и съгласие в името на кауза, за да е тя перспективна и печеливша. По негова инициатива, подкрепена от съмишленици, на 21 ноември 1899 г. се образува Македоно-Одринско дружество. То си поставя за цел „Да помага на нашите братя, бедни, изоставени и изпаднали тук във Варна, които

били ратници и ще ратуват за благото на Македония и Одринско²⁵. Избрано е Настоятелство с председател П. Киряков. То до края на месец ноември провежда общо 4 заседания, на които обсъжда и приема Устав и определя името на дружеството — „Родопи“. Новият избран председател не само от романтични подбуди приветства сполучливо избраното ѝ име, но и поради факта, че тази планина „я тачат и милеят“ всички прокудени българи. Те са на ръба на оцеляването, защото животът им е белязан от безработица, гладуване, бедност и мизерия. Напатели се от „грижите“ на държавата за тях, те са принудени сами да си помагат. Събират помежду си дрехи, храни, левчета; подготвят Коледна литературна вечеринка. Събраното е крайно недостатъчно, но като жест на милосърдие, като щедрост на душата е по-значимо от всяко материално богатство. В началото на януари 1900 г. (настъпва новият ХХ в.), се провежда заседание на Настоятелството на „Родопи“. На него поради тежко заболяване не присъства Петко Киряков. По предложение на другарите му той е преизбран за председател. Вероятно с негово съгласие на 30 януари с.г. на Общо събрание се взема решение за присъединяването на „Родопи“ към местното Македонско дружество, заедно с всичките си членове. Преставя да съществува едно благотворително и родолюбиво дружество. Само след 7 дни — на 7 февруари 1900 г., спира да тупти голямото сърце на великия българин Капитан Петко войвода.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Стоянов, П. Стара Варна. Варна, 1999, 14—17.
- ² Вестник Свобода, № 7, 13 февр. 1870, дописка на В. Левски до Любен Каравелов.
- ³ История на българския политически живот. Ч. 1. Варна, 2000, с. 469.
- ⁴ Хайтов, Н. — Тракия, 1992, № 3, с. 55.
- ⁵ Иречек, К. Княжество България. Ч. 1. Пловдив, 1889, с. 354.
- ⁶ Димитров, И. За да ни има. С., 1992, с. 6, 166.
- ⁷ Държавен вестник, № 146, 1887.
- ⁸ Василев, Т. Спомени за лица и събития през XIX и XX век. С., 1934, с. 109.
- ⁹ Иванов, Д. Живот в служба на България. — Русия днес, 30 ян. 2004.
- ¹⁰ Васил Левски. Документално наследство. Под ред. на К. Възвъзова и Н. Генчев. С., 1973, с. 75.
- ¹¹ Паси, И. Николай Бердяев. С., 2001, с. 129.
- ¹² Черно море, 14 септ. 1883.
- ¹³ Сборник Петко войвода. С., 1954, с. 295.
- ¹⁴ Ганев, Х. На крилете на мъдростта. Ч. 1. Варна, 1994, с. 4; Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. С., 1980, 142—164.

- ¹⁵ Българската възрожденска интелигенция. Съставител проф. Николай Генчев. С., 1988, с. 422.
- ¹⁶ Ботев, Х. Събрани съчинения. Т. 2. С., 1979, 16—17.
- ¹⁷ Меджеделиев, Г. Изтъкнати личности от Варненския край. Варна, 1995, с. 103.
- ¹⁸ Странджа, № 1, 25 май 1896.
- ¹⁹ Панайотов, Ф. Животът и смъртта на Кръстю Раковски. С., 2003, с. 98.
- ²⁰ Странджа, № 27, 1 ян. 1897.
- ²¹ Странджа, № 30, 25 ян. 1897.
- ²² Филчев, И. 105 години тракийска организация. Дружество „Странджа“ — начало на организираното тракийско движение в България. Кн. 2. С., 2002, 16—17.
- ²³ Странджа, № 5, 30 ноем. 1897.
- ²⁴ Дряновски, Б. Капитан Петко войвода (сб. от документи и материали). Варна, с. 187, 222.
- ²⁵ Пак там, 200—201.

ДЕЙЦИ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

ВОЙВОДАТА РУСИ СЛАВОВ

ХРИСТИНА СТОЕВА (Варна)

За Руси Славов трябва да се пише често, защото за всеки българин името и подвига му трябва да бъдат светини. Има много поводи, които ни дават право да му посвещаваме книги, статии в научния и периодичния печат, да организираме конференции и чествания, за да сторим дълбок поклон и да изразим вечната признателност на род и Родина към него и към делото, на което служи и отдава живота си; за това, че е бил участник в Преображенското въстание, организатор на чета — закрилница на беззащитния и поробен български народ, спасител на хиляди тракийски българи, прогонени от бащите си от огнища и устремени към пределите на свободна България.

Поради това, че има разминавания при определяне годината на неговото раждане, Руси Славов остава извън полезрението на централното ръководство и кръглите годишнини от рождението му не се отбелязват по подобаващ начин¹. Когато приемат за година на раждането му 1884, той остава в сянката на Капитан Петко войвода, тъй като 2004 година беше обявена като „Година на Капитан Петко войвода“². 1886 година пък е свързана с организирането на първото тракийско дружество, наречено Преселенско дружество „Странджа“, което се отбелязва по достоен начин³. И не само годината, но и датата, 11—12 май по стар стил съвпада с рождената дата — 11/24 май, когато в Нова Загора се ражда войводата Руси Славов. Тогава обикновено се насрочват конгресите на Съюза на тракийските дружества в България⁴ и както съюзният вестник „Тракия“, така и тракийските дружества в страната организират отразяването на конгресите и забравят за Руси Славов. На последния конгрес при изброяването на честваните годишнини в доклада на председателя на СТДБ юбилеят на Руси Славов не беше упоменат⁵. Дори Пловдивското тракийско дружество, което носи неговото име, в статията, свързана с 85-годишния юбилей на дружеството, очертава насоките

на бъдещата си дейност, но не споменава нито дума за 120-тия юбилей на патрона си⁶. Отсъства името на войводата Руси Славов и в националната програма „СТДБ-2006“⁷. И това не се случва за първи път. Когато през 1996 г. тракийските дружества, пък защо не и цялата българска общественост трябваше да отбележат 110-та годишнина от рождението на войводата Руси Славов, в съюзния вестник „Тракия“ се появи запитване от Катя Андреева — племенница на войводата „Защо забравихме за Руси Славов?“⁸. По този повод Пенка Генева, родственица на Капитан Петко Войвода, пише статията „Руси Славов не е забравен“, в която тя се обръща към д-р Катя Андреева, за да я успокои, че „неговата памет е жива в съзнанието на жителите на град Маджарово“⁹. Авторката на спомената статия още пита: „защо чакате някой да Ви покани, защо Вие не търсите този някой, за да му кажете кои сте“. В родовата памет Руси Славов не е забравен¹⁰. Родствениците му с голяма охота предоставят материали на нас, потомците на спасените от гоненията тракийци, за да знаем и да предаваме от поколение на поколение признателността за подвига му¹¹, за неговия и този на Димитър Маджаров. Свидетели сме на това как отбелязваме годишнините от рождението и дори от смъртта на други заслужили за род и родина личности. За 120-ата годишнина от рождението на Димитър Маджаров беше издаден календар с лика му, проведеха се събрания по дружества, публикуваха се статии във вестниците, поднасяхме цветя пред паметниците и на гроба му. И войводата Руси Славов има паметник в Маджарово, но поклонението там е през октомври, а юбилеят на войводата Руси Славов би трябвало да се чества през май. Съществуващите различни мнения относно годината на раждането му може би отново станаха причина през 2006 г. да се отмести вниманието от кръглата 120-та годишнина, като я прехвърлена на 2004 година. Но и тогава излезе от печат само книгата на Златко Попчев, която беше представена в Пловдив, и статия от него¹².

Предоставената ни възможност от Тракийския научен институт да публикуваме спомените на д-р Катя Андреева, племенница на войводата, преработени от литературката Димитрина Колинкова, приемаме с голяма благодарност.

СПОМЕНИ НА ДОКТОР КАТЯ АНДРЕЕВА —
ПЛЕМЕННИЦА НА ВОЙВОДАТА

Моята майка Пенка — сестра на Руси Славов, казваше: „Имате такъв вуйчо, а нищо не правите да се чуе неговото име“.

Годините се нижат една след друга. Нараства броеницата на времето. Налегнали са ме болести и грижи. Не мога да си отида от тоя свят, без да изпълня заръката на майка си. Всеки човек е любопитен да узнае родословието си. Делата на предците са стимул и морална подкрепа в настоящето му, събуждат гордост и самочувствие. Абхазка народна мъдрост гласи „Дървото се крепи с корените си, а човекът — с роднините.“

Тръгвам по нишките на размотана прежда и те ме връщат към спомена за един мъжествен патриот, с когото се гордее моят род, гордеят се тракийци и целият български народ. С чувство на преклонение пред един бурен и мъченически живот ще разкажа за жизнения път, за делото и подвига на любимия си вуйчо — войводата Руси Славов.

Потекло

Майката на Руси произхожда от земеделско семейство. Коренът ѝ е от село Пчелин, в Балкана. Като малка е била хубаво и будно момиче. Когато руските войски били тук, един полковник забелязал, че е умно момиче и казал на майка ѝ Стоянка да му я даде и да я заведе в Русия, за да се изучи. Майка ѝ не се съгласила — мъчно ѝ било за единственото ѝ момиче. В рода на баба ми имало издигнати хора. Братята ѝ изучили децата си: един станал инженер, друг учител, също имали зъболекар, полковник. Единият брат, който също носил името Руси, бил музикант и създал потомствени музиканти. Всеизвестният композитор Тончо Русев е негов потомък и наша гордост. И майка ми свирела на флейта. От всички вуйчовци най-мил за нея бил вуйчо ѝ Руси. На него е кръстен Руси Славов.

Бащата на Руси Славов е от Стара Загора и се нарича Слав. Когато на чешмата видял хубавото момиче страшно му се поискало да пие от нейната стомна, плахо я заговорил и казал, че отива по работа, но като се върне ще я поиска за жена. Тя била тогава само на 16 години. За времето си дядо Слав се отличавал с начетеността си. Получавал списанието „Домашен приятел“, но се увличал повече от поучителните притчи на Библията, която станала негово любимо четиво. Имал трима братя: Иван, Петко и Стоян и една сестра Пенка, на нея е кръстена майка ми. Неин син е писателят Георги Райчев. Всички роднини решили да изпратят Петко да учи в Русия като обещали да му помогнат. Но за зла съдба той заболял и починал.

Дядо Слав, бил чифчия. Когато синовете му пораснали, започнали да се занимават с кожарство. Тежък и непосилен бил кожарският занаят. Въпреки това работата им потръгнала и те си спече-

дили добро име и доверие. Получавали сурови кожи чак от Индия, които купували направо от парахода. Кредит вземали от известни фирми. Една от тях била на братя Шевкулеви. За да пласира стоката си, дядо Слав ходил в Румъния, Русия, Турция, Гърция, Австро-Унгария и Сърбия. Помагало му владението на турски и румънски език. Тези негови пътешествия развили любознателността му, която той предал и на децата си.

Не мога да отмина един интересен факт от живота му. Веднъж, както орял на нивата, видял, че при него се спрял млад синеок човек и го заприказвал. Попитал го дали е възможно да остане да пренощува у тях. Въпреки че семейството на дядо Слав било мнолюдно и много бедно, той не му отказал гостоприемството си. Изненадало го, че сутринта гостенинът станал рано и си заминал. По-късно се разбрало, че това бил Васил Левски, който идвал в Нова Загора да основе революционен комитет.

Семейство Славови имали пет живи деца: двама синове, Ганчо и Руси, и три дъщери: Станка, Дейка и Пенка.

Поява на белия свят

Денят, в който се е родил Руси, е 11/24 май — Денят на Светите братя Кирил и Методий. По спомени на баба ми, този ден се провеждал митинг във връзка със събитията, свързани с детронирането на княз Александър Батенберг. Дядо ми е бил на митинга и понеже не се бил върнал, тя, след като чула изстрели, обезпокоена излязла на улицата, за да види какво става. Изненадана съгледала, че пред портата им лежи, облян в кърви селянин, който в желанието да спре кръвоизлива е притискал раната си с ръка. Безпомощният му израз зовял за спасение. Баба ми пожелала да му помогне и влязла в одаята да вземе кърпа, с която да привърже раната. Преди да се завърне, почувствала контракции: „Започва се — казала си тя и уплахата ѝ станала още по-голяма. Но когато чула плача на своята рожба, разбрала, че на мястото на един човешки живот, който напускал белия свят, се появява друг. В един и същи ден тя застанала лице в лице със смъртта и с живота. Новороденото дете е бъдещият войвода Руси Славов, на когото по-късно съдбата отредила с четата си да спаси хиляди невинни българи.

Фактори за формиране на личността

Вуйчо Руси обичал много да чете. Любими негови книги са били „Граф Монте Кристо“, „Клетниците“, а образите на Наполеон,

Гарибалди, Христо Ботев, Васил Левски му направили силно впечатление. По-късно те се превърнали в идеал за подражание. Нараненото му чувство за справедливост било подсилвано от разказите на баща му, дядо Слав, и особено за това, как турците са заклали майка му Дейка. У бъдещия войвода още от детството се е формирала ненавистта към жестокостите на поробителя.

Особена роля при изграждането на мирогледа и при формирането на личността на Руси Славов е изиграл Кусев, който по това време е бил учител в Нова Загора, родното място на войводата. Той боготворял учителя си, защото в негово лице виждал не само начетен човек, но и забележителен патриот. Това помогнало на будното момче да се изгради като родолюбив и смел младеж. Чрез общуването със своя учител Руси се приобщава към Македоно-Одринското революционно движение. Бунтовните песни, които чувал да се изпълняват от тях, подсилвали желанието му да се включи и той в борбата за жадуваната свобода в Тракия и Македония

Участие

в Илинденско-Преображенското въстание

Невръстният, 17-годишен младеж решил да осъществи намеренията си. Тайно от близките си заминал за София, но по настояване на баща си бил принуден да се върне. Несполучливият опит да стане доброволец не го отчаял. На 15 април 1903 г. заедно с четирима свои другари се отправя за Бургас, а след това през Малко Търново стига до Източна Тракия. В село Аланкайряк (дн. Ясна поляна) той среща четата на Михаил Герджиков, който е организатор и предводител на въстанието в Одринска Тракия. Присъединява се към нея и по време на Илинденско-Преображенското въстание взема участие в сраженията при Василико (дн. Царево) и при нападението на село Паспалово. Там на Паспаловската могила погребват прославения войвода Георги Кондолов и заедно с това надеждите на въстаналия народ за свободна Тракия.

След разгрома на въстанието Руси Славов се завръща в Нова Загора. По сведение на сестра му Пенка „видът му беше страшен, отслабнал, с изпокъсани дрехи, с дълги коси и брада, пребледнял като платно“.

На следващата 1904 г. Руси Славов и малката му чета от 8 души пристигат в Малко Търново, за да внушават на хората да не се пръскат по колибите и да не затрудняват събирането им, а да остават в по-компактни маси по селата. Година по-късно той е назначен

за войвода на бойна група. Благодарение на активната агитационна работа четата възстановява местните комитети в Кърджалийско и Ивайловградско, в Крумовградско и в селата по поречието на р. Арда.

През следващите 1906 и 1907 г. Руси отбива военната си служба в 32-ри новозагорски пехотен полк. След това отива граничар на турската граница, за да бъде полезен на местните въстанически комитети. Когато през 1908 г. се обявява независимостта на България, Руси Славов отново сформира чета, която да е в служба на българското правителство. Нейна задача е да премине границата при Свиленград и да събира сведения за движението на турските войски, в случай че обстоятелствата налагат да се вдигне населението на въстание. Неговата дейност се следи зорко от турската войска и власт, които са готови да дадат голяма награда за залавянето му. Това не плаши и не разколебава желанието му да помогне на изстрадалите тракийци, живеещи извън пределите на майка България.

Започва Балканската война

Красноречиво свидетелство за волята на нацията към единение и отхвърляне на чуждото владичество е активното участие в Балканската война на стотици хиляди българи, в това число и много от тях родени в Тракия.

Дългът към родината принуждава Руси и брат му Ганчо да изоставят своя занаят, кожарството, на произвола на съдбата. Те заминават за фронта. После Руси иска разрешение от военните власти да навлезе с чета в неприятелската територия. Получава мълчаливо съгласие. Той изпълнява различни бойни задачи: прекъсване на жп линията между Фере и Дедеагач, саботажи, спъване превозването на неприятелски войски и оръжие. Както разказвал вуйчо ни, четата му била малка, но към нея се присъединили 80 души въоръжени гърци, които той намерил в планината не далеч от Софлу. Турците започнали да опразват Софлу, като искали да отвлекат със себе си гръцките първенци. Като научил за това, Славов нападнал града с четата си. Турците не знаели каква сила идва и се разбягали. Четата без съпротива влязла в Софлу, посрещната от хиляден народ, начело с дедеагачкия владика. Отслужена била тържествена литургия в черквата „Свети Георги“. Слово произнесъл владиката, който бил жесток гонител на българщината. Руси Славов не разбирал гръцки и не възприемал съдържанието на проповедта, но бил впечатлен от това, че гърчетата от четата му се разплакали. Солунските гърци пожелали от благодарност да предадат 4000 лири

Гарибалди, Христо Ботев, Васил Левски му направили силно впечатление. По-късно те се превърнали в идеал за подражание. Нараненото му чувство за справедливост било подсилвано от разказите на баща му, дядо Слав, и особено за това, как турците са заклали майка му Дейка. У бъдещия войвода още от детството се е формирала ненавистта към жестокостите на поробителя.

Особена роля при изграждането на мирогледа и при формирането на личността на Руси Славов е изиграл Кусев, който по това време е бил учител в Нова Загора, родното място на войводата. Той боготворял учителя си, защото в негово лице виждал не само начетен човек, но и забележителен патриот. Това помогнало на будното момче да се изгради като родолюбив и смел младеж. Чрез общуването със своя учител Руси се приобщава към Македоно-Одринското революционно движение. Бунтовните песни, които чувал да се изпълняват от тях, подсилвали желанието му да се включи и той в борбата за жадуваната свобода в Тракия и Македония

Участие

в Илинденско-Преображенското въстание

Невръстният, 17-годишен младеж решил да осъществи намеренията си. Тайно от близките си заминал за София, но по настояване на баща си бил принуден да се върне. Несполучливият опит да стане доброволец не го отчаял. На 15 април 1903 г. заедно с четирима свои другари се отправя за Бургас, а след това през Малко Търново стига до Източна Тракия. В село Аланкайряк (дн. Ясна поляна) той среща четата на Михаил Герджиков, който е организатор и предводител на въстанието в Одринска Тракия. Присъединява се към нея и по време на Илинденско-Преображенското въстание взема участие в сраженията при Василико (дн. Царево) и при нападението на село Паспалово. Там на Паспаловската могила погребват прославения войвода Георги Кондолов и заедно с това надеждите на въстаналия народ за свободна Тракия.

След разгрома на въстанието Руси Славов се завръща в Нова Загора. По сведение на сестра му Пенка „видът му беше страшен, отслабнал, с изпокъсани дрехи, с дълги коси и брада, преbledнял като платно“.

На следващата 1904 г. Руси Славов и малката му чета от 8 души пристигат в Малко Търново, за да внушават на хората да не се пръскат по колибите и да не затрудняват събирането им, а да остават в по-компактни маси по селата. Година по-късно той е назначен

за войвода на бойна група. Благодарение на активната агитационна работа четата възстановява местните комитети в Кърджалийско и Ивайловградско, в Крумовградско и в селата по поречието на р. Арда.

През следващите 1906 и 1907 г. Руси отбива военната си служба в 32-ри новозагорски пехотен полк. След това отива граничар на турската граница, за да бъде полезен на местните въстанически комитети. Когато през 1908 г. се обявява независимостта на България, Руси Славов отново сформира чета, която да е в служба на българското правителство. Нейна задача е да премине границата при Свиленград и да събира сведения за движението на турските войски, в случай че обстоятелствата налагат да се вдигне населението на въстание. Неговата дейност се следи зорко от турската войска и власт, които са готови да дадат голяма награда за залавянето му. Това не плаши и не разколебава желанието му да помогне на изстрадалите тракийци, живеещи извън пределите на майка България.

Започва Балканската война

Красноречиво свидетелство за волята на нацията към единение и отхвърляне на чуждото владичество е активното участие в Балканската война на стотици хиляди българи, в това число и много от тях родени в Тракия.

Дългът към родината принуждава Руси и брат му Ганчо да изоставят своя занаят, кожарството, на произвола на съдбата. Те заминават за фронта. После Руси иска разрешение от военните власти да навлезе с чета в неприятелската територия. Получава мълчаливо съгласие. Той изпълнява различни бойни задачи: прекъсване на жп линията между Фере и Дедеагач, саботаж, спъване превозването на неприятелски войски и оръжие. Както разказвал вуйчо ни, четата му била малка, но към нея се присъединили 80 души въоръжени гърци, които той намерил в планината не далеч от Софлу. Турците започвали да опразват Софлу, като искали да отвлечат със себе си гръцките първенци. Като научил за това, Славов нападнал града с четата си. Турците не знаели каква сила идва и се разбягали. Четата без съпротива влязла в Софлу, посрещната от хиляден народ, начело с дедеагачкия владика. Отслужена била тържествена литургия в черквата „Свети Георги“. Слово произнесъл владиката, който бил жесток гонител на българщината. Руси Славов не разбирал гръцки и не възприемал съдържанието на проповедта, но бил впечатлен от това, че гърчетата от четата му се разплакали. Солунските гърци пожелали от благодарност да предадат 4000 лири

за издръжка на четата, но войводата отказал, тъй като градът не бил изцяло освободен. Очаквали това да стори настъпващата българска войска.

На другия ден се наложило Славов пак да отбранява града, понеже откъм Дедеагач се задал отряд турски войници. След четири-часово сражение и загуба на 8 четника Славов трябвало да отстъпи в лозята, отдалечени на 2 км от Софлу. Макар и ранен, успял да даде последен отпор на турците с помощта на 40 доброволци — жители на града. В резултат на това неприятелят отстъпил към Бидакли. Опожарено било гръцкото село Карабунар, но град Софлу запазил спокойствие. Въпреки това, когато Руси Славов се срещнал с полковник Танев — командир на сборна конна бригада в Ортакьой, го помолил да не оставя Софлу без защита. Командирът изпълнил молбата му и изпратил подкрепление от 14 кавалеристи, начело с ротмистър Кямилев.

Пленяването на Явер паша

Четниците тръгнали по следите на изтощения Явер паша. За да заблудят неприятеля, те прибегнали до следната хитрост: наклали буйни огньове, шумно обикаляли наоколо и създавали впечатление за движение на безкрайна върволица от конници. Преди това Руси Славов предоставил възможност на трима арестанти да избягат, за да разнесат вестта за наличието в Софлу на голяма българска войска. През това време четата на Славов обкръжила шаба на Явер паша при село Мерхамли и честата стрелба затвърдила убеждението, че турците са обкръжени от голяма българска войска. Това принудило Явер паша да се предаде, като вдигнал бяло знаме и изпратил парламентьори. При срещата си с Руси Славов пашата разбрал, че има работа с малобройна чета, но нямал друг изход и му предал сабята си. Така се признал за победен.

След като пленил шаба на Явер паша, войводата минава с четата си р. Марица, разчиства районите на Малгарско и Кешанско и при първото примирие разпуска четниците в гр. Родосто на брега на Бяло море. Връща се в своя полк като обикновен войник, където бил уважаван заради подвизите му.

За успешно проведената операция войводата и четата получили лична благодарност от полковник Танев. Предадена им била и парична награда. Независимо от това, че е много спорен фактът кой е пленил Явер паша, за нас, родствениците му, е гордост, че това е сторил той. Сабята дълго време се пазеше от майка му, нашата баба, но по-късно изчезна. Разпознаваше се по това, че беше инкрусти-

рана със скъпоценни камъни. Радва ни това, че независимо от научните спорове не само в родовата, но и в народната памет битова убеждението, че „децата, дори тревите знаят това“, както заяви тракийец от този край. Не търсехме официално потвърждение, тъй като вуйчо ни беше много скромнен човек. Но за подвига на четата си той говореше пред близките си. И този факт също споменаваше. За него е написано и в книгата на проф. Милетич „Разорението на тракийските българци през 1913 година.“

Респект и уважение

По време на повторното започване на военните действия Руси пак е на поста си при Одрин и при атаката на Айваз баба на 13 март 1913 г. е тежко ранен. По-късно заболява от малария и го отвеждат в болница, където баща му го намира. Като следствие от дългото търсене бащата отнася следния приятен спомен за сина си. В едно кафене присъстващите, като разбрали, че пред тях е бащата на Руси войвода станали на крака, поклонили му се и казали: „Вие си имате и цар, и Бог. Но за нас Руси Славов е и цар, и Бог.“

Многократно местното население се оплаквало от безчинствата на турските и на албанските банди. Най-много били пострадали днешните села Сив кладенец, Бял кладенец, Долно Луково. Въпреки близостта на турските гарнизони в Димотишко и на военния лагер в Момчилград четата на Славов напада трите села. След това затварят мъжкото население и всекиго от тях завеждат при войводата. Почти всички са си признали, че са заграбили имоти и пари от българите и доброволно ги върнали. След заплахата с разстрел и останалите сторили същото. По настояване на Руси по-богатите турци трябвало да дадат средства на по-бедните. Присъствието на четата на Руси Славов в близост дълго време респектирало бандите. Войводата не се примирявал с безчинствата на турците, но имал човешко отношение към бедните и онеправдани хора от същия етнос.

Руси Славов бил изключително справедлив човек. Ето един пример: Богато турско село, където беят се отнасял добре с българите и бил уважаван човек, било нападнато и бил ограбен чифликът му ведно с целия харем. Като научил за това войводата прогонил от района нападателите-грабителите и освободил жените от бейовия харем. Те, като плачели от радост, целували ръцете и дрехата му. И беят бил доволен: той изпратил от благодарност на войводата кон и кожени дисаги. „Чок селям — казал войводата на слугата, но предай на бея, че нямам нужда от кон, защото като коза се качвам по байрите, а парите от дисагите връщам, защото съм млад и ще имам

време сам да си ги спечеля.“ Продължението на тази история узнахме по-късно. „Верният“ слуга на бея вместо да върне парите и коня забегнал и забогатял. Дори не се срамувал да разказва как е станал богат.

Местните гърци от уважение към Руси Славов нарекли една поляна в гората на негово име. Там имало и кладенец, където четата отсядала да почива. Уважавали го българите. Свидетелство за това е написаното от Илко Димитров във вестник „Нов живот“ (1984). „Познавам лично двамата войводи. Те бяха коренно различни характери. Маджаров беше въздържан и бавен в решенията си, а Руси — бърз, динамичен, смел до безумие и в критични моменти вземаше решения без много бавене. Голям родолюбец, Руси беше пример за по-младите борци в освободителното движение.“

В помощ на страдащите и онеправданите.
Спасител на хиляди българи през 1913 г.

Здравословното състояние на войводата Руси Славов налагало той да се лекува на различни места. Веднъж, когато бил на лечение в Свиленград, по негова молба баща му, без разрешение на лекарите го завел в родния му град Нова Загора, за да види близките си. Не след дълго го отвеждат във военното коменданство, но след като разбрали, че пред тях е войводата го освободили и му се извинили. Друг път бил изпратен на лечение в Александровската болница в София и на връщане, от случайно срещнати тракийци научава за бедственото положение на населението. Не се връща в родния си град, а заминава за Харманли и събира нова чета. Оттам минава границата с цел да защити онеправданите българи. Издаденият от генерал Велчев открит лист му помага да преодолее трудностите, възникнали по пътя му. Насърчаван от генерала, който твърдял, че пристига българска войска и така войводата въздържал местното население да не се поддаде на паника. Така той поддържал буден българския дух.

Турската войска имала задача да опустоши село Манастир, което е било най-голямото село в района. То имало 600—700 къщи, две черкви и две училища. Руси Славов е посрещнат като освободител. Радостта на местното население е много голяма. На мегдана се извива хоро, поведено от 108-годишната най-стара жителка. На него се хванали всички.

Още един случай, в който проличава дързостта, волята и силата на духа на войводата Руси Славов. В село Манастир пристига пратеник на турския юзбашия Билал с предложение българите да се предадат и да сложат оръжието си. „Когато умрем, тогава пушките

си ще предадем“ — гордо заявил войводата. Завърналият се пратеник доложил: „Българите душите си дават, пушките не предават. Там е пълно с комити“. Тогава турците се виждат принудени да изпратят смесена комисия от турчин, грък и българин, която повторно да поиска предаването на оръжието. Вместо това Руси Славов окуражава жителите да не се предават, а да се организират и отбраняват в очакване на българската войска, която под командването на генерал Велчев настъпвала.

Също така войводата Руси Славов помага на жителите от село Кутруджа да не се отчайват, въпреки жестокостите на османските поробители. С писмо до консулите в Дедеагач изисква да се защити имота и честта на поруганото българско население. Писмо с подобно съдържание изпраща и раненият чорбаджи Добре, който станал жертва на издевателствата. В селското кафене, което турците запалили, живи изгорели всички присъстващи. Само той останал жив, но с прободни рани в краката и гърдите, едва достигнал до болницата, ампутирали крака му и малко след това починал. Българското население не получило нужното съдействие от консулите. Те били склонни да вярват на турското командване, което отричало съобщенията за опожарени села и избито население. Не оставало нищо друго освен да се надяват, че техен освободител ще бъде настъпващата българска войска. Затова войводите се стараят да поддържат бойния дух на населението и да го предпазят от отчаяние. Чрез добре организирана военна поща населението бивало информирано за хода на политическите събития. Особено оживена била кореспонденцията между двамата войводи, Димитър Маджаров и Руси Славов, и с жителите от селата Окуф, Манастир, Съчанли, Доганхисар, Мерхамли и др. Пътувайки от село на село, четниците ставали свидетели на покъртителни сцени: край една чешма видели десетки избити хора, така както се хранели. Единият от четниците извикал: „Селото ни гори“. Двете чети побързали да се съединят в Дуганхисар. Избягалият българин Стамо съобщава на войводите, че 2500 българи, подлъгани от западните консули, се насочват към Дедеагач да търсят спасение. Консулите не само не им помогнали, ами най-тържествено посрещнали турците, предали им града заедно със събраното в казармата българско население. Но гръцката войска напуснала града, като преди това предложила на българите да се погърчат и така да бъдат спасени заедно с добитъка си. Българите не се съгласили, но въпреки това гърците отвлекли голяма част от добитъка им.

Турците подкарали българите към град Фере под силен конвой. Започнал драматичният преход на проточилата се седемкилометрова колона от бежанци по стокилометровия път към границата.

Двамата войводи решават да посрещнат колоната, да я освободят от башибозука и да я насочат към старата граница. Четникът Тодор Димов предава своите спомени: „Двете чети захвме позиция от двете страни на шосето. Не мина много време и откъм Дедеагач се зададе нещо като тъмен облак. Цялата маса от хора и добитък се движеше сякаш мъгла. Не мога и сега да забравя тази страшна картина. Войводите взеха решение да допуснат охраняващите и колоната бежанци по-близо и тогава да ги атакуваме. Нашият войвода Руси заповяда никой да не стреля, докато той не даде знак. Колоната наближи, ние бяхме поставили пръстите върху спусъците и чакахме сигнал. Руси беше до мен и гледам го, прицели се във водача на охраната, гръмна и го повали от коня на земята. Ние всички загърмахме и се хвърлихме напред с ура като някои от нас извикаха на населението: „лягайте хора, лягайте на земята“. Охраната панически се разбяга, преследвана от двете чети.

След като прогонихме турците и поведохме населението към Доганхисар, навечер стигнахме в местността Армаганската долина. Там войводите решиха да ни дадът малка почивка, за да се приберат и изостаналите. Към полунощ лагерът беше нападен от редовна турска войска и башибозук, пристигнал от към Софлу—Дедеагач. Населението даде много жертви. Тук се прояви една от най-ярките черти на войводата Руси Славов — безпределна смелост, съобразителност, качества на военен стратег, който заедно с Маджаров отби нападението.

После отново потеглихме към старата българска граница, ми нахмеша шосето при село Попово и от там през село Чаир се спуснахме към село Ятаджик. Четата на Руси Славов охраняваше челото на колоната, а тази на Маджаров — нейния тил. В канарите се били загнездили много башибозуци, които пресекли пътя към р. Арда и започнали да стрелят по населението. Настъпила невъображаема паника. Хората тичали към планината, а четниците ги викали да се връщат, за да минат реката. Руси се изкачил на една скала и започнал да вика: „Братя, оттатък реката на брега са нашите български постове, там са нашите войници. Минете през реката и те ще ви помогнат. Ние тук ще останем да отбиваме нападението и да ви изчистим пътя за преминаване на реката“.

Хората се насочили към реката, но трябвало да преминат през гората. На четниците направило впечатление, че изминал повече от половин час, а никой не достигнал до реката. Оказало се, че в гората имало скрити банди башибозуци. Те причаквали хората, ограбвали ги, обезчестявали жените, убивали всички и ги хвърляли в реката. Река Арда потекла кървава. Четниците прогонили бандите и хо-

рата се опитали да преминат буйната река. Къде е най-безопасен преходът им показвали четниците. Навлезлите в реката се хващали по няколко за ръце, бояли се да не ги завлече водата, като виждали колко удавени има. Други били ранени и не могли да стигнат до спасителния бряг. Войниците от постове до преграждане викали и ги насочвали към себе си. Когато бежанците преминали реката и те се погрижили за тях и ги отправяли навътре към България.“

Неизмерима била благодарността на измъченото българско население към своите избавители. Ярък израз на народната признателност са думите на Калоян Морев: „Ако не бяха Маджаров и Славов с момчетата си, ние щяхме повече да пострадаме. Аз лично дължа спасението на децата си на тия чети. Подир Бог за мене Маджаров и Славов са втори Бог — светци. Никой не би повярвал, че тия двама юнаци със своите малки чети можаха да извършат това чудо“.

В книгата си „Разорението на тракийските българи през 1913 г.“ професор Милетич пише: „По изказване на Руси Славов, когато населението минало р. Арда, там е имало вече българска войска. Между офицерите с удивителна енергия се проявил поручик Каламезов от Хасково, който дал първа помощ на 200 ранени и се погрижил да ги изпратят към Хасково и Харманли“.

След приключване на спасителната акция Руси Славов отново се връща на тракийска земя, за да издири и събере пръснатите се из планините бежанци и да им посочи пътя към границата.

Т р у д о в а и о б щ е с т в е н а д е й н о с т

Когато войната приключва, нашият вуйчо, войводата Руси Славов, разпуска четата си и се завръща в Нова Загора без средства, изпаднал в пълна безизходица. Благодарение на това, че сестра му Пенка, най-известната тогава шивачка в града, му помага, той успява да се замogne и да излезе от състоянието на отчаяние, което го карало да държи пистолета си под възглавницата.

В Нова Загора Руси Славов се оженил за Асенка — бежанка от Узункюприя. През 1918 г. след реокупацията на Западна Тракия се преселил със семейството си в Дедеагач, където се занимавал с търговия. Бил виден общественик, член на Областния училищен съвет на Гюмюрджина, участвал в българо-турски конгрес, бил началник на доброволческа дружина. Често в дома му се организирали тайни сбирки на революционната тракийска организация. Когато френските окупационни войски предали Западна Тракия на гърците през 1920 г., семейството на Руси Славов напуска Дедеагач и се завръща в Нова Загора. По-късно се преселва в Пловдив. Тук той е личност с

голям авторитет и е опора на тракийските българи. Вратите на дома му, находящ се на бул. „Цар Освободител“ № 64, винаги били отворени за тях. Помагал им по-лесно да понасят бежанските неволи. Често се случвало съпругата му Асенка да получи бележка със заръка да даде някоя дреха на изпаднали в бедност тракийци. Случвало се самият той да застави някой нечестен предприемач да изплати полагаемото се възнаграждение на наети работници.

Руси Славов спасява хиляди от изтерзаните и разорени тракийци — на едни главите, на други честта, както на жени и мъже, така и на старци и деца. Това бежанците от Тракия съзнаваха добре. Благодарността и признателността им била толкова голяма, че при служба в черквата свещениците след споменаване името на Царя Освободител за дълголетие, произнасяли името на Руси Славов за благоденствие.

За вуйчо ми Руси Славов като брат и син споменаваме твърде малко. Жалко, че той нямаше деца. Ние бяхме 5 и той искаше да осинови третата ни сестра, която се казваше Фаня. Тя отиде в Пловдив да живее при вуйчо и учинайка Асенка. Те много са я обичали. Беше много буйна, приличаше много на вуйчо и не случайно леля ми Стефанка, която е сестра на баща ми и на която Фани е кръстена, я наричаше войводката. Този прякор ѝ бе съвсем подходящ.

Когато вуйчо и учинайка искали да си кажат нещо, без да ги разберат други хора, си говорели на турски. В кухнята на чешмата във вуйчовата къща била поставена иконата на Исус Христос и вуйчо Руси казвал на Фаня: „Виждаш ли този човек, той ми е приятел и ако му кажа, че ме слушаш от чешмата ще потече мляко“. Така той стимулирал Фаня да слуша. Когато се роди най-малката ми сестра Лиляна, Фани беше шестгодишна. Когато ѝ писахме, че си имаме бебе тя много искала да дойде да го види. Това беше по Великден и си спомням, че ни донесе шоколадови яйца, които ние виждахме за първи път. Когато дойде Фаня и видя колко е весело при нас, защото има много деца, не пожела повече да се върне в Пловдив. Там при възрастните хора ѝ било скучно. Вуйчо често ни идваше на гости и ни носеше разни лакомства и плодове — портокали, мандарини, рошкови и шоколади. Когато дойдеше, винаги ни разправяше приказки, особено за един овчар, който имал мноооооо овце, които трябвало да прекара през един моооост и спираше, като казваше: „когато овцете минат, ще продължа приказката“. Ние чакаме, чакаме, отиваме при него и го молим: „хайде, вуйчо, разправяй ни по-нататък“, а той казва: „още овцете не са преминали през моста“. И ние отново чакаме, чакаме и накрая заспиваме.

От всичките си сестри той най-много обичал моята майка Пенка, най-малката сестра. Гальовно я наричал голупчи. Когато я водел

на лозе, на едното рамо слагал кошницата и я подпирал с едната ръка, а на другото рамо сядала сестричката му, моята майка, и я поддържал с другата си ръка.

Когато беше нужно вуйчо беше много строг. Не обичаше да му се правят забележки. Ако някой от родителите ми, или баба ми го сгълчаваха, той свъсваше вежди, удряше с юмрук по масата и всички млъквахме.

С м ъ р т и б е з с м ъ р т и е

Руси Славов умира на 2 декември 1937 г. в град Пловдив. Неговите четници, бежанците, приятелите и почитателите му устроили грандиозно погребение.

Това погребение беше израз на голямото уважение и обич, които хората хранеха към него. В некролозите, издадени от четниците му, от бивши началници на партизански отряди, от бившите му бойни другари, от студентите-тракийци, от Тракийското благотворително дружество „Беломорие“, от Културно-просветно дружество „Тракия“, както и в уводната статия на списание „Завёт“, написана от автора на „Разорението на тракийските българи през 1913 година“ академик Милетич, е изразено възхищение от неговата безпределна смелост, безстрашие и съобразителност. Той е характеризиран като голям военен стратег с героични подвизи; отправя се благодарност от спасените тракийци и преклонение, и признателност пред паметта на ратника на завета беломорски, южното небе и плача на Странджа. Той е жив, защото и чрез смъртта си оживя. Неговият чутовен подвиг, великите му дела в името на Светия олтар на прекрасната ни Родина остави в сърцата ни образът му като борчески хладен и непобедим човек. „По бреговете беломорски бе мощен като Левски, в пазвите на Странджа бе равен на Караджата...“. Това твърдят студентите-тракийци, а от името на Културно-просветното дружество в Пловдив се обръщат към него: „Още юноша ти броди на дълж и на шир из Странджа планина, закле се в усойните пазви на нейната историческа „Петрова нива“ и ехото от тази клетва прокълтя в 1903 г. из просторните поля на родната земя“. В некролога на дружество „Беломорка“ четем: „Скъпи свят покойнико, със своята смелост на истински български герой, със своята тактичност и безстрашие, заобиколен от силата, духа и българската мощ на своите четници ти спаси нас, сега живите тракийки, от ятаганите и поруганията на неприятеля“. Неговите бойни другари пишат: „В дни на страшна злокоба над Тракия, в дни на ужас, безправие на тракийските българи, героичният образ на нашия славен войвода будеше вяра и надежда, а самите му подвизи —

кураж и закрила. През лятото на 1913 г. легендарната чета на Руси, след героичното сражение при Фере, спаси честта, достойнството на многохилядните тракийци и с рядката самоотверженост на смел боец и водач, записа в страниците на историята една светла дата..., а ние, неговите бойни другари, даваме обет за вечна вярност“.

Написаното до тук е малка част от действията на войводата Руси Славов. Не е възможно да бъде отразено и обобщено всичко, което съм прочела, събрала и запомнила от разказите на майка ми Пенка и баба ми. Има още много какво да се отбележи. Академик Любомир Милетич в книгата си пише: „Много са действията на войводата, подвизите и храбростта му, както и умението да ръководи хората, да всява страх в противника, да предприема внезапни действия, които го изненадват. Но въпреки храбростта си, той по душа бил нежен брат, добър син, обичан от четниците си като много справедлив. Той и с турците е бил справедлив, когато виждал в тях човещина.“

В спомените си Димитър Попиванов Димитров — четник на Руси Славов, пише „... като ръководител на четата Славов се ползваше с голям авторитет между четниците и населението. Обичаше ни и се грижеше за нас като роден баща. С всички се държеше другарски... Той ни даваше нагледен пример как стоически да понасяме лишенията, наши ежедневни спътници“.

Руси Славов е от Нова Загора, а не от изстрадалата Тракия, но въпреки това, той, едва 18-годишен юноша, е тръгнал из дебрите на Странджа, клел се е на Петрова нива, отдал е младините си за спасението на тракийци. Много тежко и тягостно е за човека да си представи страданията на този измъчен народ. Нима може във филм да се отрази всичко, в поезията да се предаде или в тъжна песен да се изпее? Не е възможно — твърде силно е всичко това. Аз все повече се задълбочавам и се чувствам съпричастна на тяхната съдба и те ми станаха много близки до сърцето — те и техните потомци.

Тези спомени, както и много други, написани от треперещата ръка на 85-годишната племенница върху пожълтели вече страници, които от уважение и преклонение пред подвига на войводата съхраняваме в личния си архив, породиха необходимостта да проследим и се помъчим да си обясним откъде произтича противоречието във връзка с годината на раждане на войводата. Според доцент Златко Попчев, който е негов биограф и който повече от 20 години събира богат материал, Руси Славов е роден през 1884 г., тъй като на некролозите, издадени през 1937 г. по повод ранната кончина на войводата, е споменато, че починалият е на 53 години. На гроба му в Пловдив също е отбелязана 1884 г. Професор Иван Филчев — председател на ТНИ¹³, както и Общинският седмичен вестник „Маджа-

ровец“ също приемат 1884 г.¹⁴ Колебание има и в рода, тъй като в ръкописните страници годината е поправяна от 1884 на 1886. Втората година се приема от д-р Стамат Апостолов — автор на книгата „За свободата на Тракия“¹⁵, от Петра Мечева — председателка на ТЖС¹⁶, от Петър Ненчев¹⁷ и от Христина Стоева — автор на тази статия¹⁸. Аргументите в подкрепа на тази версия са: 1) участието на 17-годишния Руси Славов на конгреса на Петрова нива през 1903 г.; 2) спомените на неговите роднини, че в деня, когато е роден, се е провеждал митинг, свързан с детронирането на Александър Батенберг. Тези факти навеждат на мисълта, че навярно е роден през 1886 г. Тази дата е приел и краеведът Георги Дачев от Кърджали, който през 1996 г. посвещава на войводата цикъл от 17 авторски песни¹⁹. Когато академик Любомир Милетич се среща с Руси Славов, за да опише спомените му в книгата си „Разорението на тракийските българи през 1913 година“, той отбелязва, че войводата е на 29 години²⁰. Книгата излиза от печат през 1918 г., но авторът е събирал материалите поне година-две по-рано, което ще рече, че за да бъде през 1915 или 1916 г. на 29 години, Руси Славов трябва да е роден през 1886 година. Но ако Милетич е имал предвид на каква възраст е бил войводата, когато е извършил своя най-голям подвиг — спасяването на бягащите към България тракийски българи, тогава излиза, че е правилно да се приеме 1884 за негова рождена година. В подкрепа на това твърдение е и отбелязаната възраст на Димитър Маджаров (30 години)²¹, а за негова рождена приемаме 1882 г.²²

Името на войводата Руси Славов в книгата на академик Л. Милетич е изписано „Русе Славов, водител на българска чета, поради което той минава и просто под име Русьо Войвода“²³. Така народът го възпява в песните си:

Русьо войвода
(хороводна)

Русьо сербез Русьо,
Русьо наш войводо!
Колко тихо стъпваш!
Колко бързо ходиш
Колко ти прилягат
Тези нови дрехи!
Колко ти отива
Пушката —мартинка
Дай команда, Русьо,
бомби да приготвим!
Бомби да приготвим

Пушки да напълним
Саби да наточим!
И ками хайдушки!
Че ще има статба
Сватба харамийска
За народ поробен
За земя тракийска
С Русьо, сербез Русьо,
Русьо наш войводо
Бързай, Русьо, бързай
Тракия ни чака!

Георги Дачев, Кърджали²⁴

В куриерската поща, част от която е поместена в книгата на доц. Златко Попчев²⁵, писмата на войводата Димитър Маджаров са адресирани до Русе Славов, а обръщението е Руско. Други го именуват Русин, Русю и дори се обръщат към него Г-н Войводо!, но гражданственост добива името Руси Славов. Така би трябвало официално да се приеме една от двете години, независимо от това дали това ще е 1884 или 1886. А защо не 1883? Основание за това дава написаното от Милетич, който посочва, че Руси Славов е на 29 години, когато войводата Маджаров е на 30. През 2002 г. отбелязахме 120-годишнината от рождението на Д. Маджаров, следователно през 2003 г. се навършват 120 години от рождението на Руси Славов. Отбелязването на това събитие ще съвпадне с честването на Илиндинско-Преображенското въстание, в което той е бил участник, и с годишнината от разорението на тракийските българи, а за спасяването на хиляди от тях той е допринесъл много. Но тъй като вече е издадена книга, в която са посочени много интересни моменти от живота на войводата, която е богато илюстрирана и която е плод на дългогодишните усилия на автора ѝ, сме склонни да приемем, че Руси Славов е роден през 1884 г. и през 2014 г. по подобаващ начин да отбележим 130 години от рождението му. Решението на последния конгрес да се отбелязват само кръгли годишнини на исторически тракийски събития и дори съборът на Петрова нива да не се провежда всяка година ще ни даде възможност да не остават в сянка едни личности и събития за сметка на други.

Над още един въпрос си струва да се замислим. Бил ли е забравен войводата Руси Славов през годините и достатъчно ли е това, което правим, за увековечаване и популяризиране на личността и делото му. За тази цел проследихме издаваните книги и статии и констатирахме ето какво:

Руси Славов е жив не само в родовата,
но и в народната тракийска памет

В тракийския централен периодичен печат, представян от в. „Тракия“ и списание „Завѣт“, нееднократно са отпечатвани статии за Руси Славов. Името му присъства и в много книги с тракийска тематика. Ликът му, който академик Любомир Милетич запечата на многократно тиражираната снимка на войводата, присъства и в календарите, които тракийските дружества издават. Всичко написано за него е в съзвучие с разказите на роднините му. Споменът за подвига на войводата Руси Славов е жив, както в родовата, така и в народната тракийска памет, образът му е увенчан с непомръкваща-

та слава на народен защитник, борец за народни правдини и спасител на хиляди хора, устремени към пределите на майка България.

Ето някои от заглавията на книгите и на публикуваните статии в печата, посветени на героичния му живот или съдържащи материали за него:

Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С. 1918 (на с.149 и на още 43 страници).

Попчев, Зл. Войводата Руси Славов. Шумен, 2003. 168 с.

Апостолов, Ст. За свободата на Тракия. Бургас, 2002 (на с. 239, 240).

Диков, Н. Русю Славов. — Завѣт, № 655, 656, 25 дек. 1937.

Милетич, Л. Войводата Руси Славов. — Завѣт, № 655, 656, 25 дек. 1937, с. 19, а на с. 22, 23, 24 са поместени некролози. Отбелязана е 1884 г. като негова рождена година.

Биографични бележки за Руси Славов със снимка. — Маджаровец, № 38, 29 септ. 1989, с. 3.

Стоев, М. Стих. Бежанци с подзаглавие „Посвещавам на Д. Маджаров и Р. Славов“. — Маджаровец, № 38, 29 септ. 1989, с. 1.

Нашенски иконостас. Войводата Руси Славов. Мемоари на Димитър Попиванов Димитров, четник от четата на Р. Славов. — Тракия, № 9, 14 май 1992, 1—2.

Денят на гибелта. — Тракия, № 19, 1 окт., с. 1.

Спиров, Н. Преименуването на Ятаджик в Маджарово. — Тракия, бр. 23, 26 ноември 1992, с. 1

Дойчев, Зл. Сълзите на Д. Маджаров. — Тракия, № 24, 10 дек. 1992, с. 3.

Антология Тракия. — Тракия, № 24, 10 дек. 1992. Войводите Димитър Маджаров и Руси Славов бранят с. Манастир от башибузуци през 1913 г. Песента е пята от Кера Николова от с. Манастир, Гюмюрджинско. Записал Грозьо Петков от с. Голям манастир, Тополовградско.

Чанков, Д. Срамът на генерал Явер паша. — Тракия, № 3, 11 февр. 1993, с. 7.

Трагедията край Арда. — Тракия, № 17, 26 авг. 1993, 4—5.

Мечев, П. Един от спасителите. — Тракия, № 20, 7 окт. 1993, с. 3.

Найденев, В. Пред гроба на войводата. — Тракия, № 20, 7 окт. 1993, с. 3.

Петков, Ст. Ние сме хора с корав корен. — Тракия, № 22, 4 ноем, с. 7.

Попчев, Зл. Цял живот в борба за свобода. — Тракия, № 11, 2 юни 1994, с. 1, 4.

По пътя на бежанците. Как Руси Славов и Димитър Маджаров спасяваха бежанския керван. — Тракия, № 11, 2 юни 1994, с. 5.

В а с и л е в, Аг. Стара Загора. Среща с Руси Славов и Димитър Маджаров. — Тракия, № 13, 30 юни 1994. ... Там пише: „На 4 стр. от 2 юни погледнах снимката на Руси Славов и се зарадвах с вълнение. С тези двама баш комити, Руси Славов и Димитър Маджаров, се запознах и ги видях на 23.IX. 1913 г. преди 81 години, когато бяха кланетата в Ятаджик. Ние, от две села хора, село Оглупаша и село Османий, около 200 семейства, бяхме интернирани в село Кочас и оставени на произвола на башибозука. Тези двама баш комити дойдоха рано сутринта на разсъмване и ни освободиха от смъртта и кланетата в Ятаджик. Сега във вестника виждам същия Руси и същия Маджаров“.

Н е д е л ч е в, Г. Да изминеш такъв път. — Тракия, № 18, 19 окт. 1994, с. 4.

Ч а н к о в, Д. 82 години от трагедията край Маджарово. Руси Славов. — Тракия, № 15, 21 септ. 1995, с. 2.

А н д р е е в а, К. Защо забравихме за Руси Славов? — Тракия, № 1, 11 ян. 1996, с. 3.

За паметника на Руси Славов в Маджарово със снимка на Руси Славов от книгата на Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи“. — Тракия, № 8, 18 апр. 1996, с. 3. В нея се съобщава, че „паметникът ще бъде издигнат до този на войводата Димитър Маджаров. Двамата войводи през 1913 г. охраняват 20 000 български бежанци от Фере до Ятаджик, водят неравно сражение с четите си срещу турците. По желание на роднините на Руси Славов образът му ще бъде изваян по снимка. Навярно ще бъде използван портретът, публикуван в книгата на Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 година“.

Г е н е в а, П. Руси Славов не е забравен. — Тракия, № 12, 13 юни 1996, с. 6.

Първа копка на три тракийски паметника в Маджарово. — Тракия, № 12, 13 юни 1996, с. 1. Написано е: на 10 юни (понеделник) Маджарово посрещна скъпи гости.

Ч а к ъ р о в, Д. Маджарово — столица на тракийската памет. — Тракия, № 13, 27 юни 1996.

„След това в центъра на града се направи и първата копка на бюст-паметник на войводата Руси Славов, който ще се издигне до този на Димитър Маджаров. Двамата войводи са спасили от погибел близо 20 000 български бежанци.

И трите паметника ще бъдат завършени до месец октомври, когато ще се чества 100-годишнината от създаването на Тракийската

организация в България. Тогава град Маджарово действително ще се превърне в столица на тракийската памет.“ (Третият паметник е Тракия без граници — б. а.)

М а н о л о в а, В. Войвода на 17 години. 110 години от рождението на Руси Славов. — Тракия, № 20, 10 окт. 1996.

Тържествата в Маджарово и Нова Загора. — Тракия, № 20, 10 окт. 1996. В статията се казва: „На 4.10. в Нова Загора в тържествена обстановка бе открита паметна плоча на мястото, където е била родната къща на войводата Руси Славов. Тържественото събрание-концерт в чест на 110-годишнина на Руси Славов се състоя в читалище „Д. П. Сивков“. В следващия брой на в. „Тракия“ (№ 21, 24 окт. 1996) е поместена статия на Д. Чакъров, в която пише, че при откриване на паметника в Маджарово слово произнесъл кметът на града Вълчан Тодоров, а Константин Карамитрев — председател на СТДБ, открил паметника.

Тракийски паметници на признателността. — Тракия, № 5—6, 20 март 1997, с. 2.

60 години от смъртта на войводата Руси Славов. Тракийци не забравят своя син. — Тракия, № 22, 27 ноем. 1997, с. 3.

Дияна Янева — потомка на тракийски бежанци от с. Османли, Одринско. Тракийската памет разказва. Войводата Руси Славов. — Тракия, № 20, 29 окт. 1998, с. 1 (снимка), 4.

С т о е в а, Хр. Войводата Руси Славов организатор, участник и спасител. — Тракия, № 11, 12 юни 2003. Статията е подписана с името на Златко Попчев.

П о п ч е в, Зл. Руси Славов е повече от Бог, защото ни освободи от турците. 120 години от рождението на Руси Славов. — Тракия, № 9, 13 май 2004, 4—5.

Н е н к о в, П. Един незабравим войвода. — Тракия, № 9, 26 май 2005, с. 5.

Ръководейки се от практиката на нашето варненско дружество да пишем в местната преса поне два пъти годишно за Капитан Петко войвода, патрон на дружеството, много ни се искаше да открием някои податки за Руси Славов в местния пловдивски печат. Избрахме изданието на пловдивските писатели с обещаващото заглавие „Тракия“ и прегледахме излезлите броеве в предполагаемите кръгли годишнини: 1974, 1976, 1984, 1986 и 1994 г., когато от издание на Дружеството на писателите в Пловдив то става двумесечно литературно списание, издавано от Община Пловдив. За най-голямо наше съжаление не открихме нито ред, в който да се споменава дори името на войводата, а да не говорим за статия, посветена на него. Ма-

лък проблясък и голяма надежда породи името на автора Георги Пашев, който е написал разкошен „Очерк за Стою Шишков“ и статия за Иван Христов и неговите „Родопски апостоли“²⁶. В последната прегледана книжка на списанието, чийто главен редактор е Николай Зайков, ни интересува статията на Илия Зайков „Заупокой за Източна Тракия“, по повод книгата на Райчевски „Източна Тракия, история, етноси, преселения XV—XX век“²⁷. Тези материали ни наведоха на мисълта, че има автори, които биха откликнали на възложена поръчка да пишат за събития и личности от тракийския календар, но съответните дружества и редакционни колегии, които са се нагърбили с нелеката задача да отразяват живота и борбите на тракийските българи, трябва целенасочено да ги откриват, да ги поощряват и да им възлагат, за да не помръкне подвига и славата на нашите войводи, да не заглъхне споменът за нашите въстания и да изпадне в забвение тракийската тематика. Не е достатъчно да смятаме, че нашите съюзни издания, като отразяват тракийските исторически дати, ги правят достойни на широк читателски кръг. Споменът за тези достойни събития и личности трябва да достигне до съзнанието на по-широка аудитория, особено на подрастващото поколение, което все по-малко се интересува от тези проблеми. По наше скромно мнение членовете на редакционните колективи на вестник „Тракия“ и на изданията на Тракийския научен институт с компетентните си статии трябва да достигнат до страниците на печатните органи на други институции и организации и да дадат простор за изява на пишещите членове на местните тракийски дружества и на секциите на ТНИ, които да отразяват своите организирани прояви и вълнуващите ги проблеми. На практика се получава, че нашите съюзни печатни органи отразяват почти всяка година едни и същи исторически събития и личности, които престават да бъдат интерес поради факта, че на тази ограничена читателска публика те са до болка познати. Направеното предложение „Към ТНИ да се сформира лекторска група, която по план на места да провежда лекции, беседи, семинари (в т.ч. пътуващи такива до родните места, сказки, научни конференции); тематика: национална и родова памет, национална идентичност, традиции и културно наследство, Еврорегион „Тракия“ „ще допренесе за разнообразяване дейността на Националното тракийско движение“ и за популяризиране дейността на СТДБ.²⁸

Отклонението от темата е продиктувано от необходимостта да си отговорим на въпроса дали войводата Руси Славов е достатъчно популярен. Прави ли се всичко възможно да се съхрани за поколенията споменът за подвига му, както и поуката, в съзвучие с пробле-

мите на времето, в което живеем, да работим „на ползу роду“. Намираме, че изнесените факти ще дадат възможност на всеки читател сам да си отговори.

БЕЛЕЖКИ

¹ Освен наименоването на улица в квартал „Тракия“ — Пловдив, отслужената панихида и проведеното събрание в Пловдивското тракийско дружество, наречено „Войвода Руси Славов“, на което е представена книгата на доц. Златко Попчев „Войводата Руси Славов“, нямаме други сведения за отбелязване на приетата за кръгла 120-та годишнина през 2004 г.

² Тракия, № 24, 30 дек. 2003 г. и издаден календар с лика на Капитан Петко войвода, както и отбелязване на 159-ата годишнина в цялата страна.

³ На редовно заседание на ВИК, на 19 април 1996 г. е приет „Манифест“ по случай 100-годишнината на тракийската организация и са набелязани редица мероприятия за честване на това забележително събитие. Проф. Ф и л ч е в, И. Тракийската организация в България. С., 1999, с. 133.

⁴ На 25 и 26 май 1995 г. XX конгрес в Стара Загора, на 16 май 1998 г. XXI във Варна и XXII на 20 май 2006 г. в Бургас.

⁵ Тракия, № 10, 25 май 2006, с. 2.

⁶ Н е н к о в, П. Традиции и перспективи на дружеството в Пловдив. — Тракия, № 1, 12 ян. 2006, с. 2. Същият автор в статията „Един незабравим войвода!“ (Тракия, № 9, 26 май 2006) приема 24 май 1886 г. за рождена дата на Руси Славов и споменава, че „През 2004 г. бе отбелязана по достоен начин 160-годишнината на изтъкнатия борец за свобода в Тракия Капитан Петко войвода“. Това е добре, че са чествали годишнината от рождението на нашия патрон, но защо няма нито дума за терминалата или предстоящата 120-годишнина на техния патрон?

⁷ Тракия, № 3, 9 февр. 2006, с. 4. Програмата е приета на заседание на ЦР на СТДБ на 27 януари 2006 г. в Стара Загора.

⁸ Тракия, № 1, 11 ян. 1996, с. 3.

⁹ Тракия, № 12, 13 юни 1996, с. 6.

¹⁰ Среща във Варна, организирана от посланика на Чешката република в България Н. Пр. Петър Докладал, стана причина да се запознаем с един от родствениците на войводата Руси Славов. Владимир Чермак беше представител на чешкото Министерство на околната среда и от разговора с него разбрахме, че баба му е сестра на прославения български войвода. Благодарение на него установихме писмени връзки с Маргарита Чермакова Цибулкова, негова сестра, която е секретар в българското посолство в Прага. Тя с голяма отзивчивост ни изпрати материалите, с които разполагаме, и ни насочи за разговор с друга потомка на рода, сестра на майка ѝ, която живее в София.

¹¹ Д-р Катя Андреева Бобева, която е на достолепната 85-годишна възраст, ни предостави, както е предоставяла и на други автори, много ситно изписани от нейната ръка страници за живота и подвига на нейния вуйчо, за което искрено ѝ благодарим и част от които поместваме тук.

¹² Широката общественост и тракийските дружества в страната не можаха да разберат, че се навършват 120 години от рождението на войводата Руси Славов и дори в нашето немалко Варненско тракийско дружество тази годишнина не беше отбелязана въобще.

- ¹³ Тракийската организация в България. С., 1999, с. 150.
¹⁴ Маджаровец, № 38, 29 септ. 1989, с. 3.
¹⁵ Бургас, 2002, с. 197.
¹⁶ Един от спасителите. — Тракия, № 20, 7 окт. 1993, с. 3.
¹⁷ Един незабравим войвода! — Тракия, № 9, 26 май 2005, с. 5. Авторът отбелязва, че войводата Руси Славов е починал на 51-годишна възраст.
¹⁸ Войводата Руси Славов. — Тракия, № 11, 12 юни 2003, с. 3. Погрешно подписана с името на Зл. Попчев.
¹⁹ Песните ни предаде д-р К. Андреева, а някои са публикувани от доц. Попчев в книгата му, с. 153.
²⁰ Разорението..., с. 149; Завет, № 655, 25 дек. 1937, с. 19.
²¹ Разорението..., с. 153.
²² С т о е в а, Хр. Прославеният тракийски войвода Димитър Маджаров. — Тракия, № 16, 22 авг. 2002, с. 4; Войводата Д. Маджаров докрай милее за поробените. — Позвънете Новини, Варна № 262, 2 окт. 2002, с. 8.
²³ Разорението..., с. 149.
²⁴ Песента е публикувана и от доц. Попчев в книгата му (с. 153), а на нас е предоставена от д-р К. Андреева и се съхранява в личния ни архив.
²⁵ П о п ч е в, Зл. Войводата Руси Славов. Шумен, 2003, с. 47, 48.
²⁶ Тракия, двумесечно литературно списание. Издание на Община Пловдив, 1994.
²⁷ Пак там, 1994, № 6.
²⁸ Тракия, № 12, 22 юни 2006, с. 5.

ПЪРВИ ВЪЗПИТАНИЦИ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ ОТ СМОЛЯНСКО — ДЕЯТЕЛИ НА ТРАКИЙСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ (1888–1944)

АНДРЕЙ ПЕЧИЛКОВ (Смолян)

През 2008 г. се навършват 120 години от създаването на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В продължение на малко повече от половин век това първо, най-старо и най-голямо висше учебно заведение в нашата страна, от основаването му (през 1888 г.) и до 1944 г. подготвя многохилядна армия от специалисти в областта на фундаменталните, природо-математическите и обществените науки¹.

Големият брой специалисти — учители, лекари, агрономи, юристи и др., които подготвя Софийският университет, дават осезателен тласък за развитието на нашата национална просвета и култура, за изграждане на държавните органи и институции, за развитието на стопанско-икономическата мисъл, здравеопазването и пр.

Общият брой на завършилите студенти в Софийския университет от създаването му през 1888 до края на 1944 г. възлиза на 22 546 души². Към това число се отнасят и специалистите-висшисти, завършили Медицинския, Ветеринарномедицинския, Агрономическия и Богословския факултет, които дотогава се числят към Софийския университет, а впоследствие и особено след 1944 г. се реорганизируют в самостоятелни висши учебни заведения.

Определена роля за развитието и укрепването на новоосвободената българска държава се пада и на студентството от Смолянския (Среднородопския) край. В своето мнозинство студентската младеж от Смолянско произлиза от бедните слоеве на родопчаните. Родопското студентство бе народно студентство; то се отличава с прогресивните си възжеления, с будния си дух. Много от родопските студенти по-късно се посвещават на научното поприще.

Броят на родопчани, родени в Смолянска област, възпитаници на Софийския университет за указания период възлиза на 94 души, което съставлява 0,42 % от общо завършилите университета до края на 1944 г.³

Първият родопчанин от Смолянско, възпитаник на университета, е Мустафа Доспатски от с. Доспат (дн. град), завършил правни науки през 1894 г. и е от четвъртия випуск на университета⁴. Първата жена от Смолянския (Среднородопския) край, получила висше образование в Софийския университет, е Мария Дечева от Чепеларе⁵. Тя е дъщеря на видния родопски книжовник, писател и общественик, радетел на тракийската кауза Васил Дечев.

Сред възпитаниците на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ отрядно място заемат хора, които от младини, а и до края на живота си са свързани с тракийското движение и са активни дейатели на Тракийската организация. Тук ще спрем вниманието само на някои от тях, показвайки ги в хронологичен ред на тяхното дипломиране в университета:

ХРИСТО ИВАНОВ КАРАМАНДЖУКОВ: Революционен, просветен, културен и обществен деец, журналист, публицист и историк-изследвач. Така бихме назовали Христо Караманджуков.

Роден е на 14 октомври 1876 г. в село Чокманово, Смолянско в родолюбивото семейство на Иван и Стойка Караманджукови. Развил забележителна революционна дейност в началото на XX в. и е един от основните български дейци на националноосвободителното движение в Македония и Одринско. Взема непосредствено участие в революционните борби на населението от района на Родопите.

Като ученик в Серес става член на т.нар. Революционно братство в училището, а през лятото на 1899 г. се присъединява към ВМОРО. Първоначално е секретар на Околийското ръководство в Ахъчелебийско (Смолянско), а след това върши организационна дейност в районите на Ксанти, Гюмюрджинско и Дедеагач. Взема участие в работата на Конгреса на Одринския революционен комитет през 1902 г. в Пловдив под ръководството на Гоце Делчев. След конгреса изпълнява функцията на организатор и агитатор в Малкотърновския революционен район, като за известно време е секретар на районната чета на Георги Кондолов. В началото на 1903 г. Христо Караманджуков е прехвърлен отново в Ахъчелебийския район и като представител на района участва в Конгреса на Петрова нива (28—30 юни 1903), който взема решение за конкретното организиране на въстаническите действия в Одринския революционен окръг. По време на Илинденско-Преображенското въстание е член на ръководството на Ахъчелебийския въстанически район. Непосредствено след въстанието емигрира в освободена България.

През есента на 1903 г. постъпва като редовен студент по философия и педагогика във Висшето училище — София, т.е. в Софийския университет, и завършва тази специалност през 1907 г. Като студент Христо Караманджуков продължава да се интересува от проблемите на революционното движение. Работи за организиране на емиграцията от Тракия, става член на създаденото през 1907 г. от одрински дейци дружество „Антим I“, като сътрудничи на вестниците „Дневник“ (1902—1944) и „Одрински глас“ (1908).

В излязлото от печат „Одринско календарче за 1908 година“ помества две статии. В тях той застъпва становището, че за да се укрепят и консолидира българският елемент в Одринско, е необходима широка културно-просветна дейност. Редактира вестниците „Родопски глас“ (1921) и „Звън“ (1933—1934). Дълги години е редактор и уредник на авторитетното сп. „Родопа“ (1922—1944).

След завършване на висшето си образование, той използва дадената от младотурците амнистия през 1908 г. и се завръща в родния си край. През есента на същата година е назначен от Българската екзархия за преподавател по философия и педагогика в Серското педагогическо училище. Там той взема живо участие в борбата срещу гръцката пропаганда. В началото на 1909 г. към Педагогическото училище е открито неделно училище за възрастни. Христо Караманджуков изработва „Програма за образователните неделни курсове в Сяр“, в която отстоява българската принадлежност на серското население и го предпазва от гърчезеене.

През следващата година е преподавател в Българската духовна семинария в Цариград, където се подготвяли свещеници за българските църкви, подведомствени на Екзархията и активно работещи за българската кауза. През 1911 е назначен за временно изпълняващ длъжността ректор на Семинарията, като продължава да изпълнява и преподавателската си работа.

В Цариград Христо Караманджуков активно се включва в обществено-политическия живот и представлява цариградските българи в създадената стопанско-просветна задруга „Българска матица“, в която се пропагандират идеите за всенародно сдружение с широк просветно-стопански характер. В годишника на „Българска матица“ — сп. „Летоструй“, Христо Караманджуков публикува свои материали.

В навечерието на Балканската война много български учители, ученици и занаятчии са арестувани. Христо Караманджуков се спасява от арест благодарение на съдействието, което му оказва руският консул да се прибере в България. По време на Балканската война, като човек, добре запознат със специфичните особености на но-

воосвободените земи, той изпълнява отговорни задачи, поставени му от Екзархията, Министерството на народното просвещение и дружество „Червен кръст“. В началото на 1913 г. е командирован в Беломорието като член на Комисията за раздаване на помощи за пострадалото от войната население. Там той извършва подробни проучвания, необходими за административното управление на новоосвободените територии.

През есента на 1913 г. Христо Караманджуков е назначен за учител в гимназията на гр. Дупница. Там го заварва Първата световна война. Мобилизиран е в 10-а македонска дивизия. През 1917 г. е командирован в гр. Ниш, където участва в издирване и съхраняване на български писмени и веществени културноисторически паметници: организира археологически разкопки, избран е за председател на Историческото бюро на културно-просветната дружба „Морава“, сътрудничи на в. „Моравски глас“, развива оживена и разностранна културно-просветна дейност.

През 1918 г. Хр. Караманджуков е назначен за директор на Ксантийската смесена гимназия, която през 1919 г. с негово съдействие е преместена в Райково.

В периода между двете световни войни той продължава да учителства — отначало в Трета софийска образцова девическа гимназия, а след това в Трета мъжка образцова гимназия. По-късно е назначен за инспектор в Министерството на просветата като завеждащ учителските институти, където през 1939 г. дочаква своето пенсиониране. Като отговорен фактор в Министерството на просветата той проявява особена загриженост за развитието на просветното дело в Родопската област. Отличен педагог, той споделя своите теоретични и практически резултати в поредица от статии, отпечатани в сп. „Училищен преглед“.

Разнообразна е неговата общественно-политическа и книжовна дейност. След учредяване на Тракийската организация е член на Софийското културно-просветно дружество „Тракия“ и на Фонд „Тракийско дело“ в Пловдив. Редица години е избран във Върховния изпълнителен комитет. В продължение на 10 години (1934—1944) е председател на Тракийския научен институт и участва в издаването на „Тракийски сборник“ и библиотека „Тракия“. Активно сътрудничи на в. „Тракия“ и сп. „Завѣт“.

През 1920—1921 г., ведно с Васил Дечев издават в. „Родопски глас“ и „Карта на Родопа“. От 1922 до 1947 г. — повече от 25 години, редактира сп. „Родопа“, чиято главна задача по неговите думи е „да запознае българската общественост и държавност с историческата и географската действителност на Родопската област — една

от най-неизучените покрайнини у нас, да съдейства за поминъчното и културното издигане на родопското население, за утвърждаване българщината у българите мохамедани⁶.

Христо Караманджуков участва най-активно в Съюза за всестранно издигане на Рило-Родопската област. Ратник е за създаване на възрожденските по своя характер български мохамедански културно-просветни дружби „Родина“, за правилно осмисляне и насочване на тяхната дейност. Има голям принос за показване на българския народностен характер на родопските българи мохамедани, за националното им осъзнаване и приобщаване към българския народ.

Безспорни са постиженията на Христо Караманджуков като книжовник, публицист и журналист. Добросъвестен документалист, той издирва архивни извори, записва спомени, уточнява факти и събития, популяризира подвизите на участниците в националноосвободителните борби. В книгата си „Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, с особен поглед към тяхното политико-революционно движение“ (1934) той подробно и задълбочено проследява появата и развитието на революционното движение в Западна Тракия до 1903 г. Посмъртно са издадени и други негови книги: „Родопа през Илинденско-Преображенското въстание. Спомени и документи“ (1986) и „Подготовка на Илинденско-Преображенското въстание в Странджа — Малкотърновски революционен район 1902—1903“ (Ч. 1, Спомени) (1996). Автор е на брошури, в които още веднъж прозира неговата активна позиция на историк-изследвач, на гражданин и общественик.

Към неговата многостранна обществена, научна и културна дейност трябва да се добави членството му в Българското географско дружество, в Съюза на журналистите, както многобройните му изяви като първи председател на Тракийския научен институт.

Христо Ив. Караманджуков умира на 21 февруари 1952 г. в София⁷.

НИКОЛАЙ ВРАНЧЕВ ХАДЖИЧОНЕВ: Роден е на 22 януари 1882 г. в Устово (дн. кв. на гр. Смолян). Сред културната общественост е известен с името Николай Вранчев. Той е виден родопски книжовник — писател, литературовед и литературен критик, фолклорист, изкусен преводач. Николай Вранчев е уредник и сътрудник на литературно-издателската библиотека „Ралица“ (1919—1948). От 1924 г. издава и библиотека „Забава и поука“.

Като литературовед и литературен критик е твърде продуктивен. Затова и творчеството му е трудно обозримо. През 1923 г. (второто издание е от 1925 г.) „стъкмява“, по неговите думи, „Малка старобългарска антология“. През същите години и пак в две изда-

ния, на бял свят се появява изследването му: „Новобългарски книжовници отпреди Освобождението“. Но още преди това чрез библиотека „Ралица“ популяризира творчеството на българските класици, като се започне от Петко Р. Славейков: „Петко Р. Славейков. Живот, личност и поезия“ (1935, 1938); „Поезията на Петко Р. Славейков“ (1946). Неговата литературоведческа творба „Поезията на Христо Ботев“ претърпява 5 издания (1919, 1923, 1925, 1936, 1938). Изследването му, посветено на Иван Вазов — „Лириката на Иван Вазов“, има 3 издания. През 1923 г. Вранчев отпечатва студия, посветена на Пейо Яворов, заедно с негови стихове („Поезията на П. К. Яворов“). И този му труд се радва на 4 издания (1923, 1926, 1938, 1941).

Николай Вранчев е наш изявен фолклорист. Още през 1921 г. (второто издание е от 1927 г.) чрез библиотека „Ралица“ отпечатва събрани от него народни песни под наслов „Най-хубавите народни песни“.

Автор е на пътеписи, спомени, разкази, в повечето от които са обрисувани родопската природа и бит. Интерес предизвикват пътеписните му бележки и впечатления от Средните Родопи под наслов „По висините на Орфея“ (1924). През 1936 г. са отпечатани двете му книги — художествени пътеписи — „По висините на Родопа“ и „У дома. Писма от Средна Родопа“. В тях Н. Вранчев дава израз на човешката болка, на любов към родния край. Изявява се като нежен, обичлив родопчанин, говорещ и с тъга, и с обич за родното гнездо.

През 1941 г. в ръцете на читателя е неговата „Там, отгдето лимоните цъфтят“ — една пътеписна панорама от Гърция. Неслучайно в подзаглавието на творбата авторът е добавил „Видяно и бленувано“.

Неговото перо на книжовник-родоповед не е безразлично и към нашите помохамеданчени събратя. Със силата на изследвач-фактолог в книгата си „Българо-мохамедани (помаци)“ (1948) той достойно защитава каузата, че в жилите на тези хора тече не друга, а само българска кръв.

Силата на Николай Вранчев е и неговото преводаческо изкуство. Превежда произведения от Омир, Есхил, Данте, Шекспир, Байрон, Молиер, Шилер, Гьоте, Хайне, Петрарка, Сервантес, Пушкин и др., излезли в поредицата „Световни поети“ на библиотека „Ралица“.

Николай Вранчев сътрудничи в много списания: „Български турист“, „Родопа“, „Родна песен“, „Завѣти“, „Популярни банки“ и др. Над 70 публикации е поместил във вестниците „Родопска мисъл“, „Красногор“, „Хоро“, „Родопска искра“, „Учителски вестник“, „Мир“, „Нова камбана“ и др. Публикациите му се отличават с дълбока мащабност на мисълта и тематична широта. Основни негови

разработки са посветени преди всичко на родопска тематика — пътеписи, пътни бележки, показва историко-географски факти за селища — Девин и Девинско, Пашмакли (дн. кв. на гр. Смолян), Петково, Карлуково (дн. Славейно), Устово и Райково (дн. квартали на гр. Смолян), Чепеларе, Широка лъка, Чокманово, Горно и Долно Дерекъой (Момчиловци и Соколовци), селата Пещера, Турян и др. и курортите Имаретдере (дн. Хайдушки поляни), Пампорово, Нареченски бани.

С много творческо майсторство Николай Вранчев възстановява спомени от Турско. Изнася на показ неизвестни родопски песни и легенди. Прави анализ на музикалното изкуство на родопчани, изявява се като родопски езиковед. Ценни са неговите мисли за спецификата на родопската духовна култура, за природните дадености на Родопска планина и влиянието ѝ върху културните и духовните ценности и качества на родопчани. Не е безразличен дори към модните тенденции в Родопския край. Интересни мисли споделя за силата на писателското изкуство, за ролята на родопския печат и на печата въобще, като част от културата на българина, за нравствените качества на родопската публицистика.

На Николай Вранчев не са чужди проблемите на просветното дело в Родопския край, съдбата на родопската младеж и родопските културни дружби. В своите публикации отделя място за взаимовръзките на родопчани, живеещи по други места, с родния им край. Топли думи споделя за Антон Страшимиров като приятел на Родопите, за видния български езиковед Александър Теодоров-Балан, за стопановеда д-р Георги Чичовски, за поета Кирил Маджаров. От творческото му полезрение на публицист не убягват и по-малко знайни родопчани, наричайки ги „творци“ и „патриоти“. Такъв е Неделчо х. Канев от с. Момчиловци, който като майстор-строител изгражда паметника на връх Средногорец, поредица камбанарии на храмове и др. Представа животописни бележки за Димитър Мавров от Райково (учител, свещеник, македоно-одринец, активист на тракийското движение), за Никола Чилов (от Славейно) и за Коста Чилингиров (от Райково) — и двамата са видни наши стопановеди. Не е чужд и на стопанско-икономическите проблеми, на развитието на кооперативното дело и на поминъците в Родопите.

Николай Вранчев е един от родопчаните-смолянци, сторонник на тракийското движение в България.

Умира на 14 февруари 1953 г. Погребан е в родното си Устово⁸.

Доцент СТАЙКО ПОПКОСТАДИНОВ КАБАСАНОВ е изтъкнат езиковед, изследовател на родопския говор, книжовник. Роден е на 22 март 1905 г. в с. Горно Дерекъой (дн. с. Момчиловци), Смолян-

ско. През 1927 г. завършва Духовната семинария в Пловдив, а през 1932 г. — славянска филология с отличие и парична награда. По този повод сп. „Родопска“ отбелязва:

„От специално учредения при Държавния университет в София фонд за награждаване даровити, трудолюбиви и отличили се при завършване университета студенти, една от наградите на сума 1700 лева за миналата учебна година, сега биде дадена на г-н Кабасанов Стайко Константинов, от с. Горно Дерек, Пашмаклийско, който понастоящем завършва стажа си по филология и литература при Трета Софийска мъжка образцова гимназия. Същевременно той сътрудничи и в „Родопска“ чрез хубаво стъкмения от него речник на родопски думи. Ние от все сърце поздравяваме г-н Кабасанов с неговото отличие и му пожелаваме да бъде все така ревностен в своята професия, в научните си занятия и в любовта си към нашата родина.“⁹

След завършването Стайко Кабасанов учителства в родното си село (1932), а през 1933—1934 г. е учител по български език и литература в гр. Кърджали. Близко 6 години (1934—1940), е преподавател в Американския колеж в Симеоново. През 1940 г. се премества в гр. Пловдив. Преподава в Първа мъжка гимназия (1940—1944), след което е директор на тамошната Девическа гимназия (1944—1946). От 1946 до 1952 г. преподава в Полувисшия учителски институт в Пловдив. През 1952 г. е приет за асистент и преподавател по методика на обучението по български език в Софийския университет. През 1964 г. му е присъдено научно звание доцент по методика на обучението по български език.

На два пъти е командирован в чужбина: през 1965—1966 г. чете лекции по български език в Университета в гр. Прага, а през 1967—1968 г. е лектор по български език в Университета в гр. Упсала (Швеция). През 1966 г. е избран и до 1970 г. е заместник-декан на Факултета по славянска филология при Софийския университет.

През 1973 г. е един от основателите на Висшия педагогически институт в Шумен. Там той преподава фонетика на българския език. В института ръководи катедра и е заместник-декан на Филологическия факултет.

През 1980 г. доцент Стайко Кабасанов се пенсионира. Въпреки това, той не престава да работи. Не случайно проф. Тодор Бояджиев го нарича „неуморен изследовател на родопската реч“, а проф. Кирил Димчев в своя студия подчертава, че „доцент Стайко Кабасанов не е само ревностен радетел на събиране и опазване на родопските говори“, но той е всепризнат с неговите приноси „в теорията и практиката на обучението по български език“¹⁰.

Първите публикации на Стайко Кабасанов са още от времето, когато е студент — през 1931 година в сп. „Родопски преглед“ (№ 5—6, 125—130), в която прави езиков преглед на родопските говори, и сп. „Родопска“ (№ 7, 6—7), където се представя с проучване на падежните форми в среднородопския говор. Стайко Кабасанов е активен сътрудник в цяла поредица местни и национални вестници, като „Родопски вик“, „Родопска правда“, „Учителско дело“, „Вечерни новини“, „Литературен фронт“, „Земеделско знаме“, „Тракия“, „Малка Арда“ и особено в смолянския вестник „Родопски устрем“.

Много ценни са статиите и студиите, поместени в редица академични и популярни списания, като „Родопски преглед“, „Родопска“, „Отец Паисий“, „Български език“, „Български език и литература“, „Родна реч“, „Научен живот“ и най-вече в сп. „Родопи“, на което е член на редакционната колегия (1970—1996). Автор е на езикови проучвания в редица сборници, издавани по различни поводи.

С твърде голяма научно-практическа значимост са неговите учебници (самостоятелни или в съавторство) по български език и българска граматика, повечето от които претърпяват по няколко издания (например „Българска граматика“. Учебник за VII клас на общообразователните трудово-политехнически училища“ е издаван 14 пъти — от 1962 до 1977 г.) Автор е на трудове по методика на обучението по български език. Неговите монографии, посветени на тихомирския говор („Един старинен български говор. Тихомирският говор“, 1963), както и трудът му под наслов „За обучението на литературен български език в диалектна среда“ (1966), ведно с големия брой учебници по български език и граматика са венецът на неговата многогодишна творческа дейност, свързана с българския език, българската граматика и литература.

Стайко Кабасанов има и над 110 публикации, предимно с родопска тематика (родопските говори и говорите в отделните селища — Смолян, Момчиловци, Соколовци, Тихомир (Кърджалийско), Съчанли (Гюмюрджинско) и др.). С тези си трудове той още веднъж изкарва на показ богатството на народната родопска реч, доказвайки, че родопските говори и сега пазят словесното богатство на старобългарския език и езика на светите братя Кирил и Методий.

В свои публикации той ревностно защитава говора на родопските българи мохамедани, съхранили векове наред майчиния си български език.

В творчеството си Стайко Кабасанов използва и позабравени родопски думи, сиреч обогатява словесно родопския речник. Показва и коментира неизвестни или малко известни родопски народни песни, с което се изиява като достолепен фолклорист и изследвач на родопския фолклор.

С много топли чувства в свои публикации представя среднородопски възрожденски дейци или следосвобожденски борци от Смолянския край, сред които са Петър, Тома, Георги и Стефан Чакърови, Анастас Сбирко кехая и Манол Люнчо от с. Соколовци, Костадин Димитров от с. Момчиловци и др., публикувайки техните откопани спомени или автобиографични летописни бележки.

Доцент Стайко Кабасанов с преклонение се отнася към нашите родопски книжовници — Христо Попконстантинов, Стою Шишков, Христо Караманджуков, Николай Вранчев, Иван Попвасилев и др. Не забравя и Антон Страшимиров, и Николай Хайтов, направили много за обогатяването на родопската литературна и книжовна мисъл. Интересни са проучванията и мемоарните му разкази за неговите университетски учители Александър Теодоров-Балан, Беньо Цонев, Йордан Иванов, Любомир Милетич, Константин Попов и др.

Доцент Стайко Кабасанов е един от активните дейатели на Тракийската организация в София и взема активно участие в нейния живот.

Умира в София на 26 октомври 1997 г. при трагични обстоятелства¹¹.

Старши научният сътрудник АНАСТАС НИКОЛОВ ПРИМОВСКИ е изтъкнат български етнолог и познавач на родопския бит и култура. Член е на Съюза на българските писатели.

Роден е на 22 март 1906 г. в Устово. Завършва гимназия в София (1929) и право в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1936). Работи като съдебен кандидат в София и Кърджали. През 1940—1949 г. е адвокат в Кърджали, Гюмюрджина, Смолян, Пловдив. През 1949 г. е приет в качеството си на асистент в Етнографския институт при БАН и през 1963—1980 г. е ръководител на Секцията за материална култура при Института. Дълги години е член на Централното ръководство на Тракийските културно-просветни дружества в България; заместник-председател е на Тракийския научен институт и отговорен редактор на „Известия на Тракийския научен институт“.

Анастас Примовски се изявява като талантлив журналист и литератор в българския печат от 30-те години на XX в. Активен сътрудник е на вестниците „Ехо“, „Поглед“, „Пладне“, „Щит“, „Заря“ и др. със статии, очерци, разкази. През 1930—1932 година редактира в „Висини“ — младежки периодичен лист, а през 1933—1940 г. — в „Родопска мисъл“ — месечен вестник за просвета, култура и информация, свързан изключително с Родопския край. Сборниците с разкази „Ах-ряне“, „Под родопско небе“, „Хубави люде“ са посветени на родопските българи, чийто живот и душевност авторът познава добре.

Старши научният сътрудник Анастас Н. Примовски е един от видните български етнологи, които изследва историята, бита и фолк-

лора на родопчани. Автор, съставител и редактор е на множество сборници с исторически, етнографски и фолклорни материали и изследвания, изучава делото на родопските книжовници. Най-значителният му труд „Бит и култура на родопските българи“ (1974) е своеобразна енциклопедия на Родопския край¹².

СЛАВЧО АЛЕКСАНДРОВ СТРЕЗОВ: Той е роден на 18 декември 1919 г. в село Райково (дн. кв. на Смолян) в учителско семейство. Неговите родители — баща му Александър Стрезов (тракиец-бежанец) и майка му Катина Коруева, са оставили богата дия в просветния живот на Родопския край. Детството му преминава в Райково, където получава основното си образование. През 1932 г. заедно с родителите си се премества в София, където през 1937 г. завършва полукласическия отдел на Втора мъжка гимназия. От 1937 до 1943 г. следва медицина в Софийския медицински факултет при Университета. По-късно е призван да отбие военната си служба в Школата за запасни офицери. Участник е в Първата фаза на Втората световна война.

През 1947 г. специализира вътрешни болести като асистент при проф. д-р Константин Чиров. След завършване на специализацията си е назначен за завеждащ Вътрешно отделение, а по-късно е и главен лекар на болницата в гр. Карлово. От 1953 до 1954 година е на работа в болницата в гр. Мадан като завеждащ Вътрешно отделение, след което отново се завръща като главен лекар на Карловската болница и остава на тази длъжност до 1957 г.

През 1957 г. се явява на конкурс в Института по хигиена и охрана на труда в София и е назначен като младши научен сътрудник. В същия институт през 1968 г. защитава кандидатска дисертация. Получава и втора специалност „Професионални болести“. Издава редица научни публикации. По-късно е управител на силикозна болница, вече в качеството си на ст.н.с. сътрудник.

След 23-годишна работа на здравния фронт, през 1980 г. се пенсионира.

Ст.н.с. Славчо Стрезов е активен общественик. Член е на редакторната колегия на в. „Знахар“. Работи активно в Културно-просветното дружество „Тракия“. Като любител-художник той организира 17 самостоятелни изложби в София, Смолян, Карлово, Пловдив, Широка лъка и др. и всички под егидата на СТДБ. Славчо Стрезов обича родния си край и редовно го посещава било с художественотворческа цел, било да се порадва на родната планина. Като отзивчив медик оказва безкористна помощ на много от своите земляци¹³.

Нашето тракийско движение от родопски възпитаници на Софийския университет, дипломирали се до 1944 г., се радва и на други именити дейци, сред които са Борис Попвасилев Мавродиев, от с.

Райково (дн. кв. на гр. Смолян), завършил лесовъдство през 1935 г., който е автор на редица публикации на родопско-тракийска тематика¹⁴. Неговият брат Иван Попвасилев Мавродиев е първият председател на Младежките тракийски дружества в България¹⁵.

БЕЛЕЖКИ

¹ За него вж: Агура, Д. Висше училище в София. — Български преглед, 1893, № 1; Теодоров-Балан, Ал. Български университет в София. — Български преглед, 1896, № 4; Гергов, Ив. Поглед върху развитието на университета. — В: Алманах на Софийския университет (1888—1928). С., 1925; Ариудов, М. История на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през първото му полу столетие (1888—1938). С., 1939; Ариудов, М. Софийският университет „Св. Климент Охридски“ — кратка история за 50-годишнината от основаването му. С., 1939; Косев, Д. Софийският университет „Климент Охридски“ на 75 години. С., 1965, 31 с.; Милчева, К., И. Асцова, М. Илиева, П. Димитрова. Из историята на Софийския университет „Климент Охридски“ (1888—1904 г.). — В: История на държавните институции. С., 1984, 123—135; Спомени за университета. Т. 1. С., 1986 и др.

² Алманах на завършилите висше образование в Софийския университет „Климент Охридски“ 1888—1974. Т. 1. Съставители: Н. Димитрова и К. Анастасова. С., 1975, с. 4.

Възползвам се от случая да изразя моята благодарност към съставителите на това чудесно издание, в резултат на което се роди настоящата студия и ме върна със свидност към студентските години като възпитаник на университета.

³ По данни от: Алманах на завършилите висше образование..., т. 1.

⁴ АБАН, ф. 3К, оп. 1, а.е. 93 и 1228.

⁵ По данни от: Алманах на завършилите висше образование..., т. 1.

⁶ Родопа, 1. ян. 1922, № 1, с. 1.

⁷ По-подробно за него вж. Тодоров, Т., А. Печилков и А. Караманджук. Чокманово. Т. 1. Минало. С., 1999, 461—464.

⁸ По-подробно за него вж. Йосифов, В. Николай Вранчев. — Литературен фронт, № 13, 26 март 1963; Речник на българската литература. Т. 3. (П—Я). С., 1982, с. 674; Николай Вранчев (1888—1953). Библиографски указател. Съставители Мария Керечева и Магдалена Добрикова. Смолян, 1984, 51 с.

⁹ Родопа, 1 юни 1933, № 6, с. 8.

¹⁰ Бояджиев, Т. Доцент Стайко Кабасанов на 70 години. — Език и литература, 1976, № 2, 97—98; Бояджиев, Тодор и Кирил Димчев. Стайко Кабасанов на 70 години. — Родопа, 1976, № 3, 32—33.

¹¹ По-подробно за него вж.: Доцент Стайко Кабасанов. Биобиблиография. Съставител Мария Керечева. Смолян, 1996, 65 с.

¹² По-подробно за него вж.: Чолов, П. Български историци. Биографично-библиографски справочник. С., 1981, с. 331; Речник на българската литература. Т. 3. (П—Я). С., 1982, 137—139; Анастас Примовски (1911—1999). Изследовател, творец, родолюбец. Сборник, посветен на 90 години от рождението му. Смолян, 2004, 186 с.

¹³ ДА—Смолян, ф. 1120. Историческа справка.

¹⁴ Пак там, ф. 462. Историческа справка.

¹⁵ Попвасилев, И. Избрани съчинения. Под съставителството и редакцията на Андрей Печилков. Смолян, 2000, 559 с.

ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА

ИНТЕГРАЦИЯ НА ТРАКИЯ В РАМКИТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ЕВРОРЕГИОН „ТРАКИЯ“*

ПРЕДГОВОР

Живеем вече в двадесет и първото столетие. Но на много от нас и днес тегне миналото с неговите трагични последици. През двадесети век Балканите бяха арена на кръвопролитни конфликти на религиозна и етническа основа, на войни, налагани от т. нар. велики сили. Последствията бяха повече от жестоки — стотици хиляди избити; милиони прогонени от родни места, поели тежката бежанска съдба; сложни, враждебни междудържавни отношения. Такава бе и съдбата на Тракия, разделена между България, Гърция и Турция. И на хората, които я населяваха — българи, гърци, турци, арменци.

Тракийските българи са твърдо убедени, че на това трябва да се сложи край. Хората трябва да живеят в мир, доверие и добросъседство. И приеха своя девиз „Тракия без граници“, чрез икономическа, културна, социална интеграция в рамките на Европейския съюз. Тракия да се превърне в средишна територия на свободно безпрепятствено движение на хора и капитали, идеи и култура, на благоденствие и възход...

* Настоящият научно-практичен труд „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз — създаване и развитие на Еврорегион „Тракия“ е разработен от: Национален център за териториално развитие — колектив с ръководител ст.н.с. д-р Юлия Спиридонова;

Съюз на тракийските дружества в България — колектив с ръководители ст.н.с. д-р Костадин Карамитрев, проф. д-р Делчо Порязов и адвокат Деян Матев. София — Ст. Загора 2005—2006 г.

За реализиране на тази идея Съюзът на Тракийските дружества в България защити проект на тема „Интеграция на Тракия в рамките на ЕС“ пред Министерството на Външните работи, а Националният център за териториално развитие разработи стратегия за развитието на интегрирана Тракия.

Разработката бе публично обсъдена на организираната, заедно с РАО „Тракия“ Конференция с международно участие в Стара Загора на 28 януари 2006 г. Президентът на Република България Георги Първанов в своето слово подкрепи идеята и изрази съпричастността си в нейното реализиране. Над 350 кметове, учени, общественици, политици, депутати, зам.-министри, дипломати, областни управители, бизнесмени от България, Гърция и Турция дискутираха създаването и развитието на Еврорегион „Тракия“.

В дискусиите на конференцията се изказаха 28 участници:

- показаме, че хората в тракийските земи могат и трябва да съжителстват в мир, доверие и добросъседство, независимо от религия и етнос: без войни, без конфликти, без промяна на държавните граници;
- обсъдихме вижданията за интеграция на Тракия, доразвихме проекта на стратегически документ с нови идеи и вече като официален документ ще го представим пред Европейската комисия, правителствата и другите държавни институции;
- обединихме се около идеята, че реализирането на общи икономически и инфраструктурни проекти ще доведе до възход на регион „Тракия“ и благодарение на хората — българи, гърци и турци, ще подпомогнем и просперитета на нашите държави;
- подкрепихме предложенията за опазване и популяризиране на културното наследство на тракийските земи, едно от най-богатите и значими в Европа, потвърдихме идеята за съхраняване на културната идентичност на региона;
- изразихме общото желание да убедим политиките и държавниците, че регионалната политика и териториалното устройство не са и не трябва да бъдат приоритет на отделни държави, те трябва да се осъществяват и в междудържавни региони; че еврорегионите са основата на развитие и възход на Европейския съюз и особено на Балканите;
- направихме опит да очертаем ролята и приноса на гражданските структури, на женските и младежките организации в интеграционните процеси в Еврорегион „Тракия“.

Еврорегион „Тракия“ в рамките на обединена Европа, неговото изграждане, управление и развитие — това е новата съвременна стратегия на тракийската организация в България.

ГЕОРГИ ПЪРВАНОВ: „СОЛИДАРНИ КЪМ ОБЕДИНЕНА ЕВРОПА“

СЛОВО НА ПРЕЗИДЕНТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ НА КОНФЕРЕНЦИЯТА С МЕЖДУНАРОДНО УЧАСТИЕ „ИНТЕГРАЦИЯ НА ТРАКИЯ В РАМКИТЕ НА ЕС“ 28 ЯНУАРИ 2006 Г., СТАРА ЗАГОРА

Преди всичко искам да благодаря на организаторите за поканата да участвам в днешната конференция. Убеден съм, че тя ще изиграе важна роля в един стратегически процес, ориентиран напред към бъдещето, процесът на интегрирането на Балканите в ЕС. Поради това поех патронажа на форума.

Искам да поздравя организаторите за създаването на една много съдържателна основа — стратегията за развитието на Тракийския регион в контекста на европейската перспектива. Впрочем искам да подчертая също така, че съм респектиран от сериозните факти, изнесени в докладите на кметовете, за взаимодействието между крайграничните общини.

Провеждането на днешния форум е поредното потвърждение и на стремежа на трите съседни държави — България, Гърция и Турция, за обединяването на държавните институции, на органите за местно самоуправление, на научните и експертните среди, на неправителствените организации и на обикновените хора в името на осмислянето на общите проекти и предприемането на съвместни действия. Както и Костадин Карамитрев подчерта, не е далеч времето, когато Тракия беше поле на раздори, конфликти, на политическо напрежение, на човешки трагедии. Само допреди няколко години границите между нашите държави бяха непристъпни и симулираха дълбоко разделение на нациите и държавите в Европа.

Днес ситуацията е променена. България, Гърция и Турция споделят общи ценности и идеали. Ние вече доказахме, че можем да си сътрудничим в рамките на Северноатлантическия съюз. Оптимис-

тичният сценарий е в обозримо бъдеще трите балкански държави да бъдат равноправни партньори в рамките на ЕС. Това означава, че между тях ще бъде осигурен свободен обмен на стоки, капитали, услуги и хора. Това означава, че в недалечно бъдеще на територията на тези три държави ще действат общи правила и стандарти, изключително и в областта на икономиката, на вътрешния ред и човешките права. Или с други думи, наближава моментът на реализацията на забележителния призив на Тракийската организация в България за „Тракия без граници“. В това послание дейците на тракийското движение са виждали не отказ от културата и националната идентичност, а отваряне на отделените и противопоставените от превратностите на историята съседи едни към други.

Убеден съм обаче, че не бива да се чака събдяването на този призив, както се казва, „със скръстени ръце“, и да се разчита на автоматичното действие на интеграционните процеси. Защото и днес съществуват много области, в които трите страни могат да си взаимодействат, да поставят основите на това общо бъдеще. Ще обърна внимание само върху три от тях.

Една от тези области е трансграничното сътрудничество. Убеден съм, че е наложително обединението на усилията ни за подобряване на пътищата, за развитието на енергопреносните мрежи, за интензифицирането на търговията и туризма, за по-тясно сътрудничество в областта на екологията и в борбата срещу природните бедствия, нещо, което подчертаха и кметовете. Знам, че са налице редица проекти и идеи, които следва да излязат от областта на декларации и политическите намерения и да бъдат поставени на практически релси. Убеден съм също, че с общи усилия могат да се отворят още врати за сътрудничество чрез нови гранични контролно-пропускателни пунктове.

Несъмнено положителна роля имат вече откритите гранични контролно-пропускателни пунктове. В това отношение бих подчертал откритите в рамките на последната година Лесово—Хабзабейли, Илинден—Ексохи, но като брой и като качество на инфраструктурата все още те са недостатъчни. Нужно е да разкрием нови гранични пунктове и да приведем съществуващите в съответствие с европейските стандарти. Да облекчим преминаването през границата, да подобрим пътната мрежа в планинските и граничните части, да развием железопътната инфраструктура.

Нашите граници могат и трябва да бъдат прозрачни за бизнеса, за обикновените хора и в същото време да се превърнат в една непреодолима пречка за тероризма, контрабандата, търговията с хора, наркотрафика и епидемиите. Общуването между хората в Тра-

кия, по-активното въвличане в този процес на регионалните структури и местните администрации, на неправителствените организации, професионалните сдружения, младежта, интелигенцията, жените, което вече, както се вижда, върви между съседните общини, е изключително важно за разбирателството и добросъседството. Впрочем и инструментариумът за развитието на трансграничното сътрудничество постепенно се изгражда. Ще напомня, че през август 2004 г. в гръцкия град Орестиада бе създаден координационен център за българо-гръцко-турско трансгранично сътрудничество с участието на областните управители на Смолян, Ксанти, Еврос и Одрин. Доколкото съм информиран, предстои да бъдат създадени и бюра за трансгранично сътрудничество към всяка от участващите областни администрации.

Следващата изключително важна област, на която бих искал да спра вашето внимание, е съхраняването и развитието на културното наследство в региона. Не само защото то е ключов елемент в укрепването на европейското и регионалното сътрудничество, не само защото е част от световното културно многообразие, а защото то е част от задълженията към нас самите, към нашите предци и към бъдещите поколения.

Изучаването и популяризирането на културноисторическото наследство на Тракия е безценен ресурс за устойчиво културно, икономическо и социално развитие. Мисля, че местните власти трябва да обединят усилията си за насърчаване на творческото съзидание в цялото му разнообразие, за реализиране на един истински диалог между културите на трите съседни народа. В това отношение бих искал да напомня българската инициатива за културните коридори в Югоизточна Европа. Това е начинание, което по своите цели и перспективи най-пряко кореспондира с проекта на Тракийските дружества за интеграцията на Тракия в Европейския съюз.

На следващо място бих искал да подчертая, че в наш общ интерес е да променим имиджа на Балканите като нестабилни, неатрактивни, като своеобразен европейски барутен погреб. Тази цел можем да постигнем само заедно със съвместните усилия на всички държави от региона. И тук има голямо поле за съвместни инициативи, включително и на неправителствени организации и на научни колективи. Защото, от една страна, те са източник на идеи и предложение за конкретни действия за стабилизацията на Балканите, за икономическо развитие и за развитието на регионалната структура, а от друга, демонстрират волята и желанието на народите на нашите държави за членство в Европейския съюз, доказват, че много повече неща ни обединяват, отколкото ни разделят.

В целия този контекст разглеждам и предложената за обсъждане стратегия „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“.

Тракия има ключово географско положение не просто между нашите три държави, но между Европа, Азия и Близкия изток. Това е един трансевропейски, трансконтинентален кръстопът. Наистина от гледна точка на евроинтеграционните процеси България, Гърция и Турция се намират в различни позиции. Гърция отдавна е член на Европейския съюз. България е на прага на своето членство. Турция отскоро е кандидат за членство. Ние обаче имаме общи цели, общи интереси и общ стратегически път на развитие в рамките на Европейския съюз. Интеграция на Тракия в Европейския съюз означава да използваме плюсовете, да оползотворим икономическия, културния и природен потенциал на съответните райони от трите страни, да постигнем мултиплициращ ефект в развитието на европрисъединителния процес. Защото, освен всичко друго, този географски регион обхваща и райони, които са неравномерно развити и в известна степен, трябва да признаем, изостанали в сравнение с другите райони от нашите държави.

Днешната конференция е важна стъпка в процеса на формирането на общо разбиране и виждане за развитието на Тракийския регион. Несъмнено основният въпрос, поставен в стратегията, който предстои да се дискутира и на конференцията „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“, е изключително важен и актуален. Той има ключово значение не само за развитието на нашите страни, но и за Балканския регион като цяло. Задачата, която поставяте, в същото време е изключително сложна и мащабна. Тя няма да бъде решета отведнъж, ще изисква и усилията, и политическата воля на всички страни.

Сложността произтича от необходимостта да се интегрират регионалните стратегии на трите граничещи района в България, Гърция и Турция в контекста на общите интеграционни процеси, максимално да се използват плюсовете, да се комбинират възможностите и да се минимизират минусите и рисковете. Това са големи предизвикателства, които изискват комплексен подход, изпреварващо мислене, отчитане въздействието на различни фактори, наслагването на различни по своята същност интеграционни процеси на национално, регионално и европейско равнище. В този аспект разработеният документ на настоящата конференция заслужава положителна оценка. Убеден съм, че той ще бъде добра основа за дискусия и което е по-важно, добра основа за подпомагане на практическата работа на национално, регионално и местно равнище, на съответните органи на изпълнителната власт и структурите на гражданското общество.

Подкрепям целите и приоритетите, заложили в стратегията, за подготовка и реализация на съвместни инвестиционни трансгранични проекти, по които да се осигури съвместно финансиране и да се кандидатства за финансиране от Европейския съюз. Имам предвид преди всичко инвестиции в транспортната инфраструктура на региона, превръщането му в основен транспортен възел на Балканите и неделима част от общеевропейската трансконтинентална транспортна мрежа.

Подкрепям необходимостта от повече конкретни икономически и бизнеспроекти, създаващи заетост, съобразени с изискванията за опазване на околната среда и нуждите на населението от двете страни на границата. Намирам за изключително важно да се реализират няколко големи проекта с участието на трите държави и на транснационални компании в областта на промишленото коопериране, селското стопанство и туризма.

Особен акцент би трябвало да поставим върху подобряването на бизнессредата чрез подпомагането на контактите, създаването на бизнес мрежи и системи за комуникации, засилване на трансфера на опити ноу-хау, маркетинг, съвместни рекламни кампании, промоции на панаири, изложби, семинари и пр. в рамките на Европейския съюз.

Позволете ми, в заключение още веднъж да изразя задоволството си, че можем да бъдем заедно. Регионът Тракия може и трябва да придобие нова увереност и способности, като създава общо пространство за диалог, обмен и съгласие, в което евроинтеграцията да играе все по-важна роля.

Пожелавам успех на работата на конференцията.

Мисля, че надписът на български, гръцки и турски върху пирамидата, монтирана през 2005 г. на граничния остров на река Марица, изразява най-пълно чувствата и идеите, които ни събират тук. Нека да припомним, той гласи: „Солидарни към Обединена Европа“.

СТРАТЕГИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕВРОРЕГИОН „ТРАКИЯ“*

УВОД

Настоящият стратегически документ е разработен в рамките на Комуникационната стратегия на Република България към Европейския съюз.

Цел на тази програмна разработка е да се насърчи сътрудничеството в географската област Тракия и нейната интеграция в рамките на ЕС. Това е комплексна цел, която може да бъде постигната единствено, ако има ясна и интегрирана цялостна стратегия за бъдещо развитие, която да бъде подкрепяна и от трите страни, в които попада географската област Тракия — България, Гърция и Турция. За постигането на тази цел ще допринесе и фактът, че Гърция е член на Европейския съюз, на България ѝ предстои скорошно членство, а Турция съвсем отскоро вече е кандидат за членство в Съюза.

Три са основните цели за разработването на съвместна стратегия за развитие на район Тракия:

- Въз основа на анализ и оценка на протичащите процеси в различните сфери на живот в отделните части на целия район да се очертаят положителните процеси в досегашното развитие на района, така също рисковете и заплахите за тази интеграция;
- Да се постигне общо разбиране за средносрочната визия за развитието и целите на развитието на географска област Тракия, както и взаимно съгласуван път за това как да се постигнат тези цели (приоритети, връзки) в рамките на трите граничещи части на района в България, Гърция и Турция;
- Да се предостави механизъм, по който да се определят необходимите действия за разработването на проекти в рамките на програмата или за допълнителни действия, които трябва да се извършат извън нея.

* Публикуваме със съкращения.

Предизвикателството в подготовката на тази регионална стратегия е да се открие правилният баланс между промяната и съхранението на националните обичаи и ценности, между икономически растеж и опазването на околната среда и между необходимостта да се преодолеят националните граници в името на бъдещото успешно общо развитие на район Тракия.

Стратегиите и мерките, описани в този документ, се основават на общата визия за бъдещото развитие, включваща всеобхватен поглед върху проблемите, които трябва да бъдат разрешени, и възможностите, които трябва да се използват. Това означава също и продължителен обмен на идеи, и професионален принос за вероятния ефект от разширяването, ключов елемент за процеса на съвместно развитие от различните страни на границата.

Основните функции на тази разработка са:

- Идентифициране на главните приоритети и мерки за развитие на съвместното сътрудничество в района;
- Търсене на общи отговори за развитие на определените области за съвместното сътрудничество;
- Прилагане на интегрирани трансгранични интервенции, а не индивидуални или ad hoc такива, на които им липсва ефективност и които водят след себе си редица последствия на всички нива на социално-икономическото развитие на региона;
- Официализиране на приоритетните оси и мерките, по които може да се получи финансиране от Европейската общност, и очертаване на очакваните финансови средства.

Предвид изследваните в разработката възможности и рискове за разширяване и присъединяване, наложително е да се следва една стратегия за развитие, която

- ще предостави пътека за стабилен растеж за двете страни на границата, с ясен акцент върху процеса на наваксване за страните, кандидатки за присъединяване;
- ще акцентира върху политиката на интегрираната регионална икономика, социалната сплотеност и добрите съседски отношения;
- ще предостави инфраструктура, която ще бъде ориентирана към пространственото интегриране на граничните региони;
- ще вземе под внимание защитата на околната среда, природните ресурси и нуждите на местното население;
- ще помогне за създаването на трансгранични институции за регионално развитие и обмен.

Настоящата стратегия е изработена по гъвкав начин, който да отговаря на промените и бъдещите нужди на местните и регионал-

ните общности. Затова тя не набляга на конкретни проекти, предложени от местни и регионални институции, въпреки че ще се влияе от подобни предложения за проекти.

ПРЕГЛЕД НА РАЗВИТИЕТО НА ГЕОГРАФСКА ОБЛАСТ ТРАКИЯ

1. Стратегическо местоположение на район Тракия

Географска област Тракия е разположена в Югоизточната част на Балканския полуостров и обхваща части на страните България, Гърция и Турция. Българската територия на района обхваща 9 административни области от Южна България — Бургас, Ямбол, Сливен, Стара Загора, Хасково, Кърджали, Смолян, Пловдив и Пазарджик. Броят на включените общини е 71. От Гърция са включени областите: Еврос — Александруполис, Родопи — Комотини, Ксанти — Ксанти, от Турция — областите (вилаети): Едирне (Одрин), Къркларели (Лозенград) и Текирдаг.

Областта на триречието — Арда, Тунджа и Марица, заедно с прилежащите ѝ райони на Странджа и Родопите и Черноморското и Егейското крайбрежие — от древността е известна като най-благодатната земя на Балканите и дори на Европа. Последните археологически разкопки в българската част са само едно от многото безспорни доказателства за това.

За съжаление, поради редица исторически наслоени обременености, тя е относителна най-изостаналата (в трите си части — българска, гръцка и турска) в социално-икономически план. Използването на нейния потенциал — земеделски, горски, туристически, индустриално-суровинен, комуникационен, търговски и геополитически, е незадоволително. Благодарение на Тракия, Турция е европейска страна. Гърция е черноморска и дунавска страна, а България е средиземноморска страна. Но не съвсем, макар че има вече всички предпоставки те да станат напълно и официално такива.

Общата площ на българската част от района на Тракия е 32663,2 кв. км — 29,4% от територията на България. Броят на населението е 2279,3 хил. д.¹ (29,4% от общото население на страната), а населените места — 1685 (31,6% от населените места в страната).

Характерно за местоположението на цялата област Тракия е нейното геостратегическо значение, което се определя от:

— наличните предпоставки за трансгранично сътрудничество между България, Гърция и Турция, което да доведе до елими-

ниране на отрицателния ефект на границите и представлява важна стъпка в процеса на интегриране на тази област в ЕС; — излаз на три морета — Черно, Егейско, Средиземно; — транспортната значимост на областта — пет от десетте Европейски транспортни коридори (ЕТК) — ЕТК №4, ЕТК №7, ЕТК №8, ЕТК №9, ЕТК №10, минават през територията на България и четири от тях обслужват пряко или косвено разглежданата област Тракия.

Трансевропейският транспортен коридор №4 — Дрезден/Нюрнберг—Прага—Виена/Братислава—Гьор—Будапеща—Арад—Констанца/Крайова—София—Солун/Пловдив—Истанбул провежда международните потоци между Румъния, България, Гърция и Турция посредством българските участъци Видин—София—Кулата в западната част на страната и София—Пловдив—Свиленград—Истанбул — в югоизточната (област Тракия). Коридор №4 е един от важните интегриращи елементи на Югоизточна Европа и свързва Балканите с Централна и Западна Европа и Азия. Има голямо значение за осигуряване на транспортните връзки на България с Румъния, Гърция и Турция, като в частта си Север—Юг е развиваща се трансконтинентална връзка от Европа за Азия и Африка. На територията на България, посредством коридор №4, се осъществява и най-късата сухоземна връзка между р. Дунав (от пристанищата Видин и Лом) до беломорските пристанища на Гърция — Солун и Кавала, което го прави подходящ за насочване към него на комбинирани превози от/за европейските страни от средното и горното течение на р. Дунав, които нямат морски излаз.

Трансевропейският транспортен коридор №10 — Залцбург—Любляна—Загреб—Белград—Ниш—София (Димитровград—Истанбул по коридор №4) провежда международните потоци между Европа, България и Турция/Гърция посредством българския участък Калотина—София, като в района на София се осъществява връзка с коридори №4 и №8 в направлението им на изток и юг. Коридор №10 от българо-сръбската граница до София има важно значение за осигуряване връзките между Европа и Азия, както и за регионалните връзки на Балканите.

Трансевропейският транспортен коридор №8 — Дурас—Тирана—Скопие—София—Пловдив—Бургас—Варна очертава ново трансконтинентално транспортно направление Изток—Запад, което ще възстанови известния от древността „път на коприната“, свързвал Европа и Азия. Международните потоци от и за Балканите до и от Централна и Западна Европа ще се провеждат посредством участъка на българска територия Гюешево—Кюстендил—София—Плов-

див—Бургас—Варна, голяма част от който също преминава през географската област Тракия. Коридор №8 има важна интегрираща функция за Балканския регион като нов транспортен коридор Изток—Запад. В стратегически план позициите му са изключително привлекателни с връзките на запад, към страните от Южна Европа и Северна Африка и на изток, към региона на Кавказ и Средния изток, Русия и Украйна. На територията на България коридор №8 се пресича или слива в отделни участъци с три от другите главни за Източна и Централна Европа коридори — №4, №9 и №10, което от своя страна прави възможен излаз към други големи пристанища на Балканите — Солун, Истанбул, Александруполис, Русе, Лом и Видин на р. Дунав.

Трансевропейският транспортен коридор №9 — Хелзинки—Санкт Петербург—Москва/Псков—Киев—Любашевка—Кишинев—Букурещ—Русе—Димитровград—проход Маказа—Александруполис провежда международните потоци от север през Румъния към България и Гърция посредством българския участък Русе—В. Търново—Ст. Загора—Хасково—Кърджали—Подкова—проход Маказа—Александруполис в централната част на страната, и към Турция — чрез връзката с коридор №4. Коридор №9 е особено важен за връзките на Балканския регион със страните от Източна и Североизточна Европа и Скандинавието. В регионален план интегрира територията на Румъния, България и Гърция, като осъществява стратегическа връзка между гръцкото беломорско пристанище Александруполис с голямото международно пристанище на р. Дунав — Русе, и в по-далечен план свързва Балтийско с Черно и Егейско море. Този транспортен коридор обединява пътна и железопътна инфраструктура и дава възможност на страните от Югоизточна Европа за излаз на огромния пазар на Русия и Украйна.

Трансевропейският транспортен коридор №7 се формира от р. Дунав като вътрешно континентална връзка между Източна и Централна и Западна Европа. Свързва Европа и Азия, като през Черно море се осъществява директна връзка с вътрешноканалната мрежа на Русия и страните от Каспийския басейн. Макар и не минаващ през разглежданата територия, коридор №7 е от особено значение, тъй като свързва региона със страните от средното и горното течение на р. Дунав. Чрез р. Дунав държавите от Югоизточна и Източна Европа получават директен достъп до мрежата от вътрешноканални пътища на Централна и Западна Европа, а посредством Черно море — с тези на Русия и Украйна. През Волго-Донския канал с воден транспорт може да се стигне до Каспийско море. България разполага с развита инфраструктура на речните си пристанища, която може активно да обслужва описаните релации, както и да предоставя услуги на страни в региона, които нямат излаз на реката.

Област Тракия получава достъп до тази важна водна транспортна артерия посредством транспортния коридор №9.

Пространствената организация на европейските транспортни коридори интегрира по естествен начин южната част на България (областите Пазарджик, Пловдив, Смолян, Кърджали, Хасково, Ст. Загора, Сливен, Ямбол и Бургас) със северните области от Гърция (Еврос, Родопи и Ксанти) и западните области от Турция (Одрин, Лозенград и Текирдаг). Провеждайки транзитните транспортни потоци между Северна и Западна Европа през Балканите към Близкия изток и Азия, трансевропейските транспортни коридори обслужват и регионалните потребности, като улесняват трансграничните комуникации между България, Гърция и Турция и ускоряват процеса на интегриране към ЕС.

2. Природо-географска характеристика на областта

За природо-географските характеристики на района е характерна обширна контактна зона с Черно и Егейско море, разнообразни и уникални природни условия и ресурси, които носят особеностите на географските зони, в които е разположен районът.

Релефът е формиран в подчертано преходни условия както във времето, така и в пространството в контактната зона на двете големи литосферни плочи — Евроазиатската и Африканската. В българската територия на района се простира част от Балканидната система, голяма част от Македоно-Тракийския масив, основната част от Рило-Родопския масив (малка част от Източнородопската под-област, разположена южно от Ивайловград по геоморфоложки особености е част от Източна Тракия, заемаща долното поречие на р. Марица) и от Западния сектор на Черно море (крайбрежната и шelfовата ивица). Релефът е изключително разнообразен — равнинно-хълмист и низинен в централната и източната част и планински и полупланински в крайните северозападни и южни части на района.

Климат. Териториалните различия на отделните елементи на климата са най-ясно изразени в южните крайгранични части на района, по Черноморското крайбрежие и в планините. Специфичната особеност на климата на района е неговата преходност между континенталния и средиземноморския климат, а така също преобладаване на средиземноморския климат в гръцката и турската част на района. От север на юг стойностите, характерни за преходно-континенталния климат, преминават в стойности, характерни за континентално-средиземноморския климат. Подобни изменения се наблюдават и в направление запад—изток, но разликите са по-значителни в близост до Черно море. Планините в района се отличават с

планински климат, който се характеризира с най-ниските средни температури за страната и най-високите средни валежни количества, 75% от които са в твърдо състояние. От осреднените данни да по-дълъг времеви период (20—50 г.) се установява, че температурата на въздуха през лятото в равнинната част е близка до тази на Северното Средиземноморие, а през зимата — до тази на южните райони на Източноевропейската равнина. Преходен е и режимът на валежите (в повечето части на района с два максимума — през февруари и август). Релефът и близостта на морските басейни допълват разнообразието на климата, създадено от тази преходност. Климатичните условия в района са подходящи за развитието на туризма, селското стопанство, физиологичното равновесие и комфорта на хората.

Води. Водните ресурси са богати по количество и разнообразност. Грунтовите води са характерни за Рило-Родопската област, където се образуват пукнатинни води, появяващи се под формата на извори в долините и имат регулиращо значение за оттока на планинските реки.

Област Тракия е богата и на напорни води — *термоминерални и карстови извори*. В българската част с най-висока радиоактивност е един от Нареченските термоминерални извори — 1300 емана/л. Карстовите извори са формирани главно в мрамори, като с най-голям дебит са Клептуза — Велинград (640 л/с), Вриса — общ. Девин (750 л/с) и Хубча при с. Соколовци — общ. Смолян (450 л/с). *Минерални води* от национално значение има при с. Банево (общ. Бургас), с. Минерални бани (общ. Минерални бани, обл. Хасково), Велинград, Мерицлери (общ. Димитровград), с. Нареченски бани (общ. Асеновград), Старозагорски бани (общ. Стара Загора), използвани предимно за балнеолечение. От местно значение са минералните води при с. Баня (общ. Нова Загора), с. Стефан Караджово (общ. Болярово), гр. Девин, с. Беден, с. Михалково (общ. Девин), с. Варвара и с. Ветрен дол (общ. Септември), с. Овощник (общ. Казанлък), с. Баните (общ. Баните, обл. Смолян).

Повърхностните води в района изцяло се оттичат с пряк отток към Черно море и към Егейската отточна област и се отличават с най-високата за страната гъстота на речната мрежа, както и най-високите стойности на отточния модул. Голямото разнообразие на физикогеографските условия определя характера на речните басейни и режима на оттока. Най-големите реки в района са Марица, Тунджа, Въча, Чепеларска, Арда и притоците им. Над 1/3 от обема на водните ресурси в страната е съсредоточен в този район.

Най-важният *проблем* за целия район Тракия, както за българската част, така и за частта, разположена в Гърция и Турция, е опазването на чистотата на водните ресурси, което е свързано с инве-

стиции в канализационната система и изграждането на пречиствателни станции. Негативно въздействие върху водите в района има обезлесяването на значителни територии в Източните Родопи, което е причина за формирането на най-високи стойности на твърд отток в страната.

Почви. Територията на област Тракия попада в обхвата на Средиземноморската почвена област, която е част от субтропичния ксерофитно-горски почвен сектор на Европа. В котловините и долните части на склоновете доминират лесивирани канеловидни и канелени почви. В равнините на Горна Тракия в по-обширни или по-ограничени масиви са разпространени смолници, особено характерни за областите Стара Загора, Ямбол и Бургас. В източната, причерноморска част на района, в Странджа, където валежите са над 800 мм със зимен максимум, а лятото е изключително сухо, са разпространени по-хумидни почвени типове като жълтоземи, черноземи и инверсно-кафяви планинско-горски почви. Във височина в планините почвената покривка се състои от кисели кафяви планинско-горски почви, рендзини, ранкери и литосоли. Най-високите части на планините са заети от планинско-ливадни почви, върху които е формирана пасищна растителност и те имат значение за развитието на планинското животновъдство. Гористата част от склоновете на планините е разположена върху разновидностите на кафявите почви и много малка част от тях се използва в земеделието, главно за производството на картофи. Западната част на Тракийско-Среднотунджанската почвена провинция — Горнотракийската низина и Тунджанската низинно-хълмиста земя, заети от съвременни наслаги с богати подпочвени води, са изградени от наносни почви, с развито зеленчукопроизводство, лозарство, овощарство, зърнопроизводство. Източната част на Тракийско-Среднотунджанската провинция (от Чирпанския праг на изток) е почти изцяло покрита със смолници. В Източните Родопи доминират ранкери с литосоли и ранкери с канеленовидни лесивирани почви, които са силно засегнати от ерозията, а основната култура, отглеждана върху тях, е ориенталски тютюн.

Благоприятните почвено-климатични условия са предпоставка за многоотраслово земеделие в района. Факторите, лимитиращи пригодността на земята за земеделие, са свързани с ерозията, замърсяването с химични елементи и твърди отпадъци, свлачищата със загуба на почва. Голяма е и ролята на релефа, особено на микрорелефа.

Биологично разнообразие и ресурси. Територията на район Тракия е с висока степен на лесистост. По-голямата част от висшите растения на българската флора се срещат в района, сред които

са 70 вида балкански ендемити и реликти и 25 вида български ендемити, установени в Рила. В Родопите са известни 90 вида балкански ендемити. Популациите и находищата на лечебни растения също имат значително място в биоразнообразието на района. Климатът също определя характеристиките на растителността в Странджа, която се различава от европейските растителни формации и се приближава до флората на Кавказ. Флората в Странджа е сложен конгломерат от растителни видове от различен произход, биологически характеристики и еволюционен стадий с висока природоопазваща стойност.

Естествената растителност е широко използвана като източник на разнообразни ресурси — дървесина, фураж, храни, плодове, билки, лечебни растения, суровини за производство на дъбилни вещества, етерични масла, смоли, багрила, битови сувенири. Тя е богата и на медоносни и декоративни растения.

Фаунистичното разнообразие на района е голямо, а количеството на видове трудно може да се определи поради недостатъчната проученост на някои таксони. Броят на реликtnите видове в Рила достига 96, в Западните Родопи 45, голяма част от които са и ендемични представители. Заедно с големия брой защитени видове в района, специално внимание заслужава орнитофауната на Източните Родопи, където броят на видовете птици е 167, а южната част на планината заедно с гръцката територия се приема за най-богатото място на грабливи птици в Европа след Испания.

В Странджа богатството на видовете е значително и с много висока стойност — 119 са ендемити, 16 видове са включени в Червената книга и 10 — в Европейската.

За опазване на биологичното разнообразие в района се намират голяма част от **защитените територии** на България: части от Национални паркове „Рила“, „Централен Балкан“; най-големият в България Природен парк „Странджа“; влажните зони Мандренско езеро, р. Ропотамо и ез. Аркутино; резервати, поддържани резервати, природни забележителности и защитени местности. В Родопите съществуват 19 резервата, 4 от които биосферни.

От турска страна, част от Странджа (около 130 000 ха) също е със статут на защитена територия. Други защитени територии са: езерото Сака, Касатура, Бийч, езерото Гала, Кору и др.

Полезни изкопаеми: Районът е сравнително богат на полезни изкопаеми, независимо че голяма част от установените находища на горивно-енергийни, рудни, нерудни, декоративно-облицовъчни и строителни материали не са в експлоатация.

3. Човешки ресурси. Пазар на труда. Социална инфраструктура

Човешки ресурси

Съставът, възрастовите характеристики и динамиката на населението е различно в трите части на географската област Тракия. В българската част жените (51%) са повече от мъжете (49%), населението е застаряло и намалява с темпове, близки до средните за страната. В турската част мъжете са по-многочислени (53%) и населението е много по-младо, като нараства с по-слаби темпове от средното за страната.

Към края на 2004 г. постоянното население на район Тракия в териториалния обхват на България наброява 2279,3 хил.д. при средна гъстота 69,8 д./кв.км. Обработваемата земя заема 39,9% от площта на района (под средната за страната — 44,8%), поради преобладаващия планински релеф на западните и южните части от територията на района. Обработваемата земя на човек от населението е 5,7 дка/ч. (средно за страната 6,4). Гъстотата на селищната мрежа е 5,2 населени места на 100 кв.км — близка, но по-висока от средната за страната (4,8), повлияна от по-високата гъстота в някои части на района (областите Кърджали — 14,6 и Смолян — 7,6).

За периода между последните две преброявания (1992—2001 г.) естественият прираст на населението в българската част на района е с отрицателна стойност и се очертава намаляване на населението на района със 165 хил.д., или средногодишно с близо 20 хил.д. Динамиката на населението на общините с най-големи демографски загуби от областите Кърджали и Хасково се определя основно от миграциите, докато за общините от областите Ямбол и Смолян тя се дължи в по-голяма степен на отрицателното естествено възпроизводство. В градовете са съсредоточени 69,0% от общото население. В обхвата на района попадат различни по големина градове — големи с население над 100 хил.д. (Пловдив — втори по големина на населението след столицата, Бургас и Стара Загора), средни — с население 30—100 хил.д. (Пазарджик, Хасково, Ямбол, Асеновград, Казанлък, Кърджали, Смолян и Димитровград), 10 малки (с население 10—30 хил.д.) и 48 много малки (с население до 10 хил.д.).

В гръцката част на област Тракия районите на Ксанти, Комотини, Александруполис най-високо нарастване през периода до 1991 г. отбелязва Ксанти. Характерно за целия район, който обхваща около 200 хил.д., е стабилизация на населението през последните години.

В района, разположен в Турция, през последното десетилетие се наблюдава стабилизация на броя на населението. През този период общото население в Турция нараства с 20%, а средно за раз-

глежданата турска част от този район — 2,4%, като нарастване е характерно за областите Къркларели и Текирдаг (около 6%) и слабо намаление на населението в провинция Одрин (-0,5%). Възрастовата структура показва нарастване на дела на младото население, което е над два пъти повече от възрастното. С 57 човека на кв.км., средната гъстота на населението в този район е по-ниска от средната гъстота за Турция като цяло (73 човека/кв.км), но по-висока от тази в българската и в гръцката част. Делът на градското население е около 58% от общото. Демографската гъстота е по-висока в област Одрин (64,2 човека/кв.км и 57,3% от населението живее в градските райони).

Образование и обучение

Образованието на населението е основен фактор за просперитет на този район. Професионалното обучение и образование в района следва да се насочи към обвързване с общеевропейските цели на системите на образование и обучение и създаване на конкурентоспособна, динамична и основана на знания икономика с повече и по-добри работни места и по-висока социална кохезия към 2010 г.

Характерно за българската част на района е наличие на население с добро образователно равнище. За периода на последните две преброявания на населението (1992—2001 г.) е налице абсолютно и относително нарастване на лицата с висше и полувисше образование за района. Преобладаващата част от населението с високо образователно равнище е съсредоточена в градовете на района и предимно в областните центрове (Пловдив, Бургас, Стара Загора, Пазарджик, Ямбол, Хасково, Смолян, Кърджали). С високо образователно равнище (висше, висше-специалист и средно образование) са 48,9% от населението на 7 и повече години от района (52,0% за страната). Професионалната квалификация на човешките ресурси е част от общата социална политика на страната, регламентирана чрез Закона за насърчаване на заетостта и осъществявана чрез съответни национални и регионални програми.

На фона на общото демографско развитие в България градското население на района се характеризира с висок възпроизводителен и трудов потенциал и високо образователно равнище, докато при населението на селата се наблюдава устойчива тенденция на отрицателен прираст.

Населението в гръцката част на района е с ниско равнище на образование. Работната сила през 2004 г. с ниско образование е около -5% и значително по-високо от този процент средна за страната

(35,1%). Относителният дял на населението със средно и средно специално образование е 29,8% и 20,5%. Работната сила с колежи и/или университети е 15,2%.

В турската част на района работната сила е с относително по-добро равнище на образование в сравнение със средните показатели за страната, но изоставаща значително от европейските стандарти. Важен фактор за подобряване на образователното равнище на населението в тази част е приетата през 1995 г. промяна в срока на задължителното образование, като този срок нараства от 5 на 8 години.

Пазар на труда

Картината на пазара на труда се отличава с различни равнища на заетост за всяка от отделните части на района, попадащи в различните страни. Вътре в отделните части равнището на заетост и безработица е също различно и доста проблемно в селските части на цялата географска област Тракия.

В българската част разпределението на контингентите на активното население е неравномерно на територията на района и е аналогично на разпределението на общото население и на възрастовата група 15—64 г., от която то основно се формира. Равнището на безработица (12,39% средногодишно равнище през 2004 г.) е близо да средното за страната (12,38%). По области и общини се наблюдават значителни различия в нивото на безработицата. За областите Бургас, Стара Загора и Пловдив равнището на безработицата е по-ниско от средното за района, формирано от неговите стойности в областните центрове и общини с по-висока заетост на населението в промишлеността и туризма. Останалите области са с равнище на безработицата над средното за района, като то е най-високо за областите Смолян, Сливен и Ямбол.

С подобно високо равнище на безработица между 10—12% се отличава и гръцката част на района. Основната причина за това е относителната неразвитост на района и високата заетост в първичния сектор (селското стопанство).

Значително по-ниско равнище на безработица според статистическите данни е характерно за тази част на района, попадащ в Турция. Равнището на безработицата и в трите вилаета е около 5%, което е значително по-ниско от средното за страната (около 10%).

Проблемът за младежката безработица се изяснява като основен проблем за целия район, характерен както за българската, така и за турската и гръцката част на района.

Социална инфраструктура

Развитието на образованието е свързано с изградената мрежа от учебни институции и демографската структура на населението. В обхвата на образователната инфраструктура са включени всички образователни степени — предучилищно, общо, професионално и висше образование. Важно значение за икономическото и социалното развитие на района имат висшите училища и научните институти, които са с надрегионално значение.

Много важно за цялостната интеграция на района към стандартите на ЕС е наличието на широка мрежа от висши учебни заведения, които са съсредоточени в гр. Пловдив (5 университета — Пловдивски университет „Пайсий Хилендарски“, Медицински университет, Аграрен университет, Висш институт по хранително-вкусова промишленост, Академия на музикалното и танцово изкуство, и 5 колежа, от които 2 — самостоятелни — Европейски колеж по икономика и управление и Земеделски колеж, 3 — в структурата на висши училища), гр. Бургас (2 университета — Университет „Проф. Асен Златарев“ и Бургаски свободен университет, 2 колежа в структурата на висши училища), гр. Стара Загора (Тракийски университет и Колеж „Телематика“), Пазарджик (1 колеж в структурата на висше училище), Хасково (1 колеж в структурата на висше училище) и Кърджали (1 колеж в структурата на висше училище). Наблюдава се тенденция за партниране на висшите училища с научните институти в зависимост от реалните потребности на пазара. С развитието на пазарните механизми в района се изграждат и функционират частни учебни заведения. Наличната база е с оптимална структура за осигуряване на необходимата общообразователна и професионална подготовка на учащите. В общинските центрове функционират средни училища, в голяма част от останалите населени места са изградени основни и начални общообразователни училища.

В турската част на района Тракийският университет в Одрин е от национално и международно значение и може да играе активна роля в общата интеграция на района и неговата интеграция към ЕС.

В гръцката част е Тракийският университет в Комотини.

Връзките между академичния свят и бизнес общността могат да се интензифицират от различните страни на границата и да спомогнат за заселване на двустранното и тристранното сътрудничество и на целия район Тракия.

Както и при другите сектори, основната инфраструктура на здравеопазването е ситуирана в по-важните градове. Големите центрове в целия район са снабдени с болници, други медицински заве-

дения и аптеки. Останалата част от района има много по-ниска изграденост на здравни заведения, дори в някои случаи, неадекватни на броя на населението, което следва да обслужват. Като цяло тези заведения не са екипирани с най-съвременна техника.

Спортната база на района предлага добри възможности за организиране и осъществяване на спортни инициативи и състезания с участие на населението на съседните страни.

4. Икономическо развитие

Типични за цялата разглеждана територия на област Тракия са контрастиращи икономически условия: аграрна икономика и моноструктурна индустрия, съжителстваща с модерна, ориентирана към услуги икономика в по-напредналите центрове. Всяка област, провинция или община се развива с различна скорост. Икономическото развитие на граничните общини е било повлияно от периферното им положение и от по-слабата инфраструктурна осигуреност. В повечето случаи местните активности са базирани на налични ресурси от типа на земя, природни изкопаеми, гори, рекреационни и др., но като цяло са слабо развити. Районът е много богат на природни ресурси, като гори и води, икономическият потенциал на които е често недобре използван.

От българска страна най-динамично се развиват областите Бургас и Пловдив. И трите турски провинции, особено Къркларели и Одрин, са силно динамични в сравнение с турската национална икономика. Представените префектури от гръцката част на областта (Ксанти, Комотини и Александруполис) са с относително по-ниско икономическо развитие от средното за Гърция.

Няма достатъчно чужди и частни инвестиции в целия район и вследствие на това местната конкурентоспособност на международните пазари е слаба. През 90-те години се наблюдава навлизане на гръцки и турски бизнес в българската част на района. Тези компании, представляващи около 5—10% от чуждестранния капитал в страната, инвестират в различни сектори на икономиката, но основно в леката и предимно в шивашката промишленост. Сред българските фирми, осъществяващи износ за Република Турция, преобладават тези, занимаващи се с търговия на горива, масла и петролни продукти; дървен материал в необработен вид, както и някои готови продукти, като паркет, мебели, химически продукти, електро- и строителни материали и цимент, техника за бита, фаянс, платове, готово облекло и текстил.

Отношението на местните власти за привличане на чуждестранни инвеститори е положително, но според анкетираните представители на бизнеса и техните организации би могло да се направи

повече за привличане на инвестиции в региона, провеждане на агресивен маркетинг от общините за подкрепа на бизнеса и създаване на благоприятни условия за потенциалния инвеститор и предприемач. Обикновено съдействието на местните власти се изразява в информация относно съществуващи стопански субекти и възможност за инвестиции в Интернет страници, бизнес карти, дилпънки, брошури и др., предоставяне на терени, съдействие за контакти и др.

Селскостопанската специализация е главно в интензивни култури като зеленчуци, лозя, тютюн, картофи, памук, плодове, а също така и зърнени култури. Тенденцията към значително снижаване на продукцията и добивите, отбелязана през 90-те години в българската част на района, започва да се пречупва в положителна посока, но проблемът за реализация на селскостопанската продукция остава важен ограничител на развитието на района. Секторът формира около 20% от заетостта в целия район Тракия, която е два пъти по-висока от средната ангажираност в този сектор за България и Гърция.

Индустрията е важен отрасъл на икономиката на района, ангажираща около 40% от заетите лица, като за българската част от района тя е около и над 50%. Развита добивна промишленост и енергетика поражда определени проблеми, свързани с околната среда. Други структуроопределящи индустриални сектори са производството на храни, напитки и тютюн, машиностроенето и металолеенето, шивашката и текстилната промишленост, машиностроенето. Силният спад, реализиран в индустриалното развитие на българската част на района през 90-те години, доведе до значително западане на отрасъла и неблагоприятни структурни промени.

Секторът на услугите се развива основно в областните центрове и по-големите градове, като осигурява значителна част от добавената стойност и работа на населението. Районът предлага банкови и застрахователни услуги, известен брой услуги за предприятията, обслужващи дейности, насочени към околните селски райони. Значителна част от активното население на района (40% от общо заетите) е ангажирано в сектора на услугите. Този сектор е основен работодател в българската част на района, като в него са заети 51,2% от общо заетите в района, в турската част този дял е 31,8%, а в гръцката част — около 45—50%.

Развитието на различни форми на туризъм е благоприятствано от наличието на многобройни природни и исторически забележителности. Разнообразният и неизтощен туристически ресурс невинно предлага необходимия стандарт. В същото време в района са едни от най-известните български курорти с международно значение — зимен курорт Пампорово, Наречен и др.

В област Тракия като цяло съществуват възможности за развитие на разнообразни видове туризъм. Липсват ресурси и материално-техническа база за разработване на масови форми, което определя и търсенето на вариантни решения за развитието на специализирани и алтернативни видове туризъм. Това може да се осъществи чрез интегриране на алтернативните видове (еко и селски туризъм) в традиционните такива (културно-познавателен, планински пешеходен и балнеоложки). Перспектива има и развитието на религиозен туризъм.

5. Инфраструктурна изграденост

Транспортна инфраструктура

Районът се обслужва основно от Трансевропейските транспортни коридори ТК № 4 и ТК № 9 и периферно или индиректно от ТК № 8 и ТК № 10.

Ориентацията на ТК № 4 и ТК № 9 в направление север/юг спомага за директното обслужване на трансграничното сътрудничество между България, Гърция и Турция и интегриране в района, но ТК № 9 все още не действа за трансгранични потоци поради отсъствието на ГКПП Маказа, а ТК № 4 функционира посредством ГКПП Кап. Андреево към Република Турция. Връзките с Република Гърция се обслужват от ГКПП „Капитан Петко Войвода“ — Орменион.

Като цяло, пространствената конфигурация на Трансевропейските транспортни коридори в разглежданата територия спомага както за включването на район Тракия в системата на Паневропейските транспортни коридори, така и за директен трансграничен пренос на пътници и товари, но някои от формиращите ги пъти и жп комуникации не отговарят на международните стандарти и изисквания за високоскоростен пренос. Все още липсват достатъчно ГКПП, а съществуващите се нуждаят от модернизация.

Северната част на района се обслужва от автомагистрала (АМ) „ТРАКИЯ“ — основна транспортна артерия с национално и европейско значение (коридор № 8) и АМ „МАРИЦА“, която е част от Трансевропейската магистрала „Север—Юг“ (ТЕМ), свързваща страните от Източна и Централна Европа с Близкия изток по направление София—Пловдив—Истанбул (коридор № 4). Двете автомагистрали са в различна степен на готовност. Изграденият участък на АМ „ТРАКИЯ“ София—Пловдив—Оризovo е с дължина 170 км, започнал е строежът на участъците Оризovo—Стара Загора и Карнобат—Бургас Запад; предстои изграждането на участък Стара Загора—Карнобат. Съществуващите участъци от АМ „МАРИЦА“ са в

различни фази на строителство, но в момента всички строителни дейности са спрени. В експлоатация са 20 км (ляво платно) от автомагистралата в участъка Любимец—Свиленград. Изоставането в строителството на двете АМ пречи на функционирането на трансевропейските транспортни коридори, затруднява провеждането на транзитните транспортни потоци през територията на страната и район Тракия и не улеснява процесите на трансгранично сътрудничество и интеграция.

Основната транспортна ос за район Тракия, свързваща Балканите с Централна и Западна Европа и Азия по направлението на коридор № 4, се формира от първокласния път I-8 *границата—Драгоман—София—Пловдив* (успоредно на АМ „Тракия“) — *Капитан Андреево* и I главна жп линия, част от направлението *Белград—София—Истанбул*. Пътят е категоризиран в европейската пътна мрежа с номер E-80 и като гръбнак на националната транспортна мрежа е основен носител на товаро- и пътникопотоци, а жп линията е категоризирана в европейската жп мрежа на магистрални линии и мрежата за комбинирани превози под № E-70 (C) и има трансконтинентални функции. По протежението ѝ са разположени много от универсалните терминали за комбинирани превози в Европа; на нея се базират по-голяма част от жп превозите от Европа към Азия, Близкия и Средния изток.

Централната част на район Тракия се обслужва от първокласния път I-5, *Русе—В. Търново—Хасково—Кърджали—Подкова* и IV главна жп линия *Русе—Подкова*, формиращи направлението на ТК № 9. Тупиковото окончание на линията към южната граница не дава възможност за ефективно използване на цялото жп направление, свързващо Дунавската водна магистрала и осъществяващо връзки на север с Русия, Украйна, Беларус, Балтийско море и главните паралелни европейски оси, обвързващи Западна и Централна с Източна Европа. Продължаването на тази железопътна ос и обвързването ѝ с жп мрежата на Република Гърция ще обезпечи достъп до беломорските пристанища Александруполис, Солун, а в по-далечна перспектива и Кавала.

Сега поради липса на ГКПП Маказа, международният товаропоток от Хасково се ориентира в направлението на I-8 (E-80), с възможност да прекоси границата на Капитан Андреево или на „Капитан Петко Войвода“.

Засега се предвижда само пътен преход през ГКПП Маказа, но строителството на трасето се бави, така че ТК № 9 всъщност е „запушен“ на юг към Александруполис, което е основна пречка за интегрирането на района.

Друга изявена транспортна ос в централната част на район Тракия, гранична с област Одрин, е по направлението на път I-7 *Силистра—Шумен—Ямбол—ГКПП Лесово/Турция*, която провежда международните транспортни потоци в посока север—юг, успоредна с коридор № 9. След пускането в експлоатация на ГКПП Лесово—Хамзъбейли, това ще бъде още една важна връзка с района на Одрин. Освен това, тук има възможност за свързване на жп мрежите на България и Турция чрез изграждане на жп линия Ямбол—Елхово—Одрин, идеите за която датират преди повече от един век, но сега стават особено актуални.

Източната част на район Тракия, гранична с област Лозенград, се обслужва от утвърденото международно направление, провеждащо транзитните и вътрешните потоци по Черноморското крайбрежие по трасето на първокласен път I-9 — *Румъния (ГКПП Дуранкулак)—Балчик—Варна—Бургас—ГКПП Малко Търново—Турция*. Трансграничният преход при Малко Търново е с ограничена транспортна проходимост, главно за лек автомобилен и пътнически шосеен транспорт. Разширението му включва изграждане на тир-хале. Все още крайбрежният път на юг от Бургас, обслужващ туристическия поток, няма пряка връзка с крайбрежието на съседна Турция, въпреки че отдавна се говори за необходимостта от изграждане на ГКПП Резово и свързване на Българското южно със северното Турско Черноморие (област Текирдаг).

Характерно за район Тракия е, че се обслужва преобладаващо от автомобилен транспорт, а жп транспортът е допълващ, особено в западната му част.

В зоната на **Западните Родопи** от район Тракия, гранична с префектура Ксанти, най-високото ниво на транспортно обслужване се осъществява от второкласните пътища II-37 *Пазарджик—Пещера—Доспат—Барутин*, II-86 *Пловдив—Асеновград—Рудозем—границата* и II-58 *Асеновград—Тополово—Комунига—(Кърджали)*. Тези пътни връзки са изключително с направление север-юг и осигуряват връзките на тази част на района с националната пътна мрежа. Пътищата са двулентови, с габарит 7/10,5 и настилка, изградена за максимално осово натоварване от превозни средства 10т/ос.

Комбинация от няколко третокласни пътища III-197 *Доспат—Широка лъка—Михалково*, III-868 *Широка лъка—Михалково—Смолян* и III-865 *(Смолян)—Средногорци—Мадан—Златоград—Бенковски—Подкова* и III-503 *Момчилград—Крумовград—Ивайловград*, формира ос с регионално значение, успоредна на южната граница с Република Гърция, която не обслужва презграничните връзки, но се явява от особена важност за обслужването на южната част на райо-

на — както в регионален, така и в международен план. Този перспективен крайграничен транспортен коридор има важна роля за интегрирането на териториалните общности в крайграничния район и балансира влиянието на меридионалните оси, които доминират.

Освен от изявените международни направления в посока север—юг, източната част на район Тракия се обслужва от няколко второкласни пътя: път II-76 *Харманли—Тополовград—Елхово* и път II-79 *Елхово—Болярово—Средец—Бургас* формират гръбнака на вътрешнорегионална ос, интегрираща източната част на район Тракия, успоредно на южната граница с Турция. Второкласният път II-53 *Ямбол—Средец* като връзка с II-79, осигурява по-пряк достъп на граничните части на района в северозападна посока до областния център Ямбол. Второкласният път II-55 *Свиленград—Н. Загора* допълва транспортното обслужване на района в регионален план, като осигурява връзка с вътрешността на страната в посока юг—север и връзка с регионалната ос, успоредна на границата.

Основните проблеми в транспортното обслужване на район Тракия се свеждат до:

- Отсъствие на ГКПП по южната граница с Република Гърция, което е най-сериозната пречка за осъществяване на транспортния обмен и бърз и лесен достъп между двете граничещи страни.

- Освен функциониращите пътен и жп ГКПП с Република Турция по отдавна утвърденото международно направление Европа — Азия (ЕТК № 4), в източната част на района също функционира ГКПП (М. Търново), но тук отсъства жп транспорт, а трасето не е регламентирано за товарни превози.

- Пътната мрежа в посока север—юг, спомагаща интеграционните процеси и трансграничното сътрудничество в района, е представена по-често от второкласни пътища с регионално значение (главно в западната част) и по-малко от първокласни (в източната част на района). Липсва организираща и интегрираща транспортна ос от национално или регионално ниво, която да се противопоставя на влиянието на оста София—Пловдив—Димитровград, а така също и развити кръстовищни транспортни европейски и междуконтинентални транзитни и търговски връзки в посока „изток—запад“ и „север—юг“ с оглед „реализиране“ на геополитическото положение на район Тракия.

- Вътрешно-регионалните връзки се осъществяват предимно от третокласна или общинска пътна мрежа, като пътните участъци с републиканско и международно значение са ограничени. Голямата сложност на терена (предимно планински)

предопределя характера на пътната мрежа. Лошото състояние на пътната мрежа, която не може да обслужи локалния трафик, е важна пречка както за обслужване на населението (транспортно, здравно и др.), така и за осъществяване на международни стопански контакти. Гъстотата на пътната мрежа, отнесена към територията на разглежданите райони в над 40% от общините, е значително под средната за страната. Пониското техническо равнище на изградените съоръжения на пътната мрежа в голяма степен определя разликата в стандарта за обслуженост на периферните райони в сравнение с останалите райони на страната.

- Друга характерна особеност на транспортното обслужване в южните периферни райони е **голямата отдалеченост на териториите от изградената железопътна мрежа**. Слабото развитие на железопътния транспорт е безспорно лимитиращ фактор на процесите на социално-икономическо развитие в тези райони. Липсата на железопътна мрежа в по-голямата част от общините в българската част и голямата им отдалеченост от функциониращите линии са допълнителна пречка за интеграционните процеси и осъществяване на трансгранично сътрудничество.

- Пътната мрежа е с елементи, неотговарящи на европейските стандарти и изисквания за сигурност и комфорт на пътуване. В западната част на района категорията на изградената пътна мрежа е ниска. Липсват пътища първи клас, а второкласните са с влошено състояние.

- Неравномерно обслужване на района с жп транспорт и наличие на територии, отдалечени значително от функциониращата жп мрежа.

- Ниски технически параметри на ж.п. инфраструктурата, обслужваща района, в сравнение с тези от вътрешността на страната.

- Няма връзка с жп мрежата на Република Гърция, независимо от близостта ѝ, има само една връзка с Република Турция.

Водоснабдяване и канализация

Районът разполага с добри в количествено и качествено отношение водоизточници (в Родопския масив се намират 60—70% от водните ресурси за България), но те не се използват рационално. В най-източната част се намира един от големите водоизточници в България — язовир „Ясна поляна“ с едноименната пречиствателна станция за питейни води, свързани основно с осигуряване на качествено водоснабдяване на Южното Черноморие.

В по-голямата част от населените места има изградени централни водоснабдителни системи, като основните проблеми са свързани с ниската ефективност на водопроводните системи и големи загуби на вода в тях, както и недостатъчна изграденост на обекти за акумулиране на водите през пълноводието и използването им през сезоните на маловодие, в резултат на което някои населени места са с режим на водоснабдяване. Все още в българската част на разглеждания район съществуват малки населени места без централно водоснабдяване.

Основните проблеми на изградеността на водостопанската инфраструктура в района се обобщават като:

- съществуващата водоснабдителна мрежа е остаряла — главно в градовете, и се нуждае от подмяна и реконструкция;
- наличието на добри водоизточници не е достатъчно за водоснабдяването навсякъде и все още съществуват населени места без централно водоснабдяване;
- канализационни мрежи има главно в големите населени места; използват се септични ями и попивни кладенци, което води до замърсяване на подземните води;
- на много места поради разрушените напоителни системи се използва питейна вода за напояване.

Телекомуникации

Преносната телекомуникационна мрежа в района има две трансгранични оптично-кабелни връзки — с Република Гърция по направление Хасково—Кавала и с Република Турция по направление Хасково—Одрин. Телекомуникационната преносна мрежа е сравнително добре развита, но развитието на местните съобщителни мрежи в граничните райони изостава. Характерно за селищната телефонна мрежа са териториалните диспропорции — в някои отдалечени села в планинските и гранични райони връзките са по въздушни трасета, амортизирани, с телефони местна батерия, като на места няма селищна телефонна мрежа, а само по един пост за обществени нужди. Постепенната цифровизация на селищната мрежа осигурява въвеждане на съвременни съобщителни услуги, първоначално в по-големите центрове, курортни центрове и ГКПП, а по-късно — и в другите селища.

Енергийна инфраструктура

Електроенергийната мрежа в района е добре изградена, с достатъчно мощност и параметри, оразмерени за натоварвания, показатели от настоящите. Бъдещото развитие, включително интеграционните процеси, няма да бъдат възпрепятствани от недостатъчна електроенергийна инфраструктура.

Електроенергетиката е област, в която отдавна се осъществява истинско трансгранично сътрудничество и интегриране в района чрез транзит на електроенергия от България за Република Турция посредством преносния електропровод 400 кВ ТЕЦ „Марица-изток 3“ — Бабаески (TR) и втори преносен електропровод 400 кВ за Алибейкьой (TR).

Газоснабдяването е друг аспект на трансграничното сътрудничество между Република България и Република Турция — през район Тракия минава транзитният газопровод от Русия през България за Турция, като граничният пункт е компресорната станция „Странджа“ на територията на община Болярово. Преносът е транзитен и няма отношение към газоснабдяването на района, но експлоатацията на техническите съоръжения на КС налага контакти с турската страна, което е предпоставка за откриване на местен ГКПП, още повече че такъв е съществувал в миналото.

Между България и Гърция е изграден преносен електропровод 400 кВ, по който България изнася електроенергия за Гърция при договореност, но той е по направление Благоевград—гръцката граница, извън район Тракия.

По същото енергийно направление функционира и транзитният газопровод от Русия за Гърция, който пресича границата на Кулата—Промехон. Количествата и режимът на доставка са предмет на договор между страната доставчик и страната потребител, като ролята на България е в транзитирането.

Докато транспортната и съобщителната инфраструктура осигуряват двупосочен трансграничен пренос, енергийната и водостопанската инфраструктура са свързани с доставка на ресурс и са ориентирани в посока България—Гърция/Турция.

Обобщено, състоянието на техническата инфраструктура, особено на транспортната, не стимулира социално-икономическото развитие на района, като в основата на това е развитието на тупикова инфраструктура и липса на достатъчно гранични преходи.

6. Културно-историческо наследство — културни коридори

Материално-веществените следи от древните цивилизации, обитавали земите на изследвания район, се срещат на много места от трите страни на границите. Старата архитектура, там, където е съхранена, също е с много общи черти.

В българската част на района са запазени значими архитектурни, археологически, етнографски паметници на културно-историческото наследство от различни епохи. Долмените край с. Хлябово, култовият комплекс Палеокастро край Тополовград, Кара Колювата къща, Хайдушка дупка край Харманли; Римската крепост край с.

Минерални бани, крепост и куполни тракийски гробници „Малтепе“ и „Курткале“ от IV в. пр.Хр. при с. Мезек, община Свиленград, Тракийската крепост Мастейра, югоизточно от с. Миладиново, община Свиленград, Асеновата крепост при с. Клокотница, мостът в Свиленград, античната вила Армира при Ивайловград, средновековната крепост Хисаря в гр. Хасково; Урдовиза, Ахтополската стена, манастирът „Света Троица“ край Тополовград, църквите „Св. Успение Богородично“ (кв. Василико, гр. Царево), „Св. Св. Кирил и Методий“ — с. Кости; „Св. Пантелеймон“ в с. Бродилово, стенописите в църквата „Св. Възнесение Господне“ и Старото гръцко училище в гр. Ахтопол, архитектурно-историческият резерват с. Бръшлян, църквата „Пресвета Богородица“ (XVII в.) в Созопол и древните църкви в Несебър, включени към обектите на световното културно наследство под егидата на ЮНЕСКО, Национален парк-музей „Шипка—Бузлуджа“, Музей на розата — Казанлък, Храм-паметник „Рождество Христово“, — гр. Шипка, историческите места и музеи, запазенят автентичен фолклор и занаяти, местните празници и обичаи, прочутите сакрални нестинарски танци са само част от това наследство.

Казанлъшката тракийска гробница (IV—II в. пр.Хр.) е шедевър на тракийската материална култура под закрилата на ЮНЕСКО. Тракийски гробници са открити в Долината на тракийските владетели — Казанлък. Останалият под водите на язовир „Копринка“ античен град Севтополис (IV в. пр.Хр.) е изцяло проучен, като са открити 2000 монети, тракийска и гръцка керамика, погребални дарове, колони, капители и др. Към богатия фонд от високостойности експонати през 2004 година се прибавят находките от ритуални погребения в могилите „Светицата“ (уникална златна маска и златен пръстен) и „Голямата косматка“ (гробницата на цар Севт III с погребални златни дарове и бронзова глава с неговия образ).

В района на с. Старосел още през края на V в. и началото на IV в. пр.Хр. е имало старо тракийско селище. На няколко километра от Старосел е най-големият открит през 2000 г. тракийски царски комплекс с храм-мавзолей в Югоизточна Европа. Неговата монументалност, архитектурна изящност и доминираща позиция по отношение на околността (с поглед към Тракия) не буди съмнение, че Старосел е културен комплекс, свързан с царската институция.

През септември 2000 г. в град Кърджали бе открит реставрираният Средновековен манастирски комплекс „Св. Йоан Предтеча“ от IX—X век — един от духовните бисери на града. Обектът бе предмет на археологически разкопки в продължение на 14 години. През 1988 г.

в църквата е намерена напълно запазена гробница, в която са открити тленните останки на висш духовник със запазени фрагменти от тъкани и атрибути.

Свещеният град „Перперикон“ край с. Горна крепост предлага неповторимо съчетание от уникалност в архитектурен, исторически, природен и мултирелигиозен аспект. Комплексът включва дворец-светилище от V—IV в. пр.Хр., укрепена тракийска крепост, селище и кръгъл храм — прорицалище. Смята се, че тук е била една от столиците-резиденции на царете Терес и Ситалк, съответно баща и син. Грандиозните скални изсичания на невисокия хълм край с. Горна крепост отдавна са привлекли погледа на изследователите. От 2000 г. са започнати мащабни археологически проучвания. В ход е проект за неговата социализация. Наред с високия научен интерес към комплекса, нарастващите туристически посещения могат да предложат алтернативен поминък на местното население.

Средновековната крепост „Моняк“ (Мнеакос) край с. Широко поле се намира на 4 км източно от Кърджали. Тя е една от най-големите и високо разположени крепости в Родопите, със защитена площ над 50 дка. Външната крепостна стена е изградена от ломени камъни, споени с бял хоросан, и следва очертанията на скалния венец. На места е запазена до височина 7,8 м. Входът е от запад, охраняван от две правоъгълни кули. Цитаделата заема най-високата източна част на масива. При изграждането на крепостта е обърнато особено внимание на водохранилищата и складовете за храни. Тук е бил разположен военен гарнизон, а в крепостта населението от селищата по поречието на р. Арда е намирало убежище по време на военни действия. „Моняк“ е свързана и с похода на кръстоносците от 1206 г. Техният хронист, маршал Жофруа Вилардуен, разказва за красивата, плодородна долина на р. Арт (Арда), в подножието на мощния замък Моняк, където рицарите разбират за гибелта на своя император Болдуин Фландърски. Тук се провежда Баронският съвет, който избира Хенрих за император на Латинската империя.

Тракийската крепост в местността „Телевизионна кула“ — с. Иванци, се намира на 9 км североизточно от Кърджали. Възвишението е с форма на пресечен конус със стръмни, почти отвесни скални склонове от юг. Горната повърхност с площ от 5 дка е почти равна в южната половина, а в северната е с наклон. Крепостната стена е изградена направо върху скалния терен, следващ естествения наклон на възвишението. Крепостта е съществувала през ранножелязната епоха (X—IX в. пр.Хр.).

Средновековната крепост над р. Боровица е интересен паметник на ранновизантийската култура. Тук по прекия път от Адриано-

пол (Одрин) към Филипопол (Пловдив) по р. Арда през V в. е изградена укрепена трикорабна базилика, която е била център на една от планинските епископии от диоцеза на Пловдивската митрополия. Църквата е трикорабна, триабсидна. Нейното съществуване е обусловено от интензивния живот в околните селища.

Тракийската и средновековната крепост при с. Вишеград се издигат на характерен връх с отвесно спускащи се към р. Арда скали. По резултатите от археологическите сондажи се предполага, че през Средновековието тук се е намирала резиденцията на управителя на областта Ахридос.

Античните рудници „Стремските лабиринти“ (пещера Иниклер) се намират в землището между селата Рани лист и Стремци. Много добре са запазени галерии на мини за добив на злато (III—I в. пр.Хр.). Галериите наподобяват лабиринт, откъдето идва и името им.

На около 200—300 м южно от с. Татул, община Момчилград, се намират останки от тракийска крепост, в която най-интересното е тракийско светилище от XII в. пр.Хр., посветено на Орфей. Тракийското светилище представлява издълбани в голяма скала две скални гробници, 8 стъпала и ниша за поставяне на обредна плоча.

В Устренския рид на Западните Родопи (община Джебел) се намира средновековната твърдина „Устра“. Дължината на цялата крепостна стена е 113 м, а запазена височина на стените е до 10 м. Разкрити са основите на жилищни помещения, водохранилища и складове за храна. Наблизо са останките на тракийска крепост със същото име — „Устра“, от която са останали крепостни стени, високи до 2 м. Построена е през XII—X век пр.Хр. Наблизо по долината на малка рекичка са запазени 2 тракийски куполни гробници. Смята се, че тук е била столицата на тракийското племе одриси.

Има десетки други римски, тракийски и ранновизантийски селища, крепости, скални некрополи, скални ниши, надгробни могили, които имат потенциал за развитие и използване.

От турска страна, Одрин като бивша столица на Отоманската империя, е най-богатият на културно-историческо наследство град в района и град с международно значение от гледна точка на културното наследство. Той има над 500 паметника и исторически места, включително джамии, мостове, покрити пазари, исторически къщи и други паметници.

В провинция Къркларели има разкопки на важни гробни могили, Римски театър в Чьомлектепе, близо до Визе, и други места от исторически и археологически интерес.

Богатство на културно-историческото наследство е характерно и за гръцката част на район Тракия.

Средища на културното развитие и обогатяване на населението от трите страни на границата са и музеите, театрите, читалищата, библиотеките, галериите, религиозните домове на различните вероизповедания и др. Проблем е недостатъчната финансова обезпеченост за развитието на културата и поддържане на базата.

Общото културно богатство и разнообразие на района, уникалното съчетание на културно-исторически и природни забележителности на територията на Р България, Р Турция и Р Гърция са основа за създаване на програми за научно проучване, опазване, рехабилитация и използване в интерес на местните общини и развитие на туризма.

7. Екологична ситуация

Особеност на район Тракия е наличието на територии с много добре запазена природна среда, както и на територии (със сравнително малък обхват) със силно влошена екологична обстановка.

Характерно за граничните райони на зоната, особено на планинските части (между българската част и област Ксанти от гръцка страна, а така също между българската част с граничния район на Къркларели от турска страна), са много добрите първични екологични условия, изразяващи се в запазване на естествената природна среда. Трябва да се отбележи и високата стойност на района в консервационно отношение. Тук съществуват множество защитени природни територии, включващи резервати с международно значение и части от национални паркове, като възможностите за създаване на нови еталонни защитени територии са значителни.

Нарушение на литоложката основа под влияние на минните разработки е констатирано на значителна площ; радиоактивно замърсени земи са установени при с. Сърница, с. Барутин, в общините Ардино, Крумовград, Маджарово и Кърджали и около някои други оловно-цинкови рудници. Влиянието на рудодобива се свързва освен с нарушаване на земите и тяхното радиационно натоварване, така и със замърсяване на водите. Близко до флотационните фабрики в Рудозем, Маджарово и с. Устрем се намират и най-големите депа за скални и земни маси, които отпадат след флотацията. Проблеми създават изхвърляната баластра и непречистените руднични води. Тези отпадни продукти са и с висока радиоактивност и в района съществуват радиационно замърсени територии.

Ерозията е развита повсеместно във всички общини, като повечето засегнати територии са с висока степен на ерозираност и процесът се засилва непрекъснато. Най-силно е изразена ерозията по западния склон на Родопите. За съжаление противоерозионните мероприятия са силно ограничени, което дава възможност за по-мощна изява на ерозията.

С най-силно замърсен атмосферен въздух е районът на град Кърджали, отделни ядра на слабо замърсен въздух са формирани в Крумовград, Ардино, Момчилград, Асеновград, Рудозем, Мадан, Лъки. Замърсяването на въздуха е в тясна връзка и със замърсяването на почвената покривка. В района на Кърджали наднормено са замърсени 33 500 дка обработваеми земи в землищата на 21 населени места, като 1/3 от тях са замърсени над 2 пъти от пределно допустимите концентрации.

Екологическото състояние на зоната, граничеща с област Родопи от гръцката част на района, може да се определи като едно от най-проблемните в целия район Тракия. Най-значителните екологически ограничители за развитието на зоната са: ерозията, замърсяването на въздуха, почвите и водите; негативните последици от рудодобива и някои други с по-малко значение — радиационното замърсяване и ниската водоснабденост. Основен замърсител на околната среда се явяват промишлените предприятия, намиращи се на територията на град Кърджали. Водещо е замърсяването с тежки метали, натрупано в резултат от 40-годишната дейност на „ОЦК“ АД, гр. Кърджали.

Замърсяването на водите е тясно свързано с дейността на рудодобива. В тежко състояние са отделни участъци на реките Въча, Чепеларска и Чепинска.

Основната речна артерия — р. Арда, е силно замърсена с оловни, медни, кадмиеви, сулфатни и манганови йони. С реализирането на проект за преустановяването на замърсяването с битово-фекални води се цели да се подобри състоянието на речната екосистема, създаване на здравословни условия на живот на населението на град Кърджали и намаляване на здравния риск за живущите на териториите по протежението на речния басейн на река Арда в България и Гърция.

Не по-маловажен проблем е замърсяването на реките Марица и Хасковска, които са критично замърсени от зауствани индустриални отпадъчни води и непречистени битови води от градовете и фермите.

Като цяло състоянието на околната среда по **поречието на р. Тунджа** се определя като задоволително. Районът е предимно селскостопански, където практически не съществуват значителни замърсители на околната среда и това е един от екологично най-чистите райони в страната. Общо взето, населените места по поречието на р. Тунджа нямат изградени пречиствателни станции, а в селата няма канализационни системи. Чистотата на атмосферния въздух е в границите на действащите нормативи. Значителни площи обработваеми земи не са годни за залесяване в резултат на битово и промишлено строителство, които се явяват сериозни замърсители на почвата.

Крайморската част на район Тракия е екологически чиста, с изключение на общините Камено и Бургас. Районът се характеризира с добри водни запаси. Състоянието на повърхностните води е нормално. В последните години се наблюдава видимо подобрене на качествата на подземните води в местата с много обработваеми площи, поради рязкото намаляване на торенето. Общото състояние на почвите на територията е сравнително добро, като проблемите са основно на територията на общините Камено и Бургас. Основен замърсител на почвите и на околната среда като цяло в региона е неорганизираното и незаконно изхвърляне на битови и строителни отпадъци.

Екологичните проблеми, свързани с компонентите на околната среда в район Тракия, могат да се обобщят като:

- ✓ Най-важният проблем е опазването **чистотата на водните ресурси**, което е свързано с инвестиции в канализационната система и изграждането на пречиствателни станции. По поречието на реките Арда, Тунджа и Марица са изградени градски пречиствателни станции за отпадни води (ГПСОВ) в големите градове.
- ✓ Съществен психологически проблем е и личното отношение на населението спрямо водните ресурси. Важно значение за водите в района има **обезлесяването на значителни територии в планините**, което е причина за формирането на най-високите стойности на твърд отток.
- ✓ Големи замърсители на **атмосферния въздух** от българска страна са СМЕК „Марица изток“, промишления район на Димитровград, цветната металургия в Кърджали.
- ✓ Разработват се специални програми за третиране на твърдите битови отпадъци и подобряване на организацията по събирането и транспортирането им. Прилагането на нови схеми за събиране, съхранение и транспортиране на отпадъците изисква и изграждане на нови депа. Целта на всички общини е изграждането на депа за твърдите битови отпадъци, отговарящи на съвременните изисквания и нормативна база, хармонизирана с изискванията на Европейския съюз.
- ✓ Разработват се и мерки за намаляване на риска от стари замърсявания чрез постепенно закриване на неконтролираните депа и сметища и недопускане на създаване на нови, постепенно ликвидирани на старите сметища, както и разделно събиране на отпадъците с цел тяхното рециклиране.
- ✓ Ерозията е развита повсеместно в района, като повечето засегнати територии са с висока степен на ерозираност и процесът се засилва непрекъснато.

- ✓ На територията на района са малко организациите за защита на околната среда, които да работят професионално с изградена стратегия.

АНАЛИЗ НА СИЛНИТЕ И СЛАБИТЕ СТРАНИ, ВЪЗМОЖНОСТИТЕ И ЗАПЛАХИТЕ

Синтезиран анализ на силните и слабите страни, възможностите и заплахите е представен в дадената по-долу таблица. До голяма степен акцентите в него се основават на особеностите на българската част на район Тракия, но също така са отчетени и основните параметри на развитието, характеризиращи и частта на района, разположена в Гърция и Турция.

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
ПРИРОДНА СРЕДА И МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ	
- Важен кръстопът между Европа и Азия с благоприятно геостратегическо положение - Стратегически възел на трансевропейските мрежи в комбинация с неговата близост до Черно море и Азия - Богата природна среда, уникални екосистеми, благоприятни почвено-климатични условия, богати водни ресурси, защитени природни територии от национално и европейско значение - Поземлени ресурси за развитие на икономиката	- Планински характер на по-голямата част от граничната територия на района, поставящ сериозни проблеми пред повишаване на достъпността от двете страни на границите и преодоляване на изолацията на тези части на района - Наличие на чувствителни екосистеми - Намаляване на биологичното разнообразие в резултат на антропогенно въздействие - Природните ресурси все още не са признати като важен източник на доходи
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО	
- Богато културно-историческо наследство - Уникално съчетание на обекти на културно-историческо наследство със световно и национално значение - Съхранени традиции и фолклор - Наличие на изключително благоприятни културно-исторически ресурси за развитие на всички видове туризъм	- Културно-историческото наследство в района не се използва ефективно - Отсъствие на публично-частни партньорства за опазване и използване на културния потенциал на района - Слаба обществена загриженост по отношение на културното наследство на територията - Недостатъчни финансови ресурси за експониране и поддържане на обектите на културно-историческото наследство

ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ	
- Наличие на важни градски центрове с висок възпроизводствен и трудов потенциал - Нарастване на образователното равнище на населението - Образована работна сила в определени части на района - Висок дял на икономически активните лица	- Намаляване и застаряване на селското население - Изразена депопулация на граничните общини - Вътрешнорегионални различия в демографската структура по образование - Ниската степен на образованост в селата не позволява да се отговори на съвременните изисквания на пазара на труда - Несъответствие между търсенето и предлагането на пазара на труда в зависимост от нуждите на инвеститорите и във връзка с навлизането на новите технологии
СОЦИАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА	
- Наличие на академични структури - Изградена и функционираща образователна мрежа, включваща всички степени на образованието - Здравната мрежа в района е в съответствие със Закона за лечебните заведения и промените в сферата на извънболничната помощ	- Ниска степен на сътрудничество между изследователско-образователните структури в района от двете страни на границите - По-ниско равнище на услугите и инфраструктурата, осигуряващи качество на живот на жителите в селските и граничните части на района - Недостатъчна финансова обезпеченост за развитието на социалната инфраструктура
ИКОНОМИКА	
- Политическа стабилност - Местоположение — благоприятстващо за развитие на трансграничното сътрудничество, търговия и услуги - Натрупан опит и традиции в отраслите на преработващата промишленост (лека, хранително-вкусова, машинни и оборудване) - Икономическо възстановяване на българската част на района и изключително динамично развитие на турската част на района - Нарастване на двустранната търговия България — Гърция и България — Турция - Наличие на гръцки и турски инвеститори в българската част на район Тракия - Богати културни ресурси	- Висока зависимост от първичния сектор - Ограничени финансови и технически възможности на частните стопани за стопанисване на земеделските земи - Производствени зони, които се нуждаят от съществена рехабилитация и инфраструктурно обновление, за да посрещнат предизвикателствата на съвременните производства - Слаби интеграционни връзки в различните части на район Тракия, разположени в отделните държави - Големи различия във вътрешнорегионалното развитие между страните в района - Специализация на вторичния сектор в традиционни икономически активности, с ниско ниво на технологична модернизация на фирмите - Недостатъчен обем на привлечени чужди инвестиции

	- Туристическа активност, в преобладаващата част на района не отговаряща на потенциала на територията - Част от общото културно наследство на страните е недоизползвано или изоставено от десетилетия
ТЕХНИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА	
- Важно инфраструктурно ядро на Балканите, с очаквания за повишаване капацитета на главните инфраструктурни коридори - Наличие на трансевропейска транспортна мрежа — през територията на района преминават направлението на трансевропейските коридори № 4, 9 и 8 - Сравнително добре развити пътна и железопътна мрежа в централната част на района - Преминаване на транзитните газопроводи за Гърция и Турция - Наличие на достатъчно водни ресурси - Модеризирана съобщителна мрежа в големите градове с достъп до съвременни услуги - Добре развита електроенергийна мрежа с възможности за допълнително натоварване	- Коридор № 9 все още не функционира като трансевропейски — завършва тупиково на границата с Гърция - Недостатъчен брой ГКПП, особено в Гърция, от които само един с комплексни функции - Транспортната инфраструктура е ограничена по отношение на нейното ползване и развитие поради затворения характер на самото ѝ изграждане (най-често транспортните връзки не стигат до съответната граница, липсва перспектива за тяхното последващо развитие) - Ниско качество на пътната мрежа, изискващо значителни инвестиции за подобряване и доизграждане - Недостатъчна инфраструктура за осигуряване законно, бързо и безопасно преминаване на хора и стоки - Жп линиите в граничната част са тупикови — единични, неелектрифицирани - Проблеми във водопроводната и канализационната мрежа
ОКОЛНА СРЕДА	
- В района се намират 60—70% от водните ресурси за страната - Трансгранични реки с богат воден ресурс - Трансгранични гори от голяма екологическа важност - Намалява нивото на средногодишните концентрации в атмосферния въздух на всички следени показатели за качеството на атмосферния въздух - Нараства броят на населените места, обслужвани от ПСОВ - Нарастващ брой на общините, обхванати от система за организирано сметосъбиране	- Водните ресурси не се използват рационално - Обезлесяване на значителни територии в планините - Отсъствие на автоматизирани пунктове за мониторинг на качеството на атмосферния въздух - Недостатъчна изграденост на канализационната мрежа, както и на пречиствателни станции за отпадни води - Липса на съвременни съоръжения за обезвреждане на битови отпадъци - Повсеместно развитие на ерозионни процеси - Ниска екологична култура на населението

ВЪЗМОЖНОСТИ	ЗАПЛАХИ
- Защита, промоциране, използване и управление на трансграничните природни ресурси и среди - Сътрудничество в управлението на водните ресурси - Възможности за използване на културно-историческото наследство за развитие на алтернативни форми на туризъм (в т.ч. религиозен туризъм) - Използване на програми, които подкрепят развитието на трансграничното сътрудничество - Сътрудничество за добро управление на човешките ресурси и промоциране на заетост - Насърчаване на трансгранични дейности за подобряване на здравните услуги, използвайки нови технологии - Развитие на трансграничното предприемачество - Насърчаване на трансграничното сътрудничество между структурите, поддържащи бизнеса и МСП - Развитие на вече съществуващите икономически връзки между българските, гръцките и турските предприятия - Създаване на система за научно и информационно обслужване на селскостопанските производители - Продължаващ приток на преки инвестиции - Нарастващ интерес към алтернативните форми на туризъм — културен, познавателен, екотуризъм в национален и международен мащаб - Включване на най-забележителните обекти на територията в общ туристически продукт за района - Възможности за ползване на фондове на Европейския съюз за финансиране на съвместни дейности и проекти - Развитие на планираните транспортни отсечки север—юг от трансевропейската мрежа, които ще придадат ново качество на района - Реализиране на комбинирани превози - Инвестиции в регионална и местна инфраструктура, осигуряващи достъп до европейските инфраструктурни мрежи - Интеграция на трансграничните райони - Кандидатстване по национални и международни програми, финансиращи дейности за подобряване състоянието на околната среда	- Риск от замърсяване на трансграничните екосистеми - Задълбочаване на нерационалното използване на природните ресурси и среди - Продължаване на ерозионните процеси - Заплахи за горските ресурси - Продължаваща незаинтересованост на местното население по отношение на културното наследство - Динамично променящи се изисквания към продуктите на културния и други форми на туризъм, към които адаптацията е по-бавна - Постепенно разрушаване на изключително ценни обекти на културното наследство и реална заплаха за унищожение на някои от тях или части от тях - Депопулация на граничните общини и мигриране на активното население към големите градски центрове - Задълбочаване на миграционните процеси - Ниска степен на трансгранична икономическа интеграция - Бавно навлизане на икономиката на знания - Недостатъчно развити публично-частни партньорства - Непознаване на производителите на стандартите за производство и търговия на ЕС - Липса на инвестиционен интерес от стратегически инвеститори - Забавяне изграждането на водещи обекти от туристическата инфраструктура - Липса на маркетингова стратегия и практика на местните туристически фирми - Забавяне на отварянето на ГКПП Маказа и доизграждането на пътя към него - Ниска степен на свързаност между отделните части на района - Забавен процес и лошо качество на строителство на канализационните мрежи - Неосигуряване на финансови средства за внедряване на нови технологии в пречистването и опазването на околната среда

ПРОГРАМНИ НАМЕРЕНИЯ ЗА РАЗВИТИЕТО НА РАЙОНА

Главните характеристики на разглеждания район Тракия в програмния документ се определят по следния начин:

- наличие на градски центрове с голяма концентрация на население, формиращи осите север—юг;
- селскостопански области с неконсистентна икономическа структура и ниска степен на достъпност поради недостатъчно развита транспортна мрежа;
- развита второстепенна мрежа от малки градски центрове;
- предимно планински характер на района, силно затрудняващ достъпа от различните страни на границата;
- обилни водни ресурси, които са стратегически фактор за икономическото развитие и запазване на чувствителните екосистеми (влажни зони по делтите на реките, крайречни гори и др.), изискващи внимателно и координирано управление от различните страни на границата;
- ясно изразена диференциация в равнището на живот и икономическа структура и развитие в региона. Изключително голям контраст се наблюдава от българска страна;
- възрастова структура на населението, характеризираща се с висока концентрация на население във възрастовата група 15—64 години;
- различни равнища на заетост за всеки от граничните райони, като от турска и гръцка страна картината е по-позитивна;
- наличие на академични институти;
- значителен недостиг на компетентен персонал с умения в областта на управлението на международен бизнес;
- важно инфраструктурно ядро на Балканите, с очаквания за повишаване капацитета на главните инфраструктурни коридори;
- липса на транспортен достъп чрез пъгната и железопъгната мрежа, което е основен фактор, препятстващ интегрираното развитие на района;
- недостатъчен брой ГКПП;
- богати природни и културни ресурси, в частност природно богатство от супра-локално значение, със забележителна флора и фауна, защитени територии от национално и европейско значение;
- пренос на замърсявания по реките Струма, Места и Марица от България към Гърция (до езерото Керкини и залива на р. Струма);

- изключително многообразие на ландшафта в трансграничния район. Характерно за целия трансграничен район е голямото разнообразие на биоклиматичните условия, пораждащо различна растителност и голямо биоразнообразие;
 - необходимост от разширяване на водоснабдителната мрежа и включване на всички населени места, изграждане на канализационна мрежа и пречиствателни станции за отпадни води в българската част на района;
 - топлоцентралата Марица изток се определя като основното предприятие, замърсяващо атмосферата на района.
- Като основни слабости на трансграничния район са определени:
- големи вътрешнорегионални различия в целия район;
 - силна зависимост от първичния сектор;
 - специализация на вторичния сектор в традиционни икономически дейности и ниско равнище на технологическа модернизация на предприятията;
 - екстензивна нелегална емиграция чрез граничната линия;
 - ниско равнище на привличане на чуждестранни инвестиции;
 - планински характер на района, поставящ сериозни проблеми пред повишаване на достъпността от двете страни на границата и преодоляване на izolацията на тези райони;
 - значителна дистанция от главните оси на развитие в двете страни;
 - градска концентрация, придружена с депопулация на селските райони;
 - малък брой ГКПП;
 - ниско качество на първокласната пътна мрежа, изискващо значителни инвестиции за подобряване и доизграждане;
 - инфраструктурна недостатъчност за осигуряване на законно, бързо и безопасно движение на хора и продукти;
 - сериозен натиск върху водните ресурси;
 - наличие на особени екосистеми;
 - ниско равнище на услугите и инфраструктурата, осигуряващи качеството на живот на жителите в селскостопанските области;
 - природни ресурси, все още непризнати за важен източник на доходи;
 - недостиг на здравни услуги;
 - ниска туристическа активност;
 - подценено, недоизползвано, изоставено и западащо общо културно наследство на двете страни;
 - ниска степен на сътрудничество между научноизследователските институти от двете области.

Заплахи за развитието на района представляват:

- ниската степен на трансгранично сътрудничество и интеграция;
- преобладаващата концентрация на икономическа дейност в големите градски центрове и маргинализация на определени части от територията;
- липсата на земни граници на трите страни с други страни членки на ЕС;
- рискът от по-нататъшно отчуждаване на района и трудности-те в неговата адаптация към единното европейско семейство;
- депопулация на селските и планинските райони чрез емиграция на населението към големите градски центрове, включително нелегална емиграция на част от населението на българските райони към Гърция, а така също емиграция към Турция;
- пораждането на сериозни екологически проблеми от инфраструктурните проекти;
- нерационалното развитие на туризма и натискът върху ландшафта;
- рискът от замърсяване на транснационалните екосистеми;
- небрежното използване на природните ресурси;
- рискът от инфекция от отпадъчните продукти;
- заплахите към горските ресурси;
- високата безработица.

В този контекст главната цел на програмата е:

Промотиране на район Тракия като възлова точка на мир, развитие и разширяване на Европейското икономическо пространство на Балканите, Черно море, Егейско море и Източното Средиземноморие.

Днес е време за лансиране и реализиране на дълбоко ешелонизирани в икономиките на трите страни инфраструктурни и индустриални проекти, с които да се заеме едрият частен бизнес и държавите, но и за решителни мерки за поощряване на дребния и среден бизнес, ситуиран на тази земя. Изходът е в регионалното взаимодействие на всички равнища — правителствено и общинско, на държавния и частния сектор от приграничните райони.

Необходимо е всяка от трите страни, чрез своите местни (тракийски) организации и институции да изготвят титулни списъци на проекти, които според тях имат по йерархия — европейско, национално, регионално и общинско значение. Те трябва да се стиковат на съвместна научна конференция и чрез една смесена асоциация да бъдат предложени на ЕС, на националните и транснационалните компании за инвестиране.

ОСНОВНИ ЦЕЛИ НА РАЗВИТИЕ НА ТРАКИЯ

В рамките на тази цел, тактическите (специфичните) цели са следните:

Цел 1: Преустановяване на географската и комуникационната изолация на региона

Интеграцията на района в Европейския съюз е свързана преди всичко с **преустановяване на географската и комуникационната изолация на региона и превръщането му в основен транспортен възел на Балканите.**

Разположението на региона е от стратегическа важност като възлова точка на вътрешноконтиненталния транспорт, енергийните и комуникационните мрежи и пресечна точка на трансевропейските международни инфраструктурни коридори, които се създават.

Ключовите транспортни трансгранични инфраструктури, които са изградени в региона, улесняват комуникациите и свободното движение на хора, стоки и услуги и генерират значителни приходи за региона. Те са източник и на проблеми, свързани с нарастващата скорост и безопасност на преминаване на хора и стоки, а също така и редуцирането на нелегалната миграция и контрабанда.

Цел 2: Икономическо развитие и стимулиране на заетостта

Подкрепата и насърчаването на производствените дейности в преработващия сектор и сферата на услугите, с ударение върху експортната ориентация, ще бъде основата за икономическите връзки в разглеждания регион.

Развитието на човешките ресурси е ключов приоритет в националната и европейската политика. Това ще спомогне за подобряване на пазара на труда в региона, ще повиши нивото на предлаганите услуги и до известна степен ще намали тенденцията към големите градски центрове. Тези фактори имат решаващо значение за развитието на трансграничните, социкултурните и технологичните връзки и бизнес дейности в региона в рамките на програмата Гърция—България. Още повече, че тези действия трябва да бъдат прилагани комбинирани със засилване на икономическите транзакции и подобряване на местните центрове на производство, които ще станат съвместни стратегически точки за движение на стоки и услуги.

Цел 3: Оперативен подем на региона във връзка със социалните, културните и екологичните ефекти

Разглежданият регион функционира като интерфейс между двете страни и уязвимостта на екосистемите му, които са подложени на различни социални, културни и екологични влияния, може да се отдаде на нарастващия обем на търговския и човешкия трафик. Бележите на взаимното културно влияние, които се забелязват от двете страни на границата, със значителния брой големи паметници, неексплоатирани досега, също така и други културни ресурси, може да се разглежда като забележителна отправна точка за развитието на по-тесни социални връзки между съседните народи и за създаването на съвременна култура. Използването на това природно и културно богатство трябва да съчетава опазване, подобряване и местни ресурси в подпомагането на модерните форми на култура и изкуство (театър, музика, рисуване, книгоиздаване).

Нивото на осигуряване на здравни услуги в региона изисква по-нататъшно развитие чрез въвеждането на нови технологии (телемедицина).

Значителната концентрация на образователните и изследователските институти с международно значение представлява стабилна основа за системно сътрудничество между агенциите и услугите, свързани с прилагането на нови технологии.

Важен приоритет на устойчивото развитие са и действия, свързани с опазването и използването на водните ресурси, опазването на планинските райони и създаването на инфраструктура, занимаваща се с опазването на околната среда и качеството на живот на хората. Това развитие ще бъде подпомагано от използването на горепосочените ресурси за туристически цели.

ПРИОРИТЕТИ И МЕРКИ

Приоритет 1. Развитие на трансгранична и транснационална инфраструктура

- **Подобряването на инфраструктурата** е от първостепенно значение за региона, който свързва трансевропейските транспортни мрежи в Югоизточна Европа с трансевропейската ос E10 (автомагистрала Егнатия) и трансевропейските транспортни коридори 9 (Хелзинки—Александруполис) и 6 (Дрезден—Истанбул), като ги прави място със стратегическа важност на транс-

гранично и европейско ниво. Поради тази причина се поставя специално ударение на планирането за подобряване на инфраструктурата.

По-нататъшното устойчиво подобряване на трансграничната транспортна инфраструктура ще осигури на района необходимото доверие за засилване на позициите му като основен транспортен възел на Балканите, което на свой ред ще засили международното значение на района като цяло и ще му позволи да развива все по-голяма отвореност навън, като стимулира процеса на интеграция в ЕС. Това налага действията, свързани с подобряване на инфраструктурата, да бъдат насочени към:

- **Развитие на транспортната мрежа в района като интегрална, неделима част от Общоевропейската транспортна мрежа.** Това развитие има както пространствен, така и технологичен аспект, като изисква:
 - допълване на липсващите участъци от трансевропейските коридори чрез изграждане на необходимата нова пътна и/или жп инфраструктура;
 - подобряване достъпността до главните трансевропейски транспортни мрежи за движението на хора и стоки;
 - изграждане на нови ГКПП и осигуряване на действително функциониране на трансевропейските транспортни коридори.
- **Реконструкция и модернизация на съществуващата инфраструктура** в съответствие със стандартите и изискванията на страните — членки на ЕС. Функционирането на международните и националните транспортни коридори (провеждащи трансграничните потоци) в съответствие с европейските стандарти за провеждане на транзитен трафик изисква подобряване параметрите на формиращите ги съоръжения, което е свързано с конкретни проекти по трасетата на международните коридори, включващи:
 - доизграждане трасетата на автомагистралите;
 - ремонт и реконструкция на първокласните пътища;
 - реконструкция и електрификация на участъците от съставните жп линии.
- **Улесняване прехода през границите и повишаване на безопасността по външните граници.** Ключовите транспортни трансгранични инфраструктури, които са изградени в района, улесняват комуникациите и свободното движение на хора, стоки и услуги и генерират значителни приходи за региона, но са източник и на проблеми, свързани с нарастващата скорост и безопасността на преминаване на хора и стоки, а също така и редуцирането на нелегалната миграция и контрабанда.

Целта на мярката ще бъде постигната успоредно с подобряването на възловите инфраструктури на трансграничния транспорт, като допълнителното оборудване за граничната и митническата полиция ще включва и уреди за контрол и безопасност по граничните станции, което ще допринесе за сигурността на жителите от двете страни на границата. От особена важност е сътрудничеството между граничните постове, което да доведе до намаляване на времето за преминаване и изпълняване на необходимите административни процедури. Улесняването на прехода през границите изисква:

□ **Построяване на нови ГКПП, разширяване функциите на съществуващите и привеждане на инфраструктурата на граничните пунктове в съответствие с европейските стандарти;**

□ **Облекчаване на преминаването на границата.**

Докато първата мярка е свързана главно с технически действия за модернизиране на ГКПП и изграждане на довеждаща инфраструктура, втората група от действия са по-скоро организационни и зависят много от съвместните действия от двете страни на преминаваната граница.

□ **Преодоляване тупиковия характер на граничната инфраструктура чрез изграждане на нови ГКПП и довеждаща инфраструктура до тях.**

Един от основните фактори за развитие на трансграничното сътрудничество е броят и пропускателните възможности на трансграничните преходи между страните в района. Перспективните възможности за развитие на трансграничните преходи следва да се анализират и оценяват на фона на големите европейски транспортни инфраструктурни оси от висок ранг — европейските транспортни коридори, а така също за улесняване на трансграничното сътрудничество между съседните гранични райони. Разстоянието между сега съществуващите ГКПП-та е твърде голямо, самите те са разположени в близост до крайните точки на държавната граница и не създават реални възможности за лесен достъп на съответните български територии при презграничното общуване.

ГКПП с Р Гърция, включително довеждаща инфраструктура

— Кулата — действащ

— Илинден — действащ

— „Капитан Петко Войвода“ — действащ

— Маказа — проект

— Рудозем — проект

— *Славеево* в района на Ивайловград — утвърден от Министерски съвет

— Барутин (Доспат) — проект

— Горово (Смолян) — възможен жп

— Кушла (Златоград) — възможен

— Аврен — утвърден от Министерски съвет.

ГКПП с Р Турция, включително довеждаща инфраструктура

— Капитан Андреево — действащ

— Лесово — действащ, довършване

— Малко Търново — действащ, разширение и модернизация

— с. Резово — утвърден от Министерски съвет, проект

— *преход Странджа* (Странджа, община Болярово — Малкоджлар, Турция). Този преход е открит през 1903 г. като митница, закрыта през 1948 г. Разкриването на ГКПП в този район има не само историческа, но и голяма икономическа значимост. Създават се по-преки транспортни връзки между: Русе—Разград—Шумен—Карнобат—Странджа (община Болярово)—Малкоджлар—Кофчаз—Лозенград—Истанбул.

□ **Интегрирано развитие на пътната мрежа на трите страни от района**

В рамките на тази мярка се цели да се подобрят съществуващите пътни връзки между граничните региони на трите страни чрез включване на меридионални връзки към автомагистрала Егнатия и коридор IV, чрез изграждането на нови пътища и свързването им със съществуващи или нови гранични пунктове. Предвижда се подобряване на връзките между трите държави чрез модернизация на пътищата, които свързват главните транспортни оси с големите пристанища, като целта е създаването на международен транспортен възел. Възможните действия се насочват към:

□ **Доизграждане и реконструкция на регионалната транспортна инфраструктура, така че да осъществи функциите си на интеграция както в самия район Тракия, така и към националната транспортна инфраструктура (респ. международните и националните транспортни коридори, провеждащи през граничните потоци).**

За целта следва да се подобрят съществуващите пътни връзки между граничните региони чрез подобряване на главните входни и изходни гранични инфраструктури, изграждане на нови и модернизация на пътищата, които свързват главните транспортни оси с големите пристанища (възможност за използване на Пристанище Бургас и Царево от българска страна, и на турските пристанища на Мраморно море, по-специално Текирдаг), като целта е създаването на международен транспортен възел. По-интересните предлагани проекти са:

- Изграждане на Пристанище Бургас като „врата към Азия и Средиземноморието“, национален доминант в геополитиката на България;
- Панорамен път Бургас—Истанбул, свързващ българското южно със северното турско Черноморие, което ще тласне развитието на туризма в Странджа и крайбрежието в района и ще го превърне в един от перспективните и атрактивни в Източна Европа;
- Строеж на път през Странджа от Бургас до Харманли с разклонения до Александрополис и през прохода Маказа за Комитини и Ксанти.

□ **Подобряване състоянието на пътната мрежа в планинската и граничната част на района**

Лошото състояние на пътната мрежа, която не може да обслужи локалният трафик, е важна пречка както за обслужване на населението (транспортно, здравно и др.), така и за осъществяване на международни стопански контакти. Създаването на една **организираща и интегрираща транспортна ос**, успоредно на южната граница, е свързано с:

- Ремонт и реконструкция на пътните участъци от основното регионално направление Харманли—Тополовград—Елхово—Болярово—Средец—Бургас, интегриращо територията в района на Странджа;
- Ремонт и реконструкция на пътните участъци по направление Доспат—Смолян—Златоград—Момчилград—Ивайловград, интегриращо териториалните общности в крайграничния район с Гърция и балансиращо влиянието на меридионалните оси, които доминират;
- Подобряване достъпа до интересни туристически обекти.

□ **Интегрирано развитие на жп инфраструктурата**

Слабото развитие на железопътния транспорт е безспорно лимитиращ фактор на процесите на социално-икономическо развитие в района. Липсата на железопътна мрежа в по-голямата част на общините в българската част и голямата им отдалеченост от функциониращите линии са допълнителна пречка за интеграционните процеси и осъществяването на трансграничното сътрудничество.

Мярката има за цел подобряването на железопътната инфраструктура и жп обслужването в района чрез:

□ **Свързване на жп линиите на България и Гърция**

Ниските технически параметри на жп инфраструктурата, обслужваща тази част на района, и отсъствието на връзка с жп мрежата на Република Гърция, независимо от близостта ѝ, задържа процесите на социално-икономическо развитие и трансгранично сътрудничество.

1. От направените множество проучвания за изграждане на жп линия в Родопите като най-подходящо се посочва трасето: Асеновград—Бачково—Нареченски бани—Чепеларе—Смолян, с обща дължина около 75 км, минаващо паралелно на път П-86 — идея, възникнала още от 1911 г. и разработени проекти за строителство от 1933 г. и 1988 г. Задължително е обвързване на новата линия с жп мрежата на Република Гърция, жп линията Александрополис—Солун, чрез жп отсечката Смолян—Паранестион, така че тук възможните проекти са:

- изграждане на нова жп линия Асеновград—Смолян;
- изграждане на жп връзка Паранестион—Смолян, която днес е може би приоритетна.

2. Модернизация, реконструкция, удвояване и електрификация на жп линията Свиленград—Александрополис.

□ **Свързване на жп линиите на България и Турция:**

- Изграждане на жп линия Елхово—турска граница като част от бъдеща жп връзка Ямбол—Одрин (съответно и жп ГКПП), което чувствително би подобрило транспортното обслужване на територията, а възстановяването на работата на жп участъка Ямбол—Елхово би осигурило свързването на жп мрежите на Турция и България в източната част на района;
- Изграждане на жп линия М. Търново—Бургас (като част от евентуална бъдеща жп връзка Черкезкой—Къркларели—Бургас), което освен ново качество на интеграционните процеси в източната част на района, би осигурило обслужване с жп транспорт в южната част на област Бургас;
- Проучване жп линията Бургас—Средец—Царево—Резово—Истанбул.

□ **Разширяване обхвата на действие на телефонната мрежа, особено в планинските населени места и подобряване качеството на предоставяните услуги.**

Доизграждането и модернизацията на съобщителната мрежа ще улеснят достъпа на населението до публични услуги като образование, здравеопазване, услуги от местната и областната администрация, данъци и друго социално обслужване, което изисква:

- Подобряване на телекомуникационното обслужване в малките населени места на основата на нови цифрови телефонни централи и разширение на селищната телефонна мрежа;
- Създаване на необходимите технически условия за осигуряване на достъп до далекосъобщителните услуги за хора със специфични потребности (инвалиди, социално слаби, възрастни и други хора в неравностойно положение).

- Съвместни програми за **енергийна ефективност** и производство на енергия от **възобновяеми енергийни източници (ВЕИ)**.

Действията за подобряване на енергийната ефективност разкриват голям потенциал за подобряване както на конкурентоспособността на икономиката чрез намаляване на енергоемкостта на произведения продукт, така и за повишаване стандарта на обитаване чрез подобряване структурата на енергопотреблението в бита и обществените сгради. Необходими са не само технологични мерки, но и разяснителна, и информационна дейност:

- Повишаване употребата на природен газ за битово отопление;
- Използване на биомаса за производство на електро- и топлоенергия;
- Използване на метан от сметищата за производство на електроенергия;
- Строителство на микро-ВЕЦ.

Приоритет 2: Воден сектор

България е страна с потенциални водни ресурси, които могат да бъдат ефективно използвани не само в страната, но и в съседни райони на Турция и Гърция, т.е. в географския обхват на Тракия:

1. С изграждане на нови язовири, надстрояване на съществуващи, строителство на изравнители на българска и гръцка територия водите на р. Арда могат да бъдат използвани за още по-ефективно напояване на нови обширни райони на Западна Тракия, Гърция.
2. Чрез изграждане на язовири, изравнители и деривации свободните води на р. Места (която се явява най-значителният и перспективен водоизточник на чисти планински води в България), около 600 млн. куб. м годишно могат да бъдат използвани чрез взаимноизгодни проекти от България и Гърция или прехвърлени чрез каскада „Белмекен—Сестримо“ или бъдеща каскада „Велинград“ в поречието на р. Марица. От тук водите ще се използват за напояване, водоснабдяване и добив на електроенергия в Българска, Гръцка и Турска Тракия.
3. Каскада „Доспат—Въча“ има ресурси за водоснабдяване на Южна България и Източна Тракия, Турция. Такъв проект с начало язовир „Кричим“ е разработен през 80-те години на XX век, но реализирането му е спряно през 1990 г. Заедно България и Турция (а защо не и Гърция) да актуализират този проект за съвместна реализация и стопанисване.
4. В поречието на р. Марица се заустават най-големите хидроенергийни каскади „Белмекен—Сестримо“, „Баташки водно-

силов път“, „Доспат—Въча“, чиито води са чисти, високопланински и регулирани в големи водохранилища. Трите каскади могат да работят в пълно взаимодействие и да осигуряват регулиране води за Южна България, Източна Тракия, Турция и Западна Тракия, Гърция. На база на това взаимодействие могат да се разработват нови проекти за съвместно използване на трансграничните води между трите съседни държави.

5. **Реките Велека и Резовска** текат в най-югоизточната част на България непосредствено до границата с Турция. Извършените предварителни проектни проучвания показват наличието на близо 400 млн. куб. м чисти води за съвместно използване с Турция.
6. Коририране коритото на р. Марица в долното ѝ течение — след Харманли до морето — и използване на нейните води за производство на електроенергия чрез ниски енергийни падове (бентове) подобно на р. Рейн. Проучване идеята р. Марица да стане плавателна до Свиленград.
7. Има идея на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ) за строителство на плавателен канал Бургас—Александруполис. За нея е информиран лично и писмено тогавашния министър-председател Симеон Сакскобургготски — писмо на СТДБ № 37 от 16.04.2002 г.
8. Най-краткият път от Турция и Гърция към Западна Европа е чрез българските пристанища на р. Дунав, а на България към Средиземноморието, Африка, Арабския свят, е чрез тракийските пристанища на Гърция и Турция. Ефективни проекти в тази насока следва да се реализират чрез двустранни или тристранни споразумения.

Приоритет 3. Съвместно използване на природно-културното наследство. Културни коридори

Използването на уникалното природно и културно богатство на район Тракия, засилването на културната идентичност на региона и интензифициране на културния обмен е основен приоритет в развитието на района. Включването в оборот на културните ресурси на региона ще произведе мултипликационен ефект и в други сектори на местната икономика, в частност туризма. Трябва да се обърне обаче особено внимание на влиянието на туризма върху културата и околната среда, поради възможното въздействие върху обектите, включени в NATURA 2000.

✓ Интеграция на района в ЕС

- Опазване и поддържане на богатите природни ресурси на

района и интегриране на политиката по опазването им в общата политика по околната среда:

- Запазване и осигуряване на здравословна среда за живот на населението;
- Екологосъобразно използване на природните ресурси;
- Поддържане на природното разнообразие и разумно използване на ресурсите в рамките на природозащитната политика на страната и международните стандарти.
- **Утвърждаване на културата и културно-историческото наследство като ресурс, осигуряващ възможности за повишаване качеството на живот:**
- Превръщане на културното сътрудничество във важна форма на европейското и международното сътрудничество с акцент на Балканския район;
- Вписване на културните процеси и дейности в променящата се обществена и икономическа среда на съвременния свят;
- Създаване на условия за развитие и обогатяване на културата като фактор за съхраняване на културната памет и историческото наследство, източник на духовна принадлежност;
- Създаване на възможности за развитие на културата, съдържаща собствени ценности на района в страната и в общността на европейските страни;
- Участие в културни програми на ЕС, ЮНЕСКО и др.;
- Сътрудничество с международни правителствени и неправителствени организации;
- Участие в национални, европейски и международни фестивали, празници, изложби и панаири на книгата, киното, театъра, музиката и изобразителните изкуства;
- Прилагане на европейските модели и механизми за функциониране на самостоятелни фондове в областта на културата;
- Изграждане на обща информационна система Културно наследство.

✓ **Трансгранично и транснационално сътрудничество**

Конкретните намерения са свързани с укрепване на трансграничното сътрудничество и връзките между отделните части на район Тракия. Понастоящем трансграничните връзки са предимно в областта на културните и търговските взаимоотношения, по-ограничени са контактите в областта на производството и инфраструктурата, технологичния и образователния обмен. Съществуват редица основни договори и споразумения, които осигуряват благоприятни възможности за сътрудничеството. Подписано е Споразумение за приятелство, добросъседство и сътрудничество между областните

управители на Хасково и Одрин (1998 г.). Подписан е протокол за намерения между областните управители на Смолян и Одрин (Турция). Ямболската ТПП има сключени редица споразумения, касаещи обмен на бизнес информация, бизнес партньорство, бизнес срещи, изложения, панаири и др. с ТПП в Одрин, Истанбул, Текирдаг, Чорлу, селскостопанската борса в Одрин.

Протокол за съвместно сътрудничество е подписан между община Ивайловград и община Кипринос, Западна Тракия, Гърция.

Община Болярово има подписани договори за сътрудничество с община Виса, Гърция, и община Кофчаз, Турция.

Община Елхово осъществява ползотворно трансгранично сътрудничество с общините Лалапаша, Текирдаг, Одрин и Кешан; с пограничната гръцка община Тригоно.

Договори за сътрудничество и активни взаимодействия осъществяват и общини от областите Бургас, Хасково, Смолян.

Особено ефективна е трансграничната дейност между РАО „Тракия“ с център Стара Загора, обединяваща 34 общини от 7 области със сдружението на общини от Източна и Западна Тракия „Полис“, Гърция, обединяващо дейността на 19 общини от трите области Еврос, Родопи и Ксанти и със сдружението „Тракиякент“, Турция, включващо 68 общини от области Одрин, Текирдаг, Къркларели, Истанбул, Чанаккале, Балъкесир.

Програмните намерения в областта на съвместното използване на природните и културните ресурси включват:

□ **Опазване на природата, обособяване съвместно на защитени природни територии в трансграничния регион**

- Разработване на маркетингова стратегия за популяризирането на уникалните природни дадености и природно наследство на района;
- Развитие и опазване на природните богатства на природен парк „Странджа“ и неговото разширяване в посока Република Турция за обособяване на трансграничен парк „Странджа“;
- Поддържане здравословното състояние на горските екосистеми. Изграждане на съвместна система за управление на горите в Странджа;
- Изграждане на телекомуникационна система за наблюдение и противопожарен контрол на горите в пограничните територии;
- Създаване на Център за балканско сътрудничество, неформални организации и сдружения за развитие и опазване на горските ресурси;

- Опазване чистотата на водите и съвместното им използване.
- Развитие на спортен риболов в реките и изкуствените водоеми.
- Експониране и валоризиране на общото културно-историческо наследство:
- Засилване на културната идентичност на района и интензифициране на културния обмен;
- Изтъкване и прославяне на елементите на общото културно наследство;
- Създаване на културни туристически и пешеходни маршрути, които ще допринесат за популяризиране и възстановяване на паметниците и другите културни обекти;
- Създаване на структури за проучване и промоциране на общите културни, музикални и езикови елементи в трите страни;
- Възстановяване на изоставени градски територии, бивши промишлени, транспортни и военни зони;
- Насърчаване културния обмен и създаване на културни мрежи;
- Запазване и съживяване на културно-историческите центрове в трансграничното пространство;
- Широко популяризиране на културното и природното наследство и мотивиране на хората да изработват собствени стратегии за използване на този ресурс за икономическо развитие и нарастване на тяхното благосъстояние — обмен на съществуващи практики и изработване на съвместни инициативи;
- Създаване на мрежа от регионални /локални центрове за развитие на местните култури (консултантска помощ, информация за добрите практики);
- Културен календар за отбелязване празниците на селищата в културните коридори в трансграничното пространство — организиране на гостувания на фолклорни и театрални трупи, гостуващи изложби на традиционно и съвременно изкуство, на експозиции от местните музеи за взаимно опознаване на локалните култури;
- Изработване и представяне на конкретни съвместни проекти за планиране, реконструкция, реставрация, адаптиране на обекти на културното наследство, културни зони и ландшафти и широко обсъждане с локалните администрации и общности, представители на бизнеса;
- Съвместно обучение на кадри, които ще работят в културните и информационни центрове, обучение на хора от различни възрасти, които ще бъдат ангажирани в областта на опазването и популяризирането на културното наследство, а така също и в туризма;

- Изработване на тематични карти на културното (исторически периоди, видове паметници) и природното (природни резервати, защитени територии, геоложки феномени и т.н.) наследство на трансграничното пространство;
- Очертаване на културни зони/мрежи като част от културни зони/мрежи в рамките на Европа — Средиземноморска, антична (Гръко-римска, Тракийска) Средновековна, Византийска, Ново време, Индустриална, Модерно движение и т.н. Поради редица обществено-исторически причини, днес отделни елементи от наследството на определена епоха или цивилизация са част от наследството не на една, а на няколко нации и религиозни групи (някои от които понастоящем не обитават съответните райони);
- Взаимно проучване на културното наследство, изготвяне на рекламни материали и културни маршрути за създаване на условия за туризъм;
- Взаимно честване на местни празници;
- Изготвяне на маршрути по културното и природното наследство;
- Съвместно организиране на културни, спортни и други прояви.

Приоритет 4. Икономическо развитие и стимулиране на заетостта

Подкрепата и насърчаването на развитието на промишлеността, селското стопанство и сферата на услугите, с ударение върху експортната ориентация, и развитие на местен, религиозен и международен туризъм чрез съвместни туристически продукти, експониращи богатството на Тракия, са основата на бъдещото развитие на района и неговото интегриране, както вътрешно, така и в рамките на Европейския съюз.

1. В областта на промишленото коопериране

1. Изграждане на нефтопровода Бургас—Александруполис.
2. Строителство и експлоатация на съвместни българо-гръцкотурски нефтопреработващи предприятия в региона на нефтопровода Бургас—Александруполис — край Свиленград, в Източна Тракия, в Александруполис.
3. Проучване, проектиране и строителство на промишлени мощности с участието на България, Гърция и Турция и транснационални компании за ефективно използване на полезните залежи на рудни и нерудни изкопаеми на територията на Тракия.
4. Изграждане на съвместни малки и средни предприятия за обработка на продукти на земеделието, горското стопанство, леката

менни условия за приложението им. Активното включване в мрежите за обмен на информация и знания е задължителна предпоставка за повишаване конкурентоспособността на общините от района и създаване на условия за икономически растеж. Това налага както технологични, така и организационни мерки:

□ **Подобряване на достъпа и развитието на информационните и комуникационните технологии в областта на публичните услуги и услугите за МСП**

Едно от важните условия за изграждане на конкурентоспособност е достъпът до информационни и комуникационни технологии. Липсата на достъп до подходящи телекомуникационни услуги представлява сериозна пречка в развитието, особено на изостаналите райони.

Постигането на тази цел, от една страна, е свързано с въвеждането на широколентови технологии за цифров пренос на информация, водещи до повишаване на ефективността, обхвата и прозрачността от предоставянето на публични услуги на населението, както и услуги за местния бизнес (бизнес информационни системи, данъчна информация и други услуги за бизнеса, предоставяни от местната власт), което изисква:

- ✓ изграждане на широколентови комуникационни мрежи;
- ✓ подобряване достъпа до и развитието на он-лайн публични услуги.

От друга страна, използването на тези технологии е свързано с подходящо обучение на населението и местния бизнес:

- ✓ подпомагане на МСП за възприемане и ефективно използване на информационните и комуникационните технологии;
- ✓ увеличаване на броя на обществените места за достъп до информационни и комуникационни технологии и интернет (телецентрове).

4. Развитие на човешките ресурси, пазар на труда

Бъдещото успешно развитие на района ще се търси и чрез повишаване на капацитета на трудовите ресурси и равнището на заетост, където могат да приложат различни интеграционни политики. По-нататъшното развитие в района следва да получи образователната инфраструктура, здравните услуги, научното обслужване и прилагането и въвеждането на нови технологии във всички области на живота.

Програмните намерения отчитат приоритетите в развитието на единния европейски трудов пазар, разработени в Европейската стратегия по заетостта, Глобалната стратегия по заетостта на Международната организация по труда и Националната стратегия на Република България по заетостта до 2010 г.

✓ Интеграция на района в ЕС:

□ **Развитие на пазара на труда в посока към създаване на условия за увеличаване на заетостта и намаляване на безработицата чрез:**

- Поддържане и подобряване качеството на човешките ресурси;
- Инвестиции в развитието на пазара на труда и професионалното образование и обучение;
- Повишена адаптивност на работната сила към промените в условията на труд и потребностите на пазара на труда;
- Обучение, квалификация и преквалификация, насочени както към безработните, така също и към заетите;
- Ограничаване на вътрешнорегионалните различия;
- Повишаване на икономическата активност на населението;
- Равностойно положение на пазара на труда на работната сила;
- Намаляване и превенция на безработицата и социалната изолация;
- Превръщане на неформалната заетост във формална;
- Стимулиране на икономическата активност на лицата извън работната сила.

✓ **Трансгранично и транснационално сътрудничество**

Програмните намерения са свързани с развитие на местна/регионална икономика и заетост. Те са фокусирани върху редица специфични действия, които ще укрепнат трансграничното сътрудничество чрез подобряване на икономическото развитие и стимулиране на заетостта.

□ **Стимулиране на контактите в сферата на пазара на труда чрез:**

- Осъществяване на регулярни контакти и обмен на информация между предприемачи, регионалните камари, бизнес асоциации и бизнес структури, туристически фирми и т.н. за пазара на труда;
- Координиране възможностите за алтернативна заетост;
- Стимулиране на заетостта и намаляване на безработицата;
- Организиране на общи панаири, изложби, семинари и други форуми за стимулиране на контактите между бизнесмени с оглед оползотворяването на вътрешния потенциал на районите и улесняване на достъпа до трети пазари;
- Развитие на общи проекти за повишаване на заетостта, съвместно привличане на инвестиции и др.;
- Адаптиране на съществуващата и създаване на образователно-квалификационна инфраструктура с многоцелево предназначение.

□ Образование и обучение

✓ Интеграция на района в ЕС:

- Осигуряване на равен достъп до образование и равни възможности за образование; Повишаване качеството на средното образование и придобитата професионална квалификация;
- Интегриране на децата и учениците от различни социални и етнически групи в образователния процес;
- Научно и информационно осигуряване на средното образование;
- Формиране на учащите се като граждани на демократично общество — българско и европейско;
- Продължаване на интеграцията на висшето образование в европейското, активно участие на висшите училища в европейските образователни програми;
- Утвърждаване на мястото и ролята на Тракийските университети в Стара Загора, Одрин и Комотини и филиалът на УНСС в Хасково в национален, европейски и световен план; хармонизиране на учебните им планове и програми; сътрудничество с други чуждестранни университети, институти, културни и просветни организации, фондации и др.; мобилност на преподаватели и студенти; участие в съвместни проекти, научни прояви и инициативи на регионално и европейско ниво; организиране и съорганизиране на научни форуми, конгреси, симпозиуми и дискусии; разработване на съвместни учебни програми и обмяна на информационни материали; участие в краткосрочни и дългосрочни специализации по научни програми; гостуване на преподаватели като лектори, консултанти и експерти; взаимно подпомагане при разпространението на научни резултати в международни научни издания;
- Доближаване на образователните изисквания до образователните стандарти на развитите европейски страни;
- Активно участие на висшите училища от района в европейските образователни програми;
- Въвеждане на широкопрофилни бакалавърски специалности;
- По-нататъшно развитие и оптимизиране на научната и технологична инфраструктура;
- Създаване на конкурентоспособни научни продукти, основа за икономика, базирана на знания;
- Задълбочаване на връзката наука — образование — икономика — общество;
- Организиране на научни изследвания на базата на актуалност;

- Насърчаване на сключване на договори за научноизследователска дейност с национални и международни търговски и нетърговски предприятия и компании;
- Повишаване на конкурентоспособността на научните резултати на международния пазар чрез насърчаване участието в европейски и международни изследователски програми.

✓ Трансгранично и транснационално сътрудничество

- Сътрудничество между образователните и изследователските институти;
- Създаване на трансгранични мрежи между университетите и изследователските структури;
- Съвместни образователни инициативи, които са част от споразуменията за сътрудничество и споразуменията за обмен на студенти;
- Трансгранично сътрудничество между образователните структури и университетите, създаване на смесени програми за обучение, вкл. и програми за чужди езици (напр. между Тракийския университет—Одрин, и Тракийския университет—Стара Загора, и други висши учебни заведения и др.);
- Преодоляване на проблемите в областта на образованието, свързани с различните административни процедури и различията в езиците;
- Професионално насочване на средните училища, за преодоляване на различията между уменията и нуждите на пазара на труда;
- Размяна на образователни делегации и лектори;
- Участие в научни прояви — симпозиуми, конференции, конгреси и др.;
- Размяна на информационни материали за образователните системи.

□ Здравеопазване

✓ Интеграция на района в ЕС

- Повишаване качеството и ефективността на извънболничната и болничната помощ;
- Осигуряване на равен достъп на пациентите до болничната помощ;
- Съчетаване на медицинските стандарти с правата на пациентите;
- Повишаване ролята на превантивната и профилактичната медицина;
- Намаляване на здравословните рискове и повишаване на качеството на живот на населението;

- Въвеждане на съвременни принципи на профилактика.
- ✓ **Трансгранично и транснационално сътрудничество**
- Повишаване качеството на получаваните здравни услуги;
- Подобряване качеството на предлаганите услуги и увеличаване достъпа на местното население до трансграничните здравни услуги;
- Съвместни действия за предпазване и контрол на заразните болести, които ефектират и хора, и животни. Контрол върху наркотичните вещества и борба с нежеланите им ефекти;
- Взаимодействие на здравни екипи при сериозни епидемични обстановки в крайграничните зони от района;
- Взаимодействие на здравни екипи при бедствени ситуации в крайграничните територии на района.

Приоритет 5. Опазване на природната среда в района

Съвместните действия в природозащитата на район Тракия ще допринесат за общо разбиране и вземане на общи решения за целесъобразното управление и опазване на природните ресурси; създава се модел за съвместно управление на защитените територии и биоразнообразието. Възможностите, които съвместните действия предоставят, и ролята, която биха могли да имат за изграждане на партньорство в опазването на биологичното разнообразие, формулиране на ползотворни механизми за подобряване на околната среда и създаване на нови възможности за социално-икономическо местно развитие, заслужават особено внимание.

Програмните намерения за съвместни действия са ориентирани по отношение на:

✓ **Интеграция на района в ЕС**

Едно от най-големите предизвикателства пред България, които произтичат от изпълнението на изискванията на ЕС, е свързано с опазването качеството на водата, което в най-голяма степен се отнася за район Тракия, предвид богатството на водни ресурси и презграничния им характер. Въвеждането на интегрирано управление на водите на басейнов принцип, в съответствие с изискванията на Рамковата Директива за водите на ЕС 200/60/ЕС (РДВ), ще бъде важна част от усилията на България да гарантира добро качество на водите в бъдеще, като този процес обхваща редица дейности:

- **Завършване на инфраструктурата за събиране и пречистване на отпадъчни води, необходима за спазване на присъединителните ангажменти**

Като част от процеса на присъединяване към ЕС, България е поела ангажмента да достигне стандартите на ЕС за опазване на

качеството на водите. Опитът на страната, както и на други европейски страни показва, че най-големи усилия, включително и финансови, са необходими за покриване изискванията, поставени от Директивата за градските отпадъчни води. Постигането на изискванията на тази директива за България означава, че всички селища с население над 2000 еквивалентни жители до 2015 г. трябва да имат изградени канализационни системи, да събират и да пречистват отпадъчните води.

- **Елиминиране във възможно най-висока степен заустването на опасни вещества във водни обекти, включително в подземните води**

- инвентаризация на всички неприродни източници на замърсяване за всеки речен басейн;
- създаване на регистри на предприятията, заустващи отпадъчни води, съдържащи вредни вещества;
- въвеждане и прилагане на правила за добри земеделски практики (ДЗП) за контролиране на замърсяването на водите с нитрати от земеделски източници и др.

- **Подобряване качеството на въздуха**

Замърсяване на атмосферния въздух е един от екологичните проблеми от особено значение за района поради доказаното му въздействие върху здравето на населението и трансграничния пренос на вредни емисии. Новите стандарти на ЕС за качеството на въздуха, които са транспонирани в националната нормативна уредба, отразяват насоките, изготвени от Световната здравна организация за адекватна защита на човешкото здраве:

- **Достигане на стандартите в районите с нарушено качество на атмосферния въздух**

Постигането на съответствие с общоевропейските стандарти за качество на атмосферния въздух в целия район изисква след 2010 г. в нито едно населена място концентрациите на озон, SO₂, NO_x, олово, твърди частици, бензен и СО да не надвишават стандартите, заложи в националните наредби и директивите на ЕС. Едни от средствата за постигане на съответствие със здравните стандарти са:

- разработване на програми за управление на качеството на атмосферния въздух;
- достигане на нормативните изисквания за замърсяване на атмосферния въздух със специфични опасни замърсители от индустриалните предприятия до края на 2010 г.

В някои „горещи точки“ на района са регистрирани високи концентрации на олово, арсен, кадмий и други тежки метали, а в други — високи нива на серен диоксид (SO₂). Заплахата за здравето допъл-

нително се увеличава, когато високите нива на SO_2 и тежки метали са комбинирани с повишени концентрации на твърди частици, какъвто е случаят в района на СМЕК „Марица изток“.

Изискването след 2010 г. в нито едно населено място концентрациите на опасни вещества от индустриалните предприятия да не надвишават максималните допустими концентрации за тези вещества, заложиени в наредбите, включва:

Издаване на комплексни разрешителни за предприятия, изпускащи специфични замърсители в райони с наднормени стойности на тези замърсители и контрол на условията в разрешителните.

□ **Организиране и изпълнение на съвместни мерки между България, Гърция и Турция за побратимяване на градове с наднормено замърсяване**

В сферата на околната среда, където не съществуват разделителни линии и където едностранните мерки не са достатъчно ефикасни, трябва да се търсят възможности за сътрудничество между регионалните и местните власти и другите специализирани агенции. Целта е съвместното опазване на екосистемите със специално екологично значение, техния хабитат и фауна. Трябва да се подобри здравното състояние на животните, да се опазват горите от пожари и други бедствени ситуации. Особено важен е проблемът с изхвърлянето на канализационните и твърдите отпадъци. Предвижда се сътрудничество в пречистването на водите на главните реки и по-специално на тези, които са източници на питейна вода. В същото време ще бъде възможно да се предприемат действия в случаите на природни бедствия. Трябва да бъдат създадени трансгранични системи за реагиране при бедствени положения, могат да бъдат решени проблемите, свързани със замърсяване на околната среда, пожарите и т.н.

Устойчивото управление на екосистемите и водните ресурси, допринасящо за повишаване качеството на живота и опазването на околната среда, изисква Интегрирано управление и опазване на общите хидро-геоложки басейни и води, като действията, които следва да се реализират и подкрепят, включват:

— Стартиране на съвместни проекти, свързани с опазване на питейните води;

Анализът на резултатите за качеството на питейната вода в България показва, че общо за страната състоянието е много добро. Все пак в някои райони на страната (вкл. район Тракия), се налага предприемането на мерки, които да доведат до подобряване параметрите на качеството на питейната вода, което изисква:

— Подобряване и разширяване на водоснабдителните системи на населените места;

— Постигане на пълно съответствие с изискванията на ЕС за качеството на питейните води;

— Съвместен мониторинг на чистотата на реките. Националната система за мониторинг на водите функционира в тясна връзка с Европейската мрежа за мониторинг EUROWATERNET и е ориентирана по-скоро към качеството на водите (съдържание на определени вредни и опасни вещества), отколкото към определяне на състоянието (екологичен и химичен статус) на водните обекти. Съвместният мониторинг изисква:

— Съвместни трансгранични инициативи и действия за директни измервания и набиране на необходимата хидрологична информация за района;

— Създаване на обща база данни и механизъм за мониторинг;

— Проектиране и изграждане на Градски пречиствателни станции за отпадни води. Въпреки увеличаващият се брой на ГПСОВ и делът на обслужваното население, действащите ГПСОВ работят с около половината си капацитет и все още близо една трета от отпадъчните води, зауствани във водните обекти, не са третирани. Усилията в този сектор трябва да се насочат към:

• Изпреварващо изграждане на ГПСОВ в населените места по поречията на трансграничните реки;

• Доизграждане на канализационните мрежи и довеждащите колектори в населените места с действащи ГПСОВ;

• Обхващане в селищни канализационни мрежи на около една трета от населението, което все още не е включено;

• Изготвяне на екологични проекти, свързани с опазване на питейните води и третиране на отпадните води в районите на основните ГКПП, впоследствие ползвани от двете страни на границите;

• Координация на водното строителство по реките в района и режима на водния отток.

Освен сключването на международни спогодби за трансграничните водни ресурси, съвместни действия в района по отношение използването на общия воден ресурс могат да се ориентират към:

— регламентиране на определени параметри за чистотата на водите;

— регламентиране на определени количества изпускани води;

— създаване на обща информационна система за уведомяване при резки промени във водните количества.

Генерирането на отпадъци от бита и строителството все още е проблем в района, който застрашава качеството на околната среда и представлява значим риск за човешкото здраве, когато се депони-

рат неконтролирано опасни отпадъци от бита и болничните заведения, така че организацията и управлението на сметосъбирането са втората важна област за съвместни действия, които включват:

□ **Рекултивация на стари и изграждане на нови депа за ТБО**

Депонирането на отпадъци в общинските депа продължава да бъде основната система за управление на градските отпадъци — общо 70% от образуваните отпадъци се обезвреждат в депа, които в повечето случаи са достигнали своя максимален капацитет. Макар че дългосрочният приоритет на страната е фокусиран върху постигане на общо намаляване на депонираните количества и типове отпадъци, както и достигане на по-висок процент на рециклиране и оползотворяване на отпадъци, необходими са допълнителни инвестиции за изграждане на нови депа, които да са в пълно съответствие със здравните, екологичните и техническите стандарти.

В същото време проблемите с миналите замърсявания представляват значително предизвикателство, така че до средата на 2009 г. се предвижда прекратяване на експлоатацията, закриване и/или привеждане в съответствие на всички съществуващи депа за отпадъци, които не отговарят на действащите нормативни изисквания. Планираните дейности са свързани с:

- почистване и рекултивиране на всички нерегламентирани сметища и замърсени терени;
- решаване на въпросите със съхранение на препарати за растителна защита с изтекъл срок на годност.

□ **Разширяване на организирана система за събиране и транспортиране на битовите и строителните отпадъци**

Съществуващите общински системи за събиране на отпадъци включват около 80% от населението, но в селските райони само една трета от населението е обхванато в организирани схеми за събиране. Съществуват и проблеми с транспортирането — транспортирането на отпадъци към наскоро изградените регионални съоръжения за обезвреждане показва, че общинските власти се изправят пред сериозни предизвикателства, свързани с увеличените разстояния, липсата на претоварни станции и прогресивно остаряващия транспортен парк. Общините, в които са организирани централно схеми за събиране и транспортиране на строителни отпадъци, са малко.

□ **Изграждане на съоръжения за унищожаване и рециклиране на отпадъци**

Унищожаването на отпадъците ще бъде далеч по-ефикасно ако се разшири все още малко прилаганата практика за разделно събиране на отпадъци. Поради по-големите разходи, необходими за обезпечаване на дейностите по сепариране и рециклиране на отпадъци в

сравнение с евтиното към момента обезвреждане чрез депониране, разделното събиране на битови отпадъци съществува пилотно само в някои общини. Събирането на опасни отпадъци от бита за рециклиране е ограничено до оловни акумулатори и отработени масла. България е поела ангажимент пред Европейския съюз да рециклира не по-малко от 25% от отпадъците от опаковки преди датата на присъединяване, така че това е сфера с голям потенциал за действие.

□ **Координиране при прилагането на екологосъобразни практики в селското стопанство и опазване на екологично чистите земи**

Достъпът до европейските програми за подкрепа на земеделието ще стимулира селскостопанското производство в района и ще доведе до по-интензивни селскостопански практики. Очаква се ръст в използването на торове и пестициди, както и до увеличение на броя на отглежданите животни, което неминуемо води до нарастване на замърсяването на водите и почвите. Единствената алтернатива на тази опасност е предприемането на редица мерки и полагането на значителни усилия, които да гарантират, че българските фермери ще възприемат и прилагат устойчиви селскостопански практики, щадящи околната среда, напр. интегрирано развитие на биологично производство и други агро-екологични практики.

Устойчивото развитие на селските региони от район Тракия, в съответствие с най-добрите екологични практики, изисква разработване на съвместни агро-екологични програми за подкрепа на фермерите за биологично (органично) производство, запазване на застрашените местни породи, укрепване на полуприродни местообитания и подкрепа на антиерозионните дейности за селскостопанските земи.

□ **Прилагане на комплексно предотвратяване и контрол на замърсяванията в селскостопанския сектор и управление на отпадъците от селскостопанските дейности**

Въвеждането на комплексни разрешителни за големите птицеферми и свинеферми, както и екологични оценки за инвестиции в инфраструктура за такива ферми, цели постигането на съответствие с най-добрите налични технологии за специфичната им дейност. Планираните действия биха могли да включват:

- Издаване на комплексни разрешителни за големите животновъдни ферми в района;
- Разработване и одобряване на правила за добри земеделски практики, включително за третиране на отпадъците от животновъдните ферми;
- Изграждане на мощности за производство на компост и/или биохумус от оборски тор в съответствие с комплексните разрешителни.

□ **Въвеждане и прилагане на правилата за добрите земеделски практики**

Присъединяването към Европейския съюз ще подложи българските фермери на натиск да интензифицират производството си, което вероятно ще доведе и до повишаване използването на препарати за растителна защита, като предизвикателството за българските фермери ще бъде отговорът на въпроса, как да постигнат устойчиви високи добиви без прекомерно използване на препарати за растителна защита и минерални торове.

Решението на този въпрос се крие в специализираното обучение и обмен на селскостопански практики, щадящи околната среда, което ще изисква изпълнение на дейности като:

- Обучение и стимулиране на фермерите за прилагане на правилата за добрите селскостопански практики;
- Разработване и одобрение на съвместни програми за ограничаване и премахване на замърсяването на водите с нитрати от селското стопанство;
- Изпълнение и мониторинг на одобрените програми;
- Разработване и изпълнение на проекти от селскостопанските производители за прилагане на правилата за добрите селскостопански практики.

□ **Координиране и интегриране при устойчиво стопанисване и дългосрочно ползване на горските ресурси** в региона за трансгранично сътрудничество, вкл. и износа на дървесина, като действията, които следва да се реализират и подкрепят, включват:

- Поддържане здравословното състояние на горските екосистеми;
- Координиране, интегриране и коопериране на дейности в ловното и рибното стопанство;
- Координиране, интегриране и коопериране на дейности от страничните ползвания на горите (горски плодове, билки, гъби и др.);
- Обмен на научна и друга информация за горските ресурси и коопериране и интегриране на научните изследвания;
- Обмен на информация за пазарите на труда в горското стопанство и координиране на възможностите за алтернативна заетост.

□ **Изграждане на трансгранични системи за реагиране при бедствени положения**, като възможни действия са:

- Засилване мониторинга на високорисковите региони и инсталации;
- Създаване на трансгранични системи за бързо реагиране при спешни случаи (екологично замърсяване и т.н.);

- Създаване на трансгранични системи за бързо реагиране в случай на природни бедствия (пожар и т.н.);
- Провеждане на съвместни програми за обучение в областта на управление на природните ресурси и предотвратяване на екологически проблеми.

Обобщено, за опазване, подобряване и управление на природната среда в района се предлагат следните действия:

- Действия за засилване на мониторинга на високорисковите региони и инсталации;
- Създаване на трансгранични системи за бързо реагиране при спешни случаи (екологично замърсяване и т.н.);
- Създаване на трансгранични системи за бързо реагиране в случай на природни бедствия (пожар и т.н.);
- Интегрирано управление и опазване на общите хидро-геоложки басейни и води;
- ТГС в използването на общи природни ресурси;
- Подобряване на трансграничното планиране за опазването, управлението и използването на общите гори и водни ресурси, национални паркове, трансгранични райони с особено екологично значение;
- Ограничаване замърсяването, за да могат да бъдат използвани съществуващите и да се изградят нови съоръжения за обработка на домакинските и индустриалните отпадъци;
- Подобряване на водоснабдителната инфраструктура и канализациите, обработка на отпадъците;
- Подобряване/създаване на нови места за изхвърляне на твърдите отпадъци (домакински и индустриални);
- **Участие на граждански, неправителствени организации на България, Гърция и Турция в интеграционните процеси на Тракия**
- Широко привличане на граждански структури, на женски, младежки, детски, спортни организации от трите района на Тракия в интеграцията на Тракия в ЕС; организиране на форуми, срещи, дискусии, фестивали и др.;
- Изграждане на асоциирани структури на граждански организации от трите тракийски района за участие в управлението и развитието на Еврорегион „Тракия“.

ЛИТЕРАТУРА

Съвместен програмен документ за трансграничното сътрудничество България—Гърция 2000—2006 г. — Европейска комисия, 2002.

Съвместен програмен документ за трансграничното сътрудничество България—Турция. — Европейска комисия, 2002.

Деведжиев, М. Геополитиката на България (шансове и проблеми). 2005.

Димитров, Е. Проект за програма. — Известия на Тракийския научен институт, 6, 2006.

Инджов, Н. Тракия без граници. — Известия на Тракийския научен институт, 6, 2006.

Тракия, 2006. № 1, 2, 3, 4, 5. Изказвания на участниците в Конференцията с международно участие „Интеграция на Тракия в рамките на ЕС“, Стара Загора, 28 януари 2006.

Курков, Г. Анотация относно съвместно използване на водите на трансграничните реки Струма, Места, Марица, Арда, Тунджа и др. от Беломорския речен басейн с южните ни съседки Гърция и Турция (ръкопис).

XXII КОНГРЕС НА СЪЮЗА НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ 20 МАЙ 2006 г., БУРГАС

ПРИВЕТСТВИЕ НА ПРЕЗИДЕНТА ГЕОРГИ ПЪРВАНОВ ДО КОНГРЕСА НА ТРАКИЙЦИ

До
Костадин Карамитрев,
Председател на Съюза
на Тракийските дружества в България

До
Делегатите и гостите на XXII конгрес
на Съюза на тракийските дружества
в България

Уважаеми г-н Карамитрев,
Уважаеми делегати и гости,

Приемете моите най-сърдечни поздравления и пожелания за ползотворна работа на вашия конгрес.

Знаменателно е, че той се провежда дни след като обществеността у нас отбеляза 110-годишнина от създаването на първото тракийско дружество „Странджа“, поставило началото и дало първообраза на организираното тракийско движение в България. Сред учредителите му е и легендарният българин Капитан Петко войвода.

Вече повече от век вашата организация, преминала през немалко трудности и изпитания, е незагасващо огнище на родолюбие и патриотизъм, средище и фактор за съхраняване на националната ни историческа памет, за възпитание на личности с високи морални и

патриотични добродетели. Прави чест на тракийци, на Съюза на тракийските дружества в България, че винаги са били едни от най-реалните, най-истинските, най-автентичните носители на националната ни идея. Че с инициативите, които организира, дава тон не за подклаждане на остарели спорове около исторически личности, да-ти и годишнини, а за съграждане на мостове, за отваряне на граници, за даване на простор за инвестиции в бъдещето.

Защото това е, което ни превръща във фактор на мира, сигурността и стабилността на Балканите. Това е пътят нашата изстрада-ла, поробена, потъпкана в миналото Родина да реализира днес меч-тите на апостолите и на въстаниците — да бъде един от лидерите на региона, да бъде авторитетен участник в общността на европейски-те народи.

На тракийското движение винаги е била присъща една нравст-вена и политическа чистота и извисеност. То винаги е изхождало от общочовешките и общоевропейските принципи и ценности и ги е съчетавало с конкретните си виждания за отстояване и претворява-не на патриотичната кауза.

И днес са актуални големите му уроци и завети: „Не забравяй-те, но не отмъщавайте!“ и „Тракия без граници“. Те са ни особено нужни сега, когато България е на прага на Европейския съюз и ще влезе в него достойно, като единна нация, със своята съхранена бо-гата национална идентичност, с присъщата ѝ толерантност към ет-ническите и религиозните различия, неоченим принос за което има и тракийското движение.

Отрадно е, че Съюзът на тракийските дружества в България не се ограничава само с отстояването на благородната кауза на своите основатели и предци, но в съзвучие със съвременните условия и ре-алности разработва и реализира нови виждания като модерна орга-низация с европейски облик, която прилага научен подход при раз-работката на тракийския въпрос. Пример за това е обсъдената в Стара Загора на 28 януари т.г., на конференцията с международно участие, стратегия „Интеграция на Тракия в рамките на Европей-ския съюз — създаване и развитие на Еврорегион „Тракия“, по коя-то и аз имах възможност да изразя мнение и подкрепа. Използвам случая да пожелая на делегатите и гостите на конгреса и на ръко-водството на съюза крепко здраве и нови успехи във вашата високо-патриотична и родолюбива дейност.

София, 20 май 2006 г.

Георги Първанов,

президент на Република България

НАЦИОНАЛНО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ — НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ

I.

Д О К Л А Д

НА СЪЮЗА НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ЗА ДЕЙНОСТТА ПРЕЗ 2000—2005 г.,
ИЗНЕСЕН ОТ КОСТАДИН ПЕТРОВ КАРАМИТРЕВ,
ПРЕДСЕДАТЕЛ НА СТДБ

На 16 май 1998 г. във Варна се проведе XXI конгрес на СТДБ. Конгресът прие значими за развитието на тракийското национално движение решения. За първи път бе записан и стратегическият девиз „Тракия без граници“ — правото на завръщане и възраждане на бъл-гарщината в Източна и Западна Тракия и интеграция на Тракия и с България. Приети бяха решения и за Националното тракийско дви-жение, и за единна Тракийска организация.

Какво направихме в изпълнение на конгресните решения. Ще отчетем главното, защото в ежегодните отчети, обсъждани и прие-мани от Общото събрание, сме правили подробни изложения. Те са публикувани във в. „Тракия“.

ОТСТОЯВАНЕ И РЕАЛИЗИРАНЕ
НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА КАУЗА ЗА ТРАКИЯ;
ПРАВОТО НА ЗАВРЪЩАНЕ И ВЪЗРАЖДАНЕ
НА БЪЛГАРЩИНАТА В ИЗТОЧНА И ЗАПАДНА ТРАКИЯ;
ИНТЕГРАЦИЯ НА ТРАКИЯ И С БЪЛГАРИЯ;
СЪХРАНЯВАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ИСТИНА ЗА ТРАКИЯ;
РАЗВИТИЕ НА ТРАКИЙСКАТА ДУХОВНОСТ;
ОПАЗВАНЕ НА ТРАКИЙСКОТО НАСЛЕДСТВО.

Обществено-патриотичната дейност, като стратегическа и приоритетна, организирана и провеждана от ръководствата на тракийските дружества и регионалните съвети, както и от Централното ръководство, Върховния комитет и ръководствата на другите организационни структури на тракийската организация — Тракийски научен институт, Тракийски женски съюз, Тракийски младежки съюз, Фондация „Капитан Петко войвода“, централните клубове на родопчани, на ветераните тракийци, на тракийските малоазиатски българи, на в. „Тракия“, на Политически клуб „Тракия“ бе активна и мащабна. Хиляди тракийци и други българи патриоти бяха на Националните и регионалните събори, посветени на Деня на Тракия, на Капитан Петко войвода, които се провеждаха на Петрова нива, на Илиева нива, в Маджарово, град Шипка, Звездича край Варна, Минералните бани — Бургас, Кърджалийските празници, Хасковските тържества, Старозагорския регион, прочул се с мащабните тракийски мероприятия, подкрепени от обществеността, Сливен, Русе, Родопския регион, с. Славеино, София — пред паметника на Одринци, Търговище, Асеновград, Созопол, Царево, Димитровград, Спортният празник в Симеоновград, Първомай, на „Славеевите нощи“ в Айтос, с. Мезек — Свиленград, Поморие (на Гергьовден — станал вече Национален събор), тържествата на връх „Шейновец“, в с. Светлен, Одрин (в църквата „Св. Георги на Гергьовден), Ясна поляна, шуменското село Капитан Петко и др. Уважиха нашите празници и най-висши ръководители на държавата, и най-вече президентът Георги Първанов и вицепрезидентът Ангел Марин, видни политици и общественици, висши сановници на Българската православна църква, представители на Българската армия, на граждани и неправителствени организации. Хиляди певци, танцьори, инструменталисти показваха своите умения пред участниците в съборите и тържествата.

Вие сте били организатори и активни участници в тези чествания.

Наложително е обаче да се отбележат най-значимите, мащабни общотракийски и общонационални мероприятия:

— Тържествено в Бургас, София и в други тракийски дружества бе отбелязана 125-годишнината от рождението на видния тракийски деятел Михаил Герджиков.

— Тракийци от цялата страна честваха през 2002 г. — на градския площад в Бургас своя юбилей — 105 години от Учредителния конгрес на тракийската организация. Тържествено, патриотично варненските тракийци и тракийци от страната празнуваха 110 години от основаването на дружество „Странджа“, на Варненската тракийска организация, и най-вече с изключителния музикално-поетичен спектакъл „С Тракия в сърцето“.

— На нас, съвременните тракийци, се падна честта и отговорността да чествуваме с достойнство на Национален празник един от върховете на националноосвободителните борби за единението на българската нация, за обединението на българските земи — 100-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание. Въздигнахме на Петрова нива и храм „Св. Петка“ в памет на героите.

— Достойно отбелязахме и годишнината на едно от най-трагичните събития в новата българска история — 90 години от разорението на тракийските българи (1913).

— Кулминацията на тези общотракийски чествания в цялата страна бяха Националните поклонения на Илиева нива и Маджарово.

— В защита на българския дух Тракийският женски съюз провежда Националните чествания в с. Аврен, Крумовградско. С тях отбелязва и 70-годишнината на Тракийското женско движение. Така защитаваме и почитаме българските мохамедани.

— Величествени, грандиозни, неповторими бяха Националните чествания на Деня на Тракия и на годишнината от Одринската епопея. Особено и впечатляващо бе честването на 90-годишнината в Стара Загора с 4000-то шествие. Дойде и 26 март 2006 г., когато Министерският съвет на Република България прие Постановление № 26 по предложение на СТДБ, внесено и прието с активното участие на министъра на културата проф. Стефан Данаилов. С него 26 март се обяви за Ден на Тракия, който да се отбелязва всяка година с подходящи инициативи. Най-сетне българската държава призна официално Деня на Тракия. На този ден ще се отдава почит на тракийските българи, признателност за тяхната роля за съхраняване на едно от най-богатите исторически и културни наследства в Европа, ще се прекланяме пред величавия подвиг на българските воители в Одринската епопея на 26 март 1913 г., допринесла за освобождаването на Тракия.

— Тържествено през 2002 г. чествахме десетия юбилей на внушителния фестивал „Божура“, вече и с международно участие. Отбелязахме и юбилея на нашите видни певци Георги Павлов, рода Георги Германов, Сава Попсапов, Магда Пушкарлова, Манол Михайлов, Калинка Згурова, Величка и Станьо Станеви. Благодарим на хилядите певци и танцьори на тракийските ансамбли.

— Отбелязахме 70 години Тракийски научен институт.

Върхът бе в София в Централния военен клуб. Залата бе изпълнена с много тракийци, академици, професори, научни работници от Българската академия на науките, Софийския университет „Климент Охридски“ и други учебни заведения и научни институти, об-

щественици, журналисти, ръководството на ТНИ. Президентът Георги Първанов, официален гост, в приветствието си подчерта „Историята на института показва, че той има същите здрави и дълбоки корени, каквито има и самото тракийско движение“. Честването бе заслужено признание за активната и мащабна дейност на ТНИ, неговите филиали и най-вече на неговия председател проф. Иван Филчев в защита на българската национална кауза за Тракия.

— Кулминацията на обществено-патриотичната ни дейност бе 2004 г. с организираните и проведени тържества у нас и чужбина по повод 160-годишнината от рождението на националния герой Капитан Петко войвода.

Известно ви е какво направихме във връзка с тази годишнина. Затова за главното — стенографски:

— три дни празници във Варна. Хиляди избрани на регионалните конкурси в Стара Загора, Бургас, Варна, Хасково пъха на Втория национален фестивал „Песни за Капитан Петко войвода“, завършил с грандиозен тържествен концерт на лауреатите с участието на Васил Михайлов в Летния театър;

— паметник на героя в родното му село Доган-Хисар, издигнат главно със средствата на един обикновен грък патриот в собствения му имот градина;

— паметник на Войводата в морската градина в Бургас, открит от президента Георги Първанов;

— площад „Капитан Петко войвода“ в централната част на София (пред хотел „Плиска“);

— барелеф с лика на героя в българския лагер в Антрактида, занесен от тогавашния министър на външните работи Соломон Паси;

— ГКПП „Ново село“ край Свиленград (към Гърция) вече носи името на Капитан Петко войвода, преименуван е с Указ на президента Георги Първанов, кръстник е тогавашният министър на вътрешните работи проф. Георги Петканов;

— паметник на Капитан Петко войвода в центъра на Рим, на Хълма на Гарибалдийците, открит най-тържествено в присъствието на стотици представители на тракийските дружества от цялата страна от министъра на външните работи Соломон Паси, зам.-кмета на Рим Джанни Борния и от председателя на СТДБ. Това бе и кулминацията в честванията.

— Продължихме патриотичната традиция да изграждаме паметници в страната в чест на тракийските герои и събития в националноосвободителните ни борби. Казахме за паметниците на Капитан Петко войвода и храм-костницата „Св. Петка“ на Петрова нива. Пловдивските тракийци въздигнаха паметник на загиналите бежан-

ци от Тракия и Македония. Величествен е и паметникът на героя на Илинденско-Преображенското въстание Михаил Герджиков в Царево. Ние дадохме идеята и подпомогнахме активно (особено пред Столичната община) поставянето на паметник на Николай Хайтов в Борисовата градина. Задължително трябва да отбележим и откриването в центъра на Стара Загора на величествен паметник на Капитан Петко войвода по повод неговата 155-годишнина в присъствието на тогавашния президент Петър Стоянов. През 2000 г. ямболските тракийци издигнаха в центъра на града Паметник на тракийските бежанци. Последваха ги тракийци от Генерал Инзово, които построиха мемориал на бежанците. Признателността към най-видния съвременен войвода Димитър Маджаров почетоха тракийци от Кърджали по повод неговата 120-годишнина, въздигайки му паметник в центъра на града, редом с паметника на Капитан Петко войвода. На Капитана посветиха паметник и тракийци в центъра на Харманли. Упоритите тракийци от Созопол многократно възстановяваха своя паметник за Преображенци.

И на края, но не и по значимост — Конференцията с международно участие на тема „Интеграцията на Тракия в рамките на Европейския съюз“, състояла се на 28 януари 2006 г. в Стара Загора. За нея по-късно.

— Бяхме и сме патриоти, но не бяхме и не сме аполитични. Още през 1998 г. на XXI конгрес във Варна изразихме съпричастност на общоевропейския процес на икономическо, социално, духовно и политическо съюзяване. Заявихме категорично, че СТДБ подкрепя и ще подкрепя всяко българско правителство, което ускоро и активно води България към членство в Европейския съюз. Така ние разбираме и посланието на „Тракия без граници“.

Своевременно и авторитетно реагирахме, когато се засягат българските интереси и се нарушават правата на хора и държави на Балканите:

— Изразихме и изразяваме своята позиция против отделна държава Косово. И днес сме на тази позиция.

— Обявихме се против Рамковата Конвенция за националните малцинства, против ратификацията ѝ от Народното събрание. Поискахме и референдум.

— Осъдихме нападението на НАТО срещу Югославия през 1999 г. и призовахме тогавашните управници да не предоставят българското небе, земя и море на НАТО за военни действия срещу Югославия.

— Обявихме се категорично против споразумението с Турция за „Горна Арда“ и протестирахме срещу това турският президент да прави първа копка.

— Обявихме се в защита на арменските изгнаници и за признаване геноцида над тях през 1915 г.

— Казахме „Не!“ на македонския шовинизъм по повод действията на ОМО „Илинден“ и на турските шовинисти от Казанлък.

— Категорична бе позицията ни против т. нар. помашки партии, помашка нация, помашки език, в защита на българските мохамедани.

— Изразихме безпокойство за отношението на българското правителство към Русия. Един пример. Премиерът и министърът на външните работи и до днес не са направили официално посещение в Руската федерация.

— Обявихме се и за референдум за НАТО.

— Чувствителни сме и за американски бази на територията на България. Те накърняват националния ни суверенитет, достойнството ни като българи. А това не са бази на НАТО.

— Присъединихме се към призивите на мнозинството българи да спасим АЕЦ „Козлодуй“.

— Многократно сме изразявали подкрепата си за изграждането на нефтопровода Бургас—Александруполис като стратегически обект. И днес изразяваме тревогата си, че строителството още не е започнало.

СПАЗВАНЕ И ЗАЩИТА НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА НА ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ

XXI конгрес на СТДБ определи отново като стратегическа цел на тракийската организация решаването на справедливите и законни имуществени права на тракийските бежанци и техните потомци, особено за имотите на тракийските българи от Източна Тракия и Мала Азия. Конгресът потвърди принципната позиция на СТДБ, заявена пред българската общественост и депозирана официално пред българските министър-председатели и пред Министерството на външните работи. Той възложи на Върховния комитет, на Централното ръководство и на тракийските дружества да прилагат най-разнообразни форми на защита и реализиране правата на бежанците и потомците им, в т.ч. и законни протестни действия.

През 1998 г. на среща с тогавашния премиер Иван Костов в Маджарово ЦР постави остро въпроса за бездействието на българското правителство и призова за бързи и успешни преговори с Турция. В интерес на истината трябва да се каже, че Иван Костов постави проблема пред своя колега Месут Йелмаз и бе постигната до-

говореност за преговори между министерствата на външните работи на двете страни. Проведоха се преговори на равнище зам.-министри, за съжаление — без резултат, по вина и на България, и на Турция.

През 1999 г. тракийските дружества в цялата страна предприеха протестни действия, гласуваха резолюции с искания да се обезвземат бежанците от Източна Тракия. Централното ръководство и Регионалният съвет в Бургас организираха на 21 март многохиляден протестен митинг-концерт в града.

— Протестен митинг на тракийци от цялата страна под наслов „Да защитим човешките права и интереси на тракийци“ се състоя и на 21 октомври 2001 г. в Ямбол. Хиляди участници приеха Декларация-обръщение до Парламентарната асамблея на Съвета на Европа; Призив-обръщение до Народните представители в XXXVIII НС.

Тракийци поискаха:

— мониторинг над Турция за спазване на човешките права;

— да бъде замразено членството на Турция в Съвета на Европа;

— Народното събрание да спре пенсионните плащания към Турция за изселилите се турци;

— НС да задължи правителството за преговори. Протести имаше и във Варна, Стара Загора, Асеновград, Русе, Търговище.

Както и след митинга в Бургас, и след Ямболския протест нямаше никаква реакция от страна на българските власти!

— Централното ръководство реши въпросът с имотите от Източна Тракия да се отнесе и в Европейския съюз. За първи път на 18 октомври 1999 г. в декларация заявихме, че пътят на Турция към Европейския съюз минава и през човешките права на тракийските българи. Това подчертахме и в писмото на ЦР до г-н Романо Проди, тогава председател на Европейската комисия. И последва бърз негов отговор от 20 март 2000 г. (за разлика от вечното мълчание на някои български управляващи). Романо Проди пише: „Бих искал да ви уверя, че Европейската комисия отделя особено внимание на човешките права и на правата на малцинствата. По тази причина ние ще продължим и през следващите години да следим много отблизо нещата в тази област и във всички страни-кандидатки за членство в ЕС.“

— Тази позиция потвърди и посланикът на Великобритания в София г-н Хил през 2006 г. в отговор на писмото на ЦР.

— В Парламента проблемът бе обсъждан многократно. Актуален въпрос за политиката на българското правителство отправиха към тогавашния премиер Симеон Сакскобургготски депутатите Тодор Бояджиев, Нонка Матова и Стефан Данаилов, по който на 1 март в Народното събрание се проведе дискусия. На 5 април Тодор Бояджиев отново пита Симеон Сакскобургготски за имотите на тракийци.

— Трябва да се подчертае, че единствено президентът Георги Първанов на всички срещи с турски ръководители достойно отстоява правата на тракийци и отбива решително „атаките“ на турската страна и на изселилите се турци.

— През 2005 г. ЕК взе решение с Турция да започнат преговори за членството ѝ в ЕС. Няма да оценяваме това нейно действие. Но Централното ръководство се възползва и прие Декларация от 18 декември 2005 г. под наслов „Турция не може и не бива да става член на Европейския съюз“, докато не обезщети тракийските българи за заграбените им частни имоти.

Декларацията бе разпространена чрез средствата за масова информация и публикувана във в. „Тракия“.

Връчена бе на посланика на ЕС Димитрис Куркулас с молба да бъде депозирана в ЕК като официален документ на гражданска организация, каквато е СТДБ. Получихме неговото уверение. Изпратена бе с официално писмо и на посланиците на Великобритания и Австрия, като страни, председателстващи ЕС през 2005—2006 г. Министърът на външните работи Ивайло Калфин прие ЦР и му бе връчена Декларацията. Увери, че МВнР подновява въпроса за имотите. Подробно нашата позиция бе разяснена и на новия български посланик в Турция Бранимир Младенов, който лично покани председателя на СТДБ на среща-разговор преди отпътуването си за Анкара.

Подробно разказахме за главните действия на СТДБ, във връзка с имотите в Източна Тракия.

И въпреки всичко и до днес няма никакви резултати.

Защо? Много са причините:

— Правителствата на България — всички след 1990 г., нямат политическа воля за решаването на проблема.

— Не е ефективен моделът за преговори с Турция, наложен от бившия премиер Иван Костов и потвърден от Симеон Сакскобургготски, и от сегашния премиер Сергей Станишев. Може би трябва да приложим модела за отношенията на България и Гърция при решаването на имуществените проблеми на западнотракийци.

Веднага искам да подчертая нашата неизменна позиция, а именно:

Имуществените претенции на СТДБ към Република Турция са:

— Да се върне на българите — собственици, на техните наследници или пълномощници и на другите правоимащи лица, отнетата, заграбената, конфискувана от турските власти недвижима и движима частна собственост. Да бъдат изплатени приходите и наемите от стопанисването ѝ от други лица. Право е собствениците, наследниците, пълномощниците и правоимащите сами да решават как да се разпореждат с възврънатата собственост.

— Проблемите с имотите на тракийските бежанци са предмет на международното публично право, а не на това от частен характер. Те са възникнали в резултат на едностранното неизпълнение на договореностите от страна на Турция и са предмет на договори, валидни и до днес.

— Преговорите с Турция трябва да се провеждат в приетия по предложение на българската страна ред, а именно: имуществени, социални и хуманитарни, ред, фиксиран в чл. 2 на Договора между България и Турция от 1992 г.

— Да не се решават имуществените, социалните и хуманитарните претенции на изселилите се турци, докато не бъдат решени същите проблеми и на тракийци.

В СТДБ има постъпили и нови виждания за решаване на проблема:

— Да отнесем официално проблема в новата конституционна държавна институция — Омбудсман — срещу българското правителство за неговото бездействие за водене на преговори с Турция, защото в Протокола към Ангорския договор от 1925 г. е записано „...Мъчнотиите, които биха изникнали по прилагането на настоящия протокол, ще бъдат предмет на дипломатически преговори между двете правителства.“ Тази „мъчнотия“ е налице. И задължение на българското правителство е да започне преговори с Турция.

— Да предявим иск за обезщетение за 10 млрд. долара към българското правителство. Ако то откаже — да отправим въпроса до съответните съдебни институции в страната, т.е. да съдим българското правителство. При евентуален техен отказ — да отнесем проблема в международните правни и съдебни институции за защита правата на човека. Правителството да си търси задълженията от Турция, когато иска.

Конгресът трябва да задължи новия Върховен комитет да продължи натиска върху българското правителство.

Определено трябва да заявим, че днешното коалиционно правителство няма да реши проблема за обезщетенията на тракийци, защото:

— БСП самостоятелно няма ресурс да го реши нито в Правителството, нито в Народното събрание;

— ДПС няма да застане зад позицията на СТДБ;

— НДСВ начело със Симеон Сакскобургготски няма политическата воля да го решава, защото проблемът е възникнал от безразсъдната политика на цар Фердинанд — неговия дядо.

Трябва да подчертаем и още една благоприятна за нас тракийци ситуация. Вече казахме, че ЕК е взела решение за преговори с Турция за членството ѝ в ЕС. Турция изразява силно желание да вле-

зе в Европейската общност. И затова трябва пред всички институции у нас и в ЕС да се поставя и защитава вече изразената позиция, че Турция не може и не бива да става член на ЕС, докато не обезщети тракийци за заграбените им имоти. Това да бъде задължително условие за членството ѝ. И още нещо много важно, в което трябва да успеем. От 1 януари 2007 г. България ще стане член на ЕС. Тя ще има избрани от българския народ евродепутати, които в Европарламента могат да имат решаваща дума за членството на Турция в ЕС. Задължително е да има сред евродепутатите от България тракиец, издигнат и подкрепен от всички тракийци, независимо от политическите им предпочитания, който не само да поставя, но и да организира възможната широка подкрепа за справедливите ни искания.

И друг съществен момент — правото на България, като член на ЕС, да налага вето за членството на Турция в ЕС. За нас сега е много важно с всички средства да заставим българското правителство (и следващите) да изразят публично официална позиция на България, че България ще наложи вето върху приемането на Турция за член на ЕС, ако не е решила човешките и имуществените права на тракийските българи.

Има идея да проведем подписка сред тракийци под наслов, „Турция не може и не бива да става член на ЕС, докато не обезщети тракийските българи“. Да съберем, ако сме в състояние, стотици хиляди подписи и да ги внесем официално в Брюксел, в Европейската комисия. Ще има голям международен ефект.

Уверен съм, че в дискусиите ще се родят и нови идеи и предложения. Да обсъдим задълбочено проблема. Да намерим най-целесъобразните решения.

Конгресът да възложи на новия Върховен комитет тяхната реализация.

ЗАЩИТА НА БЪЛГАРЦИНАТА, БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА И ПРАВОСЛАВНАТА ВЯРА

Ние, тракийци, винаги сме подчертавали, че сме само българи и че нашата Родина е България. Никога не сме изразявали и няма да изразим позиция за тракийска нация, тракийски език, тракийска държава. Гордеем се, че тракийци, славяни и прабългари са съградили българската нация и българската държава. И затова защитата на българщината, благоденствието на българския народ, просперитетът на българската държава са били и ще бъдат приоритетни в ця-

лостната наша дейност. И защото в днешно време, вече като нови членове на Европейската общност, на Европейския съюз, сме длъжни да отстояваме най-вече българската си идентичност.

Друг наш приоритет е защита на българите и най-вече на потомците на тракийските българи в чужбина.

Знае се, че тракийската емиграция по света не е компактна. Тракийци са се заселили главно в България и най-вече в граничните райони с Турция и Гърция, живеейки със съкровената мечта някога да се върнат в родните места. Има обаче значителна част тракийски българи, които след неуспешни руско-турски войни, с руската армия, са напуснали най-вече Източна Тракия и са се заселвали в Русия, главно в молдовските и украинските земи. Изследователите доказват, че днес в Украйна живеят около 350 000 българи, а в Молдова — около 100 000. И до днес те са запазили българския тракийски корен, бит, култура, обичай, език.

И затова през 2004–2005 г. установихме контакт с тези българи. През 2005 г. в Одеса подписахме Договор за приятелство и сътрудничество с Асоциацията на българите в Украйна. Ще направим това и с българите в Молдова.

Наложително е главно чрез Централния клуб „Родопи“ към СТДБ да установим контакти и с българите мохамедани, главно в Ксантиския район на Беломорска Тракия.

Ние смятаме, че с новото ръководство на СТДБ следва да се обсъди и въпросът за установяване на контакти и с изселените се български турци в Турция и особено в Източна Тракия. Много от тях и до днес имат българско самосъзнание. Не са малко и българите мохамедани в Одринска Тракия.

Пак в името на защитата на българщината и на българите по света направихме официално предложение пред президента Георги Първанов към Президентството да се изгради Съвет за българите в чужбина. Негов приоритет да бъде разработване и усъвършенстване на държавната политика за българите по света.

Тракийци винаги сме се гордеели, че на тракийските земи е извоювана независимостта на Българската православна църква, че първият български екзарх е тракиец от Лозенград — Антим I, че единствената българска светица е тракийката св. Петка.

Затова един от приоритетите на тракийската организация е бил и ще бъде защитата на православието и подкрепата на Българската православна църква.

Ние, главно с осигурени от нас тракийци дарения, строим църкви и параклиси: на Петрова нива, на Илиева нива, на тракийския мемориал Маджарово и повечето от тях наричаме „Св. Петка“. Слив-

венското тракийско дружество въздигна в центъра на града храм, който бе осветен от митрополит Йоаникий в Деня на Тракия през 2004 г. Тракийци от борбеното с. Светлен построиха, а митрополит Неофит освети храм в памет на руските войни, отдали живота си за свободата на България в „Малката Шипка“. В Маджарово е направена първата копка на градежа на храма „Покров Богородичен“ в присъствието на Старозагорския митрополит Галактион. Тук може би е мястото да кажем, че четирима български митрополити — Кирил, Неофит, Йоаникий, Галактион, са не само членове, но са в ръководствата на тракийските дружества във Варна, Русе, Сливен и Стара Загора. Много са свещениците, които членуват в други тракийски дружества. Гости на нашите тракийски събори винаги са митрополити, свещеници, църковни хорове. Вече казахме за инициативата на жените тракийки за изграждане на параклис в с. Аврен. Тракийци от Стара Загора, Хасково, Свиленград, Тракийският женски съюз и др. имат значителен принос за възстановяването на църквата „Св. Георги“ в Одрин. Тук трябва да споменем един от най-щедрите дарители за Одринската църква, украинец с тракийски корен Алексей Беленкий, който е делегат на конгреса ни. „Гергьовден в Одрин“ на 6 май е вече ден в Националния календар на СТДБ.

Тракийци в Ямболския край преди 6 години положиха началото на националния тракийски християнски събор „Спасовден“. И тракийци от с. Ахелой и община Поморие от 1 юни т. г. започват нов регионален тракийски християнски събор „Спасовден“. От 2005 г. вече имаме Национален събор, посветен на православното и славянството, в с. Светлен, община Попово.

И нещо особено важно! Пръв в България Съюзът на тракийските дружества реагира остро срещу решението на Върховния съд, с което бе признат втори синод и втори патриарх.

В специална декларация „В България има една Православна църква и един патриарх — Максим“ заявихме, че в страната има една единна и неделима Българска православна църква с един Синод и един патриарх — Негово светейшество Максим, признат и от всички Православни църкви. На 8 декември 2000 г. в Българската патриаршия в София се състоя среща на Централното ръководство и членовете на Светия синод начело с патриарх Максим. В сърдечна и откровена обстановка отново бе изразена подкрепата към Светия синод и патриарха и бе връчена упоменатата декларация. Изразено бе желанието ни за нов Закон за вероизповеданията, разработен и внесен по-късно в XXXIX Народно събрание от члена на СТДБ — депутата Борислав Цеков, и активно подкрепен от Тодор Бояджиев. Законът бе приет и сложи край на разкола в Българската православна църква.

АКТИВНА ДЕЙНОСТ ЗА МИР ДОВЕРИЕ И ДОБРОСЪСЕДСТВО НА БАЛКАНИТЕ

И тази конгресна повеля бе приоритетна за Върховния комитет, Централното ръководство, тракийските дружества.

Добри са връзките ни с посолства в София. Ще споменем само Гърция, Македония, Русия, Беларус. Установихме контакти с италианското посолство по повод изграждането на паметник на Капитан Петко войвода в Рим. Вече ни знаят и в посолствата на Великобритания и Австрия. Полезна бе и срещата с посланика на ЕК в София г-н Димитрис Куркулас, който като грък по произход добре познава миналото и настоящето на Балканите и затова с неприкрита симпатия се отнесе към СТДБ и проблемите, които му споделихме.

С посланика на Македония Любчо Георгиевски обсъдихме и получихме подкрепата му за предложението на СТДБ България и Македония заедно да честват Илинденско-Преображенското въстание.

Особено добри и сърдечни са отношенията ни с посолството на Гърция. Посланик Мандзуранис е голям приятел на тракийци. Активно е съдействал за добрите ни отношения с Гърция и гръцкия народ. Нещо повече — той представи председателя на СТДБ на г-н президента на Гърция при неговото официално посещение в България през 2004 г. и в непринуден разговор бе изразено общото желание за най-добри отношения между нашите народи.

Трябва да се изтъкнат и ползотворните и многообхватни дейности на тракийското дружество във Варна с генералните консулства на Русия, Украйна и Полша; на Русенското тракийско дружество с генералното консулство на Русия; на Пловдивското тракийско дружество с генералното консулство на Гърция. Тази дейност трябва да продължава и да се разширява особено когато вече СТДБ има и ще има и договори за съвместни действия с Украйна, Молдова, а също не и с Русия, Беларус, Полша.

Продължават да бъдат обтегнати отношенията на СТДБ с посолството на Турция, главно заради нерешените проблеми с имотите на тракийските бежанци. Турция има нов посланик в София, който не е обременен с негативните действия на предишните посланици. Може би е дошло време да подобрим отношенията си с Турция, особено след изразената от нас позиция за интеграция на Тракия и подкрепена от турската общественост.

Тук трябва да споменем и за посещението на делегация на СТДБ на остров Крит с мисия — изграждане на паметник на Капитан Петко войвода на острова.

Направихме официално предложение СТДБ да бъде приет като наблюдател в ЮНЕСКО — Париж.

НАЦИОНАЛНО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ

XXI конгрес реши тракийското движение да прерасне в Национално тракийско движение и да се разпростре в цяла България, а защо не и в чужбина, за да печелим повече привърженици за тракийската кауза като за национална кауза. И тук са постигнати конкретни резултати: активната общественно-патриотична дейност на тракийските дружества окончателно изяви тракийската организация като най-авторитетна и влиятелна обществена организация, с която се съобразяват и държавните институции, и политическите структури в страната; тя завоюва нови територии и симпатизанти; В СТДБ вече членуват видни български политици, държавници, бизнесмени и интелектуалци, водени от тракийската кауза. Да споменем само имената на проф. Андрей Пантев, Петър Агов, Николай Камов, Гиньо Ганев, Вежди Рашидов, Борислав Цеков, Атанас Папаризов, Соломон Паси, Благовест Сендов, Любен Корнезов, Красимир Премянов, Гарабед Хайрабедян, Василиос Меллиос, Сали Шабан, Вели Чаушев, Юлияна Дончева, Алексей Беленкий, Виолета Гиндева. Широко развитие Националното тракийско движение добива и по места. Значими личности от местната власт, от духовенството, от интелигенцията и от бизнеса вече са членове не само на тракийските дружества, но и на техните ръководства: кметът на Варна — Кирил Йорданов, е почетен председател на Варненското тракийско дружество; кметът на Бургас — Йоан Костадинов, е член на ръководството. Казахме за митрополитите Кирил, Йоаникий, Галактион, Неофит. В Санкт Петербург вече има тракийско дружество „Капитан Петко войвода“. Български младежи в Ню Йорк са пред укредяване на тракийска организация.

ЕДИННА ТРАКИЙСКА ОРГАНИЗАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

И тази повеля на конгреса намери конкретно решение. Сега тракийската организация е независимо, непартийно, неправителст-

вено общественно-патриотично сдружение вече не само на тракийските дружества, но и на другите тракийски организационни структури, които са юридически лица. Членове на съюза, пряко към него, могат да бъдат и български, и чуждестранни физически лица. Това е новото, но то също е залегнало в Устава. В него е записано и решението ни, че СТДБ осъществява само общественнополезна дейност и се вписва в нарочния Централен регистър при Министерството на правосъдието.

Общото събрание на СТДБ, като колективен върховен орган, се образува от тракийските дружества и организации, юридически лица, по право (делегиран членове) и избрани за срок от 5 години дееспособни физически лица.

Днес СТДБ има 204 дружества, обединени в 15 региона — два от тях (Пазарджик и Перник) са изградени през последните години. В съюза са Тракийският научен институт, Тракийският женски съюз, Тракийският младежки съюз, Тракийското спортно движение, Фондация „Капитан Петко войвода“, в. „Тракия“. Особено масова е тракийската организация в Бургас и региона — над 50 дружества с близо 6000 отчетени членове и десетки хиляди симпатизанти. Най-голяма заслуга за това има видният тракийски деятел д-р Стамат Апостолов. Да му пожелаем много здраве!

Предстояща задача в управлението на единната тракийска организация е увеличаване броя на членовете на ВК — юридически лица, т.е. градските дружества да се регистрират като юридически лица.

Новият Върховен комитет следва да поднови предложенията ни за връзки със сродни обществени организации в Гърция и Турция. Предложението ни за създаване на Асоциация на обществените организации на Балканите е актуално. Връзки следва да установяват и тракийските дружества с дружества в Одринска Тракия и Беломорска Тракия.

ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКА ДЕЙНОСТ

Ново в тракийското движение през последните години бе и изграждането на Политически клуб „Тракия“.

— За първи път в историята на тракийското движение през 2001 г. изградихме и политическа структура на тракийската организация: ПК „Тракия“, запазвайки общественно-патриотичния облик на СТДБ на дело и по законите. Направихме го, защото през последните 10 години (а не само и през тях) управници и политици не защитават тракийската кауза, правата на бежанците и техните потом-

ци. Искаме също да стимулираме и младите тракийци към политически живот. Ген. Тодор Бояджиев бе избран за председател на ПК „Тракия“. Избрано бе ръководство. Приета бе идейна платформа. Участвахме в парламентарните избори в Коалиция за България. Имахме двама депутати на съюза — Стефан Данаилов и ген. Тодор Бояджиев. Вече имаме наши кметове на градове и села и общински съветници, които се изявяват като авторитетни фактори в местните парламенти.

Подкрепихме активно и мащабно и Георги Първанов в президентските избори, тъй като той пое ангажимент да подпомага решаването на имуществените права на бежанците, което направи многократно и в България, и в Турция. И не сбъркахме. И затова на този тракийски конгрес е съвсем естествено и нормално да заявим ясно и високо, че тракийци стоят категорично зад неговата кандидатура за втори мандат като президент на всички български граждани.

На проведената Национална конференция ПК „Тракия“ през 2005 г. с участието на членовете на ВК на СТДБ бе оценена положително досегашната дейност на политическата ни структура и единодушно бе потвърдено желанието ПК „Тракия“ да участва и в бъдеще в политическия живот на страната, главно в избори за местната власт. Но задължително наред със защитата на тракийската кауза да отстояваме и правото на участие на наши представители в управлението на държавата на местно и национално равнище.

КАКВО НЕ ПОСТИГНАХМЕ!

— **За младежката организация.** Определено и отговорно може да се заяви, че в България няма пълноценно организиран и активно действащ Тракийски младежки съюз. В много младежки дружества има спад в дейността им. За съжаление това е факт в такива водещи доскоро младежки дружества като Бургас, Стара Загора, Хасково. В София през последните 3 години няма тракийско младежко дружество. През 2005 г. в Хасково се проведе поредният конгрес на ТМС. Избрано бе ново ръководство. Надеждите бяха, че младежкото движение и организация ще се раздвижат. За съжаление — почти никакви резултати. ТМС продължава да отсъства от обществено-политическата сцена на България най-вече на национално ниво.

Този въпрос е изключително тревожен и защото води до застаряване на организацията и до отсъствие на млади и перспективни кадри в тракийското движение. Това критично положение в тракийската младежка организация трябва бързо да бъде преодоляно.

Проблемът е не само в младежката организация. Застаряването на членската маса се отразява и на ръководствата на тракийските дружества, и на Централното ръководство, и на Върховния комитет на СТДБ.

Млади, интелигентни, делови, тракийски българи патриоти трябва в близките 2—3 години да влязат в организацията и най-вече в ръководствата ѝ. На днешния конгрес трябва да се изберат главно такива личности във Върховния комитет. Защото процесът на подмладяване трябва да започне от върха. Това важи и за председателя на Съюза, заместниците и членовете на ВК. В интерес на истината трябва да се каже, че процесът на подмладяване започна. Млади тракийци вече възглавяват тракийските дружества в Русе, Хасково, Пловдив, Перник, Пазарджик, Созопол, Генерал Инзово, новосъздадените дружества в Старозагорски, Бургаски, Варненски региони. Млад председател има и Кърджалийското тракийско дружество. **Разбира се, с уважение и почит ще се отнасяме, както и досега, към ветераните тракийци и ще ги включваме активно в дейността на организацията чрез Централния комитет на ветераните-тракийци и неговите клубове към тракийските дружества.**

— **Друг важен момент**

За богатото тракийско културно наследство.

България се гордее със златните тракийски съкровища. Археолозите разкриват непрекъснато тракийски църкви, дворци, крепости с многовековна давност — Перперикон, Долината на тракийските царе, Старосел, Татул и много други. Проблемът е, че тракийската организация не е активен участник в разкриването, съхраняването и пропагандирането на това световно богатство. Даже в някои случаи сме безучастни и равнодушни.

Отново си позволяваме да се обърнем към именитите тракийци Коста Андреев, Никола Инджов, проф. Иван Маразов да станат инициатори за активизиране дейността на тракийските дружества за опазване на тракийското културно наследство. Това трябва да бъде стратегически приоритет в тракийската организация. Да бъде записано и в Устава на СТДБ.

— **Не постигнахме резултати** във връзка с идеята за създаване на министерство за Странджа и Родопите. Бившият премиер Иван Костов информира, че това предложение не е в днешния му ред. Бившият премиер Симеон Сакскобургготски ни изслуша много внимателно..., но — нищо след това.

— **Не завоювани територии.**

XXI конгрес взе решение за организиране на Националното тракийско движение в България. Турихме началото. И то успешно. Но все пак тракийската организация я няма в тракийски региони.

Ще посочим само един пример — Златоградския край. Тракийски край. Родопски край. С вековна история и култура. А ние нямаме тракийско дружество в Златоград!

— **Зачестиха критиките към в. „Тракия“.** Тракийци се жалват за дългите и скучни статии. Може би и затова абонаментът от 5000 падна през първото полугодие на 2006 г. само на около 700, от тях за цялата година само 300 абоната. И ако не беше реализирана идеята да използваме в. „Земя“ като ракетоносител на в. „Тракия“, отначало с 25 000 абонати сега с 9000, вестник „Тракия“ щеше да се чете само от няколкостотин активисти.

Наложително е да се търсят нови форми за списването и разпространението на в. „Тракия“

— **И един голям нерешен проблем.**

Работата ни със средствата за масова информация. Активно работим, а СМИ не отразяват дейността ни пълноценно. Защо? Причините са навярно много. И каузата ни не се харесва на някои масмедии.

Но не това е най-важното. В СТДБ и тракийските дружества е подценена връзката със СМИ. Трябва да е ясно: едно мероприятие, колкото и добре да е направено, ако не е отразено от СМИ, то все едно, че не е проведено. Затова към Централното ръководство, към тракийските дружества трябва да изградим ефективно действащи пресцентрове. Имаме кадри за това.

И накрая някои съображения, подсказани от тракийските дружества.

— Не са привлекателни днес едни и същи сценарии на някои ежегодни национални тракийски събори. По тази причина рязко намаляват и посещенията. Пример: преди години от Варна на Петрова нива идваха 15, 20, 30 автобуса с хора. Сега са 2—3. Питали сме ги защо? Те казват: „Всяка година — едно и също. Вече е скучно и си го знаем.“ И са прави. Всяка година на Петрова нива става едно и също. На сцената пеят певци, много от тях са на преклонна възраст, в някои случаи без художествена стойност. Пак идват политици, депутати, държавници да си вдигат рейтинга (след това ходят по коктейли, а хората няма къде да спят).

Може би трябва да се върнем към идеята на предишния кмет на Малко Търново, уважавания от нас Желязко Матов, че националните чествания на Петрова нива да стават на кръгли годишнини през 5 години; другите години да има поклонение и народен събор. Това вероятно важи и за други национални ежегодни тракийски събори. Предлагаме регионалните ръководства да обсъдят тези сигнали. И заедно с общините да намерим разумно и най-вече привлекателно за хората решение, за да идват пак на нашите паметни места.

УВАЖАЕМИ ДЕЛЕГАТИ И ГОСТИ,

Обяснимо е, че в един отчет, колкото и да е обширен, не може да се отрази мащабната общественно-патриотична дейност на тракийските дружества, на другите тракийски организации. Нека ни простят тези, които не сме споменали. Върховният комитет винаги високо е оценявал приноса на всички тракийци, на всяко тракийско дружество и организация в защита и отстояване на българската национална кауза за Тракия, за опазване на богатото тракийско историческо и културно наследство, едно от най-богатите и най-древните в Европа, за развитието на тракийската духовност и за укрепването на тракийската организация. През отчетния период постигнахме значителни успехи в активната общественно-патриотична дейност. Но има няколко върха със значимост в цялата, повече от столетна, история на тракийската организация. Те са:

— **Националното, всенародно честване на 100-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание и въздигането в памет на героите на прекрасния храм-костница „Св. Петка“ на Петрова нива със „златния“ тракийски лев.**

— **Националното и всенародно честване, по света и у нас, на 160-годишнина на великия Капитан Петко войвода и въздигането на негов паметник в центъра на Рим. Сега във Вечния град има две вечни български светини — гробът на св. Кирил и паметник на Капитан Петко войвода.**

— **Официалното признание на тракийци и тяхната кауза, на тяхната организация от българската държава чрез обявяване през 2006 г. с Постановление на Министерския съвет на 26 март за Ден на Тракия.**

— **Националната конференция с международно участие и с участието на президента на България Георги Първанов под наслов „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“, проведена в Стара Загора.**

— **70 години ТНИ — мащабно, патриотично честване за първи път с участието на българския президент — президента Георги Първанов.**

II. НОВА СТРАТЕГИЯ НА НАЦИОНАЛНОТО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ – ИНТЕГРАЦИЯ НА ТРАКИЯ В РАМКИТЕ НА ЕС – СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ЕВРОРЕГИОН „ТРАКИЯ“

Двадесет и първият конгрес на СТДБ през 1998 г. прие идеи в стратегията на тракийската организация през XXI в.

- Тракия без граници;
- Завръщането на тракийските българи, възраждане на българщината в Източна и Западна Тракия; интеграция на Тракия и с България.

Това бяха преломни постановки, заложили по-късно като основни цели в Устава на СТДБ.

В последните години настъпиха значителни промени на Балканите, които като обективни явления влияят и на тракийската кауза:

- България, Гърция и Турция са членове на НАТО. От противници станаха съюзници.

- България, Гърция и Турция са членове на Съвета на Европа.

- България е пред прага на членството си в Европейския съюз. Гърция отдавна е член на Европейския съюз. Европейската комисия прие решение за преговори за членство на Турция в Европейската общност.

- Европейската комисия провъзгласи изграждането на Евро-регионите като стратегически приоритети в политиката си в териториалното планиране и териториалното устройство.

Тези и други световни явления, например глобализацията, налагат актуализация и на стратегическите идеи, приети на XXI конгрес. След период на консултации с видни учени, експерти, политици и общественици и най-вече след дискусии сред тракийци се убедихме в значимостта на постановката за **Интеграция на Тракия, по вече в рамките на Европейския съюз. И това е новото, което се предлага на вниманието на делегатите на Конгреса за обсъждане и утвърждаване като стратегическа цел на тракийската организация.**

Но само дефинирането на целта вече не е достатъчно. Достигнахме етапа, на който трябва да покажем как тази идея трябва да бъде реализирана. Или да посочим насоки и виждания в нейното осъществяване.

Дълъг бе периодът на мислене, обсъждане, дискутиране, реализацията на идеята за интеграция на Тракия. Трябваше да се открият лостовете за прилагането ѝ. Така в Централното ръководство се оформи предложението за конкретна научно-практическа разработ-

ка за интегрирана Тракия. Пред МВнР кандидатствахме с проект, ръководител на който е проф. Делчо Порязов – зам.-председател на СТДБ и председател на Съюза на икономистите в България. Спечелихме конкурса, а с това и финансова подкрепа.

Централното ръководство възложи на престижния в България и чужбина Национален център за териториално развитие разработката на „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“, с което той се справи успешно. Появи се научно-практически труд в обем около 60 страници.

Роди се и идеята той да бъде обсъден на широк форум с участието на представители на България, Гърция и Турция.

С многоуважавания от нас тракийци д-р Евгений Желев, кмет на Стара Загора и председател на РАО „Тракия“, чийто опит за съвместни действия със своите колеги от „Тракиякент“, Турция, и със сдружение на общини ПОЛИС, Гърция, е показателен и ефективен, решихме разработката да се обсъди на конференция в Стара Загора – естествен център на Тракия и с активно тракийско дружество, с кметове, учени, общественици, политици, бизнесмени, депутати, дипломати от България, Гърция и Турция, естествено – и с широкото участие на тракийци от цялата страна.

Идеята за конференцията с международно участие на тема „Интеграция на Тракия в рамките на ЕС“ намери широк отзвук и бе подкрепена лично от президента Георги Първанов.

Ръководителят на Делегацията на ЕК в България Димитрис Куркулас на среща с председателя на Съюза я нарече „прекрасна идея“ и подчерта, че Еврорегионите са бъдещето на ЕС. Вицепремиерът и министър на външните работи Ивайло Калфин освен подкрепата, изрази позиция, че Външното министерство и лично той ще подпомагат реализацията на проекта. Министърът на културата проф. Стефан Данаилов и като тракиец показва съпричастност и ангажимент за съхраняване и популяризиране на богатото тракийско културно наследство. Посланикът на Гърция у нас Прокопис Мандзуранис и като голям специалист в ЕК в регионалната политика нарече разработката „благодатна почва“ за бъдещи общи идеи и проекти.

На 28 януари 2006 г. салонът на Старозагорския драматичен театър „Гео Милев“ се оказа тесен за 350-те участници и гости на конференцията. Освен президентът Георги Първанов сред официалните гости бяха Василис Цолакидис, председател на Сдружението на общините ПОЛИС от Източна и Западна Тракия, Гърция, делегация от Тракийския университет в Одрин начело с неговия зам.-ректор проф. Тимур Киргиз, Никос Матудоракис, генерален консул на Ре-

публика Гърция в България, народни представители, областни управители, представителна делегация на Министерството на външните работи, зам.-министърът Любомир Кючуков, директорът на дирекция „Европа I“ Христо Георгиев, генералният ни консул в Одрин Ангел Ангелов. Гости бяха и първият зам.-министър на културата Иван Токаджиев, зам.-министърът на регионалното развитие и благоустройството Димчо Михалевски, зам.-председателят на БАН акад. Константин Косев, директорът на Икономическия институт при БАН проф. Митко Димитров, кметове на общини от Гърция, Турция и България, учени, общественици, политици, ръководители и представители на тракийските дружества и организации в страната.

Стратегията — документ, издаден на български и английски език в 400 екземпляра и предварително раздаден на участниците, получи положителна оценка и подкрепа от 28-те изказали се участници.

В приветствието си президентът Георги Първанов подкрепи идеята на конференцията и се обяви за развитието на трансграничното сътрудничество в Тракия между трите съседни балкански държави, като акцентира на изграждането на пътища, развитието на енергопреносни мрежи, интензификацията на търговията и туризма и по-тесните връзки в екологията и борбата срещу природните бедствия. Българският държавен глава препоръча да бъдат отворени нови гранични контролно-пропускателни пунктове по границите с Гърция и с Турция. „В наш общ интерес е да променим имиджа на Балканите като нестабилни, като своеобразен барутен погреб на Европа и заедно можем да го постигнем. Районът трябва да придобие много увереност, като създава общо пространство за диалог и съгласие“ — каза още президентът.

От особено голямо значение е широкото участие на тракийци в конференцията. Представени бяха всички региони от страната. 16-те изказали се подкрепиха новата стратегия на СТДБ. Централното ръководство уведоми предварително тракийските дружества, че форумът в Стара Загора, обсъжданията и дискусиите следва да се възприемат като етап на XXII конгрес на Съюза, като нова форма на публичност и прозрачност в нашите действия.

На конференцията ние, тракийци, още веднъж изложихме своята принципна позиция, а именно: „Живеем вече в двадесет и първото столетие. Но на мнозина от нас и днес тегне миналото с неговите трагични последствия. През XX в. Балканите бяха арена на кръвопролитни конфликти на религиозна и етническа основа, на войни, налагани от т. нар. Велики сили. Последствията бяха повече от жестоки — стотици хиляди избити; милиони прогонени от родните им места, поемат тежката бежанска съдба; сложни, враждебни

междудържавни отношения. Такава бе и съдбата на Тракия, разделена между България, Гърция и Турция. И на хората, които я населяваха — българи, гърци, турци, арменци.“

Тракийските българи са твърдо убедени, че на това трябва да се сложи край.

На конференцията показвахме:

— че хората в тракийските земи могат и трябва да съжителстват в мир, доверие и добросъседство, независимо от религия и етнос; без войни, без конфликти, без промяна на държавните граници;

— обединихме се около идеята, че реализирането на общи икономически и инфраструктурни проекти ще доведе до възход на регион „Тракия“ и благоденствие на хората — българи, гърци и турци; ще подпомогнем и просперитета на нашите държави;

— подкрепихме предложенията за опазване и популяризиране на културното наследство на тракийските земи, едно от най-богатите и значими в Европа; потвърдихме идеята за съхраняване на културната идентичност на региона;

— изразихме общото желание да убедим политиците и държавниците, че регионалната политика и териториалното устройство не са и не трябва да бъдат приоритет на отделни държави, те трябва да се осъществяват и в междудържавни региони, че еврорегионите са основата за развитие и възход на Европейския съюз и особено на Балканите;

— направихме опит да очертаем ролята и приноса на гражданските структури, на женските и младежките организации в интеграционните процеси на „Тракия“.

На конференцията в Стара Загора с изказванията на гръцкия представител Цолакидис и на д-р Евгений Желев се потвърди идеята „че Интеграция на Тракия трябва да се реализира в Еврорегион „Тракия“.

И така, уважаеми делегати, предлагаме на вашето внимание за обсъждане и приемане освен предложението за „Интеграция на Тракия в рамките на ЕС“ и предложението за създаване на „Еврорегион Тракия“, простиращ се върху трите части на Тракия — Българска Тракия, Одринска Тракия и Беломорска Тракия.

Централното ръководство реши да предложи на конгреса и решения за управление на Еврорегион „Тракия“. На вашето внимание е примерен проект на Рамково споразумение за създаване на „Еврорегион Тракия“ и примерен проект на Устав за неговото управление.

Тези основни стратегически документи — за Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз — Стратегия за развитие, Рамково споразумение и Устав на Еврорегион Тракия са оформени

в специален сборник, издаден в 500 екземпляра, предварително изпратен на всички делегати и гости. Този сборник е неразделна част на настоящия доклад.

Уверени сме, че делегатите и гостите са се запознали подробно с него.

Независимо от това накратко ще се спрем на документите в сборника, тъй като в него има нови постановки за бъдещето на Тракия, регион с ключово положение не само между България, Гърция и Турция, но и на Балканите между Европа, Близкия изток, Азия.

На вашето внимание са няколко документа от Сборника.

ПЪРВО: Примерен проект на рамково споразумение за създаване на Еврорегион „Тракия“.

Излагайки подробно благородните цели и мотиви за създаване на Еврорегиона, се предлага териториалните общности и граждански организации на Република България — РАО „Тракия“ и СТДБ, на Република Гърция — Асоциация на общините ПОЛИС и гражданска структура, и на Република Турция — Асоциация „Тракиякент“ и гражданска структура, да подпишат споразумение за учредяване на Еврорегион с наименование „Тракия“ в трите части на Тракия, лежащи на административната територия на трите държави. Споразумението е отворено за присъединяване и на други организации. Ще бъде предоставено на президентите и министър-председателите на държавите, на генералните секретари на Съвета на Европа, в Европейската комисия, на държавни институции, посланици и др.

ВТОРО: Примерен проект за Устав на Еврорегион „Тракия“.

Това е документ, който гарантира юридическата основа на организацията и дейността на Еврорегиона.

Той е разработен в съответствие с Европейската рамкова конвенция за трансгранично и интертериториално сътрудничество между териториалните общности и власти на Съвета на Европа, Европейската харта за местно самоуправление и други нормативни документи на ЕК.

Посочени са целите на Еврорегион „Тракия“.

Представени са и областите на сътрудничество — икономическите отношения, транспортната инфраструктура и комуникациите, околната среда, туризмът, науката, културата, образованието, гражданските отношения, здравеопазването, спортът.

Предлагат се и органите за координация и направление на Еврорегион „Тракия“:

- Съвет на председателите;
- Координационен съвет;

- Генерален секретар;
- Секретариат;
- Работни групи.

Посочени са и техните права и задължения. Предлага се Уставът също да бъде подписан от териториалните общности и от гражданските структури на трите страни.

Веднага тук трябва да подчертаем новото, което СТДБ предлага не само в създаването и в управлението, но и в теорията и практиката на Европейския съюз за еврорегионите, а именно: наред с органите на местната власт и техните сдружения граждански структури да участват и като управленчески фактори, като равностойни, равноправни, но и равноотговорни патньори.

И за Еврорегион „Тракия“ това да стане за първи път в практиката на Европейския съюз. Затова и предложихме СТДБ да стане член на РАО „Тракия“.

ТРЕТИЯТ документ е Стратегия за развитие на Еврорегион „Тракия“.

Стратегията бе обсъждана, както вече казахме, на конференцията в Стара Загора. Новото на вашето внимание е, че в Стратегията са отразени всички целесъобразни допълнения и предложения на изказалите се 28 участници. Това е нейният, на конференцията, принос. Така че пред вас е значително подобрен, допълнен и конкретизиран документ, особено в частта му за реализация, където са посочени десетки конкретни предложения. Направено бе това пак от експертите, учените, ръководителите на Националния център за териториално развитие и СТДБ.

И накрая, заради особената значимост, се реши в Сборника да бъде публикувано словото на президента Георги Първанов на конференцията в Стара Загора под наслов „Солидарни към Обединена Европа“ — един стратегически, международен поглед за бъдещето на Тракия, за отношенията между България, Гърция, Турция, за значението на еврорегионите в Обединена Европа.

Новата стратегическа цел на СТДБ — Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз, създаване и развитие на Еврорегион „Тракия“, е ново предизвикателство към тракийци, към тракийските дружества, към другите тракийски организации, към Централното ръководство, към Върховния комитет. Защото ни предстои не лекият път в България, Гърция и Турция за нейното реализиране. Това е един дълъг процес, дълъг път. Но на нас, днешните тракийски българи, се падна честта да разработим и приемем тази стратегия, да положим началото на нейната реализация и да оставим на идното поколение бъдеще за Тракия.

С утвърждаването на документите за Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз, чрез създаването и развитието на Еврорегион „Тракия“ ние приемаме и новата стратегическа цел на Националното тракийско движение, а именно: „Отстояване и реализиране на девиза „Тракия без граници“; „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз — Еврорегион „Тракия“ — създаване, управление и развитие“. Тя трябва да намери отражение и в Устава на СТДБ.

Същевременно остават като стратегически цели на организацията и:

- опазване и популяризиране на тракийското културно и историческо наследство; развитие на тракийската духовност;

- спазване и защита на човешките и имуществените права на тракийските бежанци и техните потомци;

- защита на българщината, българите в чужбина и православната вяра;

- благоденствие на българския народ и просперитет на българската държава;

- активна дейност за мир, доверие и добросъседски отношения с балканските народи.

УВАЖАЕМИ ДЕЛЕГАТИ И ГОСТИ,

Днес, тракийската организация се ползва с голямо уважение и заслужено доверие. Тя е авторитетна и влиятелна гражданска структура в обществено-политическия живот на България. Това е добре, но не е достатъчно. Видният тракиец Коста Андреев, преди дни разказа, че президентът Георги Първанов е бил приет от папа Бенедикт XVI с думите: „Радвам се да посрещна представителите на древна Тракия“. Казва го не кой да е. Казва го главата на Римокатолическата църква. А това вече е световно признание на Тракия, на тракийци! Към утвърждаване на тази оценка трябва да се стремим. У нас и по света това трябва да се знае, трябва да се признава и уважава Тракия. И защото Тракия е дала на света най-древната цивилизация. Тракия е оставила най-богатото историческо и културно наследство. В нея е създадена първата държавност в Европа. Интегрирана Тракия днес може и трябва да стане модел не само на Балканите, но и в Европа — как трябва да живеят хората независимо от техния етнос и религия. Да живеят в близко обзримо бъдеще в благоденствие, щастливи, обичащи се.

Можем ли да постигнем тези благородни цели? Можем!

— Защото имаме кадрови потенциал — тракийски българи сме близо милион. Това са видни българи — артисти, художници, общест-

веници, поети и писатели, политици и министри, бизнесмени, генерали и митрополити, учени и най-вече кадрните обикновени тракийци — цветът на българската нация.

— Защото има тракийска организация, която вече 110 години защитава и отстоява Българската национална кауза за Тракия. Организация, която тачи своите герои и минало, но има виждания и цели на модерна гражданска структура, необходима на България.

Нека тези благородни цели ни обединят. Нека всички заедно направим това. Защото, постигнем ли го, ще допринесем за още по-високото въздигане на българската нация; за просперитета на нашето отечество България, като страна достойна за уважение и с респект не само в Европейския съюз, но и сред другите народи и държави в Европа и по света.

Нека го направим, скъпи братя и сестри! Това ще е изпълнен дълг пред родината, пред Тракия, пред нашите деди и прадеди.

ДОКЛАДЪТ Е ПРИЕТ НА XXII КОНГРЕС
НА СЪЮЗА НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ,
СЪСТОЯЛ СЕ НА 20 МАЙ 2006 г. В БУРГАС

**РЕШЕНИЯ
НА XXII КОНГРЕС
НА СЪЮЗА НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА
В БЪЛГАРИЯ, СЪСТОЯЛ СЕ
НА 20 МАЙ 2006 Г. В БУРГАС**

Двадесет и вторият конгрес на СТДБ след изслушване на доклада на председателя на Съюза Костадин Карамитрев и станалите разисквания реши:

I. ПО ОТЧЕТА ЗА ДЕЙНОСТТА НА СТДБ

През отчетния период (2000—2005) дейността на СТДБ и на тракийските дружества в страната протичаше в изпълнение решенията на XXI конгрес; отстояване и реализиране на българската национална кауза за Тракия; възраждане на българщината и правото на завръщане на тракийските потомци в Източна и Западна Тракия; интеграция на Тракия и с България; опазване и защита на човешките и имуществените права на тракийските бежанци и на техните потомци от Източна Тракия и съответно спрямо Република Турция; защита на българщината и на българите в чужбина, на православната вяра, противодействие на турцизирането на българите мохамедани в страната и в Тракия.

В реализирането на тези основни задачи тракийските дружества, Върховният комитет, Централното ръководство, Тракийският научен институт, Тракийският женски съюз, Тракийският младежки съюз и другите структури на СТДБ проведоха активна и мащабна обществено-патриотична дейност, изразена в общотракийски и регионални събори, митинги и певчески изяви, теоретични конференции и чествания на исторически дати и събития. По-важните от тях са свързани със 100-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание, 90-годишнина от Балканската война и разорението на тракийските българи, 70-годишнина на ТНИ и 160-годишнина от рождение-

то на националния герой Капитан Петко войвода. Върхът на честването бе откриването на паметник на войводата на Хълма на гарибалдийците в Рим. Значително завоевание е официалното признаване на Деня на Тракия с постановление на Министерския съвет. Успешна бе и конференцията с международно участие в Стара Загора.

През отчетния период продължиха усилията на СТДБ за справедливо решаване на имуществените претенции на източнотракийци към Турция, като наред с вътрешните възможности (Народно събрание, Министерски съвет, Министерство на външните работи) се използва и механизмът на Европейския съюз. Предложи се и нов модел във връзка с молбата на Турция за членство в ЕС. За съжаление с изключение на президента Георги Първанов другите отговорни фактори в страната проявиха необяснимо бездействие.

Сериозен напредък се постигна в дейността, свързана със защитата на българщината и българите в чужбина потомци на тракийци, и по отношение на православната вяра. Това особено се отнася за Асоциацията на българите в Украйна. В същия дух е и предстоящото посещение в Молдова.

В защита на православието се осъществи строителството на църкви и параклиси на Петрова нива, Илиева нива, в Маджарово, Сливен, с. Светлен и др. Постиженията се отбелязаха и по пътя на прерастване на тракийското движение в национално. Със своята активна обществено-патриотична дейност СТДБ се представя като търсен партньор, изявява се като авторитетна и влиятелна организация на национално и регионално равнище. В тракийската организация вече членуват видни културни дейци, държавници, политици, бизнесмени.

Постепенно се реализира повелята за единна тракийска организация в България като независима, непартийна и осъществяваща само обществено полезна дейност. Днес СТДБ обединява 204 дружества, ръководени от 15 регионални съвети. През последните години бе учреден и политически клуб „Тракия“, необходим за самостоятелното участие на тракийци в политическия живот на страната.

Като недостатъчно решени проблеми, върху които следва да се съсредоточи вниманието на ЦР и регионалните съвети, се очертават следните:

1. Съживяване на младежката организация, която да функционира пълноценно. Да се преодолее спадът в младежките среди.

2. Да се използват по-рационално европейските фондове с оглед на бъдещото развитие на обществените неправителствени структури и особено младежките, като се създадат съответните юридически предпоставки за това.

3. Да продължи създаването на тракийски дружества.
4. Решително да се подобри списването на в. „Тракия“, като се потърси и ново организационно решение: самостоятелно издаване в нов формат и съдържание, друг вестник носител и пр.

5. Трайно завоюване на авторитет в средствата за масова информация. Недопустимо е общопатриотичната и полезна дейност на тракийските структури да не се отразява в средствата за масова информация.

6. Да се обсъди и възприеме по-голяма периодичност (например на 5 години) честването на тракийски исторически събития и сериозно да се подобри тяхното съдържание и форми.

7. СТДБ да създаде и поддържа своя собствена интернет страница.

Конгресът прие отчета и освободи от отговорност председателя и Централното ръководство на СТДБ.

II. ПО НОВАТА СТРАТЕГИЯ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ НА СЪВРЕМЕННИЯ ЕТАП

XXI конгрес на СТДБ прие стратегия на тракийската организация, насочена към XXI в. Основната идея бе териториалната разпокъсаност на тракийските земи в миналото, дала повод за много войни и за постоянна вражда между живеещите на тази територия народи, да се замени с трайно доверие и сътрудничество, с премахване на граничните препятствия и свободното движение на хора, капитали, търговия и култура. Възприе се девизът „Тракия без граници“, а целта е засилване на интеграционните процеси на тракийската земя и с България.

След разширяването и задълбочаването на интеграцията обаче в рамките на Европейския съюз настъпват обективни явления, които пряко се отразяват и на тракийската кауза. За това допринасят членството на България, Гърция и Турция в НАТО и в Съвета на Европа. Гърция отдавна е член на ЕС, България е пред неговия праг, а Европейската комисия реши да започнат преговори и за членството на Турция. Следователно, интеграцията на Тракия вече се проектира в рамките на Европейския съюз, което се утвърждава като стратегическа цел и на тракийската организация.

Важна стъпка в това направление бе проведената Национална конференция на 28 януари 2006 г. в Стара Загора с участието на представители от България, Гърция и Турция. По инициатива на СТДБ бе разработена и приета научнопрактическа стратегия за развитието на региона „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“.

В този дух конгресът одобри предложените от Централното ръководство 3 основни стратегически документа: Стратегия за развитие на интегрирана Тракия, Рамково споразумение и Устав на Еврорегион „Тракия“, които са публикувани в отделен сборник. Конгресът утвърди новата стратегическа цел на Националното тракийско движение: отстояване и реализиране на девиза „Тракия без граници“; „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз — Еврорегион „Тракия“ — създаване, управление и развитие“.

Съвремененно остават като стратегически цели на организацията:

1. Опазване и популяризиране на тракийското културно и историческо наследство; развитие на тракийската духовност.

2. Спазване и защита на човешките и имуществените права на тракийските бежанци и на техните потомци.

3. Защита на българщината, българите в чужбина и православната вяра.

4. Благоденствие на българския народ и просперитет на българската държава.

5. Активна дейност за мир, доверие и добросъседски отношения с балканските народи.

XXII конгрес на Съюза на тракийските дружества в България оценява високо и приветства извършената работа за създаването на Енциклопедия „Тракия“ по инициатива на проф. д-р Александър Фол и неговия колектив в Малко Търново и Свиленград. Предлага на тракийските дружества по места да окажат според възможностите си помощ и съдействие на Програмно-координационния център за научни изследвания в Малко Търново и Международния търговски и културен център ГЕОПАН в Бургас, за ускореното завършване на Енциклопедия „Тракия“ и нейното издаване в печатен и електронен вид.

Процесите, които предстоят да се осъществяват, са дълги в исторически план, над тях ще се трудят много поколения тракийски българи и целият български народ. Но винаги е необходимо да се постави началото, за да се преследва целенасочено и краят. В това е дълбокият смисъл на новата стратегическа цел на Националното тракийско движение.

Само по този път ще се постигнат както завръщането на българщината в изконните тракийски земи, така и икономическият и културен възход на трите тракийски области.

III. СПАЗВАНЕ И ЗАЩИТА НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА НА ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ

XXII конгрес на СТДБ потвърждава като стратегическа цел на тракийската организация решаването на справедливите и законни имуществени права на тракийските бежанци и на техните потомци, особено за имотите на тракийските българи от Източна Тракия и Мала Азия.

XXII конгрес потвърждава позицията на СТДБ за имуществените претенции към Република Турция, а именно:

1. Да бъдат обезщетени българите — собственици, техните наследници или пълномощници и другите правоимащи лица за отнетата, заграбена, конфискувана от турските власти недвижима и движима частна собственост. Да бъдат изплатени приходите и наемите от стопанисването ѝ от други лица. Право на собствениците, наследниците, пълномощниците и правоимащите е сами да решават начина на обезщетяването.

2. Проблемите с имотите на тракийските бежанци са предмет на международното публично право, а не на това от частен характер. Те са възникнали в резултат на едностранното неизпълнение от страна на Турция на договореностите и са предмет на договори, валидни и до днес.

3. Преговорите с Турция трябва да се провеждат съобразно приетия по предложение на българската страна ред, а именно: имуществени, социални и хуманитарни претенции, ред фиксиран в чл. 2 на Договора между България и Турция от 1992 г.

4. Да не се решават имуществените, социалните и хуманитарните претенции на изселилите се турци, докато не бъдат решени същите проблеми и на тракийските бежанци.

XXII конгрес задължава Върховния комитет, Централното ръководство на тракийските дружества:

Да продължат натиска върху българското правителство

1. Да започне в най-близко време преговори с правителството на Република Турция за имотите на тракийските бежанци и техните наследници от Източна Тракия и Мала Азия и да защити достойно справедливите им имуществени претенции. За преговорите да се привлекат ръководители и експерти на СТДБ.

2. Българското правителство официално да заяви: Турция не може и не бива да става член на Европейския съюз, докато не обезщети тракийци за заграбените им имоти. Това да бъде задължително условие за членството ѝ.

3. Българското правителство да декларира публично, като своя официална позиция, че България ще наложи вето върху приемането на Турция за член на ЕС, ако тя не реши въпроса с човешките и имуществени права на тракийските българи.

Да внесат официално проблема за тракийските имоти в новата държавна конституционна институция — Омбудсман, като се предяви иск срещу българското правителство за неговото бездействие във връзка с воденето на преговори с Турция. Съгласно Протокола към Ангорския договор, когато възникват „мъчнотии“ по прилагането му те трябва да бъдат решени чрез преговори между правителствата на двете държави.

Да отнасят своевременно проблема с имотите на бежанците от Източна Тракия и Мала Азия пред Европейския съюз, Европейската комисия, посланиците на страните от Европейската общност в София и в други международни институции.

Да направят необходимото пред съответните институции, политически партии и обществени организации да има сред евродепутатите от България тракиец, издигнат и подкрепен от всички тракийци независимо от политическите им предпочитания, който не само да поставя, но и да организира възможна широка подкрепа за справедливите ни искания.

IV. ОТНОСНО ПРЕДСТОЯЩИТЕ ПРЕЗИДЕНТСКИ ИЗБОРИ В БЪЛГАРИЯ

XXII конгрес на СТДБ, след като оцени много високо досегашната дейност на настоящия президент Георги Първанов, неговата активност и инициативност при решаване на вътрешните и международните проблеми на българския народ; неговите грижи за укрепване на националната сигурност на страната и особено неговата постоянна съпричастност към тракийската кауза и към проблемите на тракийци, издигна неговата кандидатура за втори президентски мандат.

XXII конгрес на СТДБ възлага на Върховния комитет и на Централното ръководство да приемат конкретни мерки за изпълнение на решенията на конгреса и на направените целесъобразни предложения в изказванията на делегатите.

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

РУМЕН КАРАГАНЕВ.
БЪЛГАРИЯ И НЕЙНАТА *INSUFFICIENTIA PULMONUM*
ИЛИ НАЦИОНАЛНАТА КАУЗА
ЗА ИЗЛАЗ НА БЯЛО МОРЕ 1919—1941.
СОФИЯ, 2005. 392 С.

Н.с. д-р ВАНЯ ПЕТРОВА

Държавните организми, също както и хората, боледуват. В подобно състояние се намира след Първата световна война и българската държава с прекроените си граници, които от юг отрязват достъпа ѝ до Бяло море и я отделят от Средиземноморския свят. В първите години след 1919 г. нерядко съвременниците оприличават беломорския регион на дробове, чрез които страната може пълноценно да „диша“. Заемайки тази идея от своите предшественици, авторът Румен Караганев сполучливо въвежда още една метафора — залагайки на играта на думи, той проследява историята за българския беломорски излаз между двете световни войни като история на болестта „белодробна недостатъчност или *insufficientia pulmonum*. И подобно на лекар, който описва развитието на заболяването, той разкрива и анализира историческия процес, разграничавайки в него етапи на подобрения и кризи, лечение, реакции и резултати.

Медицинската терминология, застъпена в заглавието на книгата и в названията на отделните глави и параграфи, не бива да заблуждава читателя. Макар и търсил оригинален подход към темата, авторът е историк с академична подготовка и професионални занимания и е посветил много от творческите си усилия за изследване на тракийския въпрос през XX в. и по-специално на неговите външнополитически аспекти. Така в най-новото му изследване обект на внимание са дългогодишните опити на българския политически елит и дипломация в периода 1919—1941 г. за намиране на удовлетворително решение, което може да осигури на България реален достъп до Бяло море.

Историографските основания за написването на тази книга се коренят, на първо място, в липсата на цялостно тематично проучване по проблема, който до този момент е осветляван само в най-

атрактивните му епизоди — началото на 20-те години на XX в., времето около сключването на Балканския пакт (1933—1934) и Мюнхенското споразумение (1938). Сред авторите, разработвали темата, е и самият Р. Караганев, който този път се е нагърбил със задачата да запълни очерталите се празнини с разказ, основан главно на документални източници от български и чуждестранен произход. Така той осъществява в значителна пълнота и друга формулирана от него цел: „да бъдат доизяснени определени аспекти от външнополитическото поведение на България, мотивите за дадено нейно решение или направен избор, а така също положените усилия в проучваната посока от редица личности и институции, изпитаните въздействия от съседни страни, Велики сили и др.“ (с. 24) Всъщност това, което Р. Караганев предлага на читателя, е един вид дипломатическа история на България между двете световни войни, видяна през призмата на възможния български беломорски излаз, основан на исторически, юридически, географски, етнодемографски и други аргументи.

Авторът е построил съчинението си на хронологичен принцип, следвайки промените във вътрешните и международните условия за реализирането на една от най-значимите цели на българската външна политика в ново време. Първата глава, наречена „Prodromus. В унеса на метаморфозите, дипломатическите совалки и конференциите 1919—1923 г.“, е посветена на твърде динамичен период от развитието на проблема. (Медицинският термин *prodromus* отразява времето от първоначалните проявления на болестта до пълното развитие на симптоматиката ѝ.) В центъра на вниманието му са многобройните, но безрезултатни опити от страна главно на земеделското управление за преразглеждане на следвоенните решения относно Западна Тракия и за правомерно регулиране на проблема за българския беломорски излаз. Въпреки неговите променящи се параметри от Ньой до Лозана, за българската страна единствено реалистичен остава териториалният излаз. При неблагоприятните обстоятелства за реализирането му, българската дипломация предпочита да не се ангажира с други варианти за прилагане на чл. 48 от Ньойския договор и да изчака нови възможности и предложения от силите на Съглашението.

Втората глава — „Между искрените намерения, ограничения избор и действителните възможности 1923—1934 г.“, съвпада във външнополитически план с първия и втория Сговористки режим и с управлението на Народния блок. Поетата посока от земеделското правителство по отношение на беломорския излаз не търпи промяна при управлението на неговите политически противници. Правителството на Ал. Цанков застава зад териториалния вариант за из-

лаза, като периодически припомня на победителите неизпълненото задължение във връзка с чл. 48 от Ньойския договор. От началото на 1926 г. в дипломатическото третиране на проблема започва продължителен период на затишие, продължил до 1933 г. Настъпилата промяна в политическия климат на Западна Европа и раздвижването на Балканите в търсене на държавнополитическа консолидация е предизвикателство за българската външна политика и идеята за беломорския излаз. Предприетите от българска страна ходове и комбинации в духа на трайните ѝ ревизионистични интереси остават без резултат, срещайки твърдата воля на съседите ѝ да отстояват териториалното статукво. Сключеният на 9 февруари 1934 г. Балкански пакт блокира българските усилия за осъществяване на достъп до Бяло море и поставя страната в принудителна политическа изолация.

Последната глава от книгата проследява прехода на българската външна политика от доброволен изолационизъм през предизвикателствата на международните събития от втората половина на 30-те години до частичния и твърде условен „успех“ през 1941 г. в резултат на присъединяването на България към Тристранния пакт. Авторът аргументирано критикува „безмълвната позиция на българската страна по беломорския проблем на конференцията в Монтрьо (лятото на 1936 г.)“, както и твърде предпазливите и неясни послания, които до началото на 1939 г. тя излъчва в тази връзка.

В пренаредените приоритети в българската ревандикационна програма от април 1939 г. беломорският проблем, чрез формулировката за връщане на Тракия в границите от 1913 г., е поставен на второ място, но не успява да надхвърли теоретичната си фаза или латентна форма. Под натиска на военните и политическите събития на Балканите в края на 1940 и началото на 1941 г., без възможност за реален избор, България се присъединява към силите на Оста. Чрез анексираните през април 1941 г. Западна Тракия и Източна Македония тя получава желанния беломорски излаз, но при условия и зависимости, които компрометират „една дълго чакана справедливост“ и предвещават неясно бъдеще на военновременното завоевание.

В книгата си Р. Караганев прави детайлно и критично проучване на българската външна политика по беломорския въпрос в течение на повече от 2 десетилетия. Той познава общия фон на събитията и затова може адекватно и нюансирано да оцени една или друга инициатива и инструмент за действие, тяхната липса или ненавременна поява. Рекапитулацията му е реалистично-минорна: в България „не се случва щастливото комбиниране между благодатната спрямо проблематиката международна политическа конюнктура,

навременно извършените демарши, както и удачното откъм събитийна гледна точка стечение на обстоятелствата“. Това необходимо триединство, според него, се появява в някаква степен едва в края на разглеждания период, за да даде един твърде условен като пълнота и перспектива вариант за излаз на Бяло море през Втората световна война.

Една от критиките, които Р. Караганев отправя към българската външна политика за осигуряването на беломорски излаз, е, че тя десетилетия наред разчита на аргументи от етнодемографски характер, вместо да даде приоритет на геополитическите основания. А когато този мотив се изчерпва и проблемът придобива друга аргументация, то и тогава българските действия са съпроводени от някаква непохватност и неопитност. Дори и да приема без резерви тази оценка, все пак с навярно овехтяла сантименталност бих казала, че в „непохватните“ усилия за привличане на подкрепа за една кауза въз основа на историята, правото, етнодемографското присъствие и насилствените бежански вълни има нещо по-симпатично от геополитическите кроежи, прилягащи повече на безпардонния маниер на една Велика сила. Те, впрочем, Съглашенските сили, съвсем не се трогват и от лансираните след Първата световна война „икономически“ доводи за ползата от беломорски излаз за България, която като средиземноморска страна би могла да има и друга геополитическа ориентация и съответно — друго участие в последвалия световен военен катаклизъм.

Академичният тон, в който е издържан трудът, е едно от достойнствата му. Авторът, обаче, би привлякъл вниманието на повече читатели, ако беше облекчил на места твърде усложнения и тежък изказ. Удачно решение е поместването в началото на труда на хронологична таблица на по-значимите събития по темата, която придобива характер на въведение вместо на историческа справка *post factum*.

Накрая трябва да изтъкна, че книгата излиза с финансовата подкрепа на Съюза на тракийските дружества в България и Тракийския научен институт, на който Р. Караганев е отдавнашен член. Неговият труд е безспорен принос в новата българска историопис и обогатява изследванията върху специфичната тракийска проблематика, които не са твърде често явление в българския научен живот.

**АЛМАНАХ НА БЪЛГАРСКИТЕ НАЦИОНАЛНИ
ДВИЖЕНИЯ СЛЕД 1878 г. СЪСТАВИТЕЛИ:
ГЕОРГИ МАРКОВ, АЛЕКСАНДЪР ГРЕБЕНАРОВ,
ВОЛОДЯ МИЛАЧКОВ, ЛЪЧЕЗАР СТОЯНОВ.
АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“. СОФИЯ, 2005. 640 С.**

Н.с. д-р ВАНЯ ПЕТРОВА

Две юбилейни чествания — 110-годишнината от създаването на ВМОРО, най-голямата българска националноосвободителна организация, и 100-годишнината от избухването на Илиндинско-Преображенското въстание, нейното най-ярко дело — са дали повода за създаването на „Алманах на българските национални движения след 1878 г.“. Инициативата е на Института по история при Българската академия на науките (БАН), който е ангажирал почти всички свои сътрудници, настоящи или бивши, изследващи историята на българските национални проблеми след възстановяването на българската държава през 1878 г. Освен тях в екипа от автори са привлечени учени от Института по балканистика и Института по български език при БАН, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Югозападния университет „Неофит Рилски“, Нов български университет, Македонския научен институт, Тракийския научен институт, Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, Главно управление на архивите при Министерския съвет, Църковноисторическия и архивен институт при Българската партияршия, Научноизследователския център по военна история и от редица други научни, университетски и културни центрове. Внушителният брой автори — общо 56 — представят в значителна пълнота постиженията на българската историческа наука по тематиката на Алманаха, а с подписа си под отделните статии застават лично зад изказаните от тях факти и идеи.

Настоящото издание е продължител на една вече установена, но позабравена с времето традиция в българската научна и популярна книжнина. Избраната форма за представяне на проблемите чрез личности, събития и организации му придава енциклопедично-справочен характер и същевременно позволява да се открият приоритетите и акцентите, без задължително да се търси всеобхватност и изчерпателност на проблематиката. Негови предшественици в българската историко-литературна традиция са „Албум-алманах Македония“, издаден през 1931 г. в София под егидата на Националния комитет на Съюза на македонските емигрантски организации. В подготовката му участват елитни български учени-хуманитаристи и чужденци, съпричастни на съдбата на македонските българи. Второ подобно издание, озаглавено „Македонски алманах“, е публикувано през 1940 г. в гр. Индианаполис, САЩ, от Централния комитет на Македонските политически организации. И двете издания са понастоящем библиографска рядкост.

„Алманах на българските национални движения след 1878 г.“ надхвърля целите, задачите и постиженията на своите предшественици. Хронологичният обхват на националната проблематика е много по-широк. Проследява се развитието на българския национален въпрос от неговото възникване до наши дни. Ако в предишните издания в него главно място заема македонският въпрос, тук са представени всички негови аспекти: наред с македонския, присъстват също и тракийският, добруджанският, западнопокрайският и др. В максимална пълнота е обхваната българската диаспора. По-широката хронологична рамка дава възможност в него да намерят място както международните събития, така и личностите, които имат пряко отношение към проблемите на българската нация в ново и най-ново време. И, не може да не споменем, че работата върху Алманаха в условията на политически и научен плурализъм е позволила сред над 250-те статии за дейци с различен принос в българското национално движение да намерят място и такива, които до скоро бяха забравени или пренебрегвани. Това се отнася също и до някои патриотични организации, определяни като националистични с негативен привкус.

Статиите, около 800 на брой, са обособени в четири раздела, подредени в тях по азбучен ред. Така съставителите са се опитали да следват логиката на историческия процес и приоритетните фактори в него, като същевременно подчинят ползването на Алманаха на принципа на справочното издание.

Първият раздел е посветен на етнодемографските процеси в българската нация както в рамките на българската държава, така и

в съседните ѝ територии, в които българите са мнозинство. Тук са намерили място и страниците, посветени на българите по света. Църковните институции и дейци, просветните средища и благотворителните организации са също в първия раздел, вероятно поради преценката за техния „поддържащ“ българския дух и идентичност характер. С голяма доза основание те биха могли да съставят и самостоятелен раздел.

Втората част, която е централна и заема почти половината обем от цялото издание, е посветена на българските революционни и легални националноосвободителни организации. Тук съставителите са проявили завиден максимализъм и почти без изключение са представили цялата палитра от формации, които очертават идейните течения и организационните конфигурации в десетилетните национални борби. Не така подробен е списъкът на печатните издания. Все пак, подбрани са най-дълго просъществувалите и най-влиятелните вестници и списания — органи на съответните организации. Сред дейците на освободителните борби, наред с имената на „професионалните революционери“, са включени общественици, интелектуалци и деятели с различна професионална ориентация, които оказват значително влияние върху идеологията на националноосвободителното движение.

Третият раздел е най-разнообразен като съдържание и тематика. Той е озаглавен „Националният въпрос и българската общественост. Организации, събития и личности“. Тук са представени събитията от българския вътрешнополитически живот, провокирани или изцяло подчинени на националния въпрос като „Бежански заем“, „Българската национална пропаганда след 1878 г.“, „Съединение на Княжество България и Източна Румелия“. Отделено е място на организации като Съюз „Българска родна защита“, Съюз на българските национални легиони, които имат свое специфично място в спектъра на българския национализъм. В този раздел присъстват личности от областта на културния, просветния, научния, стопанския и политическия живот, които със свои изяви са оставили ярка следа в развитието на българския национален въпрос. С кратките си био-библиографии присъстват и най-значимите, но вече покойни, съвременни изследователи по темата — едно удачно хрумване на съставителите, които така изразяват и почитта си към книжовната традиция.

Четвъртият раздел разглежда отзвука, който срещат българските национални проблеми в международните отношения и сред световната общественост. Първият подраздел се състои почти изцяло от статии за основните международни форуми и договори, които третираат националния въпрос в неговите териториални, во-

енни, икономически, етнодемографски и малцинствени аспекти. В тази част са включени и чуждестранни организации и дейци, които имат отношение към българските национални проблеми с разнопосочна роля и принос в решаването им. Тук, както впрочем и в останалите статии, съставителите и авторите са се стремили да излязат от юбилейния благодарствен тон с убеждението, че така ще могат да бъдат осмислени причините както за победите, така и за провалите в отстояването на българската национална кауза.

Едно енциклопедично издание, което стъпва върху досегашните постижения в съответната област, освен че популяризира техните резултати, загатва и за неосветлените или проблемни зони. Без съмнение, такава функция ще изпълни и сегашният Алманах. Ще посоча само два примера, при това, без да вменявам вина на съставителите и авторите. Един от най-„хлъзгавите“ за изясняване въпроси в балканските историографии е етнодемографският. Посочваните цифри в отделните изследвания често се разминават с десетки хиляди, като при това нямам предвид добре известните различия в подхода при идентифициране на националната принадлежност на българските, гръцките и османотурските статистики от края на XIX и началото на XX в., например. Но ако в едно историческо съчинение е нормално да се изкаже хипотеза и съмнение, то от издание от справочен тип се изисква повече или по-малко категоричност. И тук идват разминаванията в източниците и трудността да се даде точната или приблизителна численост на населението от определена територия, в определен исторически момент. Затова бих се отнесла с известни резерви към някои от демографските данни, не защото поставям под съмнение добросъвестността на авторите, които са посочили и източниците, от където са взели данните, а поради състоянието на изследванията. (Вж напр. статията „Турция“ в Първи раздел, с. 51.) Към същите причини отнасям и едно свое пожелание към следващото, вероятно, допълнено издание — по-голямо присъствие на тракийската проблематика и персонажите, свързани с нея. Тук те са представени до известна степен в зависимост от изследванията и изследователите, които работят в тази област.

„Алманахът на българските национални движения след 1878 г.“ е първото българско представително, обобщаващо издание с такъв характер в своята област. Богато на факти, с много илюстрации, с научен и същевременно достъпен език, то може да бъде ценен справочник за специалисти и увлекателно четиво за широк кръг от читатели. За съжаление, то е и скъпо издание — и като подготовка, и като полиграфично изпълнение (нереализирано докрай според за-

мисъла си), и като цена. Това може да затрудни мнозина читатели, но не би трябвало да бъде пречка за библиотеките и всички онези институции, за които би било добре да го имат „под ръка“. В бъдеще съставителите и издателят Академично издателство „Проф. М. Дринов“ могат да помислят за неговата дигитална версия, която ще бъде още една пътека към по-младата му потенциална аудитория.

СЪДЪРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТИИ

- И в а н Ф и л ч е в. Възстановяване на самостоятелното тракийско движение след войните и в мирния преход (1914—1922) / 5
- В а н я С т о я н о в а. Съдбата на българите в Източна Тракия (1920—1922) / 24
- К а л и н а П е е в а. Протоколът за уреждане на бежанските и малцинствени въпроси в българо-турските отношения / 40
- Е л е о н о р а Ч о л а к о в а. Тракийският женски съюз в контекста на женските организации в България до 1934 г. / 58
- Г е о р г и Г р а м а т и к о в. Църквата в историята и съдбата на едно българско село / 94
- Д и м о Ч а н к о в. Петко Славейков като руски разузнавач в Тракия и Родопите през 1878 г. / 112
- Х р и с т о Г а н е в. Петко Киряков: Двадесет години във Варна (1880—1900) / 122

ДЕЙЦИ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

- Х р и с т и н а С т о е в а. Войводата Руси Славов / 140
- А н д р е й П е ч и л к о в. Първи възпитаници на СУ „Св. Кл. Охридски“ от Смолянско — дейатели на Тракийската организация (1888—1944) / 163

ДОКУМЕНТИ И СВИДЕТЕЛСТВА

- Интеграция на Тракия в рамките на ЕС. Създаване и развитие на еврорегион „Тракия“ / 175
- XXII конгрес на СТДБ / 245

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

В а н я П е т р о в а. Румен Караганев. България и нейната *insufficientia pulmonum* или националната кауза за излаз на Бяло море 1919—1941 / 280

В а н я П е т р о в а. Алманах на българските национални движения след 1878 г. Съставители: Георги Марков, Александър Гребенаров, Володя Милачков, Лъчезар Стоянов. С., 2005, Академично издателство „Проф. М. Дринов“ / 284